

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

БІЛЯК ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК: 658.15:330.161:631.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ**

08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____Юлія БІЛЯК

Науковий консультант

Доктор економічних наук, професор, академік НААН

Сергій КВАША

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Біляк Ю. В. Фінансова безпека суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2026.

Дисертацію присвячено теоретико-методологічному узагальненню і обґрунтуванню нового вирішення актуальної наукової проблеми щодо посилення фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах економічних конфліктів.

У розділі 1 «Теоретичні засади фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів» вивчено суть фінансової безпеки та еволюцію наукової думки щодо визначення її природи, систематизовано особливості впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку, охарактеризовано підходи до формування механізмів фінансового убезпечення в аграрному секторі економіки.

Запропоновано фінансове убезпечення розглядати як процес, що включає визначення, аналіз та оцінювання фінансових небезпек, спричинених економічними конфліктами; ідентифікацію оптимальної стратегії фінансової безпеки з огляду на особливості функціонування та управління суб'єктом господарювання; розробку, планування та реалізацію сукупності заходів з фінансового убезпечення; побудову системи ефективного моніторингу і контролю за реалізацією управлінських рішень у сфері фінансового убезпечення.

Доведено, що економічні конфлікти, які справляють найпотужніший вплив на фінансову безпеку суб'єктів господарювання в аграрному секторі доцільно систематизувати за десятьма ключовими групами із виділенням 23 підгруп, а також низки різних їх видів. До вказаних груп віднесено конфлікти:

що виникають через використання природних ресурсів; конкурентного типу; що виникають у процесі ведення господарської діяльності між аграрними товаровиробниками та їхніми партнерами й іншими контрагентами; які спричиняються міжнародною торгівлею; еколого-економічні конфлікти; конфлікти через використання ГМО; що виникають через альтернативне використання земель та інших аграрних ресурсів; енергетичні конфлікти; майнові конфлікти власності.

Обґрунтовано механізми фінансового забезпечення аграрних суб'єктів господарювання: одноосібний, заснований на використанні власних фінансових ресурсів або залученні зовнішнього фінансування за самостійним рішенням суб'єкта; інтеграційний – на основі кооперації та об'єднання зусиль, засобів, матеріальних і фінансових ресурсів двох або більше господарюючих суб'єктів, що мають спільні інтереси і можуть ефективно доповнювати один одного для досягнення спільної мети; преференційний – із залученням допомоги та підтримки з боку держави або територіальних громад у вигляді субсидій, дотацій, різноманітних пільг та інших форм підтримки. Визначено відмінності вказаних механізмів за суттю, цілями, задачами, засобами й ресурсами, методами, інструментами та процесом реалізації.

У розділі 2 «Методологічні основи фінансової безпеки в умовах економічних конфліктів» досліджено методологію оцінювання рівня фінансової безпеки, методи діагностики впливу економічних конфліктів, а також методичний інструментарій визначення потенціалу фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах економічних конфліктів.

Показано, що методологія оцінювання рівня фінансової безпеки має відмінності залежно від обраної фінансової стратегії та провідного критерію фінансового забезпечення, вирізняється за показниками та індикаторами, методами, принципами, порядком аналізу, інформаційним забезпеченням. Доведено, що для поліпшення ідентифікації рівнів фінансової безпеки

необхідно інтегрувати сучасні аналітичні інструменти, посилювати гнучкість оціночних підходів, поєднувати фінансові та нефінансові індикатори оцінювання, запроваджувати інструменти раннього попередження і реагування, покращувати комунікаційні канали зацікавлених в аналізі сторін.

Удосконалено методологічні засади вивчення економічних конфліктів на принципах індукції за дев'яти-етапним алгоритмом через визначення природи конфлікту, причин його виникнення чи загострення, аналіз інтересів та цілей сторін, їхньої мотивації, наявних ресурсів та владних повноважень, моделювання сценарію розвитку, оцінку ймовірних наслідків для всіх сторін, аналіз ризиків посилення та можливостей послаблення, прогноз перспектив перебігу та визначення шляхів вирішення. Запропоновано здійснювати аналіз та оцінювання економічних конфліктів за допомогою низки спеціальних методів на основі Case-Study з елементами інтерв'ювання, експертних оцінок, моніторингу та аналізу медіа і публічної інформації, сценарного методу, аналізу чутливості, стрес-тестування, що дозволить усвідомити усю їх складність та різноманітність, оцінити причинно-наслідкові зв'язки виникнення і поширення, забезпечити глибину та контекстуальність аналізу, оцінити наслідки при реалізації різних стратегій та управлінських рішень.

Доведено, що посилювати потенціал фінансового убезпечення необхідно шляхом запобігання впливу зовнішніх ризиків і загроз, через послаблення чинників виникнення та посилення внутрішніх загроз, розвиток адаптивності, гнучкості та здатності суб'єкта господарювання до сприйняття змін й інновацій, удосконалення управлінських функції щодо організації фінансової діяльності, фінансового планування, внутрішнього аудиту, аналізу та контролю, посилення фінансової прозорості та поліпшення взаємодії з партнерами, контрагентами, державою.

У розділі 3 «Діагностика фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі України та оцінювання впливу економічних конфліктів на її динаміку» проаналізовано соціально-економічні умови та ключові

характеристики функціонування аграрного сектору, оцінено вплив конкурентних конфліктів на ефективність діяльності та фінансову безпеку, визначено та проаналізовано залежність фінансового убезпечення від економічних конфліктів, що виникають у процесах залучення та розміщення капіталу.

Визначено, що в аграрному секторі поширені економічні конфлікти конкурентного типу, що обумовлені виникненням асиметричної конкуренції, коли на одних і тих же аграрних ринках конкурують суб'єкти, відмінні за розмірами, організаційно-правовими формами господарювання, принципами діяльності й ресурсним забезпеченням. Асиметрична конкуренція призводить до порушення платоспроможності та значних викривлень в ефективності господарювання, коли продуктивність праці, рентабельність діяльності та використання капіталу різняться у середньому в 2 – 5 разів, а також робить функціонування окремих суб'єктів господарювання нераціональним, що в кінцевому підсумку може призвести до втрати їх фінансової безпеки та звуження наявного нині розмаїття аграрних суб'єктів господарювання.

Виявлено та досліджено природу впливу економічних конфліктів між товаровиробниками та контрагентами на процеси залучення та розміщення капіталу, які змушують суб'єктів вдаватися до нераціональної фінансової політики, посилювати агресивність моделей фінансування та погоджуватися на зростання ризиків. Недосконала політика залучення джерел фінансування обмежує здатність аграріїв до маневрування щодо розміщення капіталу, формує недостатній рівень забезпеченості господарськими засобами та їхню нераціональну структуру, призводить до зниження мобільності та монетизації активів, впровадження невиправданої кредитної політики та нераціональних підходів до формування запасів. Для врегулювання конфліктів цього типу необхідно удосконалити моделі фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

У розділі 4 «Стратегічні напрями посилення фінансової безпеки

суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів» обґрунтовано сукупність індикаторів фінансової безпеки, змодельовано фінансову поведінку суб'єктів господарювання, визначено сукупність стратегічних пріоритетів фінансової безпеки.

Встановлено, що виявляти відмінності у процесі формування різних підходів фінансового забезпечення, проводити експрес-діагностику рівня фінансової безпеки, а також обґрунтовувати підходи до моделювання оптимального рівня забезпечення при реалізації різних фінансових стратегій доцільно на основі тринадцяти визначених найбільш інформативних індикаторів. Зокрема, це індикатори, які характеризують процеси імобілізації активів, стану основного капіталу, забезпеченості оборотним капіталом та рівень його мобільності, оборотність коштів та тривалість фінансового циклу, рентабельність діяльності та використання власного капіталу, фінансову автономію та рівень заборгованості, платоспроможність.

Розроблено науково-методологічні та практичні підходи щодо моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів при дотриманні різних критеріїв фінансового забезпечення. Обчислено три моделі стохастичного зв'язку фінансової безпеки за різними критеріями. Показано, що модель за критерієм ефективності на 87 % пояснює змінюваність ендогенної ознаки за рахунок впливу факторів, модель за критерієм фінансової стійкості демонструє залежність на рівні 80 %, а модель за критерієм ліквідності – відповідно на 88 %. Доведено, що окремі чинники можуть справляти різний, подеколи цілком протилежний вплив на відмінні критерії фінансового забезпечення. На основі цього запропоновано описові моделі раціоналізації фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання при реалізації ними операційної, інвестиційної та фінансової діяльності з огляду на те, який з критеріїв фінансового забезпечення відповідає фінансовій стратегії суб'єкта для врегулювання економічних конфліктів та обирається в якості провідного.

Доведено, що запропоновані науково-методологічні та практичні підходи до моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів можна використовувати задля досягнення будь-яких інших критеріїв фінансового забезпечення.

Обґрунтовано, що стратегічні пріоритети фінансової безпеки в аграрному секторі доцільно поділяти на перманентні та тимчасові з огляду на їхню залежність від змінюваності бізнес-середовища, поширення, впливу негативних чинників соціально-економічного, політичного та воєнного характеру тощо. Встановлено, що такими пріоритетами нині є забезпечення енергетичної безпеки, запобігання фінансовим проблемам через негативний вплив на навколишнє природне середовище, оптимізація логістики упродовж усього ланцюжка вартості, запобігання майновим конфліктам власності та рейдерським атакам, захист майнових активів та земель, оптимізація джерел фінансування та структури капіталу, структури виробництва та диференціації ринків, раціоналізація розміщення коштів, підвищення господарської ефективності, активності та фінансової стабільності, поліпшення співпраці з контрагентами, контроль за фінансовими потоками, управління ризиками, оптимізація витрат, розвиток фінансової грамотності.

У розділі 5 «Удосконалення інструментарію фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів» удосконалено внутрішні та зовнішні інструменти посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями, запропоновано шляхи усунення загроз фінансовій безпеці, що виникають внаслідок майнових конфліктів власності через здійснення рейдерських атак, обґрунтовано розвиток методів та інструментів вирішення конфліктів в енергетичній сфері для створення підґрунтя фінансової безпеки.

Запропоновано систематизацію та визначено ключові інструменти посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями, розроблено напрями їх удосконалення. Доведено, що зовнішній механізм

фінансового забезпечення має ґрунтуватися на розвитку правового регулювання господарських відносин, посилені системи відповідальності за порушення законодавства, усунені прогалини у роботі Державного земельного кадастру та удосконалені системи моніторингу процесів землекористування, розвитку ринку землі, розбудові екологічного моніторингу та регулювання, поширені зеленої енергетики, антимонопольній політиці та здоровій конкуренції, розбудові інфраструктури, бізнес-агроконсалтингу та дорадництва, поширені практики утворення штабів кризового реагування при місцевих органах самоврядування. В основі внутрішнього механізму мають лежати такі інструменти як соціальна відповідальність, корпоративна культура та культура виробництва й землеробства, внутрішній моніторинг і контроль, модернізація бізнес-моделей та раціоналізація бізнес-процесів, системи внутрішньої та зовнішньої комунікації, інноваційна активність.

Обґрунтовано шляхи переборення проблеми рейдерства в аграрному секторі, зокрема запропоновано: розширити антирейдерські ініціативи у законодавстві, в т.ч. удосконалити підходи до реєстрації і перереєстрації документів, що мають ризик використання у рейдерських схемах, та запровадити механізм блокування можливостей подальшої перереєстрації документів після подання уже першої скарги; забезпечити взаємодію електронних ресурсів реєстрів між собою та автоматизації технічних процесів, зокрема через створення автоматичної системи розпізнавання ризикованих операцій; сформувати електронний кабінет власності для фізичних і юридичних осіб у вигляді окремого цифрового продукту або на базі можливостей системи «Дія» за технологією блок-чейну; надати законодавче визначення терміну «рейдерство» та забезпечити проведення державними структурами статистичного аналізу випадків його скоєння; втілити практичні пропозиції щодо подолання проблеми рейдерства у дорожніх картах Ради бізнес-омбудсмена ВОС та Офісу ефективного регулювання BRDO, посилити залучення громадськості та носіїв відповідного досвіду до процесів

удосконалення інститутів й інституцій у сфері запобігання рейдерству.

Розроблено наукові засади впровадження децентралізованого підходу енергозабезпечення в аграрному секторі на основі розвитку генерації з ВДЕ. Виділено шість груп інтересантів з числа аграрних суб'єктів господарювання різних напрямів діяльності та розміру, суб'єктів аграрної та соціальної інфраструктури, особистих селянських господарств та сільських домогосподарств тощо. Для кожної з означених груп обґрунтовано найбільш оптимальні напрями реалізації різних за розмірами та іншими характеристиками енергетичних проектів сонячної, вітрової та біогазової генерації. Визначено джерела фінансування та узагальнено інвестиційні потреби для реалізації різних типів енергетичних проектів. Запропоновані засади створення енергетичних кооперативів з метою посилення енергетичної безпеки та підвищення ефективності реалізації енергетичних проектів.

Ключові слова: фінансова безпека, фінансове убезпечення, фінансова політика, фінансова поведінка, фінансова стратегія, фінансова стійкість, джерела фінансування, інструменти посилення фінансової безпеки, методи фінансового убезпечення, індикатори фінансової безпеки, критерії фінансової безпеки, економічні конфлікти, методи врегулювання конфліктів, методи діагностики економічних конфліктів, енергетична безпека, аграрні суб'єкти господарювання.

ABSTRACT

Biliak Y.V. Financial security of business entities in the agricultural sector in the conditions of economic conflicts. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economics, specialty 08.00.08 "Money, Finance and Credit". National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is dedicated to the theoretical and methodological generalisation and substantiation of a new solution to the current scientific problem of strengthening the financial security of economic entities in the agrarian sector amid economic conflicts.

In Chapter 1, titled "Theoretical principles of financial security of economic entities in the agricultural sector in the conditions of economic conflicts" the essence of financial security is examined, along with the evolution of scientific opinions regarding its definition. The peculiarities of the impact of economic conflicts on financial security are systematised, and the approaches to forming financial security mechanisms in the agrarian sector of the economy are characterised.

It is proposed to consider financial security as a process that includes the identification, analysis, and assessment of financial risks caused by economic conflicts; the identification of the optimal financial security strategy, taking into account the peculiarities of the functioning and management of the business entity; the development, planning, and implementation of a comprehensive set of financial security measures; and the establishment of an effective monitoring and control system for overseeing the implementation of management decisions in the field of financial security.

It has been demonstrated that economic conflicts, which have the most significant impact on the financial security of economic entities in the agricultural sector, should be systematised into ten key groups, with 23 subgroups identified, as well as various types within these groups. These groups include conflicts arising from: the use of natural resources; competition; interactions between agricultural producers and their partners or other counterparties; international trade; ecological and economic issues; the use of GMOs; alternative uses of land and other agricultural resources; energy disputes; and property ownership conflicts.

The mechanisms for ensuring financial security for agrarian business entities are substantiated as follows: individual mechanisms, based on using internal financial resources or attracting external financing through independent decisions

made by the entity; integration mechanisms, based on cooperation and combining efforts, means, and material and financial resources from two or more business entities with common interests that can effectively complement each other to achieve a shared goal; and preferential mechanisms, which involve assistance and support from the state or local communities in the form of subsidies, grants, various benefits, and other forms of support. The differences between these mechanisms in terms of essence, goals, tasks, means and resources, methods, tools, and implementation processes are also defined.

In Chapter 2, titled "Methodological foundations of financial security in the conditions of economic conflicts" the methodology for assessing the level of financial security, methods for diagnosing the impact of economic conflicts, and a methodological toolkit for determining the potential for financial security of economic entities in the agrarian sector in the context of economic conflicts are examined.

It is demonstrated that the methodology for assessing financial security levels varies depending on the chosen financial strategy and the primary criterion for financial security. This methodology is characterised by its indicators, methods, principles, order of analysis, and information support. To enhance the identification of financial security levels, it is necessary to integrate modern analytical tools, increase the flexibility of assessment approaches, combine financial and non-financial assessment indicators, introduce early warning and response mechanisms, and improve communication channels among parties interested in the analysis.

The methodological principles for studying economic conflicts have been refined based on inductive reasoning according to a nine-stage algorithm. This involves defining the nature of the conflict, identifying the reasons for its occurrence or escalation, analysing the interests and goals of the parties involved, understanding their motivations, available resources and authorities, modelling potential development scenarios, assessing likely consequences for all parties, analysing risks

associated with escalation and opportunities for mitigation, forecasting future developments, and determining possible solutions.

It is proposed to analyse and evaluate economic conflicts using a range of specialised methods based on case studies that incorporate elements such as interviews, expert assessments, monitoring and analysis of media and public information, scenario analysis, sensitivity analysis, and stress testing. This approach will enable a comprehensive understanding of their complexity and diversity, facilitate an assessment of cause-and-effect relationships regarding their emergence and spread, ensure depth and contextuality in the analysis, and evaluate the consequences of implementing various strategies and management decisions.

It has been established that it is essential to strengthen the potential for financial security by preventing the negative impact of external risks and threats. This can be achieved by addressing factors that contribute to the emergence and intensification of internal threats, developing adaptability and flexibility within business entities to embrace changes and innovations, improving management functions related to financial activities, financial planning, internal auditing, analysis and control, as well as enhancing financial transparency and improving interactions with partners, counterparties, and government entities.

In Chapter 3, titled "Diagnostics of the financial security of business entities in the agricultural sector of Ukraine and assessment of the impact of economic conflicts on its dynamics" the socio-economic conditions and key characteristics of the agricultural sector's functioning are analysed. The impact of competitive conflicts on operational efficiency and financial security is assessed, and the dependence of financial security on economic conflicts arising from the processes of attracting and placing capital is identified and analysed.

It was determined that the agricultural sector is characterised by widespread economic conflicts of a competitive nature, which arise from asymmetric competition. This occurs when entities that differ in size, organisational and legal forms of management, activity principles, and resource provision compete in the

same agricultural markets. Asymmetric competition leads to violations of solvency and significant distortions in business efficiency, with labour productivity, profitability, and capital utilisation differing on average by 2 to 5 times. Furthermore, it renders the functioning of individual business entities irrational, which can ultimately jeopardise their financial security and narrow the currently available variety of agricultural economic entities.

The nature of the impact of economic conflicts between commodity producers and counterparties on the processes of attracting and placing capital has been identified and investigated. These conflicts compel entities to resort to irrational financial policies, increase the aggressiveness of financing models, and agree to heightened risks. The imperfect policy regarding the attraction of financing sources limits farmers' ability to manoeuvre in terms of capital allocation, creates an inadequate level of provision for economic means and an irrational structure for those means, leads to decreased mobility and monetisation of assets, and results in unjustified credit policies and irrational approaches to reserve formation.

To resolve conflicts of this type, it is necessary to improve models of financial behaviour for economic entities within the agricultural sector.

In Chapter 4, titled "Strategic directions for strengthening the financial security of economic entities in the agrarian sector in the conditions of economic conflicts" a set of indicators for financial security is substantiated, the financial behaviour of economic entities is modelled, and a set of strategic priorities for financial security is established.

It was determined that it is beneficial to identify differences in the processes of forming various approaches to financial security, conduct rapid diagnostics of the level of financial security, and substantiate approaches to modelling the optimal level of security in the implementation of various financial strategies based on thirteen identified informative indicators. These indicators characterise processes such as asset immobilisation, the state of fixed capital, provision of working capital and its level of mobility, fund turnover and duration of the financial cycle,

profitability of operations and use of own capital, financial autonomy, level of indebtedness, and solvency.

Scientific-methodological and practical approaches to modelling the financial behaviour of economic entities in the agrarian sector under conditions of economic conflict have been developed while observing various criteria for financial security. Three models of stochastic connections related to financial security were calculated according to different criteria. The model based on the efficiency criterion explains 87% of the variability in the endogenous characteristic due to the influence of factors; the model based on the financial stability criterion demonstrates a dependence level of 80%; and the model based on liquidity criterion shows a dependence level of 88%, respectively.

It has been proven that certain factors can have differing, and sometimes completely opposite, effects on various criteria for financial security. Based on this, descriptive models for rationalising the financial behaviour of agrarian economic entities during operational, investment, and financial activities are proposed. These models consider which financial security criteria correspond to the entity's financial strategy for resolving economic conflicts and which is chosen as the leading criterion.

It is demonstrated that the proposed scientific-methodological and practical approaches to modelling the financial behaviour of economic entities in the agricultural sector under conditions of economic conflict can be applied to achieve any other criteria for financial security. It is substantiated that it is appropriate to divide the strategic priorities for financial security in the agricultural sector into permanent and temporary categories based on their dependence on variability in the business environment and the influence of negative socio-economic, political, and military factors.

It has been established that current priorities include ensuring energy security, preventing financial problems arising from negative impacts on the surrounding natural environment, optimising logistics along the entire value chain, preventing

property conflicts and raiding attacks, protecting property assets and land, optimising sources of financing and capital structure, rationalising fund allocation, improving economic efficiency, enhancing activity and financial stability, fostering cooperation with counterparties, controlling financial flows, managing risks, optimising costs, and developing financial literacy.

In Chapter 5, titled "Improving the tools of financial security of business entities and the agricultural sector in the conditions of economic conflicts" both internal and external tools for strengthening financial security through the management of conflict situations are enhanced. Proposed solutions include ways to eliminate threats to financial security arising from property conflicts due to raiding attacks, as well as the development of methods and tools for conflict resolution in the energy sector to establish a foundation for financial security.

A systematisation of key tools for strengthening financial security through conflict management has been proposed, along with directions for their improvement. It has been established that the external mechanism of financial security should be based on developing legal regulations for economic relations, strengthening systems of accountability for violations of legislation, addressing gaps in the operations of the State Land Cadastre, and improving systems for monitoring land use processes. This also includes developing the land market, enhancing environmental monitoring and regulation, promoting widespread green energy initiatives, implementing antimonopoly policies to foster healthy competition, advancing infrastructure development, and providing business agroconsulting services. Additionally, it is recommended to establish crisis response headquarters within local self-government bodies.

The internal mechanism should incorporate tools such as social responsibility, corporate culture, production culture in agriculture, internal monitoring and control, modernisation of business models, rationalisation of business processes, internal and external communication systems, and innovative activities.

Proposals for overcoming the problem of raiding in the agricultural sector have been substantiated. In particular, it is suggested to: expand anti-raiding initiatives within legislation; improve approaches to the registration and re-registration of documents that may be used in raider schemes; introduce a mechanism to block further re-registration of documents following the submission of an initial complaint; ensure interaction between electronic registers and automate technical processes through the creation of an automatic system for recognising risky operations; create an electronic property cabinet for individuals and legal entities as a separate digital product or based on the capabilities of the "Diya" system; provide a legal definition of "raiding" and ensure state structures conduct statistical analyses of cases; implement practical proposals for addressing raiding issues within the roadmaps of the Business Ombudsman Council of BOC and the Office of Effective Regulation of BRDO and strengthen public involvement and engagement with individuals who possess relevant experience in improving institutions focused on raiding prevention.

The scientific principles of implementing a decentralized approach to energy supply in the agricultural sector based on the development of renewable energy generation have been developed. Six groups of interested parties have been identified from the number of agrarian economic entities of various fields of activity and size, entities of agrarian and social infrastructure, personal peasant farms and rural households, etc. For each of the specified groups, the most optimal directions for the implementation of energy projects of solar, wind and biogas generation of different sizes and other characteristics are substantiated. Sources of financing are identified and investment needs for the implementation of various types of energy projects are summarized. Proposed principles for the creation of energy cooperatives in order to strengthen energy security and increase the efficiency of the implementation of energy projects.

Keywords: financial security, financial security, financial policy, financial behavior, financial strategy, sources of financing, financial condition, financial

security enhancement tools, financial security methods, financial security indicators, financial security criteria, economic conflicts, conflict resolution methods, diagnostic methods economic conflicts, agrarian business entities, agrarian sector.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях,
включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України
та/або у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. Abuselidze G., **Bilyak Y.**, Bagatska K. Empirical Analysis of Revenue Formation in Local Budgets: Assessing the Reality, Challenges, and Prospects of Decentralization in Georgia. Economic Growth, Prosperity and Sustainability in the Economies of the Balkans and Eastern European Countries: 15th International Conference on the Economies of the Balkan and Eastern European Countries (EBEEC) in Chios, Greece, 2023. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2024. P. 85–102. *(Здобувачкою проаналізовано досвід Грузії щодо зміцнення доходної бази бюджетів муніципалітетів на предмет його імплементації у вітчизняну практику наповнення бюджетів місцевого самоврядування).*

2. Abuselidze G., **Bilyak Y.**, Oliinyk L., Nehoda Y. The Impact of Public Debt on Fiscal Sustainability During and After a Pandemic. Artificial Intelligence, Digitalization and Regulation. Contributions to Management Science. Springer, Cham. 2024. P. 293–305. *(Здобувачкою розкрито прикметні риси впливу державного боргу на фінансову стійкість Грузії на предмет імплементації досвіду цієї країни в українську практику забезпечення фінансової безпеки держави в умовах зростання зовнішніх запозичень).*

3. Davydenko N., **Bilyak Y.**, Nehoda Y., Shevchenko N. Financial security for the agrarian sector of Ukraine. Economic Science for Rural Development: 2020 International Conference. Jelgava, LLU ESAF, 12–15 May 2020. No. 53. P. 64–72. *(Здобувачкою обґрунтовано необхідність управління фінансовою безпекою агропромислових підприємств на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України).*

4. Karachyna N., Samofalova M., **Bilyak Y.**, Drahnieva N. An analysis of

variability and mutual coordination of models of economic behavior of enterprises in digital space. International Journal of Advanced Science and Technology. 2020. Vol. 29. No. 6. P. 1057–1065. *(Здобувачкою запропоновано рекомендації щодо розвитку вітчизняних цифрових платформ та регулювання їх діяльності на основі запровадження механізму державного регулювання цифрової економіки).*

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

5. Біляк Ю. В. Зростання основних загроз для фінансово-економічної безпеки сучасного підприємства. Економічний аналіз. 2013. № 12. Ч. 1. С. 28–31.

6. Біляк Ю. В. Причини зростання масштабів рейдерських захоплень в Україні: причини виникнення, типи і види рейдерських схем. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 12. С. 44–48.

7. Біляк Ю. В. Стратегія превентивного захисту корпорації проти рейдерської атаки. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 13. С. 43–48.

8. Біляк Ю. В. Корпоративні конфлікти в сучасному акціонерному товаристві: методика розпізнання. Агросвіт. 2013. № 16. С. 35–43.

9. Біляк Ю. В. Економічна безпека корпорації – як запорука розвитку корпоративного конфлікту. Агросвіт. 2014. № 6. С. 29–35.

10. Біляк Ю. В. Конфлікт інтересів та шляхи його розв’язання в господарському товаристві корпоративного типу. Економіка та держава. 2015. № 12. С. 49–53.

11. Біляк Ю. В. Конфлікти в економіці як базові чинники фінансової безпеки. Агросвіт. 2017. № 7. С. 42–47.

12. Біляк Ю. В. Дослідження конфлікту інтересів: аналіз приватного інтересу, приклади і можливі наслідки. Економічні студії. 2017. № 2. С. 11–14.

13. Біляк Ю. В. Основні загрози фінансовій безпеці корпоративних

підприємств. Агросвіт. 2017. № 12. С. 20–30.

14. Біляк Ю. В. Історичні аспекти виникнення конфлікту та еволюція поглядів. Агросвіт. 2017. № 10. С. 29–38.

15. Біляк Ю. В. Особливості фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства в загальній системі АПК. Агросвіт. 2019. № 3. С. 24–29.

16. Біляк Ю. В. Рейдерство в агросекторі: причини і наслідки. Агросвіт. 2019. № 5. С. 3–10.

17. Біляк Ю. В. Рейдерство в агробізнесі – як захиститися? Економіка і держава. 2019. № 10. С. 83–86.

18. Біляк Ю. В. Систематизація наукових поглядів на сутність фінансової безпеки. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 78–82.

19. Біляк Ю. В. Складові, завдання та принципи фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 15–16. С. 69–74.

20. Біляк Ю. В. Особливості та принципи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі. Агросвіт. 2020. № 17–18. С. 45–52.

21. Біляк Ю. В. Сучасні концепції дослідження конфліктів інтересів. Економіка та держава. 2020. № 9. С. 80–85.

22. **Біляк Ю. В.,** Старюк В. В. Діагностика фінансового стану підприємства в системі контролінгу. Ефективна економіка. 2022. № 7. *(Здобувачкою охарактеризовано основні теоретичні засади діагностики фінансового стану підприємства в системі контролінгу, як управлінської системи прийняття стратегічних рішень).*

23. **Біляк Ю. В.,** Суммар Д. В. Foreign Experience of Financial Support for Agricultural Sector Enterprises. Агросвіт. 2022. № 21–22. С. 60–65. *(Здобувачкою використано системний метод дослідження наукових підходів до фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва на основі комплексного аналізу його структурних елементів; за допомогою методу*

системного аналізу оцінено теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності фінансового забезпечення аграрного сектора).

24. Біляк Ю. В., Суммар Д. В. Фінансово-економічні наслідки російсько – військового вторгнення для України та світу. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 21. С. 90–94. *(Здобувачкою проаналізовано дані падіння обсягів промислового виробництва та причини скорочення реального та фінансового секторів економіки, зниження ВВП та погіршення інших макропоказників у наслідок війни в Україні).*

25. Біляк Ю. В., Максимкин В. А. Важливість ролі України для фінансового стану аграрного сектору світу. Ефективна економіка. 2022. № 11. *(Здобувачкою запропоновано шляхи переробки сільськогосподарських продукції як сировини для біопалива).*

26. Біляк Ю. В. Тіньова економіка як фактор загрози фінансовій безпеці держави. Економіка та суспільство. 2024. № 62.

27. Біляк Ю. В. Виклики та стратегії управління конфліктом економічних інтересів: аналіз та рекомендації. Агросвіт. 2024. № 10. С. 26–32.

28. Біляк Ю. В. Роль формування капіталу у фінансовому забезпеченні функціонування сільськогосподарських підприємств в Україні. Агросвіт. 2024. № 13. С. 84–90.

29. Біляк Ю. В. Вплив валютного курсу на фінансову безпеку держави. Агросвіт. 2024. № 14. С. 62–68.

30. Біляк Ю. В. Ключові умови й тенденції функціонування агропромислового комплексу в умовах сучасної економіки. Агросвіт. 2025. № 9. С. 85–94.

31. Біляк Ю. В. Фінансова поведінка аграрних підприємств: типологія стратегій і вплив на фінансову безпеку. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 15. С. 139–144.

32. Біляк Ю. В. Роль державного аграрного реєстру у цифровізації, підвищенні прозорості та забезпеченні фінансової безпеки підприємств

аграрного сектору. Агросвіт. 2025. № 15. С. 140–146.

33. Біляк Ю. В. Інформаційна синергія державних реєстрів як основа фінансової безпеки в аграрному секторі. Агросвіт. 2025. № 16. С. 99–105.

34. Біляк Ю. В. Фінансова безпека агросектору: вразливість до рейдерських атак, орендних маніпуляцій та реєстрового зловживання. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 16. С. 148–155.

Тези наукових доповідей

35. Біляк Ю. В. Українське рейдерство – як неприродний перерозподіл власності. Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Тернопіль, 18–19 вересня 2013 року: тези доповіді. Тернопіль, 2013. С. 142–146.

36. Біляк Ю. В. Причини виникнення та наслідки корпоративних конфліктів на агропідприємствах. Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 20–22 листопада 2013 року: тези доповіді. Київ, 2013. С. 214–215.

37. Біляк Ю. В. Актуальність використання ЗМІ для вирішення корпоративних конфліктів. Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти соціально-економічного розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 24–25 жовтня 2014 року: тези доповіді. Львів, 2014. Ч. 2. С. 82–86.

38. Біляк Ю. В. Стратегічні і тактичні оборонні заходи для вирішення корпоративних конфліктів. Інноваційні економічні технології для розвитку підприємств, регіонів, країн: Міжнародна науково-практична конференція, м. Дніпропетровськ, 24–25 жовтня 2014 року: тези доповіді. Дніпропетровськ, 2014. Ч. 2. С. 22–25.

39. Біляк Ю. В. Специфіка корпоративного рейдерства як процес

отримання юридичного та фізичного контролю над майном, бізнесом проти волі власника підприємства. Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, м. Миколаїв, 31 жовтня 2014 року: тези доповіді. Миколаїв, 2014. С. 146–149.

40. Біляк Ю. В. Конфлікт інтересів: кого і що цікаве. Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Миколаїв, 27 квітня 2017 року: тези доповіді. Миколаїв, 2017. С. 80–83.

41. Біляк Ю. В. Конфлікт – як послідовність протиріччя інтересів між принципалом і агентом. Сучасні шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країни: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 26–27 травня 2017 року: тези доповіді. Львів, 2017. Ч. 2. С. 44–47.

42. Біляк Ю. В. Внутрішні та зовнішні загрози фінансовій безпеці корпорації. Реформування фінансово-економічної системи в контексті міжнародного співробітництва: Міжнародна науково-практична конференція для студентів, аспірантів та молодих учених, м. Київ, 23–24 червня 2017 року: тези доповіді. Київ, 2017. С. 104–107.

43. Біляк Ю. В. Рейдерство – як загроза інвестиційної привабливості України. Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Полтава, 15 жовтня 2019 року: тези доповіді. Полтава, 2019. С. 122–125.

44. Біляк Ю. В. Структурна динаміка розвитку аграрної економіки України та диспропорції розвитку базових галузей. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 квітня 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 21–24.

45. Біляк Ю. В. Диспропорції розвитку базових галузей: рослинництво і тваринництво. Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні

тенденції розвитку: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Бургас, Болгарія, 27 червня – 3 липня 2020 року: тези доповіді. Бургас, 2020. С. 66–68.

46. Біляк Ю. В. Організація механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах конфліктів інтересів: Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Бургас, Болгарія, 26 червня – 4 липня 2021 року: тези доповіді. Бургас, 2021. С. 95–97.

47. Біляк Ю. В. Розвиток та виклики для аграрного сектора України. Аграрна політика України в умовах глобальних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 вересня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 112–115.

48. Біляк Ю. В. Фінансові конфлікти в військовий час: випробування війною. Стратегія інноваційного розвитку аграрних формувань України: аналітико-прогностичний аспект: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 5–6 жовтня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 162–165.

ЗМІСТ

стор.

ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ	43
1.1. Суть фінансової безпеки та еволюція наукової думки щодо визначення її природи	43
1.2. Особливості впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку суб'єктів господарювання	65
1.3. Характеристика підходів до формування механізмів фінансового забезпечення в аграрному секторі економіки	86
<i>Висновки до розділу 1</i>	102
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ	106
2.1. Методологія оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання	106
2.2. Методи діагностики впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку	128
2.3. Методичний інструментарій визначення потенціалу фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах економічних конфліктів	148
<i>Висновки до розділу 2</i>	161
РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ТА ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ЇЇ ДИНАМІКУ.....	164
3.1. Соціально-економічні умови та ключові характеристики функціонування аграрного сектору	164
3.2. Оцінка впливу конкурентних конфліктів на ефективність діяльності та фінансову безпеку	188
3.3. Аналіз залежності фінансового забезпечення від економічних конфліктів, що виникають у процесах залучення та розміщення капіталу	209

<i>Висновки до розділу 3</i>	248
РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ	251
4.1. Обґрунтування сукупності індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання	251
4.2. Моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в умовах економічних конфліктів	271
4.3. Формування стратегічних пріоритетів фінансової безпеки	289
<i>Висновки до розділу 4</i>	308
РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФІНАНСОВОГО УБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ	312
5.1. Удосконалення внутрішніх та зовнішніх інструментів посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями	312
5.2. Шляхи усунення загроз фінансовій безпеці, що виникають внаслідок майнових конфліктів власності через здійснення рейдерських атак.....	346
5.3. Розвиток інструментів вирішення конфліктів в забезпеченні енергетичної безпеки як складової фінансової безпеки аграрного сектора.....	367
<i>Висновки до розділу 5</i>	392
ВИСНОВКИ	397
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	404
ДОДАТКИ	458

ВСТУП

Актуальність теми. Аграрний сектор є важливим сегментом економіки України, забезпечує продукування значної частки ВВП, відіграє ключову роль у формуванні експортного потенціалу та стане одним із основних джерел повоєнного відновлення і зростання. З цієї причини та з огляду на те, що сьогодні з'являються загрози для аграрного сектору внаслідок виникнення та загострення чисельних економічних конфліктів, підвищення фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору має вагоме значення. До того ж через воєнні дії, руйнування інфраструктури, блокаду торговельних шляхів, скорочення обсягів діяльності тощо вплив таких конфліктів значно посилюється, внаслідок чого фінансова безпека аграрних суб'єктів господарювання набуває критично важливого значення для їхнього виживання та майбутнього розвитку. Саме тому вивчення та розвиток наукових, методологічних і практичних засад її забезпечення є актуальною проблемою, що має високу наукову і практичну цінність.

Вивченню проблематики формування фінансової безпеки суб'єктів господарювання, зокрема й в аграрному секторі, присвячені численні наукові дослідження українських і закордонних вчених: С. Банзаль, О. Барановського, А. Бондар, З. Варналія, М. Василевського, С. Василішина, Л. Вдовенко, А. Гайрая, Т. Ганущак, В. Глущенко, К. Горячевої, Б. Гупти, В. Данилишина, М. Єрмошенка, В. Жук, Н. Жук, І. Журавльової, Т. Занг, О. Зуєвої, О. Лемішко, С. Лі, В. Лучик, С. Кваші, Н. Ковальчук, В. Мірошніченко, С. Мочерного, Ю. Негоди, Я. Пенг, О. Підхомного, К. Псаніса, О. Пристемського, В. Прокопишака, Н. Пойда-Носик, Н. Танклевської, К. Тарасової, З. Тітенко, В. Храпкіної, Л. Худолій, Н. Швець, Л. Яструбецької. У публікаціях науковців розкрито питання щодо сутності, ознак і характеристик фінансової безпеки, виділення чинників, що впливають на її рівень, розкриття методичних засад оцінювання, удосконалення

методологічних підходів до розроблення і реалізації стратегій і тактики з її поліпшення.

Водночас достатньо дослідженою є сфера управлінської та економічної конфліктології, в межах якої значну кількість досліджень Р. Вудмена, Д. Гелрігела, Ф. Глазла, Р. Дарендорфа, Л. Діхтярь, В. Жука, Л. Ємельяненко, Т. Караваєвої, Л. Козер, Т. Мостенської, О. Мороз, В. Нагаєва, А. Куковського, В. Петюха, Н. Подольчака, О. Скринник, О. Сороківської, В. Удовенко, І. Хоми, Ф.-В. Хуанги, С.-Х. Чанги, А. Черепи, Л. Чернової та інших присвячено питанням розкриття сутності економічних конфліктів, природи їх виникнення та загострення, класифікації і систематизації конфліктів, визначенню особливостей впливу на стан і діяльність сторін конфлікту, методам оцінювання та підходам до їх врегулювання.

Однак проблематика впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку суб'єктів господарювання в аграрному секторі й досі залишається не дослідженою, що ускладнює розроблення дієвих підходів до фінансового убезпечення поряд із врегулюванням економічних конфліктів й потребує подальших науково-методологічних і практичних розвідок.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертації безпосередньо пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема темою «Прикладні рішення регулювання конкурентоспроможності сільського і рибного господарства в системі циркулярної біоекономіки та викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0123U101944). Матеріали досліджень використано при підготовці звітів, де обґрунтовано формування фінансових механізмів підтримки циркулярної біоекономіки та підвищення рівня фінансової безпеки аграрних суб'єктів господарювання в умовах реалізації базових принципів економіки замкнутого циклу. У межах теми авторкою запропоновано методологічні підходи до розроблення

спеціальних програм фінансової підтримки для сільського і рибного господарства, спрямовані на впровадження циркулярних моделей виробництва продукції, використання ресурсів та переробки відходів. Науково обґрунтовано засади поширення «зелених» фінансових інструментів через створення системи «зелених» кредитів і «зелених» облігацій для підтримки проєктів, спрямованих на збереження ресурсів та розвиток сталого аграрного господарства.

Також наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертації висвітлено авторкою в межах наукової теми «Прикладна розробка новітнього організаційно-економічного механізму регулювання сталого рибальства і аквакультури через розвиток сільських територій» (номер державної реєстрації 0120U102110). У межах наукової тематики дослідницею запропоновано підходи, методи та інструменти формування ефективного механізму регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки на основі посилення економічних, фінансових, інфраструктурних і соціальних основ розвитку сільських територій. Особливу увагу приділено врегулюванню конфліктів різних типів та утворенню дієвого підґрунтя для розвитку партнерських відносин між різними господарюючими суб'єктами на селі, сприянню кооперативному та інтеграційному об'єднанню рибальських, аквакультурних та інших типів аграрних підприємств для спільного вирішення економічних та організаційних питань.

У межах наукової теми «Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0122U001643) авторкою було сформовано практичні рекомендації щодо формування системи антикризових заходів фінансового убезпечення для сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів, як-от війна, епідемії та пандемії, природні катастрофи, екологічні кризи, зміна клімату, економічні труднощі й інші небезпеки. Розроблено механізми фінансового забезпечення

сталого розвитку аграрного виробництва, постачання на ринок продуктів харчування, сільськогосподарської сировини і продуктів рибництва, формування запасів продовольства та інших необхідних ресурсів для забезпечення населення у разі екстремальних обставин. Авторкою запропоновано підходи до врегулювання економічних конфліктів, що виникають у сільському та рибному господарстві під час кризових ситуацій.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення науково-методологічних засад і надання практичних рекомендацій з посилення фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах економічних конфліктів.

Відповідно до мети в дисертації поставлено та вирішено такі завдання:

- запропонувати трактування поняття «фінансове убезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі»;
- визначити і систематизувати найбільш значимі економічні конфлікти, що виникають в діяльності аграрних суб'єктів господарювання;
- охарактеризувати підходи до формування механізмів фінансового убезпечення в аграрному секторі економіки;
- розвинути методологічні підходи до оцінювання фінансової безпеки;
- удосконалити методичні засади діагностики впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку;
- вивчити засади посилення потенціалу фінансового убезпечення;
- дослідити вплив конкурентних конфліктів на ефективність господарювання та фінансову безпеку;
- визначити залежність фінансового убезпечення від економічних конфліктів, що виникають у процесах залучення та розміщення капіталу;
- обґрунтувати сукупність перспективних індикаторів фінансової безпеки;
- розробити моделі фінансової поведінки суб'єктів господарювання в умовах економічних конфліктів і запропонувати науково-методологічні та

практичні підходи до їх розвитку за дотримання різних критеріїв фінансового забезпечення;

- обґрунтувати ключові стратегічні пріоритети фінансової безпеки в аграрному секторі з урахуванням засад врегулювання економічних конфліктів, зокрема тих, що актуалізуються у зв'язку із сучасною соціально-економічною, політичною та воєнною турбулентністю;

- систематизувати сукупність внутрішніх і зовнішніх інструментів посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями та запропонувати напрями їх удосконалення;

- запропонувати заходи з протидії загрозам фінансовій безпеці, що виникають внаслідок майнових конфліктів власності через здійснення рейдерських атак;

- розробити напрями запровадження децентралізованого підходу до енерго-забезпечення суб'єктів аграрного сектору для вирішення енергетичних економічних конфліктів і посилення фінансової безпеки.

Об'єкт дослідження – процес посилення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних, методологічних і практичних засад фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах економічних конфліктів.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження здійснене на основі діалектичного методу пізнання та системного підходу, що дозволило комплексно вивчити теоретичні й методологічні засади та практичні аспекти фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів. При узагальненні теоретичних та методичних аспектів фінансового забезпечення в умовах економічних конфліктів використано аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, прийоми абстрактно-логічного методу, аналогії і порівняння. В аналітичних дослідженнях на прикладі суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки України було застосовано

методи порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, коефіцієнтний аналіз, графічний, індексний аналіз. При визначенні стратегічних напрямів посилення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в умовах економічних конфліктів використано методи статистичних групувань, відстані від еталону, кластерний аналіз, оцінювання дисперсії і варіації, розрахунково-конструктивний метод, кореляційно-регресійний аналіз, оптимізаційне моделювання, результати монографічних досліджень. Для обґрунтування підходів до удосконалення інструментарію фінансового забезпечення та врегулювання економічних конфліктів застосовано case study, з елементами інтерв'ювання, експертних оцінок, моніторингу та аналізу медіа і публічної інформації, сценарного методу, методів екстраполяції та монографічних досліджень.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, офіційні матеріали і документи міжнародних організацій, дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, наукові публікації, інформація мережі Інтернет, матеріали наукових установ, асоціацій аграрних виробників, інформація фінансової звітності аграрних підприємств, особисті дослідження авторки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в поглибленні теоретичних положень, концептуальних і науково-методологічних підходів до посилення фінансової безпеки аграрного сектору в умовах економічних конфліктів. Найбільш значущі наукові результати, що характеризують наукову новизну і виносяться на захист:

вперше:

– науково обґрунтовано концептуальні підходи до розкриття сутності та природи фінансової безпеки за допомогою конкретизації змісту поняття «фінансове забезпечення» як цілісного процесу, що охоплює визначення й оцінювання фінансових небезпек, ідентифікацію оптимальної стратегії фінансової безпеки, розроблення й реалізацію сукупності заходів з

фінансового забезпечення, побудову системи ефективного моніторингу і контролю за реалізацією управлінських рішень у сфері фінансової безпеки;

– сформовано систематизацію найбільш значимих економічних конфліктів через визначення десяти основних груп і 23 підгруп, що виникають, зокрема, через використання природних ресурсів, альтернативне використання земель та інших аграрних ресурсів і потужностей, ГМО, у процесі міжнародної торгівлі, загострюються в процесі взаємодії з контрагентами і партнерами, а також еколого-економічні, майнові конфлікти власності, енергетичні, трудові конфлікти, конфлікти конкурентного типу, що створює підґрунтя для науково-методологічних та аналітичних досліджень їхнього впливу на фінансову безпеку аграрних суб'єктів господарювання;

– розроблено науково-методологічні та практичні підходи щодо моделювання поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів за дотримання різних критеріїв фінансового забезпечення і обґрунтовано три стохастичні моделі взаємозв'язку фінансової безпеки з найбільш впливовими чинниками за критеріями ефективності, фінансової стійкості та ліквідності, а результати доповнено описовими моделями, що сукупно дозволяють раціоналізувати фінансову поведінку суб'єктів господарювання аграрного сектору в процесі провадження операційної, інвестиційної і фінансової діяльності з огляду на оптимізацію обраного критерію фінансового забезпечення;

удосконалено:

– методичні засади діагностики економічних конфліктів за допомогою обґрунтування концептуального підходу дослідження, розроблення дев'ятиетапного алгоритму аналізу, виділення та розвитку сукупності специфічних оціночних методів на основі case study з елементами інтерв'ювання, експертних оцінок, моніторингу та аналізу медіа і публічної інформації, сценарного методу, аналізу чутливості, стрес-тестування, що дозволяє забезпечити глибину та контекстуальність аналізу, виявити провідні

наративи щодо обґрунтування позиції сторін, оцінити наслідки конфлікту за реалізації різних стратегій поведінки та управлінських рішень;

– визначення умов виникнення та особливостей поширення економічних конфліктів, заснованих на асиметричній конкуренції, що дозволило обґрунтувати підходи до оздоровлення конкуренції й усунення асиметричності, підвищення ефективності господарювання, платоспроможності та зміцнення фінансової безпеки на основі диференціації діяльності різних за розмірами, формами та ресурсним забезпеченням суб'єктів господарювання;

– інструментарій і порядок визначення найбільш інформативних індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання, які наочно демонструють відмінності різних підходів фінансового убезпечення, дозволяють проводити експрес-діагностику рівня фінансової безпеки, характеризують процеси формування основного капіталу й оцінювання його стану, забезпеченість оборотними коштами з урахуванням їхньої мобільності й оборотності, тривалість фінансових циклів, рентабельність діяльності та використання власного капіталу, фінансову автономію і рівень заборгованості, платоспроможність;

– стратегічні пріоритети фінансової безпеки в аграрному секторі з урахуванням засад врегулювання економічних конфліктів; виокремлено ті з них, що мають перманентний характер і залишаються актуальними незалежно від змінюваності бізнес-середовища, та ті, що мають тимчасовий характер та актуалізуються виключно під впливом сучасних соціально-економічних, політичних і воєнних дестабілізаційних процесів, що дозволяє удосконалити політику фінансового убезпечення. Серед пріоритетів, що мають тимчасовий характер, визначено забезпечення енергетичної незалежності, оптимізацію логістичного ланцюжка руху вартості, запобігання майновим конфліктам власності та рейдерським атакам, захист майнових активів і земель;

– систематизацію та розроблення напрямів розвитку сукупності

інструментів врегулювання конфліктних ситуацій, що сприятиме фінансовому забезпеченню суб'єктів господарювання в аграрному секторі. Зокрема, зовнішніх інструментів: через посилення правового регулювання господарських відносин і відповідальності за порушення законодавства, усунення правових та технічних прогалин у функціонуванні Державного земельного кадастру, удосконалення систем моніторингу, бізнес-агроконсалтингу та дорадництва, розвитку ринку землі, поширення зеленої енергетики та генерації з відновлюваних джерел енергії, антимонопольної політики та розвитку здорової конкуренції, розбудови інфраструктури, поширення практики функціонування штабів кризового реагування. А також внутрішніх інструментів на підставі розвитку соціальної відповідальності та внутрішньої корпоративної культури, цифровізації діяльності аграрних підприємств, технологічної культури та культури землеробства, удосконалення базових управлінських функцій, модернізації бізнес-моделей і раціоналізації бізнес-процесів, розвитку системи внутрішньої та зовнішньої маркетингової комунікації, інноваційної активності техніко-технологічного й організаційно-управлінського характеру тощо;

– сформований науковий підхід щодо провадження децентралізованого підходу до енергозабезпечення суб'єктів аграрного сектору економіки України, що утворює стабільне підґрунтя для фінансового забезпечення. Виділено шість ключових груп інтересантів реалізації енергетичних проєктів, обґрунтовано найбільш оптимальні варіанти розвитку проєктів у галузі відновлюваних джерел енергії в розрізі сонячної, вітрової енергогенерації, виробництва біогазу та похідних компонентів для кожної з цих груп, визначено джерела фінансування, розраховано й узагальнено інвестиційні потреби на реалізацію ключових проєктів, запропоновано засади для поєднання зусиль інтересантів через створення енергетичних кооперативів для укрупнення проєктів генерації та підвищення їхньої ефективності;

набули подальшого розвитку:

– підходи до формування механізмів фінансового забезпечення аграрних суб'єктів господарювання, які вирізняються за своєю сутністю, цілями і задачами, використовуваними засобами й ресурсами, методами, інструментами й процесом реалізації та орієнтуються на один із трьох базових варіантів: одноосібний – на основі задіяння власних сил, засобів і ресурсів суб'єкта господарювання або залучення ним ресурсів зі сторони на свій власний ризик; інтеграційний – на основі об'єднання зусиль, засобів і ресурсів двох або більше суб'єктів господарювання; преференційний – із залученням державної допомоги або допомоги територіальних громад;

– методологічні засади оцінювання рівня фінансової безпеки для трьох основних стратегій фінансування (агресивної, консервативної та компромісної) з виділенням диференційованих критеріїв фінансового забезпечення, а також обґрунтування напрямів удосконалення оцінок через інтеграцію сучасних аналітичних інструментів, посилення гнучкості оціночних підходів, поєднання фінансових та нефінансових індикаторів оцінювання, запровадження інструментів раннього попередження і реагування, а також покращення комунікаційних каналів зацікавлених сторін, що сукупно забезпечує поліпшення ідентифікації рівнів фінансової безпеки на рівні окремих суб'єктів господарювання;

– засади управлінського впливу суб'єктів господарювання щодо запобігання негативному впливу зовнішніх ризиків, послаблення чинників внутрішніх загроз, розвитку адаптивності, гнучкості і здатності до сприйняття змін та інновацій, удосконалення управлінських функцій щодо організації фінансової діяльності, фінансового планування, внутрішнього аудиту, аналізу і контролю, посилення фінансової прозорості та поліпшення взаємодії з партнерами, контрагентами, державою, що сприятиме посиленню потенціалу фінансового забезпечення;

– розкриття природи впливу економічних конфліктів на процеси

залучення та розміщення капіталу, формування фінансової стійкості, що в кінцевому підсумку сприятиме раціоналізації моделей фінансової безпеки й обґрунтуванню засад удосконалення фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання;

– обґрунтування напрямів протидії загрозам фінансовій безпеці, які виникають внаслідок майнових конфліктів власності через здійснення рейдерських атак, що полягають у: втіленні практичних пропозицій щодо подолання проблеми рейдерства в дорожніх картах; розширення антирейдерських ініціатив у законодавстві, зокрема, через удосконалення підходів до реєстрації і перереєстрації документів, що мають ризик використання в рейдерських схемах, і запровадження механізму блокування можливостей подальшої перереєстрації документів після подання уже першої скарги; забезпечення взаємодії ресурсів електронних реєстрів між собою та автоматизації технічних процесів, зокрема через створення автоматичної системи розпізнавання ризикованих операцій; визначенні й закріпленні в законодавстві терміну «рейдерство», забезпеченні проведення державними структурами статистичного аналізу випадків скоєння рейдерства; формування електронного кабінету власності для фізичних і юридичних осіб як окремого цифрового продукту або на базі можливостей системи «Дія» за технологією блокчейну з багатоступінним верифікуванням.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані результати дослідження мають теоретичне і практичне значення для формування засад забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки в умовах економічних конфліктів.

У роботі Міністерства аграрної політики та продовольства України використано методичні рекомендації з оцінювання індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі, що дозволило вивчити стан, динаміку та порівняльну характеристику явищ і процесів у сфері фінансової безпеки, ідентифікувати їх різновиди, визначити підґрунтя для

розроблення та впровадження ефективних управлінських і регулюючих заходів. Практичне застосування отримали пропозиції щодо обґрунтування концептуальних задач і удосконалення організаційних основ управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах виникнення і перебігу різних типів економічних конфліктів (акт про впровадження/використання результатів дисертаційного дослідження від 05.04.2024 р.).

Результати дослідження щодо подолання рейдерства, передусім через формування взаємодії ресурсів електронних реєстрів між собою, автоматизацію технічних процесів реєстрації прав власності на майно і землю використано в роботі Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації. Удосконалення підходів до нотаріального завірення або формування реєстру обліку правовідносин у господарських договорах, які мають ризик стати предметом рейдерських атак, формування електронного кабінету власності для фізичних і юридичних осіб з багатоетапним верифікуванням тощо (акт про впровадження/використання результатів дисертаційного дослідження від 14.08.2023 р.).

У роботі Департаменту міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької області державної адміністрації використовуються наукові розробки авторки, які полягають у методологічних підходах до оцінки конфліктів в умовах правового режиму воєнного стану, відповідних пропозиціях щодо збільшення експортного потенціалу регіону. Пропозиції дослідниці враховано при розробленні Програми соціально-економічного розвитку Гайсинської міської територіальної громади Вінницької області на 2024 р. (акт про впровадження/використання результатів дисертаційного дослідження від 03.01.2023 р.)

Результати монографічних та аналітичних досліджень авторки щодо оцінювання ключових характеристик фінансового стану та рівня фінансової безпеки аграрних підприємств Вінницької області, аналізу їх фінансової

стійкості, платоспроможності, ефективності та інтенсивності ведення господарської діяльності використано при розробленні Програм економічного і соціального розвитку Джулинської територіальної громади. Зокрема, напрацювання та результати наукових досліджень використано для поглибленого оцінювання соціального й економічного розвитку територіальної громади, визначення цілей і пріоритетів подальших перспективних зрушень, обґрунтування напрямів розв'язання головних проблем при досягненні поставлених цілей, вимірювання ризиків та виявлення можливих перешкод, планування джерел фінансування програмних заходів. Напрацювання авторки щодо практичного використання методів та інструментів врегулювання конфліктів, зокрема конфлікту інтересів і ряду економічних конфліктів, що стають наслідком впливу кризових ситуацій та надзвичайних подій, використано для розвитку соціального діалогу в територіальних громадах Вінницької області, укладення колективних договорів між адміністраціями та трудовими колективами ряду організацій у 2021–2024 р. (акт про впровадження/використання результатів дисертаційного дослідження від 29.01.2024 р.).

Результати наукових досліджень щодо фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів використовуються Департаментом агропромислового розвитку для розроблення заходів і напрямів щодо оптимізації та удосконалення фінансової стійкості аграрних підприємств Вінницької області. Основні висновки і пропозиції викладено в дисертаційному дослідженні, враховано при підготовці змін до Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 р., Плану заходів на виконання Стратегії цільових програм розвитку галузей аграрного виробництва, а також наданні консультативної допомоги аграрним товаро-виробникам з питань фінансової безпеки. Напрацювання авторки мали значну практичну цінність з огляду на

те, що методологічні підходи до обґрунтування моделей фінансової оптимізації для сільськогосподарських підприємств було розроблено на основі вивчення і узагальнення практичних матеріалів щодо фінансового стану та результатів діяльності товаровиробників Вінницької області (акт про впровадження/використання результатів дисертаційного дослідження від 26.01.2024 р.).

Результати дослідження щодо удосконалення концептуальної фінансової безпеки аграрних товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання; щодо запропонованих моделей врегулювання конфліктів учасників ринкових відносин; щодо визначення сприятливих умов для посилення фінансової безпеки аграрних товаровиробників у кризових ситуаціях, зокрема й під час оголошення дії воєнного стану; щодо розроблених методів та інструментів державної підтримки процесів фінансового убезпечення в аграрному секторі, використовуються в навчальному процесі під час викладання дисципліни «Корпоративні фінанси», «Місцеві фінанси», «Управління фінансовою санацією підприємства», «Фінансовий контролінг», для здобувачів ступеня вищої освіти «Бакалавр» спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (акт про впровадження/використання результатів дисертаційного дослідження від 10.10.2024 р.).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є результатом самостійної наукової роботи, у якій викладено авторський підхід до забезпечення фінансової безпеки в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів. Основні наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які виносяться на захист, одержано авторкою особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень авторки. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації здобувачки.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та результати дисертації апробовано на наукових і науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва» (м. Тернопіль, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації» (м. Київ, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти соціально-економічного розвитку» (м. Львів, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні економічні технології для розвитку підприємств, регіонів, країн» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації» (м. Миколаїв, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку» (м. Миколаїв, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи фінансового забезпечення аграрного сектору: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країни» (м. Львів, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції для студентів, аспірантів та молодих учених «Реформування фінансово-економічної системи в контексті міжнародного співробітництва» (м. Київ, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи» (м. Полтава, 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів» (м. Київ, 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку» (м. Бургас, Болгарія, 2020 р.); Міжнародній

науково-практичній конференції «Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку» (м. Бургас, Болгарія, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аграрна політика України в умовах глобальних викликів» (м. Київ, 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія інноваційного розвитку аграрних формувань України: аналітико-прогнозний аспект» (м. Київ, 2022 р.).

Публікації. Основні результати дисертації опубліковано в 48 наукових працях, з яких 4 статті у періодичних наукових виданнях, включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України та/або в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 30 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 14 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Роботу викладено на 487 сторінках. Дисертація містить 47 таблиць, 30 рисунків, 8 додатків. Список використаних джерел налічує 480 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Суть фінансової безпеки та еволюція наукової думки щодо визначення її природи

Посилення «фінансової безпеки», як й інших аспектів захисту економіки та соціуму, як то правового, ресурсного, енергетичного, продовольчого, екологічного тощо, в усі часи була непересічним завданням державної політики та ціллю управлінських рішень в бізнесі. Однак із початком війни у 2014 р. для України вона набула особливого сенсу, а після широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. безперечно стала одним із найважливіших питань виживання національного господарства та критерієм для успішного ведення бізнесу.

Розвиток наукової думки щодо вивчення сутності фінансової безпеки, особливостей та чинників її формування, складових і характеристик, методів й механізмів забезпечення, фінансової політики держави та фінансової поведінки суб'єктів господарювання як предикторів убезпечення має тривалу історію як у вітчизняній, так і в іноземній науковій літературі. Серед авторів, здобутки, яких варто особливо підкреслити: В. Адаменко, Б. Байда, М. Балджи, З. Варналій, М. Василевський, О. Власюк, Л. Вдовенко, В. Глущенко, К. Горячева, М. Єрмошенко, Г. Жаворонкова, В. Жмуденко, О. Лемішко, Л.Вдовенко, І. Котова, С. Кваша, О. Олійник-Данн, Н. Пойда-Носик, О. Прокопчук, К. Тарасова, З. Тітенко, В. Ткачук, О. Черненко, О. Шабінський, Н. Швець, З. Юринець, М. Яремова, Л. Яструбецька та інші [1–21].

Поняття «безпеки» почало використовуватись ще з XVII–XVIII ст., коли у країнах Європи виникла і поширилась ідея про те, що провідним

виправданням існування держави є забезпечення суспільного добробуту та безпеки людей. З огляду на це, розуміння безпеки передбачало усвідомлення двох взаємопов'язаних аспектів: з одного боку – утворення такого стану чи ситуації спокою, коли реальна небезпека просто відсутня, з іншого боку – це утворення певних матеріально-економічних або політичних умов та відповідних соціальних інститутів, які здатні їх забезпечувати та зберігати.

Під час однієї з найпотужніших економічних криз в історії у 30-х рр. XX ст. сформувалося поняття «національної безпеки», як певної сукупності умов та чинників, що забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я усіх його громадян. Особливого поширення цей термін набув після Другої світової війни, коли тісно пов'язувався насамперед з військовою безпекою. Згодом виникло поняття «міжнародної економічної безпеки, коли у 1985 р. на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародної економічної безпеки».

Серед науковців колектив авторів на чолі із Т. Г. Васильцевим найбільш вдало виділив сім базових етапів еволюції поняття "безпеки", як економічної категорії:

1 етап – Прийняття закону "Про національну безпеку" (США, 1934 р.), в якому головною метою було збереження економічної самостійності країни та підвищення якості життя;

2 етап – Створення міжнародної асоціації забезпечення міжнародної економічної безпеки розвинених країн світу (1940-1960 рр.);

3 етап – Прийняття Стратегії економічного методу забезпечення національної безпеки в країнах Західної Європи;

4 етап – Декларування принципів міжнародної економічної безпеки ООН для забезпечення комплексного підходу до вирішення міжнародних проблем й взаємовідносин;

5 етап – Розпад Радянського Союзу та перехід його країн-учасниць до

ринкових умов господарювання;

6 етап – Прийняття країнами колишнього Радянського Союзу нормативно-правових актів з питання забезпечення національної економічної безпеки, що створює умови для формування механізму забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від погроз;

7 етап – Прийняття програмно-цільових документів в розвинутих країнах світу, що забезпечують економічну безпеку бізнесу, головною метою якого стало формування цивілізованого конкурентного середовища [22].

Загалом початково поняття «безпека», як і «фінансова безпека», досліджувалися здебільшого на макроекономічному рівні і лише частково – з позиції убезпечення окремих галузей економіки, сфер економічної діяльності та напрямів бізнесу, регіонів, окремих бізнес-суб'єктів. Однак згодом у теоретичній площині постало питання щодо доцільності виділення фінансової безпеки взагалі як окремого предмету дослідження [23]. Як наслідок – упродовж останніх десятиліть використання поняття «безпека» набуло значного поширення в економічній науці і практиці. Зазвичай його пов'язують з відсутністю загроз, шкоди, небезпек, з таким станом чи ситуацією, які можна охарактеризувати як надійні, незагрозливі. Нині однозначного тлумачення терміну не існує. Однак, досліджуючи розвиток наукової думки щодо трактування поняття «безпека», можна виділити доволі багато спільних рис, подібність підходів, а також особливості сприйняття цього феномену різними науковцями.

Так, С. Мочерний із співавторами розуміють безпеку як «стан захищеності певного об'єкта або суб'єкта від різних загроз та наявність комплексу відповідних заходів для усунення таких загроз» [24, с. 50]. Подібно до такого трактування вчені доволі часто під поняттям безпеки розглядають сукупність умов і факторів забезпечення незалежності та стабільності економіки чи окремого суб'єкта, їхньої здатності до постійного зростання, оновлення, удосконалення тощо [1; 4; 18–20]. Однак, дослідження етимології

«безпеки» [1; 3–4; 9–10; 17–22] дозволяє виокремити такі відмінні підходи у його трактуванні:

- рівень захищеності бізнесу, суб'єктів господарювання, людини, суспільства, держави, а також їхніх інтересів від фактичних або ймовірнісних загроз екзогенного чи ендогенного характеру;
- відсутність такого рівня ризику, який є неприпустимим і здатним завдати значної шкоди;
- стан соціуму або економіки за якого вони в цілому, їхні елементи або структури захищені від будь-яких загроз;
- система суспільних відносин між суб'єктами в економіці та соціумі, за якої їхні інтереси захищені достатньою мірою;
- система юридичних норм, які регулюють суспільні відносини з метою забезпечення громадського спокою, захисту особистої недоторканності, охорони власності, створення належних умов праці та відпочинку, а також підтримки ефективного функціонування державного апарату тощо [1; 3–4; 9–10; 17–22].

У понятті «безпека» важлива роль відводиться наявності чи відсутності «загрози» як події, що впливає на діяльність чи стан суб'єктів господарювання. Як форму небезпеки власне «загрозу» розглядають К. Горячова [25], А. Пекін [26]. Автори наголошують, що перехід з можливості небезпеки у дійсність є загрозою, тим самим стверджуючи про загрозу, як джерело небезпеки, що цілком виправдано. Зокрема К. Горячова під загрозою вбачає перехід з можливостей у реальну здатність негативно впливати на діяльність суб'єкта господарювання [25], тим самим фіксуючи (окреслюючи) зовнішні або внутрішні фактори потенційно негативної дії. Є. Рудніченко зауважує, що загроза є наслідком небезпеки у вигляді об'єктивізованого чинника потенційно негативної дії, а не її формою [27, с. 190-192]. А. Ільїна та О. Губа вказують, що загроза створює небезпеку інтересам різних суб'єктів [28]. Т. Васильців та Ю. Поповіченко [29, с. 26] визначають загрозу як певний

конфлікт цілей суб'єкта господарювання із зовнішнім середовищем або внутрішньою структурою та алгоритмами його функціонування.

Оригінальний погляд на суть «загроз» представила І. Плетникова, яка під загрозою розуміє найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки, за якої суб'єкт економічних відносин неминуче зазнає несприятливих наслідків, якщо не вживати заходів для їх запобігання [30, с. 9], а В. Ячменьова, – результат неконтрольованого збігу обставин, умов і подій зовнішнього середовища, які підприємства сприймають як реальність і безвихідні ситуації. У таких випадках, за наявності ресурсних резервів, необхідно усунути ці обставини або навчитися співіснувати з ними, якщо їм не можна запобігти [31, с. 313].

Іншою стороною багатокутника «безпека» виступає ризик, який за визначенням С. Лаптева є наслідком впливу загроз на господарську діяльність суб'єктів підприємництва [32]. Натомість на думку Н.Н. Пойда-Носик із співавторами ризики генерують потенційну можливість завдати шкоди суб'єкту господарювання [33]. Автори зазначають, що саме ризики виступають джерелом загроз [32–33].

Найістотнішим проявом небезпеки в економіці виступає феномен «кризи», що з активізацією світових глобалізаційних процесів набув широкого розповсюдження та викликав інтерес у науковців, перш за все економістів. Так, А. Задоя акцентує увагу на тому, що неналежний стан безпеки провокує появу кризи, тому у такий спосіб криза виступає найбільш глибоким станом небезпеки [34, с. 49].

У загальному понятті «безпека» зазвичай виділяються її чисельні різновиди – економічна, фінансова, енергетична й багато інших. Коли мова йде про аграрний сектор найчастіше виникає поняття «продовольчої безпеки». Адже саме цей сегмент економіки держави відповідальний за постачання на ринок сільськогосподарської продукції та харчових продуктів для населення. Як показує досвід, ця сторона убезпечення в сучасному світі на тлі поширення

військових конфліктів, пандемій, руйнування логістичної інфраструктури, блокад та різноманітних криз залишається вагомим напрямом наукових пошуків. Його вивченню присвячені праці Р. Мудрака, О. Нестерчук, О. Шубравської, І. Румика, І. Савенко, О. Бендасюк, С. Іванова та інших [35–41]. Автори вказують на міцний зв'язок продовольчої та фінансової безпеки, адже порушення першої безпосередньо відбивається на фінансових витратах та стані другої через збільшення витрат на продукти харчування, посилення соціальної напруги та нестабільності, унеможливлення економічного розвитку тощо.

Однак більшій значимості у наукових дослідженнях фінансової безпеки набуває вивчення іншої, ще більш пов'язаної категорії – «економічна безпека», яка вирізняється більш широкою спектральністю тлумачень. В українській науці економічна безпека зазвичай трактується як ключова характеристика економічної системи, що визначає її спроможність забезпечувати нормальні умови життєдіяльності, стабільний розвиток національної економіки та реалізацію національно-державних інтересів. У таких умовах негативного впливу увага приділяється захисту не лише національних, але й регіональних, місцевих та індивідуальних соціально-економічних інтересів.

Так, на думку І. Сосновської «економічна безпека – це універсальна категорія, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином». Авторка зазначає, що стосовно підприємства цю категорію доцільно розуміти як «захищеність діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов» [42]. При цьому В. Корінев переконаний, що економічна безпека системи нижчого порядку (наприклад, галузі, регіону, підприємства тощо) має бути органічно включеною в систему економічної безпеки вищого порядку (наприклад, держави, галузі тощо). Крім того, забезпечення економічної безпеки має бути одним із найважливіших пріоритетів як господарської діяльності суб'єктів бізнесу, так і регулюючого впливу держави [43].

У чисельних дослідженнях проблем економічної безпеки у роботах С. Дробязко, О. Грибіненко, Т. Зубко, Г. Ситника та інших [44–47] економічна безпека визначається як стан стабільного розвитку економіки, за якого вплив зовнішніх і внутрішніх негативних чинників зведено до мінімуму. Чим вищий рівень економічної безпеки, тим менше факторів потрібно враховувати під час аналізу поточного стану, що спрощує прогнозування довгострокових перспектив розвитку. На основі цього визначення можуть визначатися цілі, завдання та функції, а також розроблятися критерії й показники економічної безпеки. І. Власенко, Т. Дуюнова, С. Козловський, В. Криленко, С. Урба [48–52] зазначають, що економічна безпека аграрної галузі, як система економічних інтересів, полягає у знаходженні механізмів компромісу між захистом національних інтересів, гарантуванням продовольчої безпеки та управлінням ризиками, що забезпечує стабільне функціонування аграрного сектору.

Економічну безпеку аграрного сектора економіки необхідно розглядати як функціональну систему, що відображає взаємодію між учасниками аграрних відносин. При цьому необхідно враховувати залежність від загроз і розуміти, що діяльність суб'єктів може мати різну спрямованість, що іноді призводить до порушення порогових значень загроз. Економічна безпека, по своїй суті, є комплексом взаємопов'язаних систем, які відображають роботу окремих елементів економічної системи [48–52].

Фінансова безпека є однією з основних складових економічної безпеки, що показує рівень захисту критично важливих інтересів суб'єктів у фінансовій сфері від впливу різноманітних негативних факторів (загроз). М. Єрмошенко та К. Горячева підкреслюють, що фінансова безпека є невід'ємною складовою економічної безпеки держави, оскільки фінансова система є основою будь-якої економіки, а фінанси можна порівнювати з кровоносною системою економіки країни [4].

Потрібно відзначити, що як «безпека» у широкому розумінні цього слова

та «економічна безпека», так поняття «фінансова безпека» в науковому дискурсі розглядається з точки зору держави, окремих галузей та секторів економіки, регіонів, суб'єктів господарювання, домогосподарств та інших суб'єктів та економічних систем.

Попри широку уживаність дефініція «фінансова безпека» також не має єдиного визначення в науковій думці. Фінансову безпеку, за визначенням окремих авторів [1; 4; 8–15; 22], розглядають як стан фінансової системи, що характеризує її здатність протистояти негативним впливам або, принаймні, забезпечити ефективне функціонування. Вона створює сприятливі фінансові умови та ресурси для підтримки стійкості й ефективності, сприяючи збереженню цілісності та єдності економічної системи, що є важливим для успішного протистояння як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам [1; 4; 8–15; 22].

С. Тітова зазначає, що фінансова безпека є синтетичним індикатором, який відображає поточний фінансово-господарський стан і перспективи технологічного та фінансового розвитку [53, с. 97]. Це підкреслює її універсальність і актуальність для будь-якого суб'єкта господарювання незалежно від форми власності, масштабу діяльності чи галузевої власності.

У процесі дисертаційного дослідження було проаналізовано значну сукупність наукових джерел [22; 23; 25; 54–84] на предмет трактування поняття «фінансова безпека», результати узагальнено подано у Додатку А. У процесі аналізу наукової думки було встановлено, що в сучасних умовах фінансова складова є ключовим чинником, який вибирає безпеку та життєздатність практично будь-якої системи, незалежно від рівня. Фінансова безпека, за своєю суттю, являє собою такий стан фінансової системи, фінансових інститутів та інструментів, для якого забезпечується надійний захист національних економічних інтересів та інтересів суб'єктів господарювання. Вона допомагає гармонійному та соціально орієнтованому розвитку національної економіки, її складових, фінансової системи та всього

комплексу фінансових відносин і процесів у державах, галузях, регіонах і міжгосподарських взаємодіях. Фінансова безпека також включає готовність і здатність створювати механізми реалізації та захисту фінансових інтересів, забезпечуючи при цьому соціально-політичну стабільність суспільства й економіки. Стан фінансової безпеки забезпечує рівень розвитку реального сектора економіки, а також впливає на виробництво та всі інші аспекти й забезпечує безпеку.

Поняття фінансової безпеки є настільки ж широким, як і розуміння фінансів як економічної категорії. Як уже зазначалося, на сьогодні немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття "фінансова безпека". Існуючі визначення охоплюють лише окремі аспекти фінансової безпеки та не можуть вважатися її однозначним і вичерпним трактуванням [22; 23; 25; 54–84]. Водночас, доцільно узагальнити підходи до вивчення фінансової безпеки як дефініції при її розгляді під різними кутами, що подано на рис. 1.1.

Вітчизняні дослідження фінансової безпеки спочатку зосереджувалися на державному рівні, проте згодом стало зрозумілим, що її забезпечення неможливе без гарантування фінансової стабільності окремих економічних суб'єктів. Тому у дослідженні було приділено увагу формуванню безпеки на обох рівнях економіки. Фінансову безпеку будь-якої держави визначає низка чинників, які узагальнено подано на рис. 1.2.

Фінансова безпека держави включає як внутрішній, так і зовнішній аспекти. Зовнішній утворюється переважно за рахунок фінансового суверенітету країни, незалежності її фінансової системи від міжнародних фінансово-кредитних організацій і транснаціонального капіталу. Однак, потрібно враховувати, що в умовах глобалізації абсолютна фінансова незалежність поняття доволі відносне, адже нині рівень інтеграції та консолідації фінансових ринків підвищується, посилюється мобільність та інтенсивність обігу капіталу, грошові потоки і аналоги грошей (як то кріптовалюти) не підпорядковуються національним урядам або інституціям

повною мірою тощо.

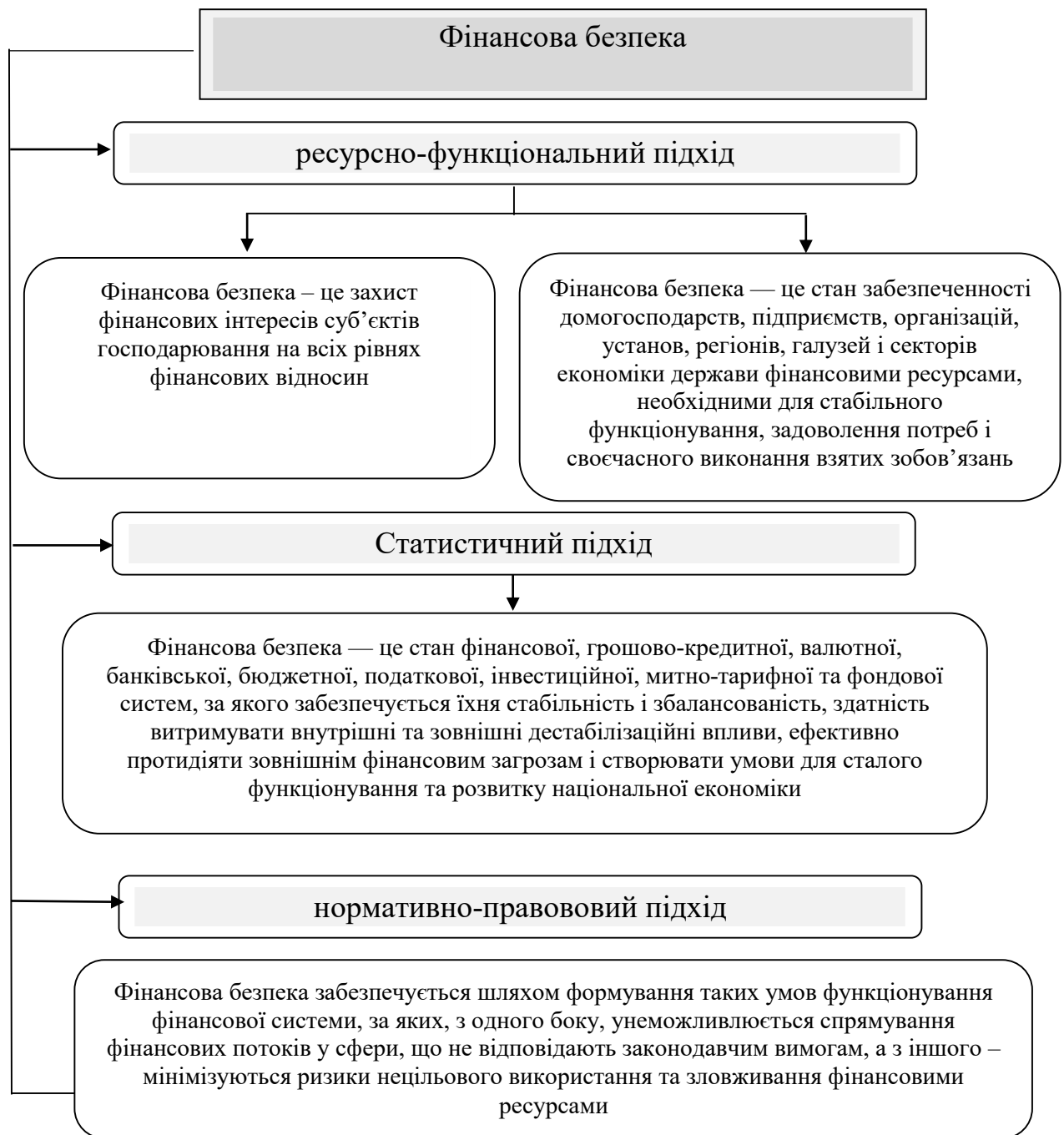

Рис. 1.1. Узагальнення підходів до вивчення дефініції «фінансової безпеки»

Джерело: запропоновано автором

Інтернаціоналізація, глобалізація та інтеграція економічних відносин в останні десятиліття сформували передумови для формування міжнародного ринку капіталів, зокрема для здійснення запозичень урядами суверенних

країн. Особливу активність на ринку запозичень в останні десятиліття почали проявляти країни постсоціалістичного, зокрема пострадянського табору, котрі здійснювали перехід від командної до ринкової економіки. Одним із ключових індикаторів фінансової стійкості до боргового навантаження виступає відношення доходів Зведеного бюджету України до державного боргу, яке відображає реальну здатність держави генерувати достатні фінансові ресурси для обслуговування своїх зобов'язань без загрози бюджетній стійкості.

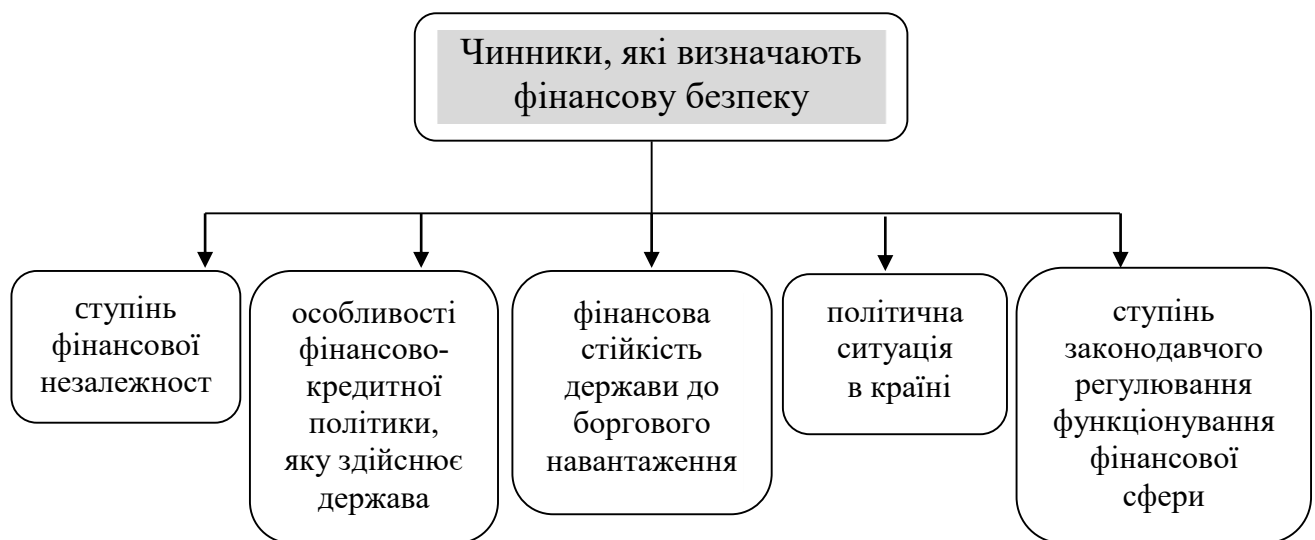

Рис. 1.2. Чинники, які визначають фінансову безпеку

Джерело: запропоновано автором

Збільшення рівня боргового навантаження, який збільшує сукупний державний та гарантований державою борг, не завжди є негативним чинником соціально-економічного розвитку означеної групи країн. Запуск маховика соціально-економічного піднесення виступає одним з основних детермінантів здійснення державою запозичень на міжнародному фінансовому ринку. Водночас рівень боргової безпеки є важливою складовою фінансової безпеки, який визначає стійкість держави до боргових ризиків. Певним набором прикметних рис відзначається державна політика запозичень у Грузії.

У цій країні необхідність збільшення державного боргу від міжнародних

фінансових організацій стала ключовим заходом для вирішення нагальних соціально-економічних проблем. Додаткові запозичення забезпечили пом'якшення критичних проблем та підтримку економічної і фінансової стабільності країни протягом післяпандемічного періоду. Тобто зростання державного боргу відіграло ключову роль у стабілізації країни, оскільки це забезпечило необхідні фінансові ресурси для виконання державних програм, впровадження заходів стосовно зміцнення системи охорони здоров'я, розвитку інфраструктури та сприяння зростанню в бізнес-секторі [472].

Окремі складові даної політики варто проаналізувати на предмет її імплементації в українську практику регулювання боргової безпеки держави. Водночас широкомасштабне вторгнення на територію України російських загарбників, необхідність зміцнення обороноздатності країни та забезпечення бюджетного фінансування соціального пакету детермінували додаткову потребу у зовнішніх запозиченнях. Дане припущення підтверджується динамікою частки державного боргу у ВВП України. Зокрема, частка державного боргу у ВВП України у 2009 році становила 33,9%, у 2011 році – 36,3%, у 2013 році – 39,9%, у 2014 році – 53,0%, у 2017 році – 68,0%, у 2019 році – 54,9%, у 2020 році – 58%, у 2021 році – 49,0%, у 2022 році – 68,7%, у 2023 році – 80,2%, у 2024 році – 87,1% (Додаток Б).

Перший стрибок частки державного боргу у ВВП України відбувся у 2014 році порівняно з 2013 роком, оскільки виникла додаткова потреба у зовнішніх запозиченнях, необхідних для стабілізації макроекономічної ситуації. Макроекономічна нестабільність 2014 року була зумовлена політичною нестабільністю та анексією російськими загарбниками частини території України. Інший стрибок вказаного показника відбувся у 2022 році порівняно з 2021 роком у зв'язку з широкомасштабним вторгненням російських окупантів на територію України та згортанням ділової активності, які і зумовили додаткову потребу у зовнішніх запозиченнях задля зміцнення обороноздатності країни і забезпечення бюджетного фінансування соціальних

потреб.

Стрімкий ріст відсотка державного боргу у ВВП України великою мірою і детермінував рівень стійкості до боргового навантаження (частка доходів Зведеного бюджету України у державному боргу). Якщо у 2009 році рівень стійкості до боргового навантаження становив 93,2%, у 2013 році – 74,4%, у 2019 році – 61,2%, то у 2024 році – 53,4%. Незважаючи на коливання частки державного боргу у ВВП України та рівня фіскальної стійкості до боргового навантаження у 2009-2024 роках частка сільського господарства у ВВП країни коливалася в діапазоні 7,9-14,2%. Якщо у 2009 році частка сільського господарства у ВВП України складала 7,9%, то у 2022-2024 роках – 8,2-9,7%. Тобто розвиток сільського господарства не знаходиться у прямій залежності від динаміки рівня боргового навантаження та рівня фіскальної стійкості до боргового навантаження, оскільки у даному секторі національного господарства в останні десятиліття сформувався достатній рівень господарської та фінансової самодостатності внаслідок високого рівня концентрації капіталу в сегменті великих агропромислових об'єднань та сприятливих природно-ресурсних умов розвитку експорто орієнтованого рослинництва.

Разом із тим, в певні періоди відбувалося зростання частки сільського господарства у ВВП України, що з деяким часовим лагом в 6-12 місяців підвищувало фінансову стійкість до боргового навантаження. Фіскальна стійкість держави та її здатність обслуговувати боргові зобов'язання є критичними факторами макроекономічної стабільності, особливо в умовах воєнних, євроінтеграційних та трансформаційних викликів, з якими стикається Україна.

В умовах триваючих безпекових викликів та необхідності постконфліктного відновлення економіки України питання оптимізації боргового навантаження набуває особливої актуальності. Зростання державного боргу, спричинене як внутрішніми структурними дисбалансами,

так і зовнішніми шоками, створює значний тиск на бюджетну систему, обмежуючи можливості державних інвестицій у стратегічні галузі економіки.

Взаємозв'язок між фінансовою стійкістю держави до боргового навантаження та розвитком сільського господарства є двостороннім: з одного боку, надмірне боргове навантаження обмежує можливості державної підтримки аграрного сектору та інфраструктурних інвестицій; з іншого боку, динамічний розвиток сільського господарства здатен зміцнити доходну базу бюджету, покращуючи показники боргової стійкості та можливості розвитку аграрної галузі в контексті забезпечення довгострокової економічної безпеки України.

Внутрішня складова фінансової безпеки, своєю чергою, залежить від якості правової, організаційної та інституціональної бази держави, політичної стабільності, рівня ризиків ринкової кон'юнктури, масштабів тіньової економіки та рівня корупції в країні.

У дослідженнях О. Барановського [54; 85] фінансова безпека економіки визначена як ключова державна складова безпеки, проте вона розглядається багатоаспектно, з урахуванням таких питань, як грошовий обіг, інфляційна та бюджетна безпека, борг, валютні відносини, інвестиції тощо. О. Барановський пропонує також широкий набір критеріїв для класифікації видів фінансової безпеки та пов'язаних із ними загроз [85]. При цьому науковець особливу увагу приділяє проблемі відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, а поняття «фінансова безпека підприємства» трактує як синтезовану, інтегровану з ключовими характеристиками категорії, що об'єднує «економічну безпеку підприємства» та «фінансову безпеку підприємства». В свою чергу М. Єрмошенко проаналізував взаємозв'язки економічної незалежності України з політичними та правовими аспектами державності, оцінив місце і фінансову безпеку в структурі національної безпеки та міжнародної економічної безпеки країни, а також дослідив понятійний апарат, принципи та методи, пов'язані з цією сферою [4; 55].

Г.А. Пастернак-Таранушенко висловив думку, що по-суті фінансова безпека – є видом безпеки, що впливає на всі сектори економіки держави [62]. У дослідженні поняття екосистейту — науки про формування економічної безпеки держави — науковець застосував широкий спектр сучасних інструментів, зокрема синергетику, кваліджметрію, крементацію, теорію потенційних конфліктів тощо. Б. Губський проаналізував поняття «фінансової безпеки» за окремими секторами фінансового ринку [23] та визначив його у статистиці. Водночас реалії світових глобалізаційних процесів свідчать на користь динамічності практично будь-якої категорії економічної теорії, зокрема й досліджуваної нами. Так, В. Шлемко та І.Ф. Бінько трактування фінансової безпеки удосконалили з точки зору динаміки [60].

О. Тихонова трактує фінансову безпеку як стан, за якого відсутні ризики, здатні завдати неприпустимої шкоди фінансовій системі держави [59, с. 142], акцентуючи увагу на тісному кореляційному зв'язку між фінансовою безпекою на будь-якому рівні та державою. А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк називають фінансовою безпекою держави захищеність її фінансових інтересів, коли стан та міцність бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем утворює для держави спроможність ефективно формувати, зберігати та раціонально використовувати фінансові ресурси, що в кінцевому підсумку забезпечує соціально-економічний розвиток країни [61].

Таким чином, у межах комплексного, багатовимірного підходу фінансова безпека розглядається як стан надійного захисту фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових взаємозв'язків, що передбачає підтримання автономності, стабільності та стійкості фінансової системи держави за умов дії як внутрішніх, так і зовнішніх деструктивних чинників і загроз. Водночас фінансова безпека визначається здатністю фінансової системи забезпечувати результативне функціонування національної економіки та створювати передумови для її сталого й довгострокового розвитку.

В економічних джерелах зустрічаються трактування поняття фінансової безпеки реального сектору економіки, зокрема запропоноване Н. Юрків [63, с. 110], що уже утворює підґрунтя для розгляду дефініції на рівні галузей чи регіонів. При цьому автор також виділяє внутрішній і зовнішній аспект фінансової безпеки. Потрібно підкреслити, що саме стан безпеки підприємницького сектору є центральним елементом загальної системи безпеки, оскільки результативність його забезпечення безпосередньо впливає не лише на рівень захищеності окремої особи, а й на безпеку галузей, регіонів та держави загалом.

У науковій літературі поняття «фінансова безпека підприємства (суб'єкта господарювання)» є ширшим поняттям, яке дає глибшу характеристику конкретним загрозам підприємству. Одне із базових визначень цього поняття було запропоновано І. Бланком (див. Додаток А) [66]. При цьому науковець висвітлив теоретичні засади управління безпекою, виділив завдання та функції, запропонував методологічний інструментарій. Якщо І. Бланк пов'язав фінансову безпеку з фінансовим станом підприємства, то О. Марченко [74] більше зважає на стан фінансових ресурсів, що безпосередньо визначає здатність підприємства до фінансового маневрування та забезпечення ритмічного і ефективного операційного процесу.

О.Є. Гудзь акцентує, що фінансова безпека підприємств галузі полягає у діагностиці економічних можливостей, метою якої є встановлення відхилень від нормального фінансового стану й причин, які є чинниками негативних процесів [68]. В свою чергу В. Прокопишак, К. Васьківська, І. Петрик, С. Ярмольський схильні ототожнювати безпеку з управлінням ризиками та захистом від зовнішніх загроз [86; 87, с. 252]. А Грушко, С. Лаптев, Л. Кошембар зосередили увагу на податкових аспектах фінансової безпеки суб'єктів господарювання [88].

О. Ляшенко [89] узагальнює основні властивості фінансової безпеки, серед яких комплексність, ієрархічність, системна орієнтованість,

стабільність, гнучкість, адаптивність і емерджентність. Водночас він виділяє специфічні особливості, такі як детермінованість, нормативно-правова регульованість, уразливість і часткова керованість, що «успадковані» від економічної безпеки [89, с. 28, с. 59].

О. Ареф'єва та Т. Кузенко [64] розглядають фінансову безпеку через призму ефективності використання ресурсів, тоді як Т. Кузенко, В. Прохорова та Н. Сабліна в цілому підтримуючи цей же підхід розширюють спектр цих ресурсів [72].

А. Загородній і Г. Вознюк [90] характеризують фінансову безпеку як захищеність фінансових інтересів і забезпеченість фінансовими ресурсами. Тобто досить часто науковці ототожнюють фінансову безпеку за станом або комплексом умов захисту певної економічної системи чи її життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Водночас, у науковій літературі можна зустріти й багато інших характеристик безпеки, приміром, здатність до розвитку й самовідтворення, як зокрема трактує її О. Колісник [91]. На довгостроковий характер категорії "фінансова безпека" звертає увагу М. Білик [92]. Також досить часто в дослідженнях фінансової безпеки, наприклад О. Підхомного, певна увага приділяється врахуванню роботи інституцій, впливу культурних чинників, інформаційному середовищу [93]. О. Захаров [94, с.75–78] розглядає фінансову безпеку з точки зору здатності суб'єкта господарювання самостійно реалізовувати власну політику та стратегію діяльності. С. Васильчак, Б. Бричка, Т. Музика, Н. Доманська визначають, що фінансова безпека підприємства це якісна характеристика його фінансової системи, яка відображає достатній рівень фінансових ресурсів для забезпечення нормального функціонування, а також рівень захищеності та здатність протидіяти негативним впливам як внутрішнього, так і зовнішнього середовища [95, с. 92].

За результатами досліджень виявлено, що проблеми фінансової безпеки доцільно досліджувати, передусім, в контексті інтересів різних суб'єктів, а не

з погляду на збереження окремих елементів їхнього функціонування. Варто також поділяти підходи до систематизації поняття фінансової безпеки, запропонованої Т. Шабатуром, Д. Тихолаз та І. Бумба, які виокремили базові підходи до її трактування: стратегічний, ресурсно-функціональний, системний, ринковий, кримінальний, гармонізаційний [96, с. 315-318]. Хоча цілком прийнятним залишається й підхід О. Тихонової [59], яка схиляється до більш простого групування наукових підходів, а саме функціонального, інституціонального та комплексного. Але таке групування не дає змогу повною мірою охопити всю багатогранність фінансової безпеки, як ключової категорії сучасної економічної теорії. Водночас, варто звернути увагу, що О. Тихонова виокремлює також біхевіористський (поведінковий) підхід [59].

Поряд з тим, частина дослідників вважають, що необхідним є комплексне визначення сутності фінансової безпеки з урахуванням усіх сторін її прояву.

Перший підхід знайшов своє відображення в наукових працях І. Багровецької, К. Горячевої, М. Єрмошенко, Є. Іващини, Л. Козак, Л. Некрасенко, Ю. Рибалки, І. Чібісової та ін. Найбільш узагальнено цей підхід формалізують І. Багровецька та Л. Козак, які вважають, що «фінансова безпека підприємства – це важлива складова частина економічної безпеки, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта, яка відображається через систему критеріїв і показників його фінансового стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних резервів» [97].

Іншого погляду дотримуються О. Арєф'єва, Єпіфанов А.О., В. Мунтіян, Т. Кузенко О., Ю. Кракос та деякі інші. З їх точки зору «сутність фінансової безпеки полягає у здатності підприємства самостійно розробляти та проводити фінансову стратегію відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища» [98].

Третього підходу дотримуються науковці І. Бланк, О. Воробйова, О.

Пономаренко, О.Гудзь, І. Нартова, Я. Кіріченко та інші. Так, І. Нартова та Я. Кіріченко трактують фінансову безпеку підприємства як такий стан його фінансів, за якого формується раціональна конфігурація фінансових інструментів, механізмів і сервісів, що використовуються у діяльності суб'єкта господарювання, а також забезпечується їх належна якість. Водночас цей стан передбачає здатність підприємства ефективно протидіяти впливу внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників, гарантувати реалізацію власних фінансових інтересів, стратегічних орієнтирів і функціональних завдань шляхом мобілізації достатніх фінансових ресурсів, а також підтримувати довгострокову результативність і стабільний розвиток фінансової системи підприємства. Інакше кажучи, фінансова безпека – багатогранне комплексне поняття, що забезпечує дотримання заданого режиму роботи підприємства серед численних ризиків господарювання» [99].

В свою чергу четвертий підхід, на нашу думку, найбільш вдало інтерпретовано у працях Я. Мулик, яка розглядає фінансову безпеку підприємства як такий стан надійної охорони його фінансових інтересів у межах усіх рівнів фінансових взаємодій від дії внутрішніх і зовнішніх дестабілізуючих чинників, що створює умови для збереження підприємства та забезпечує можливість його стабільного функціонування і розвитку як у короткостроковому, так і в довгостроковому вимірах [100].

П'ятий підхід представлений у дослідженнях О. Кириченко, І. Кудрі та інших науковців, де фінансова безпека підприємства розглядається як активна управлінська функція. Вона полягає у системному виявленні, оцінюванні та нейтралізації фінансових ризиків, а також у комплексному захисті економічних інтересів підприємства від дії як зовнішніх, так і внутрішніх загроз. Реалізація такого підходу спрямована на забезпечення безперервності та стабільності розвитку підприємницької діяльності й створення передумов для сталого зростання власного капіталу у поточному та довгостроковому горизонтах [73].

Узагальнення наведених підходів дає підстави визнати їх наукову обґрунтованість, водночас найбільш доцільним видається інтегрований підхід до трактування фінансової безпеки підприємства. У такому розумінні вона постає як стан фінансової системи суб'єкта господарювання, що забезпечує здатність ефективно протидіяти наявним і потенційним загрозам завдяки раціональному управлінню капіталом та фінансовими ризиками у процесі діяльності. Проведений аналіз свідчить, що попри відмінності у формулюваннях, більшість науковців розглядають фінансову безпеку крізь призму фінансової стійкості, захищеності від загроз або їх поєднання, що стало підґрунтям для формування авторського визначення, яке акумулює ключові положення досліджених підходів.

Отже, узагальнюючи вищевикладене фінансову безпеку суб'єкта господарювання доцільно розуміти як такий його фінансово-економічний стан, за якого забезпечене збалансування його фінансових інструментів, досягнуто достатній рівень його фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності, уможливорюється здатність забезпечувати власні фінансові інтереси та протистояти загрозам зовнішнього та внутрішнього середовища.

Поряд з тим, з огляду на дослідження у дисертаційній роботі взаємозв'язку фінансової безпеки з виникненням та посиленням економічних конфліктів потрібно акцентувати увагу на наступному. Поряд із власне терміном «фінансова безпека» нині в науковій літературі та практиці поступово впроваджується поняття «фінансове убезпечення» [101; 102], що на нашу думку цілком виправдане. Попри його доволі широке вживання поки що науковці не наводять чітке і однозначне визначення цього терміну. По результатах дисертаційного дослідження було встановлено, що фінансове убезпечення можна розглядати як: 1) процес, 2) дію, 3) сукупність або комплекс заходів впливу.

На нашу думку під фінансовим убезпеченням суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки доцільно розуміти процес, що включає етапи

визначення, аналізу та оцінювання фінансових небезпек, спричинених економічними конфліктами; ідентифікації оптимальної стратегії фінансової безпеки з огляду на особливості функціонування та управління суб'єктом господарювання ; розробки, планування та реалізації сукупності заходів з фінансового убезпечення; побудови системи ефективного моніторингу і контролю за реалізацією управлінських рішень у сфері фінансового убезпечення. Наочно суть процесу подана на рис. 1.3.

Фінансове убезпечення має включати в себе заходи з вирішення чи врегулювання економічних конфліктів суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, які впливають, а іноді й безпосередньо визначають їхню фінансову безпеку. На кожному з визначених етапів фінансового убезпечення потрібно використовувати низку методів та інструментів впливу, а також враховувати який з механізмів досягнення належного рівня безпеки та яка фінансова стратегія буде використовуватися аграрним суб'єктом господарювання .

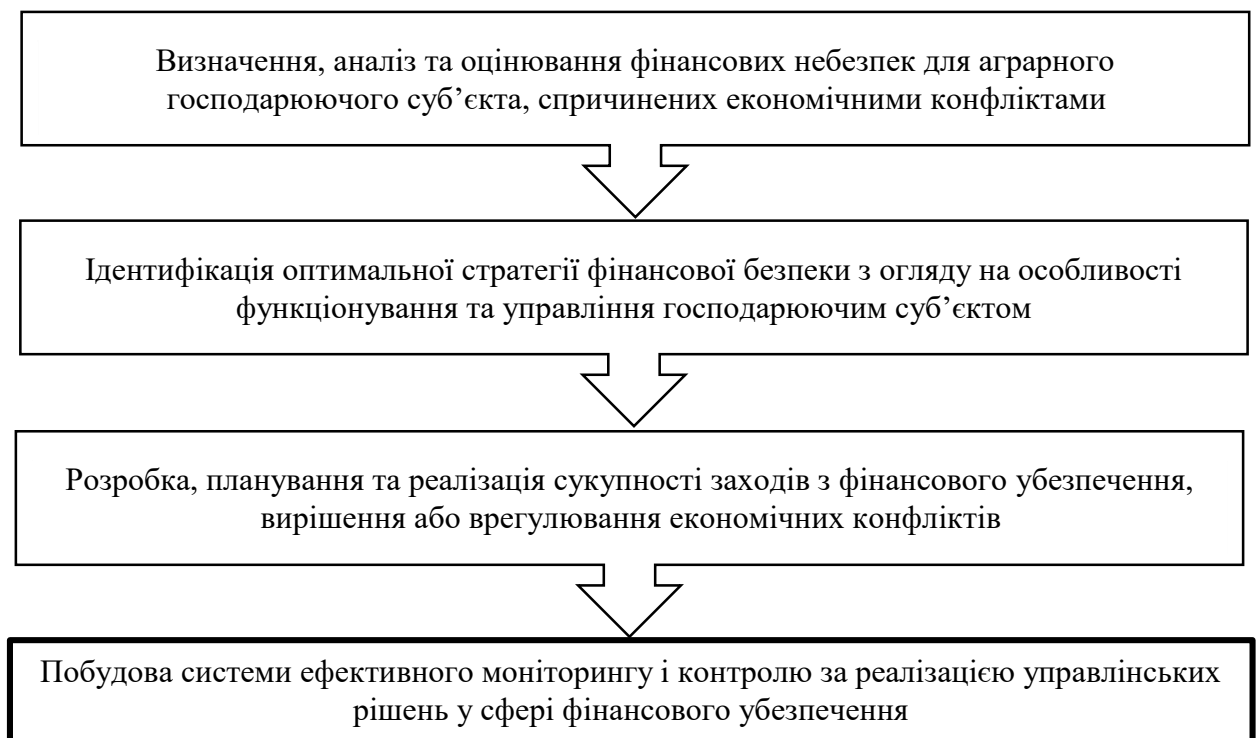

Рис. 1.3. Процес фінансового убезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі з врегулюванням економічних конфліктів

Джерело: запропоновано автором

Для досягнення стабільності процесів фінансового забезпечення перш за все необхідно визначити й систематизувати ті економічні конфлікти, які нині стали найбільш актуальними для суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України, а також визначити суть та особливості їхнього впливу на фінансову безпеку. А в цілому узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що всебічне дослідження теоретичних основ поняття фінансової безпеки підприємства може стати основою для подальших наукових досліджень у цій сфері.

1.2. Особливості впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку суб'єктів господарювання

Фінансова безпека суб'єктів господарювання залежить від великої кількості чинників – кон'юнктури ринку, стану економіки, розвиненості ринкових відносин, політичних, демографічних, соціальних процесів у суспільстві, воєнних подій, техногенних явищ тощо. В аграрному секторі додатково потужного впливу надають чинники кліматичного, природно-географічного та іншого характеру. Однак, переважна більшість основних загроз і ризиків, що виникають у діяльності суб'єктів господарювання та впливають на усі сторони їхньої безпеки, породжується у сфері взаємовідносин з іншими суб'єктами – споживачами, постачальниками, партнерами по бізнесу, державними та громадськими органами і організаціями, громадянами, іншими контрагентами. У процесі таких взаємин доволі часто виникають найрізноманітніші конфлікти – правового, соціального, комунікативного, політичного та, передусім, економічного характеру. Тому вивчення економічних конфліктів та їхньої ролі у фінансовому убезпеченні суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки стало логічним етапом даного дисертаційного дослідження.

«Конфлікт» початково був категорією суспільних і соціальних відносин, він розглядався як момент загострення протиріч між окремими індивідами або групами людей чи прошарками суспільства, а по мірі розвитку окремих полісів, держав чи інших утворень поширився на міждержавні відносини або відносини між великими угрупованнями людей. І хоча конфлікт доволі швидко перетік у сферу економічних відносин, як не дивно він і досі залишається здебільшого предметом наукових пошуків дослідників у психології, соціології, політології, державному управлінні, міжнародних відносинах тощо, й значно менше досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-економістами. Серед найбільш відомих дослідників

конфліктів у економіці С. Бернінг, Г. Блакита, В. Бонтлаб, Д. Браун, Т. Васильців, Р. Вудмен, Д. Гелрігел, М.-Л. Гі, Ф. Глазл, О. Давидюк, Р. Дарендорф, Б. Дурняк, Л. Ємельяненко, М. Єр'оміна, М. Жомарткизи, Л. Жукова, О. Зеленко, Р. Калениченко, Т. Караваєва, Л. Козер, А. Котов, М. Король, А. Куковський, Л. Купінець, Н. Лагодієнко, Н. Лук'янченко, Т. Маляренко, А. Мельник, О. Мороз, О. Несімко, І. Пастух, О. Перхач, В. Петюха, Н. Подольчак, І. Потапюк, В. Рибінцев, Е. Рунессон, А. Сакун, І. Сівчук, Д. Склоум, О. Сороківська, Є. Стрельцов, Т. Трохлюк, І. Хома, А. Череп, Л. Чернова, Т. Шабатура, Д. Шевченко [103–147].

Узагальнення літературних джерел [103; 106; 109–110; 112–114] дозволило зробити короткий екскурс у історію вивчення феномену «конфлікту», проаналізувати еволюцію наукових поглядів на його природу та здійснити періодизацію розвитку наукової думки. На початковому етапі наукових розвідок у VI-V ст. до н.е. про конфлікти писав Конфуцій, який джерелом їх виникнення вважав людську неосвіченість і невихованість, що зумовлюють порушення справедливості і норм людської моралі. У цей же період (VI-V ст. до н.е.) Геракліт, розмірковуючи про природу конфліктів, дійшов висновку, що в їх основі лежить війна як єдиний і всеосяжний закон космосу. Демокріт біля 460-370 рр. до н.е. вважав, що основою конфліктів є людська заздрість, що породжує порожнечу. Деяко пізніше, у 384-322 рр. до н. е. Арістотель стверджував, що причиною конфліктів є відсутність держави і державотворення, але лише вони можуть приборкати природній для людства розбрат. Аврелій Августин у 354-430 рр. уже н.е. додав релігійної спрямованості у пошуках першопричини конфліктів, яку вбачав в антагонізмі божественного і земного. Наслідуючи йому Фома Аквінський у 1225-1274 рр. бачив природу конфліктів у порушенні божої справедливості, яка виключно здатна вгамовувати нечестиву (конфліктну) сутність людини. Як свого роду пропагандист цинізму Ніколо Макіавеллі (1469-1527 рр.) розглядав конфлікт як невід'ємну складову держави і державотворення.

В епоху просвітництва погляди на природу конфліктів значно розширилися. Так, Ф. Бекон (1561-1626 рр.) розглядав матеріальні, політичні і психологічні причини соціальних проблем впливу на конфлікти. В свою чергу Т. Гоббс (1651 р.) зводив причини конфліктів до егоїзму і лінощів людей, які змішують їх до "війни всіх проти всіх", а отже й до конфліктів. На відміну від нього Ж.-Ж. Руссо (1712-1778 рр.), який вважав людей по природі добрими і миролюбними, джерелом конфлікту вбачав недоліки в організації суспільства.

У XIX ст. І. Кант (1724-1804 рр.) був переконаний, що стан війни і конфлікту природний для людства, Г. Гегель (1770-1831 рр.) – що першопричина конфліктів полягає у соціальній поляризації суспільства, а Л. Фейербах (1804-1872 рр.) – у індивідуальному та груповому егоїзмі. Пізніше думки Г. Гегеля розвинув К. Маркс (1818-1883 рр.), розробивши теорію соціального конфлікту між працею і капіталом, а отже між різними прошарками суспільства. Послідовник К. Маркса ДЖ. Тернер (1861–1932 рр.) стверджував, що конфлікт є природною складовою та обов'язковою властивістю несправедливих соціальних систем. Однак, на думку самого К. Маркса, саме конфлікт стає рушійною силою наступної зміни цих систем у пошуку ліпшої внутрішньої будови.

У XX ст. вивчення природи конфлікту відбувалося з позицій соціології, культурології, психології. На тлі цього Т. Парсонс (1902-1979 рр.) причини конфліктів бачив у процесі соціалізації людини, коли вона відчуває протиріччя між своїми природними фізіологічними потребами та соціальними вимогами суспільства, пов'язаними з цінностями, нормами, культурою. В свою чергу М. Вебер (1864-1920 рр.) запропонував свою інтерпретацію причин конфліктів по Г. Гегелю, за якою вони породжуються взаємодією досить різностатусних груп індивідів у суспільстві. Продовжуючи власні наукові пошуки у цьому ж напрямі Г. Зіммель (1858-1918 рр.) першим вжив термін "соціологія конфлікту", а в його причині вбачав у відмінності соціальних груп, що проявляються у процесах їх соціальної взаємодії [103; 106; 109–110; 112–114].

Поступово напрацювання різних учених – філософів, соціологів, психологів, культурологів, економістів тощо, дозволили створити нову науку – конфліктологію, що виникла наприкінці 50-х рр. ХХ ст. і нині є однією з наймолодших галузей наукового знання. Її вихідні постулати були сформульовані Р. Дарендорфом [115] та Л. Козером [116]. На думку Р. Дарендорфа [115] конфлікти – це природний феномен і стан суспільства, а ось відсутність конфліктів – навпаки є чимось дивовижним і ненормальним. Більше того – конфлікти не обов'язково виступають загрозою для суспільної системи, навпроти – вони можуть слугувати джерелом її позитивних змін. Також, науковець одним із перших вказав на те, що конфлікти потрібно не стільки вирішувати, скільки врегульовувати. Адже конфлікт як такий може залишатися тривалий час, однак у разі його правильного врегулювання він не позначатиметься на функціонуванні системи негативно [115]. Особливо ця думка важлива для економічних систем.

Так само Л. Козер [116] акцентував увагу на ймовірній позитивній ролі конфлікту. Хоча науковець більше зосереджувався на соціальних конфліктах, його роботи послугували підґрунтям вивчення саме економічних конфліктів. Адже Л. Козер вказував, що джерелом конфліктів у будь-якому суспільстві є перманентний дефіцит природних ресурсів, влади, цінностей, престижу тощо. Роль конфліктів у тоталітарних і демократичних суспільствах принципово різна, у перших вони виступають інструментом насильства, а в других – джерелом конструктивного шляху для майбутнього розвитку. На нашу думку, війна росії проти України та інші сучасні події в світі останніми роками наочно підтверджують правоту науковця. Також Л. Козер сформулював провідне завдання конфліктології – розробка рекомендацій щодо обмеження руйнівних наслідків конфліктів й натомість використання їхніх конструктивних, позитивних функцій [116].

Після 1950-х рр. і до кінця ХХ – початку ХХІ ст. відбувався бурхливий розвиток вивчення конфліктів. Однак, здебільшого у сфері міжособистісних

відносин, психології, соціології, менеджменту. Економічним конфліктам приділялося дещо менше уваги. Тим не менш певні наукові здобутки варто відзначити.

Є декілька підходів [107–108; 111; 114; 117–119; 124; 126; 131; 138] щодо тлумачення терміну «конфлікт», зокрема:

1) ситуація, у якій дві або більше сторін мають суперечливі цілі, потреби, цінності або погляди, що в кінцевому підсумку призводить до напруження або протистояння між ними [107–108; 111; 114];

2) зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження або різке загострення суперечок, яке призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями (А. Череп, К. Белінська, І. Хома, О. Давидюк [118; 119; 126]);

3) «дисбаланс, відхилення в діяльності суб'єкта конфлікту, який виникає в ситуації прийняття управлінського рішення у разі реалізації деструктивних фінансових інтересів, перетину стратегічних цілей та очікуваних результатів або внутрішніх суперечностей» (А. Сакун та Л. Марчук [131]);

4) конфлікт – це вираження об'єктивних або суб'єктивних протиріч, яке проявляється у протиборстві сторін (Л. Жукова) [117].

Окремі автори розуміють конфлікт шляхом симбіозу декількох підходів. Наприклад, А. Котов та Л. Мозгова розглядають конфлікт як явище, пов'язане «з суб'єктивним усвідомленням людьми суперечності своїх інтересів як членів тих або інших груп» [124]. Г. Блакита, О. Богма, Г. Сілакова розуміють конфлікт, як завершальний етап розвитку суперечностей у сфері економічних взаємовідносин, ознакою якого є зіткнення суб'єктів – носіїв різноманітних економічних інтересів, які мають різнополярні соціально-економічні потреби та способи їх задоволення [136]. При цьому Д. Шевченко, [145] В. Бонтлаб [147] звертають увагу на потребу диференціації і вирізнення понять «конфлікт» та «спір», оскільки на думку науковців не всі суперечки доцільно розглядати на рівні конфліктності.

Дедалі частіше науковці виділяють поняття економічних конфліктів. Найбільш оптимальне визначення цього феномену надали А. Череп та К. Белінська, які стверджують, що «економічні конфлікти – це протистояння суб'єктів соціальної взаємодії (націй, держав, класів) на основі протилежних економічних інтересів, які обумовлені положенням і роллю в системі суспільних відносин (приватної власності, влади)» [118].

Для того, щоб якомога повніше описати сутність конфліктів та розкрити їхню природу І. Потапюк, Т. Сазонова та М. Лисенко виділяють основні ознаки конфлікту, а саме:

- по-перше – в конфліктах завжди складається ситуація, подія, процес, які сторони вважають конфліктними;
- по-друге – обов'язково присутній предмет конфлікту (майно, права, нематеріальні активи чи явища тощо), які, на думку сторін, несправедливо розподілені між ними;
- по-третє – у сторін завжди наявні бажання чи потреби продовжувати конфлікт з метою забезпечення своїх власних інтересів або досягнення своїх цілей [139].

Проблема конфлікту носить виразний міждисциплінарний характер, тому конфліктологія як наука виникла на стику декількох наукових дисциплін, як мінімум соціології, політології, філософії, економіки, психології, культурології. Однак якщо проаналізувати наукові джерела, то таких дисциплін можна нарахувати понад шістнадцять, які нині формують окремі галузі конфліктології [103; 105; 107–108; 112]. Важко визначити інше явище, яке викликало б настільки стійкий інтерес у такої значної чисельності учених, що представляють широке розмаїття наукових галузей та напрямів.

Загалом під конфліктологією варто розуміти систему наукових знань про закономірності і механізми виникнення та розвитку конфліктів, а також про принципи, підходи та технології управління ними. Предметом конфліктології є природа, причини, типи, динаміка конфліктів, та шляхи,

методи, засоби їх попередження і регулювання [103; 105; 107–108; 112].

Конфлікти можуть виникати на різних рівнях: індивідуальному, груповому, соціальному, політичному чи міжнародному. Вони можуть бути конструктивними – які призводять до вирішення проблеми чи зміцнення взаємин, або деструктивними – які викликають руйнування суспільної системи, ворожнечу чи насильство [107; 111–115]. Таке розмаїття конфліктів призвело до розвитку наукових пошуків щодо встановлення видів конфліктів, їх систематизацію та визначення усього спектру класифікаційних ознак поділу [107; 111–115; 117; 128; 130–131; 134; 138; 140–144]. Нині різновидів конфліктів виділяють досить багато – наприклад:

1) за сферою прояву – політичні, соціальні, економічні, організаційні, фінансові, психологічні (емоційні) (В. Петюх та Л. Торгова [143]; В. Рибінцев та М. Хацер [144]);

2) залежно від сфери життєдіяльності людей: виробничі, політичні, громадські, побутові (Л. Чернова та І. Сергієнко [107]; Л. Ємельяненко та О. Сімоходська [111]);

3) за значущістю: важливі лише для окремих осіб та важливі для груп, прошарків населення тощо (Н. Ю. Подольчак, Г. Р. Ковальчук [141]) або внутрішньособистісні, міжособистісні, міжгрупові (В. Петюх та Л. Торгова [143]; В. Рибінцев та М. Хацер [144]);

4) залежно від можливостей врегулювання або вирішення: конструктивні та деструктивні (О. Зеленко [128]) або насильницькі (антагоністичні) та ненасильницькі (компромісні) (В. Петюх та Л. Торгова [143]; В. Рибінцев та М. Хацер [144]);

5) залежно від кількості сторін, що стають учасниками конфлікту: двосторонні, тристоронні, багатосторонні (О. Зеленко [128]);

6) по особливостям виникнення інтересів: внутрішньо-корпоративні, міжрегіональні, міжгосподарські, міжнародні (М. Король, К. Шляхта [130], О. Д. Несімко [134]; М. Жомарткизи [138]);

7) ті, які виникають у системі управління: конфлікти цілепокладання, уявлень, емоцій та процедур (за Д. Гелрігелом, Д. Склокумом, Р. Вудменом, С. Бернінгом [140]);

8) за періодом виникнення: ретроспективні, поточні, перспективні (А. Сакун та Л. Марчук [131]);

9) залежно від суперечок за розміри пакетів акцій, за які розгортаються корпоративні конфлікти – по відсоткових значеннях цих пакетів (на думку Л. Жукової [117]);

10) за змістом: конфлікти бізнес-справ; пов'язані із особистими інтересами особи (Н. Ю. Подольчак, Г. Р. Ковальчук [141]);

11) за потребами: когнітивні, конфлікти інтересів (В. Петюх та Л. Торгова [143]; В. Рибінцев та М. Хацер [144]);

12) за формою прояву: конфлікти того чи іншого напрямку дії, поведінки ("наближення – віддалення", "наближення – наближення", "віддалення – віддалення"); конфлікти тієї чи іншої якості, інтенсивності дії, поведінки; конфлікти, що виражаються вербальними чи невербальними засобами (мовчання, поза, погляд при сприйнятті суперника) (Н. Ю. Подольчак, Г. Р. Ковальчук [141]);

13) за типом структури взаємин: приховані та відкриті (Н. Ю. Подольчак, Г. Р. Ковальчук [141]; В. Петюх та Л. Торгова [143]; В. Рибінцев та М. Хацер [144]);

14) за соціальною формалізацією: офіційні та неофіційні (Н. Ю. Подольчак, Г. Р. Ковальчук [141]);

15) за причинами виникнення міжнародних конфліктів: класичні, територіальні, нетериторіальні (Є. Стрельцов [142]);

16) за спрямованістю конфлікту – вертикальні, горизонтальні (В. Петюх та Л. Торгова [143]; В. Рибінцев та М. Хацер [144]);

17) за строками: короткострокові (до 1 року), затяжні (більше від 1 року) (В. Рибінцев та М. Хацер [144]) та інші.

У науковій літературі доволі багато уваги приділено визначенню причин виникнення конфліктів. Так, Л. Купінець вважає, що «конфлікти можуть породжуватися самими різними причинами: зовнішніми і внутрішніми, загальними і одиничними, матеріальними та ідеальними, об'єктивними і суб'єктивними тощо» [129].

Причини економічних конфліктів на думку М. Єр'оміної та С. Колоса полягають у [122] виникненні криз у діяльності компанії; через невдоволеність керівників і власників щодо виконання кимось своїх обов'язків; у випадках зниження вартості акцій; через банкрутство або конфлікт інтересів; з причин не виплати дивідендів; через претензії акціонерів щодо права голосу у прийнятті рішень тощо [122]. Натомість Т. Трохлюк [123], звертаючись до причин еколого-економічних конфліктів, тим не менш виділяє і більш загальні рушійні сили конфліктогенності в аграрному секторі, як то доцільність збереження та поліпшення якості земельних ресурсів, необхідність здійснення екологічно збалансованого аграрного природокористування, потребу в обмеженні регулюючої ролі держави в ринковому механізмі тощо [123]. Т. Шабатура [125] причини економічних конфліктів бачить у невідповідності темпів зростання обсягів соціальних інвестицій, нарощення економічного потенціалу, чисельності персоналу та розмірів реалізації підприємством виробленої продукції [125]. І. Сівчук [133] вважає, що причини конфліктів криються у слаборозвиненій корпоративній культурі суб'єктів господарювання, що обумовлює опір нововведенням та оновленню управлінських, організаційних й інших засад діяльності.

А. Куковський, В. Познаховський, В. Кизима [132], вивчаючи причини міжособистісних соціальних конфліктів, тим не менш визначають ключову причину їх виникнення, яку, на нашу думку, цілком можна поширити на інші типи конфліктів, а у відношенні економічних конфліктів взагалі визнати провідною. Ця причина полягає у нестачі або асиметрії інформації [132], що й провокує у кінцевому підсумку суперечливість цілей сторін й породжує

конфлікти як такі.

О. А. Сороківська вважає, що причинами виникнення конфліктів у малому бізнесі передусім є нестача обігових коштів; відсутність замовлень та недостатні рівні завантаження виробничих потужностей; втрата ринків збуту; недостатній попит; нестача інвестицій; несвоєчасність розрахунків контрагентів; недобросовісна конкуренція [120].

Економічні конфлікти вирішуються або врегульовуються досить різними способами. Однак, А. Мельник, І. Мельник та Р. Іванців [121] запропонували загальну схему-послідовність вирішення конфлікту у бізнесі, що включає такі етапи:

- 1) усвідомлення проблеми та визначення об'єкта конфлікту;
- 2) вибір стратегії і тактики вирішення конфлікту;
- 3) пошук умов вирішення конфлікту;
- 4) оформлення умов вирішення суперечки;
- 5) виконання досягнутого рішення [121].

Л. Купінець [129] зауважує, що можна виділити декілька варіантів узгодження інтересів і конкретних управлінських рішень у процесі вирішення або врегулювання конфліктів: перший варіант – по вертикалі управління; другий – по горизонталі управління; третій – змішаний варіант.

Н. Лагодієнко [127] вказує, що вирішення економічних конфліктів має носити цілеспрямований характер та зорієнтовуватися на: по-перше – реалізацію стратегічних цілей та функцій бізнесу без посилення рівня ризику; по-друге – не допуск іммобілізації фінансових ресурсів, перетікання капіталу зі сфери виробництва у сферу обігу, а також на сприяння пришвидшенню руху фінансових потоків; по-третє – зниження фінансових витрат у порівнянні з обсягами очікуваних доходів [127]. В свою чергу І. Пастух зазначає, що способами урегулювання конфлікту можуть бути: а) зовнішнім, за яких воно здійснюється уповноваженою особою або органом; б) самостійним, коли урегулювання здійснює власне особа, у якої виник конфлікт, без залучення

сторонніх осіб) [146].

Низка авторів звертають увагу на наявність широкого спектру альтернатив щодо вирішення конфліктів [103; 105 – 107; 111–112; 121–122; 128]. Так, автори М. Єрєміна та С. Р. Колос [122] вказують на необхідність медіації як альтернативного способу урегулювання конфліктів. У процесі медіації залучають посередника (медіатора), який допомагає усім сторонам конфлікту налагодити процес комунікації та спільно дійти єдиного рішення, яке буде задовільним для всіх сторін [122]. Потрібно зазначити, що для сучасного аграрного сектора України медіація є особливо актуальним способом врегулювання конфлікту, коли медіаторами можуть виступати представники місцевих громад, державних органів та установ, особливо громадських організацій тощо. На потребі медіації у будь яких конфліктах наполягають Е. Рунессон та М.-Л. Гі [110], а у процесах вирішення міжнародних економічних конфліктів – М. Жомарткизи [138].

Важливі напрацювання щодо підходів до вирішення або врегулювання конфліктів зробили А. Сакун та Л. Марчук [131]. Вони розглянули конфлікт у динаміці, як явище, що постійно змінюється, може перебувати на етапах зростання, зрілості та занепаду. На відміну від підходу статички, запропонований авторами підхід засновується на диференціації заходів щодо впливу на конфліктуючі сторони залежно від стадії перебігу власне економічного конфлікту [131].

Т. Караваєва, М. Тер-Григорьян вивчаючи можливості врегулювання конфліктів на загальнодержавних та міжнародних рівнях звернули увагу на важливий аспект – потрібно усувати причини конфліктів, знижувати соціальну нерівність, не допускати правову дискримінацію, забезпечувати рівний доступ різних суб'єктів до можливостей здійснення діяльності тощо [135]. Тобто впливати необхідно на причину, а не на наслідок.

Також у науковій літературі є досить багато напрацювань щодо засад та підходів до вирішення або врегулювання економічних конфліктів у різних

сферах функціонування економіки чи окремих суб'єктів господарювання. Так, наприклад, Т. Васильців, Р. Лупак, та О. Левицька запропонували вирішувати конфлікти у сфері зайнятості та трудових відносин на основі застосування різних моделей економічного розвитку, зокрема моделей розвитку загальних економічних систем та моделей локального розвитку [137]. В свою чергу О. Зеленко [128] вбачає вирішення багатьох конфліктів, у тому числі у трудовій сфері та зайнятості, у налагодженні соціального діалогу.

Нині окремим значним напрямом наукових пошуків у вітчизняній літературі стало вивчення та розроблення шляхів врегулювання та вирішення економічних конфліктів міжгосподарського, регіонального, міждержавного рівня та інших, які виникли або поширилися внаслідок агресії росії проти України, на тлі повномасштабної війни. Особливо у цьому аспекті доцільно виділити праці Н. Белікової, Н. Виговської, К. Гамкрелідзе, І. Грабчук, О. Грабчук, Г. Дугінець, С. Дячек, К. Клименко, Н. Колодко, К. Кукса, В. Мухіна, О. Новак, І. Пиголенко, А. Полчанова, М. Савостьяненко, І. Супрункової, Н. Федірко [148–154]. Автори пропонують шляхи забезпечення військового, політичного, економічного, правового, соціального та соціокультурного захисту як методів та інструментів вирішення соціально-економічних проблем, зниження рівня загроз та врегулювання різних типів економічних конфліктів.

Незважаючи на значний обсяг наукових розробок теоретичні засади виявлення та врегулювання економічних конфліктів потребують подальшого розвитку й удосконалення. Як зазначалося, в економіці в цілому та в аграрному секторі зокрема виникає багато різноманітних економічних конфліктів. У процесі дослідження було з'ясовано, що їх конкретизація й опис в науковій літературі відсутні. Тому на основі авторських наукових розвідок було визначено та систематизовано найбільш впливові з них, зокрема й ті, що зумовлені війною на території України, яка розпочалася у 2014 р. та посилилася з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 р., актуалізовані

пандемією COVID-19 та загрозою майбутніх пандемій, зміною клімату, глобалістичними та антиглобалістичними тенденціями у світовій торгівлі, розвитком технологій та інноватизацією тощо. Встановлені основні групи та підгрупи економічних конфліктів суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України наведено на рис. 1.4.

Найбільш виправдано вирізняти такі групи та підгрупи економічних конфліктів:

Група 1. Економічні конфлікти, що виникають через використання природних ресурсів:

Підгрупа 1. Конфлікти через використання землі:

1) Конфлікти через перерозподіл земель, які виникають у процесах приватизації, реприватизації, розпаювання земель тощо – такі конфлікти здебільшого виникають між державою в особі спеціалізованих органів та потенційними чи фактичними землевласниками або іншими зацікавленими особами. Предметом конфлікту зазвичай стає право на приватизацію чи вчинення інших дій щодо розподілу та перерозподілу земельного фонду;

2) Конфлікти між власниками землі і землекористувачами – виникають з приводу розмірів та порядку сплати орендної плати або їх зміни, а також стосовно цільового використання земельних ресурсів, погіршення якості чи втрати родючості ґрунтів, прав на урожай, можливостей подальшого користування земельною ділянкою;

3) Конфлікти через права на володіння та користування земельними ділянками – стосуються оформлення прав власності або користування земельними ділянками, сторонами цих конфліктів можуть бути одночасно держава в особі уповноважених органів, землевласники та землекористувачі;

Найбільш впливові економічні конфлікти, що виникають в аграрному секторі		
Група 1.	Конфлікти, що виникають через використання природних ресурсів	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конфлікти через використання землі, в т.ч. через перерозподіл земель, між власниками землі і землекористувачами, через права на володіння та користування земельними ділянками
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти через використання лісових ресурсів
	<i>Підгрупа 3.</i>	Конфлікти через використання водних ресурсів, в т.ч. конфлікти правового типу та міжгосподарські конфлікти
Група 2.	Економічні конфлікти конкурентного типу	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конкурентні конфлікти прямого типу, в т.ч. через доступ до ринків, збут, через пряму монополізацію ринків
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конкурентні конфлікти непрямого типу
Група 3.	Конфлікти, що виникають у процесі ведення господарської діяльності між аграрними товаровиробниками та їхніми партнерами і іншими контрагентами	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Цінові конфлікти, в т.ч. що виникають через встановлення закупівельних цін, зумовлені коливанням ринкової кон'юнктури
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти, що спричинюються умовами контрактів, в т.ч. через односторонні зміни договірних умов, через непрозорі умови, через застосування санкцій
	<i>Підгрупа 3.</i>	Конфлікти, що виникають через якість продукції
	<i>Підгрупа 4.</i>	Конфлікти, що спричинюються порушенням термінів поставок
	<i>Підгрупа 5.</i>	Конфлікти, що спричинюються монополізацією ринків в ланцюгах руху вартості
	<i>Підгрупа 6.</i>	Конфлікти через використання технологій
	<i>Підгрупа 7.</i>	Конфлікти, що виникають через логістику, в т.ч. через перевезення, через логістичну інфраструктуру
Група 4.	Конфлікти, що виникають через міжнародну торгівлю	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конфлікти, що виникають через застосування обмежувальних заходів, мит, квот тощо
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти, що виникають через обмеження доступу до зовнішніх ринків
	<i>Підгрупа 3.</i>	Конфлікти, що виникли при експортуванні аграрної продукції під час війни
Група 5.	Еколого-економічні конфлікти	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конфлікти, що виникають через обмеження у використанні хімічних засобів
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти через забруднення навколишнього природного середовища
Група 6.	Трудові конфлікти	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конфлікти, зумовлені сезонністю праці в аграрному секторі
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти, пов'язані із міграцією
Група 7.	Економічні конфлікти, що виникають через використання ГМО	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конфлікти, зумовлені регулюванням щодо використання ГМО
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти, пов'язані з протистоянням між виробниками
Група 8.	Конфлікти, що виникають через альтернативне використання земель та інших аграрних ресурсів й потужностей	
	<i>Підгрупа 1.</i>	Конфлікти через зміну призначення сільськогосподарських земель
	<i>Підгрупа 2.</i>	Конфлікти, що виникають через негативний вплив інших видів діяльності на аграрне виробництво
Група 9.	Енергетичні конфлікти	
Група 10.	Майнові конфлікти власності	

Рис. 1.4. Систематизація найбільш впливових економічних конфліктів в аграрному секторі економіки України

Джерело: запропоновано автором

Підгрупа 2. Конфлікти через використання лісових ресурсів – можуть виникати з приводу видобутку або використання деревних і недеревних продуктів, а також користування супутніми корисними властивостями лісів; виникають здебільшого між державою та аграрними суб'єктами господарювання чи населенням з приводу отримання прав на користування або видобуток;

Підгрупа 3. Конфлікти через використання водних ресурсів:

1) Економічні конфлікти правового типу через використання водних ресурсів – виникають між державою та аграрними суб'єктами господарювання з приводу регулювання водозабору або обмежень щодо використання води для іригації, водних об'єктів для ведення діяльності у галузі рибництва, а також скиду забруднюючих речовин;

2) Конфлікти міжгосподарські щодо використання водних ресурсів та об'єктів – виникають між суб'єктами господарювання, як правило тими, що розташовані на одній місцевості та є сусідами через нерівномірний розподіл водних ресурсів або обмеження у доступі до водних об'єктів;

Група 2. Економічні конфлікти конкурентного типу, які здебільшого виникають між аграрними суб'єктами господарювання різних організаційно-правових форм діяльності та розмірів:

Підгрупа 1. Конкурентні конфлікти прямого типу:

1) Конфлікти через доступ до ринків збуту – одні із самих складних, поширених і впливових видів конфліктів в аграрному секторі економіки України, що виникають між різними за розмірами товаровиробниками через утворення стійкої переваги великих підприємств, у т. ч. агрохолдингів, щодо доступу до більш вигідних ринків, зокрема й іноземних, через ефект масштабу, кращого юридичного супроводження укладення і реалізації контрактів, елементів прихованих картельних угод тощо, коли малі та мікропідприємства, дрібні фермери, особисті селянські господарства опиняються у порівняно менш вигідних умовах;

2) Конфлікти через пряму монополізацію ринків – коли великі підприємства не просто погіршують доступ суб'єктів малих форм господарювання до ринків, а фактично витісняють їх завдячуючи своїм перевагам у наявності капіталу, технологій, масштабів виробництва тощо;

Підгрупа 2. Конкурентні конфлікти непрямого типу – що виникають між великими аграрними підприємствами, передусім агрохолдингами, та суб'єктами малих форм господарювання з приводу одержання державної допомоги, коли великі підприємства отримують такої допомоги відчутно більше унаслідок нерівномірного розподілу допомоги у вигляді прямих державних субсидій, податкових пільг, різноманітних фінансових, матеріальних і нематеріальних преференцій, а також через розширення господарських спроможностей. Крім того, конфлікти можуть виникати внаслідок того, що надання державної допомоги часто супроводжується певними вимогами до її отримувачів щодо дотримання екологічних стандартів, технологічних вимог тощо, які виконати великим підприємствам зазвичай легше через кращу забезпеченість ресурсами, технологіями, капіталом тощо;

Група 3. Економічні конфлікти, що виникають у процесі ведення господарської діяльності між аграрними товаровиробниками та їхніми партнерами і іншими контрагентами:

Підгрупа 1. Цінові конфлікти:

1) Конфлікти, що виникають через встановлення закупівельних цін, їх можливе викривлення на асиметричних ринках, як у разі завищення цін на аграрну продукцію (ринок продавця), так і їх заниження через диктат покупця (на ринках покупця);

2) Конфлікти, зумовлені коливанням ринкової кон'юнктури, що призводять до ускладнень виконання раніше укладених контрактів, порівняно обмеженим обігом ф'ючерсів та опціонів на аграрних товарних ринках й у біржовій торгівлі;

Підгрупа 2. Економічні конфлікти, що спричинюються умовами контрактів:

1) Конфлікти через односторонні зміни договірних умов, які зазвичай пов'язані із зміною обсягів, часу поставок, іноді навіть зі зміною кондицій аграрної продукції;

2) Конфлікти через непрозорі умови контрактів, коли угоди містять нечіткі формулювання і визначення, неоднозначні умови або дозволяють по-різному тлумачити окремі частини і положення угоди;

3) Конфлікти через застосування санкцій за порушення умов договору, коли одна зі сторін не виконує свої зобов'язання або виконує їх невчасно чи не в повному обсязі стосовно часу постачання, обсягу чи якості продукції, інших умов;

Підгрупа 3. Економічні конфлікти, що виникають через якість продукції – хоча частково такі конфлікти можна розглядати як ті, що спричинюються не виконанням умов контрактів, тим не менш часто вони є більш глобальними і всеохоплюючими, стосуються не лише умов контрактів, тому й винесені в окрему підгрупу. Ці конфлікти загострюються через суперечки щодо відповідності визначеним державним або міжнародним стандартам якості, через різне трактування і розуміння критеріїв якості, через відставання у часі виробника стосовно адаптації до нових стандартів (наприклад щодо екологічності, органічності тощо), а також через суперечки із-за втрати чи псування аграрної продукції у процесах її первинної обробки, транспортування, зберігання тощо;

Підгрупа 4. Економічні конфлікти, що спричинюються порушенням термінів поставок – хоча як і попередня підгрупа, ці конфлікти часто пов'язані з умовами контрактів, однак не вичерпуються ними повно. Зокрема конфлікти даного типу виникають коли висувається вимога негайних поставок у разі застосування плаваючих строків у договорі, при невчасній оплаті тощо;

Підгрупа 5. Економічні конфлікти, що спричинюються монополізацією

ринків в ланцюгах руху вартості – на відмінну від описаних вище конкурентних конфліктів через пряму монополізацію ринків, ці конфлікти виникають не між різними аграрними товаровиробниками, а між аграріями та їхніми постачальниками і споживачами. Такі конфлікти стають наслідком формування домінуючої позиції контрагентів на ринку (переважно переробних підприємств та крупних чи регіональних торговельних мереж), а також через формування залежності від одного постачальника чи покупця, що робить аграріїв особливо вразливими;

Підгрупа 6. Економічні конфлікти через використання технологій, які виникають або загострюються між аграрними суб'єктами господарювання та покупцями чи постачальниками з приводу необхідності та доцільності переходу на певні види технологій або реалізації певних технологічних рішень, наприклад – органічне землеробство, використання визначених сортів рослин чи порід тварин, застосування генетично модифікованих організмів тощо, якщо це створює організаційні, фінансові, матеріальні, трудові та інші складнощі товаровиробникам або не відповідає їхнім інтересам;

Підгрупа 7. Економічні конфлікти, що виникають через логістику – цей тип конфліктів особливо актуалізувався в кризу COVID-19 у 2020 р. та ще більше загострився із повномасштабним вторгненням росії у 2022 р. Логістичні конфлікти стали настільки впливовими для українських аграріїв, що їх вирішення потребує окремого наукового дослідження. До основних із них належать:

1) Конфлікти через перевезення, які зазвичай стосуються термінів поставок, вартості та якості логістичних послуг;

2) Конфлікти через логістичну інфраструктуру (складські й перевалочні потужності, дороги, спеціалізовані потужності тощо), що виникають внаслідок недостатньої розвиненості, нестачі, в окремих випадках низької якості логістичної інфраструктури. Це спричинює конфлікти не лише між аграрними товаровиробниками і суб'єктами логістичної інфраструктури,

а й зі споживачами та постачальниками і навіть між власне аграріями;

Група 4. Економічні конфлікти, що виникають через міжнародну торгівлю та експортно-імпорتنу діяльність аграрних товаровиробників:

Підгрупа 1. Конфлікти, що виникають через застосування обмежувальних заходів, мит, квот тощо – актуалізуються між державою в особі уповноважених органів та аграрними товаровиробниками через запровадження державою різноманітних обмежувальних заходів та мит передусім на експорт, що стало ознакою сучасного часу і було нетиповим явищем у розвинутих країнах з середини 1970-х рр. майже до 2020-х рр. Такі конфлікти актуалізувалися з пандемією та кризою COVID-19 і ще більше посилилися на тлі війни росії проти України. Запровадження експортних обмежень, квот та мит покликано захистити внутрішній ринок та сприяти посиленню продовольчої безпеки держави, однак одночасно обмежує можливості аграріїв, подеколи викликає їх невдоволення, погіршує фінансову безпеку. Поряд з тим, конфлікти цього типу можуть виникати також між державою і аграріями із-за недостатнього запровадження обмежень на імпорт, що посилює конкуренцію на внутрішньому ринку і може ставити у порівняно менш вигідні умови вітчизняних товаровиробників. Проте, варто зауважити, що такі обмеження регулюються не лише державним законодавством, а й умовами та правилами міжнародної торгівлі та СОТ;

Підгрупа 2. Конфлікти, що виникають через неможливості або обмеження доступу до зовнішніх ринків, що зазвичай виникають між аграрними товаровиробниками та іноземними державами з приводу запровадження незаконних чи невинуватених обмежень, порушення правил міжнародної торгівлі та СОТ;

Підгрупа 3. Специфічні конфлікти, що виникли між українськими аграрними товаровиробниками та іншими суб'єктами при експортуванні аграрної продукції, передусім зерна, під час війни і були пов'язані з блокадою українських портів, обстрілами логістичної інфраструктури та суден-

перевізників у Чорному морі, блокадою кордону з боку польських перевізників, фермерів та інших суб'єктів, окремих ускладнень при користуванні румунською логістичною інфраструктурою тощо;

Група 5. Еколого-економічні конфлікти, що виникають через взаємодію аграріїв із навколишнім природним середовищем у процесі господарської діяльності:

Підгрупа 1. Конфлікти, що виникають через обмеження у використанні хімічних засобів – які, з одного боку, можуть загострюватися між аграрними товаровиробниками і державою у зв'язку із запровадженням державної політики в галузі дотримання екологічних норм, обмежень щодо використання пестицидів, гербіцидів, мінеральних добрив, антибіотиків та інших хімічних засобів, що призводить до збільшення витрат діяльності, а також іноді до прямих втрат урожаю, продуктів тваринництва та рибництва тощо. З другого боку, конфлікти можуть виникати між виробниками та споживачами, якщо використання хімічних засобів спричинює погіршення якості продукції або викликає занепокоєння споживачів;

Підгрупа 2. Конфлікти через забруднення навколишнього природного середовища, що виникають між аграрними суб'єктами господарювання та екологозахисними організаціями, місцевими громадами, державою в особі уповноважених органів, іншими підприємствами, фізичними особами тощо. Ці конфлікти спричинюються забрудненням ґрунтів, водних об'єктів, повітря через викиди, скиди або складування відходів аграрного виробництва;

Група 6. Трудові конфлікти, що виникають між власниками, менеджментом та працівниками аграрних підприємств:

Підгрупа 1. Конфлікти, зумовлені сезонністю праці в аграрному секторі економіки, внаслідок чого працівники обмежені у своїх можливостях щодо стабільності роботи, отримання заробітної плати та інших доходів, коли виникають суперечки щодо умов праці, рівня заробітної плати, соціального забезпечення;

Підгрупа 2. Конфлікти, пов'язані із міграцією (в Україні поки що переважно внутрішньою), які виникають у випадках залучення товаровиробниками до виконання сільськогосподарських робіт мігрантів, подеколи призводить до випадків дискримінації працівників, а також порушує конкурентні умови на місцевому ринку праці, посилює конкуренцію з місцевою робочою силою;

Група 7. Економічні конфлікти, що виникають через використання генетично модифікованих організмів:

Підгрупа 1. Конфлікти, зумовлені регулюванням використання ГМО з боку держави, коли обмежується їх застосування в процесах господарської діяльності, експорту або імпорту, що ускладнює функціонування тих виробників, що покладаються на такий сучасний інноваційний підхід;

Підгрупа 2. Конфлікти, пов'язані з протистоянням між виробниками, що використовують ГМО й виробляють генетично модифіковані продукти, та аграрними товаровиробниками, які працюють на традиційних технологіях, оскільки різниця у технологічних підходах суттєво впливає на конкуренцію на ринку, конкурентоспроможність товаровиробників й утворення конкурентних переваг у продуктивності, зберіганні та транспортуванні продукції тощо;

Група 8. Економічні конфлікти, що виникають через альтернативне використання земель та інших аграрних ресурсів й потужностей:

Підгрупа 1. Конфлікти через зміну призначення сільськогосподарських земель, коли їх переорієнтовують на інші види діяльності;

Підгрупа 2. Конфлікти, що виникають через негативний вплив інших видів діяльності на аграрне виробництво, наприклад у випадках коли розвиток сільського, зеленого або агротуризму наносить шкоду сільському та лісовому господарству, рибництву тощо;

Група 9. Енергетичні конфлікти, що особливо загострилися внаслідок війни з росією і зумовлені руйнуванням енергогенеруючих потужностей та енергетичної інфраструктури, нестачею електроенергії й теплопостачання та в

цілому застаріванням централізованого підходу в енергозабезпеченні виробництва і життєдіяльності суспільства;

Група 10. Майнові конфлікти власності, що виникають через конфлікти інтересів, а також із-за великого спектру спорів та можуть призводити до здійснення рейдерських атак.

Узагальнюючи вищевикладене доцільно зазначити, що економічні конфлікти є доволі змінюваним феноменом сучасного світу. У процесі розвитку економіки можуть виникати нові їх види та утворюватися нові причини. Прикладом є конфлікти, що виникли в останні роки і спричинювалися війною та пандемією. Така варіативність економічних конфліктів вимагає постійних досліджень та розроблення нових методів й інструментів щодо їх вирішення або врегулювання.

1.3. Характеристика підходів до формування механізмів фінансового убезпечення в аграрному секторі економіки

Фінансова безпека аграрного сектору по-суті є системою фінансового захисту життєвонеобхідних інтересів галузі шляхом відтворення необхідного рівня фінансових ресурсів і мінімізації фінансових загроз. Вона забезпечує ефективне управління суб'єктами господарювання в умовах ризику шляхом застосування фінансових важелів та інструментів для вдосконалення економічних відносин у межах дії механізму фінансового убезпечення. Тому для досягнення необхідного рівня фінансової безпеки потрібно задіяти цей спеціальний механізм фінансового убезпечення.

Сучасні умови діяльності суб'єктів підприємництва аграрного сектору України зазнають значних і досить швидких змін. Нестабільність зовнішньоекономічного середовища зумовлює непередбачуваність результатів діяльності та фінансового стану суб'єктів підприємництва, що, у свою чергу, створює їхню вразливість до негативних зовнішніх і внутрішніх

факторів. Забезпечення фінансової безпеки є одним із найважливіших задач управління. Водночас розуміння механізму її досягнення не є чітко визначеним. Багато сучасних науковців присвятили значну кількість праць виявленню сутності механізму фінансової безпеки та його ролі в структурі економічного механізму. Це дозволило сформувати теоретичне підґрунтя для наступної частини дослідження. Серед найбільш впливових науковців виділяються А. Абдрахманова, Т. Андрейків, Н. Бакеренко, О. Барановський, Н. Вдовенко, Л. Волинець, В. Гаєць, В. Гапоненко, А. Голобородько, І. Горобінська, К. Горячева, В. Данилишин, Д. Дмитренко, Н. Дудченко, М. Єрмошенко, З. Живко, М. Житар, О. Зінченко, О. Камушков, О. Ковбаса, С. Короленко, Р. Короленко, М. Круглова, С. Легомінова, О. Мазний, Д. Максимів, С. Мочерний, О. Підхомний, А. Піхоцький, А. Полторак, О. Пономаренко, В. Похилук, О. Сватюк, А. Семенов, В. Ткач, О. Федірець, І. Хоменко, Л. Худолій, О. Шевченко. М. Ястремська [155–181] тощо. Незважаючи на значні напрацювання учених питання щодо сутності та особливостей функціонування саме механізму фінансової безпеки залишаються недостатньо розкритими.

Термін «механізм» має досить багато значень. Початково його викоритосували для позначення сукупності елементів або складових, які пов'язані між собою та забезпечують через свою взаємодію певні впливи чи перетворення стосовно об'єкту щодо якого застосовуються. Окремі складові в межах механізму формують певну цілісність, а їх взаємодія спрямована на виконання однієї, спільної конкретної задачі. Звичайно, початково поняття використовувалося в механіці та інженерії, однак згодом термін був запозичений економічними науками, де доволі чітко та ємно дозволив пояснити злагоджену роботу економічних методів та інструментів завдяки якій досягалися певні управлінські, комерційні, регуляторні та інші ефекти.

В економічних науках механізм розглядається як система взаємопов'язаних елементів, які забезпечують функціонування, управління та

регулювання економічних процесів. Він шукає способи і засоби досягнення цілей через взаємодію суб'єктів економіки, використання ресурсів, впровадження стимулів і застосування регулюючих інструментів.

В ході дослідження були виділені основні підходи до розуміння механізму в економічних науках:

1. Системний підхід: механізм розглядається як частина економічної системи, що забезпечує взаємодію її елементів: виробництво, розподіл, обмін, споживання (ринковий механізм регулює економічні процеси через попит, пропозицію та ціноутворення);

2. Функціональний підхід: механізм виконує конкретні функції, такі як регулювання, стимулювання, розподіл і контроль економічних процесів (механізм державного регулювання економіки виконує функцію стабілізації ринку через податкову політику, монетарну політику тощо);

3. Інструментальний підхід: механізм трактується як набір інструментів, які використовуються для досягнення економічних цілей (податки, субсидії, тарифи, ліцензування, квоти тощо);

4. Динамічний підхід: механізм розглядається як динамічна система, яка адаптується до змін у зовнішньому середовищі (технології, економічні кризи, соціальні зміни).

В наукових дослідженнях механізм є ключовим концептом, що відображає способи організації та регулювання економічної діяльності. Його вивчення дозволяє зрозуміти закономірності функціонування економіки, знайти шляхи для вирішення економічних проблем і розробити ефективні інструменти управління.

Співвідношення фінансових, організаційних та економічних явищ і процесів дає підстави стверджувати, що фінансовий механізм за своєю суттю є частиною економічного або організаційно-економічного механізму. Тому вивчення першого необхідно здійснювати у нерозривному зв'язку з останніми.

Так, згідно поглядів С. Мочерного [56, с. 355] економічний механізм

являє собою цілісну систему або спосіб, які визначають порядок певного виду діяльності. З іншої точки зору на сутність механізму дивляться О. Барановський [155], М. Єрмошенко [156], В. Гаєць [157], хоча їхні погляди здебільшого схожі між собою. Науковці розуміють механізм як своєрідну принципову схему практичного використання важелів та методів впливу, спрямованих на регулювання тих чи інших процесів або об'єктів у системі управління на всіх рівнях її функціонування [155–157]. На відміну від інших дослідників, Б. Данилишин визначає механізм як комплексну систему різновекторних зв'язків між економічними феноменами, акцентуючи увагу на взаємодії їх протилежних аспектів, а також на взаємозв'язках складових елементів та цілих підсистем [158, с. 100].

О. Сватюк вважає, що механізм управління представляє собою інтегровану систему, яка включає мету, завдання, функції й методи управління, за допомогою яких забезпечується досягнення кінцевих цілей (результатів) [159]. Як «сукупність засобів і методів управління, реалізація яких визначає можливість цілеспрямованого руху системи» трактує механізм А. Гапоненко [160]. Подібно до такого уявлення, проте більш широко, розглядають механізм В. Пономаренко, О. Ястремська [161–162] – як систему управління, що координує інтереси і забезпечує соціально-економічний розвиток підприємства. Як певну сукупність взаємопов'язаних елементів механізм розглядають О. Зінченко, С. Короленко, Р. Короленко [174], Н. Дудченко [176].

Натомість М. Круглова вважає, що механізм – це свого роду сукупність економічних, мотиваційних, організаційних та правових засобів, що координують діяльність суб'єктів господарювання та узгоджують їхні інтереси [163]. Більш широко розглядає дефініцію й Н. Бакеренко [181] та інші.

Якщо узагальнити результати вивчення літературних джерел щодо трактувань поняття «механізм», «економічний механізм», «фінансовий

механізм», «організаційний механізм» і пов'язані з ними [155–181], то можна дійти висновку, що здебільшого уявлення вчених зводяться до трьох основних груп поглядів:

1) трактування, що відштовхуються від розуміння механізму як феномену з семантичним ядром у вигляді якогось емпіричного об'єкту – системи, комплексу тощо;

2) трактування, які передбачають приєднання або поєднання різних за своєю суттю і природою об'єктів – методів, інструментів, засобів, способів, процесів, явищ тощо;

3) трактування, засновані на узагальненні властивостей, функцій чи характеристик, що дають змогу описати і зрозуміти об'єкт, а також відносин, які складаються у процесі впливу, управління, регулювання тощо.

Як уже згадувалося, фінансовий механізм є складовою частиною економічного механізму та представляє собою сукупність методів, інструментів, важелів і заходів, які забезпечують ефективне управління фінансовими ресурсами для досягнення економічних цілей підприємства, організації або держави. Існує велика кількість визначень терміну «фінансовий механізм», що обумовлено різноманіттям підходів до його трактування, які пов'язані зі складністю структури, функцій та ролі цього поняття в економічній системі. Зміст фінансового механізму характеризують такі видатні вчені, як В. Аранчій [182, с. 35], В. Базилевич, Л. Баластрик [183, с. 16], О. Василик [184, с. 102], О. Волкова [185, с. 114], Ю. Воробйова [186, с. 7], М. Грідчина [187, с. 27], Н. Заєць [188, с. 142], О. Кириленко [189, с. 41], О. Ковалюк [190, с. 54], С. Ковальчук [191, с. 70], Ю. Марчук [192, с. 15], П. Нікольський [193, с. 60], В. Опарін [194, с. 55], А. Поддєрьогін [195, с. 18], О. Романенко [196, с. 42], С. Юрій [197, с. 39] та інші [198–205].

По результатах вивчення і узагальнення літературних джерел [182–205] можна стверджувати, що подібно до тлумачення поняття економічного механізму, фінансовий механізм розглядається як:

1) певна система, що забезпечує фінансову діяльність та фінансове убезпечення суб'єкта господарювання;

2) сукупність методів та інструментів фінансування, використання яких дозволяє утворити основу для фінансового убезпечення та фінансування діяльності й капіталу;

3) взаємовідносини між суб'єктами господарювання, фінансовими установами, державою та іншими агентами у процесі реалізації яких відбувається обіг фінансових ресурсів та потоків.

До механізму управління фінансовою безпекою належать:

- економічні закони, цілі й завдання управління, функції, організаційна структура, принципи, методи, кадровий склад, технічні засоби та управлінські технології, а також критерії оцінки ефективності управління (М. Єрмошенко [55], В. Шелест [206]);

- комплекс фінансових інтересів (К. Горячева [25]);

- мета, критерії її досягнення, чинники та інструменти управління, ресурси підприємства (компонентний підхід), сукупність локальних механізмів (структурний підхід) (П. Нікольський [193], П. Микитюк, Ж. Крисько, О. Овсянюк-Бердадіна, С. Сковчиляс [207]);

- суб'єкти, об'єкти, ризики і загрози (О. Кириченко, М. Денисенко, В. Сідак [208, с. 24]);

- система взаємозв'язків між елементами управління фінансовою безпекою підприємства «система – процес», «фактор – відгук», «ресурс – суб'єкт споживання», «ціле – частина» (І. Медведева, М. Погосов [209]);

- комплекс фінансових інтересів підприємства, сукупність потенційних загроз, функцій, принципів та інструментів управління, організаційної структури і культури, методів та засобів управління, а також показників оцінки рівня фінансової безпеки (В. Антонова [210, с. 13; 211]);

- види фінансових взаємовідносин між підприємницьким суб'єктом та іншими учасниками [212].

Зазвичай, фінансовий механізм складається з загальних та спеціальних елементів. До загальних відносяться методи, важелі та інструменти, застосування яких спрямоване на управління певною сферою або видом діяльності. Спеціальні елементи механізму визначаються специфікою сфери управління та особливостями постановки цілей у процесі управління [213–218]. Згідно з думкою Е. П. Картузова [219, с. 120], механізм управління фінансовою безпекою підприємства включає: комплекс фінансових інтересів підприємства, принципи, функції та методи управління, управлінський персонал, організаційну структуру, технічні засоби й управлінські технології, фінансові інструменти, а також критерії оцінки рівня фінансової безпеки. У цьому контексті механізм управління розглядається як поєднання процесу управління та системи управління [219, с. 120].

Залежно від типів фінансових відносин між суб'єктом підприємництва та іншими учасниками економічного середовища, у складі механізму виділяють функціональні складові. При цьому враховуються умови середовища, ринки, на яких здійснюються взаємодії, а також правове поле, у межах якого відбуваються відносини з контрагентами, партнерами, державними установами та громадськими організаціями у контексті бізнес-комунікацій тощо [220–222].

Як витікає із вищевикладеного фінансовий механізм фінансової безпеки підприємства є доволі складним та багатошаровим феноменом, тому структуру його організації доцільно формувати за ієрархічним принципом. Ієрархічні взаємозв'язки між елементами механізму найзручніше визначити, якщо додатково структурувати його за формами забезпечення, такими як забезпечення прибутковості, збереження існуючого капіталу або формування додаткових потоків фінансових ресурсів.

В науковій літературі поширена думка, що до форм забезпечення механізму фінансового убезпечення суб'єкта підприємництва належать: організаційно-методичне забезпечення; нормативно-правове забезпечення;

інформаційне забезпечення; технічне забезпечення; кадрове забезпечення; фінансове забезпечення [190; 194; 196; 207 – 208; 223].

Функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства реалізується шляхом здійснення різноманітних дій над її об'єктами, зокрема щодо аналізу, моніторингу, планування, моделювання, прогнозування тощо [224–228].

За аналізом літературних даних з'ясовано, що істотних розбіжностей у структурі суб'єктів фінансового механізму фінансової безпеки та структурі суб'єкта підприємництва не виявлено. На думку Е. П. Картузова [71, с. 174] до суб'єктів фінансової безпеки підприємства відносяться власники засобів виробництва, керівний склад та персонал підприємства, незалежні від займаних посад і виконаних функцій. За своєю суттю вони є суб'єктами внутрішнього середовища.

І. В. Демченко у складі суб'єктів механізму фінансової безпеки підприємства виокремлює зовнішнє і внутрішнє коло [229, с. 37-38]. До зовнішнього кола він відносить державу, фінансово-кредитні установи, страхові компанії, постачальників, покупців та конкурентів; тоді як внутрішнє коло формують засновники підприємства та його структурні підрозділи. У свою чергу, О. Ю. Амосов [230, с. 79] акцентує увагу на ключовій ролі суб'єктів зовнішнього середовища, які справляють істотний вплив на рівень фінансової безпеки підприємства, зокрема держави в особі спеціалізованих органів, контрагентів, а також суб'єктів загальної та спеціальної інфраструктури.

Методи управління виступають невід'ємним елементом механізму забезпечення фінансової безпеки, оскільки саме вони активізують використання відповідних інструментів і важелів та створюють умови для практичного втілення ухвалених управлінських рішень [229; 231–232]. На думку Е. П. Картузова [233, с. 114] методами щодо досягнення фінансової безпеки органічно поєднують інструменти реалізації фінансової діяльності та

фінансові технології управління.

Науковці до складу фінансових методів включають [8; 66; 75; 86]: управління витратами, прибутком, капіталом; фінансове планування; фінансовий аналіз; фінансове регулювання; фінансовий облік; страхування тощо. Водночас Ю. Лаврова трактує важелі фінансової безпеки як сукупність мотиваційних інструментів, що поєднують систему заохочень менеджерів за прийняття результативних управлінських рішень із механізмами відповідальності у разі виникнення негативних фінансових наслідків, а також як цілісний внутрішній управлінський механізм підприємства, сформований на основі його власних фінансових поглядів [234, с. 128].

Також окрема група науковців до складу фінансових інструментів фінансової безпеки підприємства, які формують його фінансові відносини, відносить: платіжні інструменти (платіжні засоби, доручення, акредитиви тощо), кредитні інструменти (угоди про кредитування, облігації та інші запозичення), інвестиційні інструменти (акції, паї, інші корпоративні права), депозитні інструменти (депозитні сертифікати), інструменти страхування (страхові угоди, резервні фонди) тощо [235–237].

До складових механізму фінансового убезпечення суб'єктів господарювання відносять бюджетну, валютну, банківську, грошово-кредитну, інвестиційну, фондову та страхову.

Бюджетна складова фінансової безпеки суб'єкта господарювання забезпечує стабільність і прозорість фінансових відносин із бюджетною системою, включаючи сплату податків і зборів, отримання бюджетного фінансування або кредитів та виконання зобов'язань перед державою у фінансовій сфері [238–239].

Грошово-кредитна безпека суб'єкта господарювання включає сферу відносин, пов'язану зі здійсненням грошових розрахунків, отриманням і обслуговуванням кредитних ресурсів, управлінням ліквідністю та забезпеченням фінансової стійкості в умовах впливу ризиків. Загалом ця

складова спрямована на підтримку стабільності фінансових потоків та ефективності управління грошовими ресурсами. [240].

Валютна безпека суб'єкта господарювання повинна забезпечуватися під час купівлі-продажу валюти (забезпечення стабільності при здійсненні валютних операцій), при отриманні кредитів в іноземній валюті (мінімізація валютних ризиків при залученні позик в іноземній валюті), під час здійснення розрахунків із закордонними споживачами або постачальниками в іноземній валюті (забезпечення захищеності та ефективності фінансових операцій з міжнародними партнерами), при управлінні валютними ризиками (використання інструментів хеджування для зниження впливу коливання валютних курсів) [241].

Банківська складова фінансової безпеки суб'єкта господарювання залежить від багатьох факторів, які можна умовно поділити на внутрішні (що залежать від самого суб'єкта господарювання) та зовнішні (що формуються в результаті впливу економічного, політичного, правового та соціального середовища) [242].

Інвестиційна складова фінансової безпеки суб'єкта господарювання охоплює аспекти, пов'язані з формуванням, використанням і захистом інвестиційних ресурсів, а також управлінням інвестиційними ризиками [243–245].

До основних аспектів страхової складової фінансової безпеки належать такі ключові напрями, які забезпечують ефективне управління ризиками та захист фінансових інтересів суб'єкта господарювання: визначення та оцінка ризиків, використання страхових інструментів, управління страховими договорами, формування стратегій самострахування, вибір страхових партнерів та інтеграція в загальну фінансову стратегію тощо [246–247].

Фондова безпека суб'єкта господарювання включає сферу взаємовідносин підприємства в процесі роботи з фондовими інструментами (акціями, облігаціями, похідними фінансовими інструментами,

інвестиційними фондами тощо) та участі у фондових ринках. Фондова складова спрямована на забезпечення стабільності, захисту капіталу та ефективності фінансової діяльності на ринку цінних паперів [248].

Таким чином, у широкому розумінні механізм фінансової безпеки суб'єкта підприємництва демонструє собою систему елементів, методів, інструментів і засобів, спрямованих на забезпечення стабільного захисту його фінансових інтересів.

У вузькому значенні це система фінансових методів, інструментів і засобів, призначених для досягнення такого фінансового стану суб'єкта підприємництва, яка гарантує стійкість до небезпеки і також до внутрішніх і зовнішніх загроз. Ширше трактування розглядає цей механізм як системне утворення, об'єктивно суб'єкта підприємницької діяльності та формування в процесі його функціонування. Механізм фінансової безпеки виступає суб'єктивно-об'єктивним системним утворенням, яке також забезпечує стійкість функціонування суб'єкта господарювання шляхом використання внутрішніх законів.

Незважаючи на широке висвітлення у науковій літературі питання формування та дієвого функціонування механізму фінансового убезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки потребує подальшого розвитку щодо визначення його різновидів, встановлення та розвитку методів й інструментів, етапності процесу реалізації, використовуваних засобів і ресурсів.

У процесі дисертаційного дослідження встановлено, що у сучасному аграрному секторі економіки України доцільно вирізняти й реалізовувати три базові механізми фінансового убезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки:

- одноосібний, що засновується на використанні власних фінансових ресурсів суб'єкта або залученні зовнішнього фінансування за самостійним рішенням такого суб'єкта, коли він бере на себе всі фінансові ризики та

самотужки вирішує економічні конфлікти, які супроводжують його господарську діяльність;

- інтеграційний – на основі кооперації та об'єднання зусиль, засобів, матеріальних і фінансових ресурсів двох або більше суб'єктів господарювання, що мають спільні інтереси і можуть ефективно доповнювати один одного для досягнення спільної мети;

- преференційний – із залученням допомоги та підтримки з боку держави або територіальних громад у вигляді субсидій, дотацій, різноманітних пільг та інших форм підтримки.

Усі вказані механізми вирізняються за своєю сутністю, цілями і задачами, використовуваними засобами й ресурсами, процесом, методами й інструментами реалізації, що наочно представлено у табл. 1.1.

Одноосібний механізм передбачає реалізацію аграрним суб'єктом господарювання власної політики фінансового убезпечення за рахунок використання внутрішніх або приналежних йому власних фінансових ресурсів, а також через залучення зовнішнього фінансування, коли суб'єкт господарювання бере на себе повною мірою усі пов'язані з цим ризики.

Ключова мета застосування одноосібного механізму – підвищення автономії в управлінні власною фінансовою безпекою. Основні завдання, які потрібно вирішити для досягнення мети, полягають у визначенні допустимого рівня власних фінансових ризиків, оцінювання необхідного мінімального рівня доходності діяльності та капіталу, вибір і реалізація оптимальної індивідуальної фінансової стратегії.

Таблиця 1.1

Диференціація механізмів фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки

Характеристики	Назва механізму		
	Одноосібний	Інтеграційний	Преференційний
Сутність	Реалізація власної політики фінансового забезпечення за рахунок власних або залучених ресурсів з прийняттям ризиків	Кооперування між кількома суб'єктами для досягнення спільної мети забезпечення	Утворення умов фінансового забезпечення на основі прямої і непрямой підтримки з боку держави та місцевих громад
Мета	Підвищення автономії в управлінні власною фінансовою безпекою	Підвищення рівня фінансової безпеки аграрних суб'єктів господарювання через кооперацію	Створення ефективних зовнішніх умов фінансового забезпечення в аграрному секторі
Використовувані засоби і ресурси	1) власні фінансові ресурси; 2) позикові засоби; 3) емісія власних цінних паперів	1) спільне інвестування; 2) спільне використання фінансових інструментів; 3) об'єднання окремих виробничих потужностей, збутових мереж, капіталу, ресурсів	1) програми та фонди фінансової підтримки на державному та муніципальному рівнях; 2) розміщення державних контрактів; 3) державні гарантії, страхування
Методи й інструменти реалізації	Жорстке фінансове планування; удосконалення кредитної політики та управління оборотними коштами; оптимізація фінансової політики; реструктуризація інвестицій; хеджування ризиків; оптимізація структури активів; формування фінансових резервів; страхування	Створення кооперативних об'єднань, консорціумів, альянсів тощо; запровадження бізнес-моделей спільного використання ресурсів, потужностей, мереж із подальшим розподілом результатів; спільне планування та управління, моніторинг і контроль	Прямі державні та муніципальні дотації і субсидії, компенсації та ризики за спеціальними програмами й аграрними фондами; гранти на інноваційні й соціально значимі проекти; непряма допомога, фіскальні, фінансові, кредитні пільги; надання гарантій, допомога у страхуванні; створення сприятливого регуляторного середовища
Процес реалізації	1) аналіз власних фінансових потреб та спроможностей; 2) оцінюванні потреби у додаткових ресурсах та аналіз потенційних джерел; 3) ідентифікація допустимого рівня фінансових ризиків та мінімального рівня доходності; 4) визначення оптимальної фінансової стратегії; 5) вибір оптимальних фінансових інструментів; 6) організація процесів залучення ресурсів; 7) реалізація стратегії з орієнтуванням на фінансову стійкість, платоспроможність, ефективність; 8) моніторинг і контроль	1) визначення ключової проблеми, що вирішується через кооперацію; 2) пошук та ідентифікація потенційних партнерів; 3) визначення цілей та умов кооперації; 4) розробка угод про співпрацю; 5) створення спільного бюджету і планів об'єднаних проектів; 6) реалізація спільних проектів; 7) впровадження системи спільного моніторингу та контролю	1) оцінка потреб суб'єкта в допомозі; 2) розробка проектів та програм із залученням прямої чи непрямой допомоги; 3) подача заявок на участь у програмах підтримки; 4) реалізація проектів і програм із врахуванням провідних критеріїв фінансової безпеки та раціонального використання коштів допомоги; 5) створення системи ефективного контролю за використанням державних коштів або коштів місцевих громад

Джерело: запропоновано автором

Найбільш використовувані засоби і ресурси:

- 1) власні фінансові ресурси, акумульовані за рахунок прибутку та амортизаційних відрахувань, реструктуризації активів, пошуку і залучення внутрішніх резервів;
- 2) позикові засоби у вигляді банківських кредитів, позик, лізингу та інших форм;
- 3) емісія власних цінних паперів у вигляді корпоративних прав, облігацій тощо.

Основні використовувані методи й інструменти:

- запровадження жорсткого фінансового планування;
- удосконалення кредитної політики та управління оборотними коштами;
- оптимізація інструментарію фінансової політики;
- перегляд та реструктуризація програми реальних інвестицій;
- хеджування ризиків;
- оптимізація структури активів, в т.ч. через впровадження лізингу;
- формування фінансових резервів і страхування.

Процес реалізації цього механізму передбачає такі етапи:

Етап 1 – внутрішній аналіз власних фінансових потреб та спроможностей суб'єкта господарювання;

Етап 2 – оцінюванні потреби у залученні додаткових ресурсів із зовнішніх джерел та аналіз наявності потенційних джерел;

Етап 3 – ідентифікація допустимого рівня фінансових ризиків та оцінювання мінімального необхідного рівня доходності;

Етап 4 – визначення оптимальної фінансової стратегії;

Етап 5 – вибір оптимальних фінансових інструментів;

Етап 6 – пошук зовнішніх джерел, організація процесів залучення зовнішніх ресурсів, укладання угод та формування сукупного капіталу;

Етап 7 – провадження діяльності із забезпеченням ефективного

використання капіталу, достатнього рівня фінансової стійкості й платоспроможності;

Етап 8 – формування системи моніторингу і контролю за виконанням фінансової стратегії.

Інтеграційний механізм передбачає кооперування між кількома аграрними суб'єктами господарювання, які мають спільні інтереси та об'єднують свої фінансові й матеріальні ресурси задля досягнення спільної мети. Мета – підвищення рівня фінансової безпеки аграрних суб'єктів господарювання через кооперацію. Основні завдання, які потрібно вирішити для досягнення мети, полягають у створенні ефективної системи використання спільних ресурсів, одержання синергетичних ефектів у фінансовій стійкості та конкурентоспроможності, зниження індивідуальних ризиків кожного з учасників.

Найбільш використовувані засоби і ресурси:

- 1) спільне інвестування;
- 2) спільне використання фінансових інструментів;
- 3) об'єднання окремих виробничих потужностей, обладнання, транспортних засобів, складських приміщень тощо, об'єднання збутових мереж, капіталу, ресурсів.

Основні використовувані методи й інструменти:

- створення кооперативних об'єднань, консорціумів, альянсів тощо;
- запровадження бізнес-моделей спільного використання ресурсів, потужностей, мереж із подальшим розподілом результатів;
- спільне планування та управління, моніторинг і контроль.

Процес реалізації цього механізму передбачає такі етапи:

Етап 1 – визначення ключової проблеми фінансового убезпечення, що може бути вирішена виключно через кооперацію;

Етап 2 – пошук та ідентифікація потенційних партнерів для кооперації;

Етап 3 – визначення цілей та умов кооперації;

Етап 4 – розробка угод про співпрацю та фінансування спільних проектів;

Етап 5 – створення спільного бюджету і планів для реалізації об'єднаних проектів;

Етап 6 – реалізація спільних проектів;

Етап 7 – впровадження системи спільного моніторингу та контролю.

Преференційний механізм передбачає утворення умов фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектора на основі прямої і непрямой підтримки з боку держави та місцевих громад. Мета – створення ефективних зовнішніх умов фінансового забезпечення в аграрному секторі.

Основні завдання, які потрібно вирішити для досягнення мети, полягають у державній підтримці фінансової стабільності аграрного виробництва та забезпечення продовольчої безпеки держави, посилення інвестиційної активності в аграрному секторі на тлі державної підтримки, створення прозорої ефективної системи використання державних коштів та коштів місцевих громад на пряму і непрямую підтримку аграрних товаровиробників.

Найбільш використовувані засоби і ресурси:

- 1) програми та фонди фінансової підтримки на державному та муніципальному рівнях (субсидії, дотації, пільгове кредитування тощо);
- 2) розміщення державних контрактів;
- 3) запровадження певного обсягу державних гарантій та підтримки щодо страхування.

Основні використовувані методи й інструменти:

- прямі державні та муніципальні дотації та субсидії, компенсації та ризики за спеціальними програмами та аграрними фондами;
- гранти на інноваційні й соціально значимі проекти;
- непряма допомога, фіскальні, фінансові, кредитні пільги;
- надання гарантій, допомога у страхуванні;

- створення сприятливого регуляторного середовища.

Процес реалізації цього механізму передбачає такі етапи:

Етап 1 – оцінка потреб суб'єкта господарювання в державній або муніципальній допомозі;

Етап 2 – розробка проектів та програм, що можуть реалізовуватися аграрним суб'єктом господарювання із залученням прямої чи непрямої допомоги;

Етап 3 – подача заявок на участь у програмах державної чи муніципальної підтримки;

Етап 4 – реалізація проектів і програм із врахуванням провідного критерію фінансової безпеки суб'єкта господарювання та раціонального використання коштів допомоги;

Етап 5 – створення системи ефективного контролю за використанням державних коштів або коштів місцевих громад.

Обов'язковим елементом реалізації механізмів фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі є розвиток методико-методологічних засад дослідження, оцінювання й розвитку усіх аспектів фінансової безпеки.

Висновки до розділу 1

1. Підвищення рівня фінансової безпеки аграрних підприємств має прямий вплив на стабільність економіки держави та потенціал її повоєнного відновлення і подальшого розвитку. Тому наукові дослідження проблем фінансового забезпечення мають важливе значення. Під фінансовим забезпеченням доцільно розуміти чотири-етапний процес, що зорієнтований на вирішення або врегулювання економічних конфліктів та включає: визначення, аналіз та оцінювання фінансових небезпек, спричинених економічними конфліктами; ідентифікацію оптимальної стратегії фінансової безпеки з

огляду на особливості функціонування та управління суб'єктом господарювання; розробку, планування та реалізацію сукупності заходів з фінансового убезпечення; побудову системи ефективного моніторингу і контролю за реалізацією управлінських рішень у сфері фінансового убезпечення.

2. Економічні конфлікти проявляються у процесі протистояння суб'єктів господарювання, держави, громадських об'єднань, споживачів та усіх інших учасників ринкових відносин на основі відмінностей їхніх інтересів, різниці у цілях і завданнях діяльності, підходах та принципах роботи. Економічні конфлікти впливають на усі сторони господарських відносин, зокрема суттєво позначаються на фінансовій безпеці.

3. В процесі господарювання на фінансову безпеку суб'єктів в аграрному секторі найбільший вплив має велика низка економічних конфліктів, зокрема й ті, що виникли або актуалізувалися під час криз останніх років – внаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію України та посилення війни, а також пандемії COVID-19. Нині доцільно виділяти серед них десять ключових груп, зокрема, це: 1) економічні конфлікти, що виникають через використання природних ресурсів, у т.ч. землі, лісових та водних ресурсів; 2) прямі та опосередковані конфлікти конкурентного типу; 3) економічні конфлікти, що виникають у процесі ведення господарської діяльності між аграрними товаровиробниками та їхніми партнерами й іншими контрагентами, зокрема цінові, ті, що спричинені умовами контрактів, що виникають через якість продукції, порушення термінів поставок, монополізацію ринків в ланцюгах руху вартості, через використання нових технологій, логістику; 4) конфлікти, що виникають через міжнародну торгівлю, у т.ч. через застосування обмежувальних заходів, мит, квот тощо, через обмеження доступу до зовнішніх ринків, а також специфічні конфлікти, що виникли під впливом або на тлі війни і військових дій; 5) еколого-економічні конфлікти, що виникають через обмеження у використанні

хімічних засобів та внаслідок забруднення навколишнього природного середовища; 6) трудові конфлікти, зокрема через сезонність праці та міграцію; 7) конфлікти через використання ГМО, в т.ч. через особливості регулювання обороту ГМО та пов'язані з протистоянням виробників; 8) економічні конфлікти, що виникають через альтернативне використання земель та інших аграрних ресурсів, зміну призначення сільськогосподарських земель, негативний вплив інших видів діяльності на аграрне виробництво; 9) енергетичні конфлікти; 10) майнові конфлікти власності, пов'язані з рейдерськими атаками.

4. Доцільно вирізняти й реалізовувати три базові механізми фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки: одноосібний – на основі задіяння власних сил, засобів і ресурсів суб'єкта господарювання або залучення ним ресурсів зі сторони на свій власний ризик; інтеграційний – на основі об'єднання зусиль, засобів і ресурсів двох або більше суб'єктів господарювання; преференційний – на основі державної допомоги або допомоги територіальних громад. Вказані механізми вирізняються за своєю сутністю, цілями і задачами, використовуваними засобами й ресурсами, процесом, методами й інструментами реалізації.

5. Одноосібний механізм фінансового забезпечення зорієнтований на підвищення автономії суб'єкта господарювання стосовно управління своїми фінансами, самостійного вибору фінансової стратегії. Він застосовується на використанні власних та залучених суб'єктом господарювання ресурсів та передбачає реалізацію за такими етапами: внутрішній аналіз власних фінансових потреб та спроможностей; оцінювання потреби у додаткових ресурсах та наявності потенційних джерел; ідентифікація допустимого рівня ризиків та доходності; визначення оптимальної фінансової стратегії; вибір оптимальних фінансових інструментів; організація процесів залучення ресурсів і провадження діяльності; формування системи моніторингу і контролю за виконанням фінансової стратегії.

6. Інтеграційний механізм націлений на поліпшення фінансової безпеки та вирішення економічних конфліктів через кооперацію. Засновується на реалізації спільного інвестування, спільного використання фінансових інструментів, об'єднання окремих активів, мереж, капіталу, ресурсів. Реалізується за такими етапами: визначення ключової проблеми, що вирішується через кооперацію; пошук та ідентифікація потенційних партнерів; визначення цілей та умов кооперації; розробка угод про співпрацю; створення спільного бюджету і планів; реалізація спільних проектів; впровадження системи спільного моніторингу та контролю.

7. Преференційний механізм передбачає утворення умов фінансового забезпечення за рахунок допомоги від державних або місцевих органів влади та створення ефективних зовнішніх умов фінансової безпеки в аграрному секторі. Реалізується через спеціалізовані програми та фонди, розміщення державних контрактів, запровадження державних гарантій тощо за такими етапами: оцінка потреб в державній або муніципальній допомозі; розробка проектів та програм, що реалізовуватимуться із залученням допомоги; подача заявок на участь у програмах допомоги і підтримки; реалізація проектів і програм із врахуванням провідного критерію фінансової безпеки та раціонального використання отриманих коштів; створення системи контролю за використанням державних коштів або коштів місцевих громад.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [249–258, 472].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

2.1. Методологія оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Вивчення методології відіграє надзвичайно важливу роль у процесі наукового пізнання, адже це дозволяє визначити принципи, виділити підходи та встановити інструменти, які можна застосовувати для систематичного, послідовного, поглибленого та ефективного дослідження різноманітних економічних явищ і процесів, у т.ч. фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Методологія як наука про методи наукового дослідження допомагає дослідникам організувати свою роботу найкращим чином, структурувати її, правильно сформулювати гіпотези, виділити проблеми і питання, зібрати необхідні факти і данні, визначити ті методи наукового пошуку, які є найбільш адекватними, верифікувати дані та валідувати результати. Поряд з тим, методологія слугує основою для створення загальних правил та уніфікації підходів щодо наукових досліджень та сприяє розвитку критичного мислення.

Методологію фінансової безпеки в умовах економічних конфліктів, на якій засноване дисертаційне дослідження, подано на рис. 2.1.

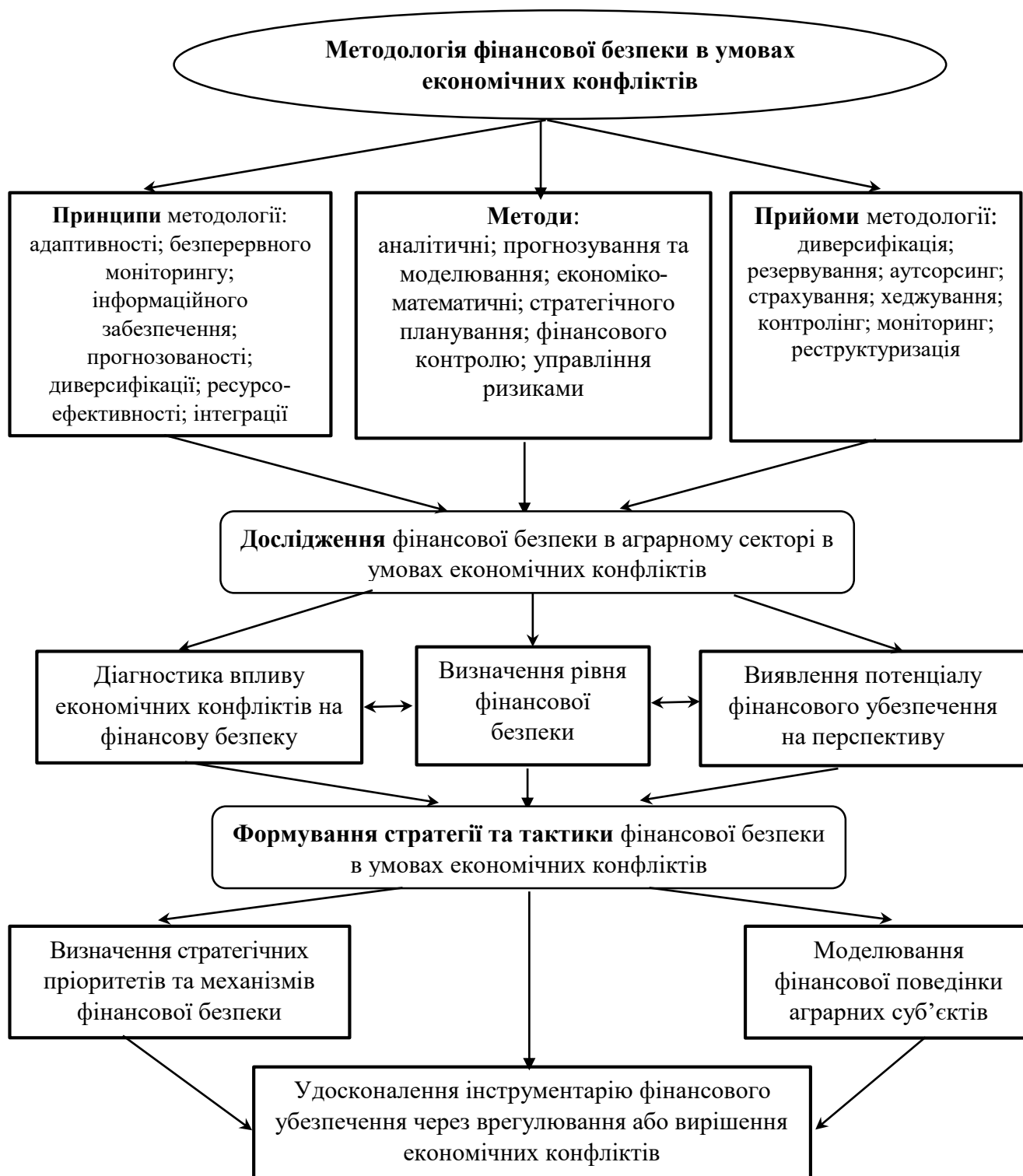

Рис. 2.1. Методологія фінансової безпеки в умовах економічних конфліктів

Принципи методології фінансової безпеки аграрних підприємств в умовах економічних конфліктів мають враховувати специфіку аграрного сектору та ризики, що виникають через економічні конфлікти. Основні принципи включають:

1. Принцип адаптивності – що полягає у здатності швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, включаючи коливання цін, умовах діяльності та регуляторні обмеження.

2. Принцип безперервного моніторингу – включає постійне відстеження економічної ситуації, рішень та ринкових тенденцій для оперативного виявлення потенційних загроз та їхньої нейтралізації.

3. Принцип інформаційного забезпечення – включає формування умов для повноцінного забезпечення, захист фінансової інформації підприємства від неправомірного доступу або спотворення, особливо в умовах конкурентної боротьби.

4. Принцип прогнозованості – засновується на здатності щодо розробки сценаріїв розвитку економічних конфліктів та оцінка їхнього впливу на фінансову діяльність підприємства.

5. Принцип диверсифікації – передбачає методи розпорошення фінансових ресурсів та інвестицій у різні напрямки діяльності або ринки, знижує ризики втрат у разі економічних конфліктів.

6. Принцип ресурсоефективності – ґрунтується на раціональному використанні фінансових ресурсів, витрачених на дослідження і забезпечення фінансової безпеки, оптимізацію витрат і підвищення продуктивності з метою забезпечення стійкості навіть у несприятливих умовах економічних конфліктів.

7. Принцип інтеграції – передбачає, що методологія фінансової безпеки повинна бути невід’ємною частиною загальної безпеки функціонування підприємства, включаючи виробничі, маркетингові та кадрові аспекти.

Прийоми методології фінансової безпеки:

1. Диверсифікація — розподіл фінансових ресурсів між різними напрямками діяльності та врегулювання економічних конфліктів для посилення фінансової безпеки;
2. Резервування — розвиток підходів щодо створення фінансових резервів для покриття можливих збитків в умовах економічних конфліктів;
3. Аутсорсинг — передача деяких функцій або процесів зовнішнім контрагентам;
4. Страхування — утворення засад щодо захисту від можливих фінансових ризиків в умовах економічних конфліктів;
5. Хеджування — розвиток способів страхування від загроз фінансовій безпеці через створення протинаправлених тенденцій і операцій тим, які обумовлюються впливом економічних конфліктів;
6. Контролінг — комплексний підхід до управління фінансовою безпекою в умовах економічних конфліктів, що поєднує планування, контроль та аналіз;
7. Моніторинг — постійний нагляд за фінансовими показниками фінансової безпеки та умовами виникнення чи загострення економічних конфліктів з метою швидкого реагування на зміни;
8. Реструктуризація — зміна структури основних складових фінансової безпеки для оптимального врегулювання конфліктів.

Усі інші складові методології (рис. 2.1) викладені у 2 розділі дисертації та розвинуті у 3, 4 та 5 розділах.

Дослідження щодо методології вивчення та оцінювання рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання здобули широкого поширення у сучасній науковій думці. Вітчизняні автори, як то А. Акритов, В. Андрєєва, Г. Аніловська, О. Антонець, О. Баворовська, Н. Вдовенко Н. Владімірова, Т. Ганущак, Г. Даценко, Л. Дікань, А. Драпчук, Н. Жук, О. Жовна, О. Зуєва, С. Кваша, Є. Колісник, Н. Коробова, О. Лемішко, В. Лучик, О. Ляхович, Н. Магас, О. Матусова, Т. Меліхова, О. Мельниченко, О. Молодецька, Ю. Негода, А.

Нескуба, Г. Павлова, Л. Петришинець, Н. Пойда-Носик, О. Полтініна, О. Пристемський, І. Приходько, Т. Рзаєва, Д. Сагайдачний, С. Салига, О. Середюк, Л. Сиволап, О. Стащук, Ю. Тума, В. Храпкіна, Л. Худолій, Т. Чмир, Н. Швець, В. Яструбецький, та інші [259-291] зосереджують свою увагу на проблемах утворення методологічного базису управління й регулювання фінансової безпеки в економіці та в аграрному секторі на макро- та мікроекономічних рівнях, питаннях визначення та аналізу індикаторів та критеріїв оцінок, перевірки їх значимості, практиці використання у процесах управлінського моніторингу, аналізу та планування тощо.

В свою чергу, іноземні автори як то С. Банзаль, Я. Ву, А. Гайрай, Б. Гупта, В. Жу, Т. Занг, С. Лі, Я. Пенг, К. Псаніс та інші досліджують фінансову безпеку здебільшого з позицій оцінювання усього розмаїття ризиків, використання штучного інтелекту та нейронних мереж для досліджень, виділення поведінкових компонентів убезпечення, гібридизації оціночних моделей, використання результатів оцінювання в процесах фінансового управління та прийняття управлінських рішень тощо [292-295].

Сучасні наукові дослідження у сфері методології фінансової безпеки переважно зосереджені на декількох ключових проблемах, які й надалі залишаються предметом наукових дискусій. До них належать:

- формування та обґрунтування сукупності методичних підходів щодо кількісного вимірювання рівня фінансової безпеки;
- визначення системи показників оцінювання фінансової безпеки та їх упорядкування за ступенем впливу;
- визначення комплексних інтегральних показників рівня фінансової безпеки.

Щодо першого напрямку наукових досліджень, варто зазначити, що в науковій літературі наявна значна кількість робіт, у яких представлено різноманітні підходи до визначення та систематизації кількісних показників [261; 271–273; 274–275]. У наукових дослідженнях, зокрема, виокремлюють

два базових методичні підходи до оцінювання рівня фінансової безпеки. Перший – ресурсний, який пов’язує рівень фінансової безпеки з ефективністю формування та використання фінансових ресурсів підприємства. Другий – функціональний, який ґрунтується на оцінюванні здатності підприємства протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам. За умов застосування вузбкого трактування фінансової безпеки субекта господарювання доцільно використовувати індикатори, сформовані в межах функціонального підходу. [261; 271–273; 274–275].

Поряд з тим, у процесі дослідження було виявлено широке розмаїття наукових поглядів щодо використання різних прийомів до здійснення оцінок. Так, Н. Жук [265], О. Зуєва [268], В. Лучик [271], Л. Дикань [276], Л. Сиволап надають перевагу коефіцієнтним та індексним оцінкам, Ю. Тума [281] та О. О. Антонець, Д. О. Сагайдачний, [283] притримуються думки щодо доцільності використання прийомів стохастичного аналізу та вимірювання багатофакторних зв’язків; Т. Чмир [286] вважає за доцільне спиратися на підходи ситуаційного аналізу.

Стосовно другого напряму наукових досліджень, який полягає у визначенні критеріїв та індикаторів рівня фінансової безпеки, а також у ранжуванні окремих показників за ступенем їхньої вагомості, слід зауважити, що саме цей аспект отримав найширше висвітлення в наукових джерелах. Водночас, попри значну кількість публікацій, він залишається відносно менш дискусійним порівняно з іншими напрямками дослідження [265; 268; 275–276; 279–280; 282]. Дискусія точиться, з одного боку, навколо визначення понять «показник», «критерій», «індикатор», а з другого – навколо того, які саме показники чи індикатори потрібно враховувати у процесі оцінювання.

Термін «критерій» зазвичай трактується як певна ознака або правило, на підставі якого ухвалюється рішення за результатами оцінювання відповідності конкретної характеристики встановленим вимогам. З огляду на те, що фінансова безпека суб’єкта господарювання є багатовимірним станом і

охоплює сукупність різних характеристик, відповідні критерії можуть варіюватися в допустимих межах і водночас відображати рівень захищеності. У такому контексті критерії фактично набувають ролі індикаторів, тобто кількісно визначених параметрів фінансової діяльності, відібраних для оцінювання стану фінансової безпеки підприємства [296, с. 176]. Варто зауважити, що поняття «критерій» найчастіше застосовується у випадках, коли властивість або ознака може бути безпосередньо виміряна, тоді як термін «індикатор» використовується, якщо оцінювання здійснюється опосередковано або має якісний характер, або розглядають нормативно встановлені показники, за якими визначається фінансовий стан об'єкта з позицій забезпечення його стабільного розвитку [95, с. 75]. Своєю чергою, індикатори трактуються як фактичні статистичні дані, що відображають рівень фінансового розвитку підприємства та найбільш повно розкривають процеси й тенденції у фінансовій сфері [95, с. 75]. Поряд із цим у наукових дослідженнях досить часто використовується узагальнюючий термін «показники», який за змістом переважно ототожнюється з поняттям «індикатори».

За результатами вивчення і узагальнення наукових джерел було зроблено висновок, що для оцінювання фінансової безпеки доцільно вирізнити поняття «критерій», «показник» та «індикатор». Так, в якості критерію доцільно розуміти ту спеціалізовану характеристику фінансової безпеки, за якої здійснюється її вимірювання. Наприклад, якщо господарюючий суб'єкт застосовує пасивну фінансову стратегію з максимальним захистом від реальних і потенційних ризиків, то критерієм для оцінювання його фінансової безпеки буде захищеність від втрати фінансової стійкості, що виражається показниками автономії (фінансової незалежності), фінансової стійкості, перманентного або довгострокового залучення капіталу тощо. У разі, коли господарюючий суб'єкт застосовує агресивну фінансову стратегію і вбачає джерело своєї безпеки у максимізації прибутку, за рахунок чого можна

створити певну «подушку безпеки», то критерієм для оцінювання фінансової безпеки у цьому разі стане рівень ефективності господарювання чи використання капіталу, що унаочнюються через показники рентабельності операційної діяльності або продажів, рентабельності використання сукупних активів, власного капіталу або довгострокових джерел фінансування тощо. Якщо ж суб'єкт застосовує компромісну стратегію, а власне убезпечення бачить у здатності швидко реагувати на зміни і виклики внутрішнього чи зовнішнього середовища, то критерієм оцінювання буде його здатність до маневрування, а також рівні ліквідності й платоспроможності, що унаочнюються у коефіцієнтах маневреності оборотних коштів або сукупного чи власного капіталу, швидкої та поточної ліквідності, платоспроможності тощо.

Оскільки фінансова безпека є комплексним явищем, то її оцінювання має спрямовуватися на різні характеристики стану й результатів діяльності господарюючого суб'єкта. Абсолютні й відносні величини, що дозволяють сформувати уявлення про ці характеристики є, по-суті, показниками фінансової безпеки. Наприклад, такі абсолютні величини, як вартість власного оборотного капіталу, розмір отриманого прибутку або доходу тощо, відносні величини – рівень рентабельності операційної діяльності, коефіцієнт фінансової незалежності, рівень імобілізації активів тощо. Однак, не всі показники є однаково інформативними, адже одні більш наочно демонструють характеристики фінансової безпеки, а інші – меншою мірою показові у такій демонстрації. Ту сукупність показників, які є більш показовими, досить часто у науковій літературі іменують індикаторами оцінки.

В методологічних пошуках науковці також вагому увагу приділяють визначенню того, за яких умов показники чи індикатори можна оцінювати позитивно або навпаки негативно [261; 271–273; 274–275]. У зв'язку з цим виділяють поняття «оптимальних», «нормативних» або «порогових» значень показників й індикаторів. Оптимальними зазвичай вважають такі інтервали

варіативності величин, у межах яких створюються найсприятливіші умови для функціонування суб'єктів господарювання, формується достатній або високий рівень їхньої фінансової безпеки. В свою чергу «нормативні чи порогові» значення показників та індикаторів – це такі кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в фінансовій безпеці. Важливо, що нормативні або порогові значення показників чи індикаторів фінансової безпеки можуть мати не один, а декілька рівнів. Так, у межах трирівневої системи оцінювання перший рівень відображає небажані, проте допустимі коливання значень фінансових показників, що вказує на потребу в ухваленні коригувальних управлінських рішень з метою їх нейтралізації. Другий рівень фіксує такі відхилення індикаторів, які вже формують відчутні загрози та підвищені ризики для фінансової стабільності підприємства. Натомість третій рівень критичних меж сигналізує про виникнення незворотних деструктивних процесів, зокрема фінансової кризи, банкрутства або втрати здатності підприємства продовжувати свою господарську діяльність [95, с. 76].

Досить поширеним є також чотирирівневий підхід, якого притримується зокрема О. Зуєва, яка виділяє, наприклад, такі підходи до оцінювання показників фінансової стійкості та безпеки – нормальний рівень (абсолютна фінансова стійкість), нестабільний рівень (нормальна фінансова стійкість), критичний рівень (нестійкий фінансовий стан), кризовий рівень (критичний, незадовільний фінансовий стан) [268].

У науковій практиці доволі поширеним є підхід, за якого для швидкого контролю рівня фінансової безпеки підприємства застосовуються так зване «золоте правило фінансування» та показник діапазону фінансової безпеки. Відповідно до цього правила обсяг довгострокових активів не повинен перевищувати величину довгострокових зобов'язань, тоді як короткострокові активи мають переважати над короткостроковими зобов'язаннями. Зі свого боку, діапазон фінансової безпеки, який визначив Е. Картузов [219; 233], розраховується як співвідношення різниці між прогнозованими обсягами

реалізації продукції та рівнем продажів у точці беззбитковості до прогнозованого обсягу продажів. Для об'єктивного визначення рівня фінансової безпеки суттєве значення мають не лише самі показники, що відображають фінансовий стан підприємства, а й встановлені для них критичні межі. При цьому Е. Картузов акцентує увагу на тому, що вихід індикаторів фінансової безпеки за допустимі порогові значення призводить до втрати підприємством здатності до стійкого розвитку, зниження рівня його ліквідності та формування загрози фінансової неспроможності й банкрутства [233, с. 176].

Для визначення рівня фінансової безпеки підприємства може застосовуватися широкий спектр показників, кожна сукупність яких відображає окремі сторони його господарської діяльності. Такий підхід набуває особливої значущості в межах функціональної концепції, що передбачає комплексне й розширене трактування фінансової безпеки. Разом із цим добір оціночних критеріїв значною мірою обумовлюється можливістю їх суб'єктивного тлумачення. Саме тому пріоритет слід надавати об'єктивним, кількісно вимірюваним показникам, які відображають поточний стан, динаміку розвитку, рівень ефективності або інтенсивності діяльності підприємства та найбільш повно й надійно свідчать про рівень його фінансової безпеки.

Хоча в науковій літературі продовжується певна дискусія щодо того, які саме показники й індикатори слід використовувати у процесі оцінок, тим не менш можна виявити досить багато спільного у підходах різних авторів. Так, попри використання різних підходів і критеріїв для визначення рівня поточної та майбутньої фінансової безпеки, Ю. Воробйов, О. Воробйова, О. Блажевич [67; 212, с. 18], сходяться на думці, що ключовою ознакою розвитку підприємства є зростання його ринкової вартості, тоді як рівень фінансової безпеки відображається через досягнення як довгострокової, так і короткострокової фінансової збалансованості.

Окрім загальних підходів, у наукових дослідженнях виділяється також група вузькоспеціалізованих методик визначення рівня фінансової безпеки. Зокрема, окремий напрям зосереджується на аналізі фінансової складової економічної безпеки підприємства через оцінювання достатності оборотного капіталу. У межах такого підходу встановлюються різні ступені захищеності залежно від співвідношення та структури джерел фінансування господарської діяльності підприємства [48–49]. На значущості аналізу структури капіталу як ключового елемента фінансової безпеки акцентують Н. Пойда-Носик і Л. Петришинець [274, с. 103]. На їхню думку, до основних показників, що характеризують рівень фінансової безпеки суб'єкта господарювання, належать рентабельність власного капіталу, коефіцієнт автономії, показник маневреності власних фінансових ресурсів, співвідношення залученого й власного капіталу, а також рівень концентрації позикового капіталу. Водночас О. Ареф'єва та Т. Кузенко пропонують здійснювати оцінювання фінансової безпеки підприємства на основі комплексного аналізу фінансової стійкості та платоспроможності, швидкості обороту активів і капіталу, рівня рентабельності, доповнюючи ці показники інтегральною оцінкою фінансового стану [64]. Окремі автори пропонують визначати часткові функціональні критерії оцінювання фінансової безпеки як правило на основі понесених збитків, здійснених витрат або їхнього співвідношення із показниками вартості капіталу чи майна та ін. Однак, як справедливо зауважує Е. Картузов, застосування зазначених підходів є до певної межі сумнівними, зумовлює необхідність попереднього опрацювання та спеціальної підготовки до процесу оцінювання або ж обмежується застосуванням суто експертного підходу під час аналізу відповідних показників [233].

Однак, більшість авторів вважають за доцільне використовувати досить широкий спектр показників й індикаторів, об'єднуючі їх у певні групи або блоки оцінок. Так, на думку Н.Н. Пойда-Носик [9, с.117–124] основними складовими фінансової безпеки підприємства є фінансова стійкість,

ліквідність, платоспроможність та прибутковість діяльності, а також важливими характеристиками виступають індикатори структури капіталу та показники ефективності його використання. Т. Рзаєва та А. Драпчук [285] пропонують до таких блоків відносити показники, що характеризують забезпеченість суб'єкта господарювання фінансовими та іншими ресурсами для здійснення власної діяльності, показники наявності, розміщення і використання залучених фінансових та інших ресурсів, показники, що характеризують здатність своєчасного проведення розрахунків, а також показники ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості.

Узагальнюючи результати аналізу літературних джерел [259–291] можна стверджувати, що науковці до ключових показників й індикаторів фінансової безпеки відносять ті з них, що характеризують:

1) фінансову стійкість (зокрема забезпеченість стійкими довгостроковими джерелами фінансування, індикатори структури та вартості капіталу, співвідношення коротко- і довгострокових джерел фінансування капіталу тощо);

2) забезпеченість активами (наявність основних та оборотних активів, індикатори імобілізації майна, забезпеченість основних засобів оборотним капіталом, рівень зносу або придатності основних засобів, забезпеченість різними групами оборотних активів тощо);

3) ліквідність і платоспроможність (зокрема показники, що характеризують ліквідність підприємства в цілому та ліквідність окремих груп активів, здатність вчасно та в повному обсягу розраховуватися по боргових зобов'язаннях, в також маневреність щодо формування та використання оборотних коштів);

4) ефективність господарювання (в т.ч. отримання доходів та прибутків, рентабельність виробничої, операційної та сукупної діяльності, рентабельність продажів, ефективність використання основних засобів та інших груп активів);

5) ефективність використання капіталу (рентабельність використання активів, рентабельність власного або перманентного капіталу тощо);

6) ділова активність (оборотність сукупного та власного капіталу, тривалість операційного та фінансового циклів, оборотність запасів, дебіторської та кредиторської заборгованості тощо) [259–291].

Потрібно зазначити, що різні показники та індикатори фінансової безпеки мають як свої переваги, так і недоліки при їх практичному використанні. При цьому варто відзначити, що додатково недоліки окремих показників й індикаторів можуть спричинюватися складністю збору і обробки інформації, її недоступністю, а також відмінностями у методичних підходах щодо здійснення розрахунків, відмінностями у фінансовій та іншій звітності підприємств за вітчизняними та іноземними стандартами тощо.

Однак, ще одним важливим недоліком усіх часткових показників й індикаторів фінансової безпеки є те, що досить часто складається ситуація, за якої показники та індикатори одних груп чи блоків оцінювання свідчать про достатньо позитивні характеристики фінансового убезпечення господарюючого суб'єкта, тоді як інші навпаки сигналізують про наявність відкритих чи прихованих загроз. Це ускладнює узагальнюючу оцінку. З цих причин низка науковців намагається запропонувати визначення та уживання єдиного комплексного індикатора, що пов'язане із третьою методологічною проблемою, визначеною на початку цієї частини дисертаційного дослідження – щодо пошуку абсолютних характеристик рівня фінансової безпеки, в тому числі інтегральних.

Методичних підходів до створення таких комплексних індикаторів в науковій літературі запропоновано доволі багато – на основі кореляційно-регресивних моделей, коваріаційного аналізу, через інтегральний аналітичний метод, за допомогою цілого спектру рейтингових оцінок, на основі узагальнення середніх величин й ін. Таке вагоме розмаїття обумовлене тим,

що узагальнюючі комплексні оцінки є досить чутливими до сфери діяльності підприємства, поточної кон'юнктури ринків, на яких воно працює, фінансової та регуляторної політики уряду тощо. Тому є потреба у розробці різних моделей і узагальнюючих критеріїв, зокрема таких що враховують специфіку функціонування аграрного сектору в умовах економічних конфліктів.

Так, О. Ляхович та О. Середюк [266] на основі аналізу загроз і ризиків фінансовій безпеці запропонували визначати інтегральний комплексний показник. Для цього автори вважають за доцільне аналізувати 20 основних показників, що характеризують п'ять оціночних блоків: майновий стан, ліквідність, фінансову стійкість, рентабельність та ділову активність. Потім потрібно визначати відхилення фактичних значень аналізованих показників від граничних й на основі об'єднання величин варіативності з урахуванням вагомості показника в оціночному блоці виявляти укрупнене значення кожного блоку. Сума цих укрупнених значень по усіх оціночних блоках представляють собою фактичний рівень фінансової безпеки, а сума граничних значень – відповідно граничне значення фінансової безпеки. Власне комплексний результуючий показник рівня фінансової безпеки науковці пропонують визначати у вигляді коефіцієнта, що обчислюється як співвідношення розрахункового значення від граничного значення рівня фінансової безпеки [266]. Зазначимо, що цей комплексний показник доволі зручний і простий для практичного використання.

В. Андрєєва та О. Матусова [269] запропонували цілком інший підхід. Хоча науковці також вважають за доцільне аналізування 19 найбільш інформативних індикаторів по шести групах оцінювання (майновий стан, рентабельність діяльності, ділова активність, ліквідність та платоспроможність, фінансова стійкість та інвестиційна привабливість), однак їхню інтеграцію в єдиний комплексний показник здійснюють методом відстаней від еталон (евклідових відстаней) [269]. Перевагою такого підходу є врахування позитивних і негативних ознак фінансової безпеки в єдиному критерії.

Ю. Тума [281] вважає, що оптимальним варіантом визначення інтегрованого показника є використання кореляційно-регресивної моделі з визначенням багатofакторної лінійної регресійної моделі рівня фінансової безпеки. При цьому в якості екзогенних незалежних змінних автор пропонує використовувати показники собівартості виготовленої продукції, величини власного капіталу, розміру поточних зобов'язань, вартості активів, чистого прибутку та кредиторської заборгованості [281].

О. О. Антонець, Д. О. Сагайдачний в свою чергу запропонували здійснювати оцінювання та прогнозування фінансової безпеки підприємства на основі методів багатовимірної статистичного аналізу з використанням кластерного аналізу [283]. На їхню думку аналіз комплексного показника має включати 1) формування вибіркової сукупності об'єктів дослідження (підприємств); 2) визначення системи показників, яка комплексно та всебічно характеризує фінансову безпеку підприємств; 3) вибір методу кластеризації за рівнем фінансової безпеки, безпосереднє формування схожих груп суб'єктів господарювання; 4) обрання найбільш показового методу для виявлення статистично значущих відмінностей між групами; 5) інтерпретація отриманих результатів [283]. Такий підхід доцільний лише для сукупності підприємств. Також для сукупності суб'єктів господарювання Н. Магас пропонує використання рейтингового аналізу для оцінювання фінансової безпеки [266].

Доволі цікавими є напрацювання іноземних авторів щодо інтегрованих показників оцінювання фінансової безпеки. Так, А. Гаурав, Б. Гупта, С. Бансал та К. Псанніс [293] запропонували застосування гібридних моделей глибокого навчання штучного інтелекту й нейронних мереж для прогнозування банкрутства підприємств та їх безпеки. Таке глибоке навчання передбачає здійснення аналізу окремих ознак фінансової безпеки у декілька етапів, що дозволяє із «сирого» матеріалу вхідних ознак в кінцевому підсумку визначити ті, які реально сигналізуватимуть про ймовірність банкрутства у перспективі. При чому часовий лаг такої перспективи може змінюватися залежно від

поставлених задач дослідження [293].

Комплексні інтегровані показники і моделі для оцінювання є зручними і вагомими у процесах аналізу. Однак, основним недоліком переважної більшості з них є те, що у процесі аналізу часткові показники оцінки враховуються в цілому і не приділяється увага яким саме критерієм забезпечення керується господарюючий суб'єкт, яку фінансову стратегію він використовує в процесі управління.

Інформаційними джерелами для процесів вивчення фінансової безпеки зазвичай є: інформація про основні ризики у діяльності підприємства; сукупність прогностичних оцінок; фінансові, аудиторські, консалтингові матеріали; інсайдерська інформація від партнерів, контрагентів, конкурентів; дані офіційної статистики; матеріали державних органів та організацій тощо [208; 223; 231–232]. За дослідженнями О. В. Ареф'євої, Т. Б. Кузенко [64, с. 101-102] до ключових інформаційних ресурсів, на основі яких визначають рівень фінансової безпеки суб'єкта господарювання, належать: дані фінансової звітності та обліку, зокрема ті, що унаочнюють рівень платоспроможності та ліквідності, фінансову незалежність та ефективність використання капіталу і прибутку; інформація про конкурентне становище на ринку; дані про позиції підприємства на ринку цінних паперів, включно з його роллю як оператора чи інвестора та динамікою курсу акцій.

Отже, узагальнюючи вищевикладене з метою подальшого розвитку методологічних підходів щодо вивчення фінансового забезпечення аграрних суб'єктів господарювання можна стверджувати, що методологія оцінювання фінансової безпеки містить декілька базових складових: принципи оцінювання, критерії фінансової безпеки, методи оцінки, інструментарій оцінювання, інформаційну основу аналізу, послідовність та алгоритми оцінювання, підходи до формулювання висновків та прийняття управлінських рішень.

Принципами оцінювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання

можна визначити наступні: системність, комплексність, вимірюваність, інтеграційний підхід, конкретність, порівнювальність, динамічність, прогностичність, адаптивність та стратегічна орієнтація.

Критеріїв фінансової безпеки, у відповідності з якими слід проводити оцінку, також можна виділити доволі багато, як то: управлінська ефективність, інвестиційна привабливість, конкурентоспроможність, стійкість та здатність опиратися мінливим умовам зовнішнього середовища, внутрішня захищеність і інші. Однак основними залишаються три:

- ефективність господарювання та використання капіталу;
- захищеність від фінансових ризиків та втрати фінансової стійкості;
- забезпечення достатнього рівня ліквідності.

Ці три основні критерії відповідають трьом найбільш впливовим стратегіям фінансового убезпечення:

- агресивній;
- консервативній;
- компромісній.

А отже оцінювання фінансової безпеки за своїм алгоритмом, методами, інструментами, інформаційним забезпеченням тощо залежить від обраного суб'єктом господарювання критерієм.

Найбільш значимими особливостями оцінювання фінансової безпеки залежно від обраного критерію убезпечення є наступні. У разі, коли критерієм убезпечення визнано зниження фінансових ризиків та обрано консервативну фінансову стратегію оцінювання спрямовується на визначення найменш ризикових джерел та інструментів фінансування, аналіз структури капіталу, що забезпечує максимальний рівень автономії та фінансової стійкості, контроль за нестабільними частинами активів і пасивів. Якщо критерієм обрано забезпечення максимального рівня прибутковості та застосовується агресивна фінансова стратегія, основна увага приділяється аналізу рентабельності господарювання та використання капіталу, виявленню

оптимального співвідношення між вартістю капіталу та доходністю майна, оптимізації середньозваженої ціни фінансових джерел. У разі, коли застосовується компромісна стратегія фінансування, а провідним критерієм фінансового убезпечення обирається підтримування достатнього рівня ліквідності, то оцінювання зосереджується на вивченні структури активів з огляду на їхню здатність трансформуватися у грошові кошти, оборотність оборотних коштів, тривалість операційного та фінансового циклів, показники платоспроможності тощо. Більш детально та наочно практичні аспекти оцінок фінансової безпеки за різними фінансовими стратегіями та відмінними критеріями убезпечення будуть розкриті у підрозділах 3.2, 3.3 та 4.1 дисертаційної роботи.

Основними методами оцінювання є формалізовані, засновані на математичних процедурах розрахунки показників та індикаторів, та неформалізовані, засновані на суб'єктивному оцінюванні, поглядах, судженнях, логіці аналітика. Інструментами оцінювання є фінансові коефіцієнти, індекси, інтегровані критерії тощо. Їх набір повністю залежить від критерію фінансового убезпечення. На рис. 2.2 наведено перелік основних та допоміжних інструментів, індикаторів та показників оцінювання, що доцільно використовувати при різних критеріях убезпечення та відмінних фінансових стратегіях. Варто зазначити, що у разі, коли обрано провідний критерій убезпечення, показники та індикатори, що його характеризують повною мірою відносять до основних. Однак не варто відмовлятися від оцінювання інших показників, що характеризують інші критерії убезпечення, однак визначити їх слід лише у якості допоміжних. Лише таким чином можна забезпечити досягнення таких методологічних принципів як системність, комплексність, а також частково адаптивність та інтеграційний підхід.

Інформаційною основою для оцінювання є фінансова звітність господарюючого суб'єкта, дані його фінансового та управлінського обліку, інформація про умови договорів і контрактів щодо залучення фінансових

джерел, дані макроекономічної, галузевої та регіональної статистики, управлінська інформація керівників, спеціалістів та власників, особисті спостереження аналітика, у певних випадках інформація аналітичних агентств, консалтингових компаній, громадських організацій з моніторингу та організації бізнесу, дані державних установ тощо.

Основними кроками оцінювання фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі є такі:

Крок 1. Аналіз цілей, що ставить перед собою господарюючий суб'єкт;

Крок 2. Ідентифікація оптимальної фінансової стратегії (агресивної, консервативної чи компромісної);

Крок 3. Вибір провідного критерію фінансового убезпечення (підвищення ефективності, захист від ризиків, забезпечення ліквідності);

Крок 4. Визначення комплексу основних і допоміжних показників та індикаторів оцінювання фінансової безпеки (див. рис. 2.2);

Крок 5. Збір, первинна обробка та акумулювання інформації для аналізу (залежно від обраного критерію та системи показників й індикаторів);

Крок 6. Виділення найбільш впливових чинників, що суттєво позначаються на формуванні та змінюваності провідного критерію убезпечення (зазвичай при агресивній стратегії у сфері операційної діяльності, формуванні фінансових результатів та ефективному використанні капіталу, при консервативній – у сфері фінансової діяльності щодо залучення та оптимізації структури джерел фінансування; при компромісній стратегії – у сфері інвестиційної діяльності, розміщенні капіталу в активах, оборотності залучених ресурсів);

Крок 7. Прогнозування рівня фінансової безпеки на перспективу (звичайно основні прогнози необхідно здійснювати стосовно провідного критерію убезпечення, однак додатково варто вивчати й суміжні параметри для формування цілісного уявлення про фінансову безпеку);

Крок 8. Моделювання оптимального рівня фінансової безпеки з огляду

на провідний критерій забезпечення та обрану фінансову стратегію (лише у певних випадках – додатково за суміжними параметрами, якщо їх значимість на попередньому кроці або на п'ятому кроці були такими, що загрожують стабільному функціонуванню господарюючого суб'єкта);

Крок 9. Порівняння фактичного й прогнозованого рівнів фінансової безпеки з оптимальною моделлю. У разі, якщо фактичний та/або прогнозований рівень фінансової безпеки не відповідають модельному оптимальному значенню доцільно розробити і впровадити сукупність заходів з подальшого фінансового забезпечення.

У процесі дисертаційного дослідження було обґрунтовано основні напрями удосконалення методології оцінювання фінансової безпеки через інтеграцію сучасних аналітичних інструментів, посилення гнучкості оціночних підходів, поєднання фінансових та нефінансових індикаторів оцінювання, запровадження інструментів раннього попередження і реагування, а також покращення комунікаційних каналів зацікавлених сторін.

Інтеграція сучасних аналітичних інструментів для удосконалення методології дослідження фінансової безпеки передбачає:

1) використання складних моделей для прогнозування різноманітних ситуацій, що можуть виникати під тиском внутрішніх умов та зовнішніх чинників, різноманітних кризових явищ, пандемій та локдаунів, військових подій та процесів, що обумовлюються ними, зокрема щодо порушення логістичних ланцюгів, нестачі генерації електроенергії, псування інфраструктури, блокад тощо;

2) активне запровадження алгоритмів машинного навчання та використання можливостей штучного інтелекту в процесах оцінювання та моделювання фінансових ситуацій. Штучний інтелект може значно знизити суб'єктивізм оцінок, мінімізувати помилки, забезпечити кращу обробку даних, ефективно допомагати у виявленні латентних процесів та патернів фінансового забезпечення, пошуку аномалій і ризиків тощо;

Рис. 2.2. Систематизація показників і індикаторів оцінювання фінансової безпеки залежно від провідного критерію фінансового убезпечення та використовуваної суб'єктом господарювання фінансової стратегії
Джерело: систематизовано автором на основі вивчення й узагальнення наукових джерел

3) широке залучення великих масивів даних (Big Data), у тому числі шляхом збору та обробки даних з різних джерел, мережі Інтернет, соціальних мереж, медіа тощо.

Посилення гнучкості оціночних підходів передбачає врахування динамічності економічного середовища, що швидко змінюється під впливом сукупності політичних, соціальних, техніко-технологічних та інших чинників. Високий рівень гнучкості засновується на:

- інтеграції адаптивних та динамічних методів оцінювання (сценарного аналізу, методу дерева рішень, аналізу чутливості, моделей динамічного прогнозування, стрес-тестування);
- диференціації підходів оцінювання фінансової безпеки для суб'єктів господарювання різних форм та розмірів, територіального розміщення, спеціалізації, ринкового положення тощо;
- а також на автоматизації оцінок за використанням штучного інтелекту, машинних алгоритмів, аналітики великих масивів даних.

Поєднання фінансових та нефінансових індикаторів оцінювання дозволяє отримати більш комплексну та об'єктивну оцінку щодо стану та рівня фінансової безпеки, а також сформулювати уявлення про зміни на перспективу під тиском обставин. Для цього необхідно: розробляти й впроваджувати підходи до інтегрованих оцінок (системи збалансованих показників), визначати та вимірювати основні нефінансові показники (наявні загрози виникнення та загострення економічних конфліктів, формування іміджу на фінансовому та товарному ринках тощо), визначати КРІ для нефінансових індикаторів, оцінювати наявність та вимірювати міцність стохастичних зв'язків між фінансовими і нефінансовими індикаторами через формалізацію останніх, активно запроваджувати комплексні моделі оцінок, залучати широке коло експертів до встановлення і вимірювання індикаторів.

Запровадження інструментів раннього попередження і реагування як своєрідних технологій, які дозволяють заздалегідь виявляти потенційні

проблеми, загрози чи можливості зміни рівня фінансової безпеки на ранніх етапах та вчасно відреагувати на них. Сукупно це забезпечує швидку реакцію на фінансові загрози, мінімізує усі види ймовірних втрат, сприяє поліпшенню планування та прогнозування, забезпечує стабільність фінансового управління та контролю.

Покращення комунікаційних каналів зацікавлених сторін передбачає поліпшення комунікації між менеджментом аграрних суб'єктів господарювання, їх власниками, фінансовими установами й організаціями, органами моніторингу і контролю, громадськими організаціями у сфері регулювання бізнесу на налагодження бізнес-діалогу, консалтинговими й аудиторськими компаніями тощо.

2.2. Методи діагностики впливу економічних конфліктів на фінансову безпеку

Якщо діагностика фінансової безпеки – сфера наукового пошуку, що вирізняється доволі глибоким опрацюванням і значними обсягами отриманих наукових результатів, то методи діагностики конфліктів у науковій думці досліджені значно менше. Однак, незважаючи на це, окремі значні здобутки у цьому плані присутні. Доцільно виділити внесок таких вітчизняних та іноземних науковців, як Т. Бабій, Т. Башук, О. Гарматюк, Дж. Гарція, В. Глюзіцька, Г. Голобородько, І. Давиденко, Л. Діхтярь, В. Жук, Л. Ємельяненко, А. Ішмуратов, Дж. Йу, Р. Калениченко, А. Коханець, Т. Кремер, О. Криворучко, О. Криса, О. Лаврук, О. Лазарчук, Дж. Лін, С. Манн, Т. Мостенська, О. Мороз, В. Нагаєв, М. Петрушенко, О. Перхач, Н. Подольчак, Ф. Рао, В. Сабадаш, І. Сергієнко, О. Сімоходська, О. Скринник, О. Сметанюк, Ж. Танг, В. Удовенко, І. Хома, М. Ху, Ф.-В. Хуанг, М. Цюрупа, С.-Х. Чанг, Я. Чао, Ч. Чен, І. Череди, Л. Чернова, А. Чумиков, О. Щедріна [105; 107–108; 111; 114; 297–323].

На підставі вивчення й узагальнення літературних джерел [105; 107–108; 111; 114; 297–323] було визначено основні проблеми у методології дослідження економічних конфліктів, а саме:

По-перше, необхідно встановити процедуру (послідовність або алгоритм) дослідження економічного конфлікту;

По-друге, потрібно визначити загальні підходи та моделі, які можна використати для оцінювання;

По-третє, слід визначити основні джерела інформації, які можна залучати для аналізу конфліктної ситуації;

По-четверте, необхідно виділити найбільш ефективні та показові методи аналізу.

Щодо послідовності аналізу та оцінювання конфліктів, то у науковій літературі запропоновано таких підхід:

- 1) збір необхідної інформації;
- 2) оцінка реальної конфліктної ситуації, що склалася;
- 3) аналіз чинників, що призвели до виникнення та поширення конфлікту (вивчення причин);
- 4) прогнозування подальшого розвитку конфлікту та оцінювання його можливих наслідків [108].

Деякі науковці [308] пропонують іншу сембіотичну семикрокову методику та послідовність аналізу конфлікту, що включає:

- Крок 1 – збір інформації;
- Крок 2 – визначення об’єкта та предмета конфлікту;
- Крок 3 – аналіз динаміки конфлікту;
- Крок 4 – SWOT-аналіз стратегій поведінки сторін;
- Крок 5 – виявлення тактик поведінки сторін;
- Крок 6 – аналіз середовища;
- Крок 7 – складання підсумкової конфліктограми [308].

Отже, різні автори наводять дещо відмінні послідовності здійснення

аналізу, що варіюються по різних джерелах. З сукупності наукових праць [105; 107–108; 111; 114; 310–319] можна зробити висновок, що відносно узагальнено послідовність здійснення аналізу та оцінювання економічних конфліктів можна представити наступним чином:

Етап 1. Аналіз джерел на причини конфлікту, включаючи не лише економічні причини, а й правові, технічні, політичні, соціальні, культурні, психологічні й інші, оскільки вони повною мірою можуть слугувати рушійними силами виникнення та загострення конфліктних ситуацій. На цьому етапі особливу увагу приділяють визначенню та вивченню інтересів різних сторін конфлікту, а також того, на скільки ці інтереси суперечать один одному або навпаки можуть бути сумісними;

Етап 2. Оцінка поточної ситуації. Цей етап містить три складові: а) аналіз масштабів конфлікту (глобальний конфлікт чи локальний, скільки учасників охоплює, є відкритим чи прихованим тощо); б) оцінювання напруженості конфлікту (ступінь агресивності сторін, емоційні стани тощо); в) аналіз ступеня реального чи потенційного насильства (як відкритого, так і прихованого);

Етап 3. Оцінювання наслідків конфлікту, включаючи не лише економічні, а й соціальні, політичні, екологічні тощо. Оцінку доцільно здійснювати для всіх учасників конфлікту, а також для сторонніх суб'єктів, які не беруть безпосередньої участі у конфлікті, однак можуть постраждати або навпаки виграти у результаті конфлікту;

Етап 4. Аналіз динаміки конфлікту. На цьому етапі оцінюють: а) тривалість конфлікту (скільки часу триває конфлікт, чи має він перспективи швидкого врегулювання або навпаки посилення ескалації); б) стадії конфлікту (початок, загострення, припинення, замороження тощо); в) ймовірність інтервенції третіх сторін (факти або ймовірність зовнішнього втручання в перебіг конфлікту);

Етап 5. Аналіз можливих шляхів вирішення конфлікту, коли оцінюють

ймовірність консенсусів чи компромісів, застосування тиску або санкцій, реалізація регулюючих ініціатив тощо [105; 107–108; 111; 114; 310–319].

Л. Купінець [129] у своєму дослідженні запропонував доволі розгалужений алгоритм виявлення конфлікту та шляхів його врегулювання. Науковець запропонував підходи до декомпозиції цілей та виділення різних рівнів їхньої ієрархічності. Однак, цей алгоритм не завжди дозволяє раціонально підходити до прийняття управлінських рішень в особливо складних економічних конфліктах в аграрному секторі економіки. А загалом, у науковій літературі недостатньо уваги приділено виробленню саме алгоритмів аналізу економічних конфліктів, що часто ускладнює процеси їх вирішення або врегулювання.

Основними підходами до аналізу конфлікту є соціальний, системний, психологічний, юридичний та філософський [308].

Їхня сутність зводиться до наступного:

- соціальний підхід – спрямований на вивчення відносин та взаємодії між різними соціальними групами. Цей підхід передбачає розгляд конфліктів з точки зору соціальних норм та цінностей;
- системний підхід – зорієнтований на розгляд конфліктної ситуації як певної системи, в якій взаємодіють різні елементи. Він дозволяє зрозуміти, як елементи системи своєю взаємодією впливають на розвиток конфлікту;
- психологічний підхід – передбачає вивчення індивідуальних особливостей учасників конфлікту, їхніх цінностей, емоцій, мотивації, когнітивних процесів. Цей підхід дозволяє зрозуміти дії людей;
- юридичний підхід – включає аналіз правових сторін конфлікту, якщо вони важливі для конкретного конфлікту;
- філософський підхід – досліджує етичні, моральні та ціннісні аспекти конфлікту та орієнтується на питання моралі, справедливості, етичності поведінки учасників конфлікту [108; 308; 315; 317].

Щодо моделей оцінювання економічних конфліктів, то прийнято

виділяти наступні:

- 1) описова модель – включає вивчення учасників, суті, структури та динаміки конфлікту, його мікро- та макросередовища. Ця модель є основним інструментом для початкового аналізу. Вона дозволяє структурувати інформацію та визначати основні характеристики конфлікту;
- 2) пояснювальна модель – вивчає причини конфлікту, мотиви сторін, вигоди, стратегії поведінки. Ця модель спрямована на вивчення глибинних причин конфлікту;
- 3) інформаційна модель – спрямовується на вивчення різних аспектів сприйняття конфлікту його учасниками [114; 308; 313; 315].

У дослідженнях економічних конфліктів особливо потрібно наголосити на проблемі отримання достовірної та своєчасної інформації, її акумулюванні, перевірці. На цьому акцентує увагу В. Нагаєв, який вивчивши досвід врегулювання конфліктів в сільському господарстві інших держав, вказує на необхідність утворення спеціалізованих інформаційних систем [307]. На прикладі міжнародних конфліктів це ж підтвердили В. Сабадаш, І. Давиденко та Т. Бабій [309].

За результатами вивчення і узагальнення літературних джерел [105; 107–108; 111; 114; 310–319] було з'ясовано, що інформацію, яку необхідно зібрати для аналізу економічного конфлікту, доцільно систематизувати у наступний спосіб:

а) соціальна інформація – інформація від фізичних осіб, залучених у конфлікт в якості безпосередніх учасників, власників, менеджменту та працівників аграрних підприємств, фермерів, власників особистих селянських господарств та членів їх сімей, представників або працівників державних органів влади, органів місцевого самоврядування та місцевих громад, осіб залучених в якості медіаторів та інших;

б) правова інформація – положення нормативно-законодавчих актів, інструкції, офіційні листи державних регулюючих і контролюючих органів,

рішення та документація судових установ, довідки з офіційний державних реєстрів, в яких обліковується майно, немайнові, фінансові активи, права, ліцензії, нотаріальні акти, акти державної виконавчої служби та інші офіційні документи які можуть використовуватися в якості підґрунтя для формулювання і прийняття управлінських рішень з приводу конфлікту;

в) фінансова інформація – дані офіційної відкритої звітності, податкового та фінансового обліку, інформація фінансових органів і установ, страхових організацій, банківських та кредитних установ й організацій, інформація оцінників тощо;

г) економічна інформація – дані контрактів учасників конфлікту, інформація щодо очікуваних економічних втрат або зисків по результатах конфлікту, дані щодо економічних показників з планів, проектів, оціночних матеріалів, інформація консалтингових та маркетингових агентств щодо предмету конфлікту тощо;

д) технічна інформація – дані про стан та характеристику земельних ділянок, технічна документація про предмет конфлікту, інформація технічних досліджень, дані стандартів тощо;

е) інша інформація – дані від екологічних організацій, бізнес-асоціацій, стейкхолдерів, інформація із засобів масової інформації тощо [105; 107–108; 111; 114; 310–319].

Якщо для збору правової, фінансової, економічної, технічної інформації існують спеціалізовані методи, які поширюються на будь-які види господарської діяльності (наприклад, для укладання угод, підготовки бізнес-планів та проектів тощо), то на акумулюванні соціальної інформації доцільно зупинитися більш докладно. Адже саме цей вид інформації у вирішенні конфліктів має вагоме значення, а його збір завжди дещо ускладнений.

Основними методами збору соціальної інформації є опитування, соціометрія, спостереження, аналіз документів та використання відкритих джерел інформації [105; 107; 114; 308; 313; 315; 317]. Їхня сутність полягає у

наступному:

1) Опитування – є способом отримання вербальної інформації від учасників конфлікту або від інших зацікавлених сторін. Включає анкетування (очне і заочне), інтерв'ю (особисте, глибинне, фокусоване, стандартизоване) телефонні та інтерактивні опитування, групове опитування). За цілями виділяють такі типи опитувань як експертне, ситуаційне, проблемне, панельне;

2) Соціометрія є методом кількісного вимірювання і аналізу міжособистісних відносин індивідів у малих соціальних групах, який допомагає виявити рівень симпатії або антипатії між членами групи, визначити лідерів і "аутсайдерів" тощо;

3) Спостереження полягає у систематичному дослідженні поведінки людей у природних або штучно створених умовах. Виділяють включене, невключене, контрольоване та неконтрольоване спостереження;

4) Аналіз документів включає вивчення різних документальних джерел, що містять необхідну інформацію для аналізу конфліктів або інших соціальних явищ. Включає статистичні дані, документи організацій, архівні матеріали, інформаційні бази та банки даних, публікації у ЗМІ;

5) Використання інформації з відкритих джерел включає дані, отримані на зустрічах з учасниками конфліктів, при спілкуванні з зацікавленими сторонами [105; 107; 114; 308; 313; 315; 317].

Методи збору інформації тісно пов'язані з критеріями оцінок та методами й інструментами аналізу конфліктів. Так, І. Хома [299] пропонує для виявлення бізнес-конфліктів на підприємствах виділяти і досліджувати такі критерії:

1) різниця між реальною та планованою величиною економічного збитку підприємства внаслідок конфліктних ситуацій;

2) ідентифікація нульової результативності укладених бізнес-угод;

3) неузгодженість позицій та не рівність сторін бізнес-угоди;

- 4) невиконання принципу узагальнення ділових стосунків;
- 5) неможливість диференціювати комерційні ризики, що впливають на укладання бізнес-угод;
- 6) порушення домовленостей за бізнес-угодою.

Для кожного з цих критеріїв науковець запропонував принципи математичного опису для точного кількісного оцінювання [299].

Загалом усі такі методи й інструменти аналізу й оцінювання економічних конфліктів до певної частки умовності можна поділити на кількісні та якісні. Однак, найчастіше кількісні та якісні методи поєднуються.

О. Лаврук [306] виділив такі основні методи вивчення конфліктів, як соціально-психологічні завдання для проведення самоаналізу; аудит та вивчення документації й даних офіційної статистики; гра-спілкування та дискусія. Особливо учений акцентує увагу на потребі щодо застосування невербальних методів розпізнавання конфліктів, до яких відносить анкетування та спостереження за зміною оточення навколо конфлікту [306]. У більшості випадків тут мова йде про якісні методи.

Також переважно якісні методи використовують для аналізу стратегій поведінки. Адже, як зазначають Л. Діхтярь та В. Глюзіцька [304], визначення стратегій і способів поведінки учасників економічних конфліктів посідає важливе місце в їхньому оцінюванні. Таке оцінювання розроблено для аналізу поведінки людей. Оскільки в економічних конфліктах беруть участь фізичні особи (підприємці, власники бізнесу, менеджери, працівники, споживачі тощо), то й використання цієї методики є цілком прийнятним. Водночас, на нашу думку, поведінці юридичних осіб – суб'єктів господарювання притаманні ідентичні стратегії і способи поводження в умовах конфлікту. Тому доцільно поширити методику й на юридичних осіб.

Деталізовано розглянули кожну зі цих стратегій поведінки сторін в умовах конфлікту В. Удовенко, О. Удовенко, В. Жук та О. Скринник [305] та сформулювали їх у такий спосіб:

Стратегія уникнення передбачає, що.

1. Стратегія ухилення, за якої учасник конфлікту прагне всіляко ухилятися від протистояння, демонструючи опоненту нездатність або небажання реагувати на його конфліктні наміри;

2. Стратегія конкуренції, яка передбачає, що конфліктуючий учасник показує і доводить противнику, що йому легко без доброї волі противника вирішити конфлікт на свою користь;

3. Стратегія співробітництва, фундаментом якої є визнання цінності відносин конфліктуючого учасника з опонентом, коли конфліктуючий учасник завжди охоче вислуховує іншу сторону конфлікту;

4. Стратегія пристосування, яка передбачає, що учасник конфлікту підлаштовується під інтереси опонента, поступається власними позиціями та може йти на повну капітуляцію задля врегулювання суперечності;

5. Стратегія компромісу, що є стратегією «взаємної поступки» [305].

Попри вагому значущість якісних методів оцінки, нині значна когорта учених-економістів намагається розробити і впровадити низку більш складних аналітичних кількісних методів, що ґрунтуються та математичному апараті, економетричних підходах, моделюванні, використанні нейронних мереж та штучного інтелекту.

Зокрема Т. Шабатура [125] запропонував формулу, яка, на думку науковця, демонструє закономірність розвитку економічного конфлікту власниками суб'єкта господарювання та споживачами його продукції, в саме:

$$100 \% < T_{C1} < T_{EP} \quad (2.1)$$

де T_{C1} – темп росту соціальних інвестицій;

T_{EP} – темп росту економічного потенціалу.

Водночас Т. Шабатура вказує, що логіка врегулювання таких економічних конфліктів унаочнюється наступною закономірністю:

$$100 \% < T_{\text{ч}} < T_{\text{ЕР}} < T_{\text{РП}} \quad (2.2)$$

де $T_{\text{ч}}$ – темп росту чисельності персоналу;

$T_{\text{РП}}$ – темп росту виторгу від реалізації виробленої продукції» [125].

Натомість М. Петрушенко [297] запропонував інший, досить оригінальний підхід для оцінювання еколого-економічних конфліктів. Науковець зазначив, що потенційні еколого-економічні конфлікти з урахуванням чинника безпеки доцільно аналізувати за допомогою методу «ігор» за критерієм Гурвіца. При цьому критерій Гурвіца є комбінацією критерію Вальда і критерію оптимізму з використанням факторів небезпеки та безпеки, величини природно-ресурсного потенціалу, індикаторів стратегії розвитку та стану природи [297]. Однак, на нашу думку, якщо замість величини природно-ресурсного потенціалу, індикатора стану природи та екологічної стратегії розвитку території врахувати величину економічного потенціалу, індикатор ринкового положення суб'єкта господарювання та економічну стратегію розвитку можна повною мірою оцінювати не лише екологічні, а й суто економічні конфлікти.

Вагомий внесок у методологію вивчення конфліктів вніс І. Хома [298], який запропонував для прийняття рішень щодо нейтралізації бізнес-конфліктів здійснювати багатоспрямовану оптимізацію. Для моделювання й імітації у цьому разі науковець пропонує ввести величину оптимуму вектора ефективності нейтралізації бізнес-конфліктів за декількома критеріями, які доцільно зводити до єдиного інтегрованого критерію за принципом Парето. При цьому інтегрованому критерію оптимальності прийняття рішень має відповідати скалярна мультиплікативна модель, у якій може застосовуватися лише один визначений критерій:

$$F(x) = \max \prod_i Z_i(x) \quad (2.3)$$

$Z_i(x)$ – введені локальні критерії [298]..

Як і М. Петрушенко [297] науковець І. Хома [298] також запропонував свої моделі на основі математичної теорії ігор та принципі Гурвіца, хоча і застосував відмінний підхід.

Проте, найбільш детально використання теорії ігор для оцінювання економічних конфліктів описали О. І. Щедріна та І. В. Череди [301]. Так, автори вказали, що з цією метою можуть використовуватися:

1) некооперативні та кооперативні ігри. При цьому некооперативні застосовуються тоді, коли стороною конфлікту є окрема особа (міжособистісні конфлікти), наприклад, окремі суб'єкти господарювання, а кооперативні – коли стороною конфлікту є група осіб (міжгрупові конфлікти), наприклад, бізнес-асоціації, пов'язані між собою товаровиробники тощо;

2) симетричні і несиметричні ігри. У разі, коли ймовірні виграші та збитки для усіх сторін конфлікту є однаковими застосовують симетричні ігри, коли ж такі наслідки можуть суттєво різнитися – асиметричні;

3) ігри з нульовою і ненульовою сумою. Якщо у результаті конфлікту одна зі сторін може залишитися у повному виграші, а інша у програші використовують ігри з нульовою сумою. У тих випадках, коли виграш однієї із сторін не означає тотального програшу інших, застосовують, гру з ненульовою сумою;

4) паралельні і послідовні ігри. Коли всі сторони конфлікту змушені одночасно приймати свої управлінські рішення використовують паралельну гру. Якщо ж рішення однієї із сторін може бути предиктором або наслідком рішення іншої сторони використовують послідовні ігри;

5) ігри з повною або неповною інформацією застосовуються відповідно до наявного доступу сторін конфлікту до інформації про дії опонента (опонентів);

6) ігри зі скінченням/нескінченням числом ходів. Потенційно при вивченні і моделюванні економічних конфліктів можуть використовуватися ігри з нескінченням числом ходів. Однак, як правило, аналітики обмежуються

виключно іграми зі скінченним числом прийнятих ходів і рішень;

7) дискретні і неперервні ігри. Дискретні ігри передбачають обмежене число учасників конфлікту, подій, результатів тощо, на відміну від неперервних, де таких обмежень немає. При дослідженні економічних конфліктів, як правило обмежуються виключно першим типом ігор [301].

Для системної діагностики досягнення безпеки підприємства в умовах економічних конфліктів І. Хома запропонував елементи моделювання методів системно-комплексної та структурно-функціональної діагностики. За переконанням науковця ці методи можуть застосовуватися відокремлено та незалежно або доповнювати один одного [302].

Колектив авторів на чолі з Дж. Йу [300] запропонував оцінювати наслідки економічних конфліктів у міжнародній торгівлі на основі генеральних рівноважних моделей (CGE-моделі), що враховують вплив торгових бар'єрів, мит чи санкцій на різні країни та сектори економіки, а також моделі відкритої економіки, що допомагають аналізувати вплив змін у міжнародній торгівлі, таких як підвищення тарифів або введення квот, на економіку країни, що відчуває наслідки конфлікту [300].

Оскільки значна частка факторів, що діють в умовах економічного конфлікту, є мінливими, мають багато ймовірних векторів свого розвитку та перебувають під впливом широкого кола додаткових екзогенних ознак, то І. Хома пропонує використовувати у процесі оцінювання апарат нечіткої логіки та нечітко-множинні моделі [303].

Нині в іноземній науковій думці все більшого поширення набуває тренд щодо застосування кореляційно-регресійного аналізу, матричних моделей та оптимізаційного моделювання у процесі аналізу та оцінювання різних видів економічних конфліктів, що викладене в працях М. Ху, [320], Дж. Гарція, С. Манн, Т. Кремер [321], моделей нечіткої логіки – у працях Ж. Танга, Ч. Чена та Ф. Рао [322], Я. Чао, Ф.-В. Хуанг, С.-Х. Чанг, Дж. Лін [323], [321], [321], [321] та інших.

Поряд з аналізом та оцінкою економічних конфліктів такі кількісні методи активно використовуються для прогнозування конфліктів, що являє собою процес передбачення ймовірних сценаріїв розвитку конфлікту та оцінку його наслідків для сторін. Основними складовими прогнозування є аналіз конфлікту, оцінювання ймовірності його ескалації та розробка сценаріїв вирішення [308].

Попри те, що вивченню економічних конфліктів присвячена велика кількість наукових досліджень, менше з тим порядок, алгоритми і методи їх оцінювання й досі не висвітлені в спеціалізованій літературі достатньою мірою. Це ускладнює як подальші теоретико-методологічні напрацювання у сфері управлінської конфліктології, так і розвиток практичних засад щодо вирішення або врегулювання економічних конфліктів в аграрному секторі та в економіці в цілому.

У процесі дисертаційного дослідження за результатами вивчення й узагальнення літературних джерел та власних науково-методологічних розвідок було обґрунтовано концептуальний підхід дослідження економічних конфліктів, розроблено алгоритм їхнього аналізу, визначено сукупність методів оцінки та удосконалено методичні підходи до використання в процесі досліджень спеціальних оціночних методів на основі Case-Study з елементами інтерв'ювання, експертних оцінок, моніторингу та аналізу медіа і публічної інформації.

Встановлено, що концептуально базовим підходом у вивченні й аналізі економічних конфліктів має стати індукційний метод наукового пізнання. Загальновизнано, що в основі наукових досліджень лежать індукція та дедукція, як комплекс взаємопов'язаних методів пізнання, які взаємодоповнюють один одного й характеризуються різновекторністю процесу пізнання.

Індукція передбачає реалізацію пізнавального процесу від конкретного випадку (факту, явища тощо) до загального, дедукція ж навпаки – від

загального до конкретного. У результаті дисертаційного дослідження було зроблено висновок, що вивчення та оцінювання економічних конфліктів можливе, передусім, на основі індукції, коли необхідно вивчати конкретні випадки виникнення і перебігу конфліктних ситуацій в економіці та вирішувати їх індивідуально. На основі акумуляції інформації про випадки конфліктів, причини їх виникнення, учасників, наслідки, запроваджувані заходи з врегулювання доцільно формувати цілісну картину для подальшого використання отриманих знань для врегулювання подібних конфліктів. Тільки на такій основі можливе дослідження економічних конфліктів, адже у разі зворотного руху (від загального до конкретного) не вдається забезпечити врахування та аналіз усіх аспектів конфлікту.

Для оцінювання економічних конфліктів доцільно використовувати доволі специфічний метод ситуаційного дослідження, відомий як Case Study Method [324] (або кейсовий метод). Його сутність полягає у глибокому та всебічному аналізі конкретних випадків виникнення і перебігу економічних конфліктів або певних конфліктних ситуацій у їх «природному середовищі», тобто безпосередньо враховуючи усі реальні події, пов'язані із ними. Адже наукові знання про такі конфлікти можуть бути перевіреними виключно на реальних прикладах.

Особливостями використання кейсового методу у вивченні економічного конфлікту є наступні:

- дозволяє глибоко та всебічно вивчити конкретний випадок виникнення і перебігу економічного конфлікту на всіх його стадіях та з урахуванням усіх нюансів;
- забезпечує індивідуальний підхід дослідження, що дозволяє визначити та врахувати усі специфічні умови конкретного конфлікту та отримати деталізовану інформацію й уявлення про нього;
- передбачає врахування та аналіз різних аспектів й елементів конфлікту, визначення економічних, фінансових, правових, соціальних,

культурних, політичних, технічних та інших чинників перебігу, адже кожен конфлікт по-суті є унікальним випадком;

- дозволяє вивчення реальних ситуацій та на цій основі моделювання можливостей їх подальшого перебігу.

Застосування кейсового методу для вивчення економічних конфліктів доцільно здійснювати по таких кроках:

Крок 1 – вибір конкретного прикладу виникнення економічного конфлікту;

Крок 2 – збір інформації щодо сторін конфлікту, їх інтересів та цілей, причин, що спровокували конфлікт, а також економічної, правової, фінансової, соціальної та іншої інформації, яка характеризує конфлікт;

Крок 3 – розроблення варіантів вирішення конфлікту через різні шляхи з оцінюванням їхніх переваг і недоліків;

Крок 4 – оцінка наслідків конфлікту, коли обирається найбільш виважений варіант рішення.

Основними перевагами кейсового методу є його інтерактивність, практичність, глибоке розуміння суті досліджуваного процесу, а також розвиток критичного мислення аналітиків, які займаються дослідженнями економічних конфліктів. Водночас недоліками методу є значні витрати часу на реалізацію досліджень, потреба у залученні кваліфікованих експертів, а також обмеженість з огляду універсальності (не завжди отримані результати можна екстраполювати на сукупність подібних економічних конфліктів).

Отже, кейсовий метод є дієвим інструментом для поглибленого вивчення реальних ситуацій з виникнення та поширення економічних конфліктів, що дозволяє усвідомити їхню складність та різноманітність, оцінити причинно-наслідкові зв'язки виникнення і поширення конфліктів, а також розробити практичні рішення з їх врегулювання.

Водночас, крім кейсового методу, у процесі аналізу та оцінювання економічних конфліктів необхідно використовувати низку інших спеціальних

методів як то інтерв'ювання та експертні оцінки, а також метод моніторингу й аналізу медіа та публічної інформації. Метод інтерв'ювання дозволяє оцінити особисте бачення щодо впливу економічних конфліктів на господарську діяльність аграрних товаровиробників з боку учасників самого конфлікту, адже передбачає, по-суті, збір інформації з першоджерел. Також у процесі інтерв'ювання можна краще дослідити першопричини та мотивації, більш ретельно виявити усі чинники, що спричинили конфлікт, з'ясовувати інтереси і цілі сторін конфлікту та виявити які з них і чому спровокували ті чи інші дії сторін, зрозуміти різні точки зору. В решті решт це дозволяє визначити найбільш раціональні та ефективні шляхи вирішення конфлікту, стратегії і заходи. Ключовими перевагами цього методу стає глибина аналізу та забезпечення контекстуальності. Водночас недоліками є те, що його використання забирає багато часу, а результати можуть бути дещо суб'єктивними, адже досліднику подеколи важко абстрагуватися від особистого сприйняття дії і мотивів сторін конфлікту.

Додатковим методом мають стати експертні оцінки. Для їх реалізації доцільно залучити експертів з числа професіоналів у тих питаннях, щодо яких виник конфлікт. Наприклад, якщо мова йде про земельні конфлікти, то експертами мають стати фахівці з земельного права, оцінники тощо. Якщо конфлікт стосується забруднення навколишнього природного середовища, то, відповідно, потрібно запрошувати експертів в галузі екології, професіоналів-працівників спеціалізованих лабораторій і установ щодо виявлення та вимірювання нанесеної шкоди тощо. Експерти сприятимуть більш якісній оцінці причин та динаміки перебігу конфлікту, зможуть спрогнозувати його розвиток, оцінити економічні, фінансові, соціальні та інші наслідки, визначити ролі сторін конфлікту, які вони відіграють у його перебігу, допоможуть виявити ключові фактори успіху або навпаки невдачі у врегулюванні конфлікту, а також запропонують напрями розробки ефективних заходів щодо вирішення. Метод експертних оцінок забезпечує широке розмаїття поглядів на

конфлікт та його врегулювання, залучення глибоких спеціалізованих знань різних людей. Водночас, він доволі дорогий у використанні, потребує досить багато часу та, незважаючи на залучення широкого кола учасників, може бути до певної межі суб'єктивним.

Оскільки в сучасному світі велика кількість подій і процесів отримує публічність та висвітлюється у різноманітних медійних ресурсах, соціальних мережах і групах в процесах досліджень необхідно широко здійснювати моніторинг та аналіз медіа та публічної інформації. Такий метод має відігравати важливу роль в розробці та удосконаленні регуляторної політики, в розвитку методів і механізмів подолання криз, в ринковій експансії, маркетингу та рекламі, у вирішенні проблем на ринку праці, в сфері зайнятості та трудової міграції та стосовно багатьох інших економічних проблем. Однак, особливе значення моніторинг та аналіз медіа та публічної інформації набуває саме у процесі вивчення економічних конфліктів. Практичні аспекти щодо цього, як і стосовно використання Case Study та інших виділених тут методів, будуть наочно продемонстровані у підрозділах 5.1 та 5.2 дисертаційної роботи.

Метод моніторингу та аналізу медіа й публічної інформації дає можливість вивчити те, як економічні конфлікти висвітлюються в сучасному інформаційному просторі та як формується громадська думка щодо їх перебігу. Медійні джерела у такому контексті потрібно розуміти як традиційні (друковані засоби масової інформації, телебачення, радіо), так сучасні нетрадиційні – інтернет-видання, блоги, підкасти, розміщення інформації на YouTube, в Telegram-канали, соціальні мережі тощо. Використання цих джерел обумовлене їх важливим значенням у сучасному житті соціуму та економіки. Адже, наприклад, мережа X стала чи то не офіційним комунікаційним каналом для урядів багатьох країн світу.

Моніторинг та аналіз медіа і публічної інформації дозволяє виявити ті провідні публічні наративи, якими сторони конфлікту пояснюють чи

обґрунтовують свої позиції, а також наочно відслідкувати як трансформуються або зміщуються акценти учасників і громадської думки в інтерпретаціях конфлікту з часом.

Часто у процесі аналізу медіа простору можна визначити як відповідальні представники органів державної влади або місцевих громад реагують на конфлікти і на чому засновують власні управлінські або регуляторні рішення щодо їх врегулювання. Можна відслідкувати погляди громадськості та лідерів думок стосовно конфлікту, запроваджувати медійні кампанії щодо самого конфлікту чи його учасників.

Поширення інформації про економічний конфлікт у медійному просторі часто сприяє захисту прав учасників конфлікту, зменшує ризики зловживань і навіть корупції при його вирішенні, забезпечує швидкість та широту охоплення. Однак, використання цього методу може супроводжуватися викривленням інформації і навіть впливом певних маніпулятивних практик.

Також в оцінюванні, моделюванні й прогнозуванні економічних конфліктів доцільно використовувати:

- сценарний аналіз та метод дерева рішень, що дозволяють визначити та вивчити ймовірні сценарії перебігу конфлікту та передбачити його наслідки;
- аналіз чутливості, що дає змогу оцінити наслідки конфлікту при різних стратегіях, типах поведінки та вживаних заходів з врегулювання, інтереси та результати для різних сторін;
- SWOT-аналіз, що дозволяє визначити вплив умов внутрішнього і зовнішнього середовища на можливості щодо розв'язання конфлікту;
- стрес-тестування, що допомагає оцінити наслідки для всіх учасників конфлікту у разі його не вирішення або при негативному завершенні.

Аналіз економічних конфліктів суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України доцільно здійснювати за розробленим у процесі дисертаційного дослідження алгоритмом, що наведений на рис. 2.3.

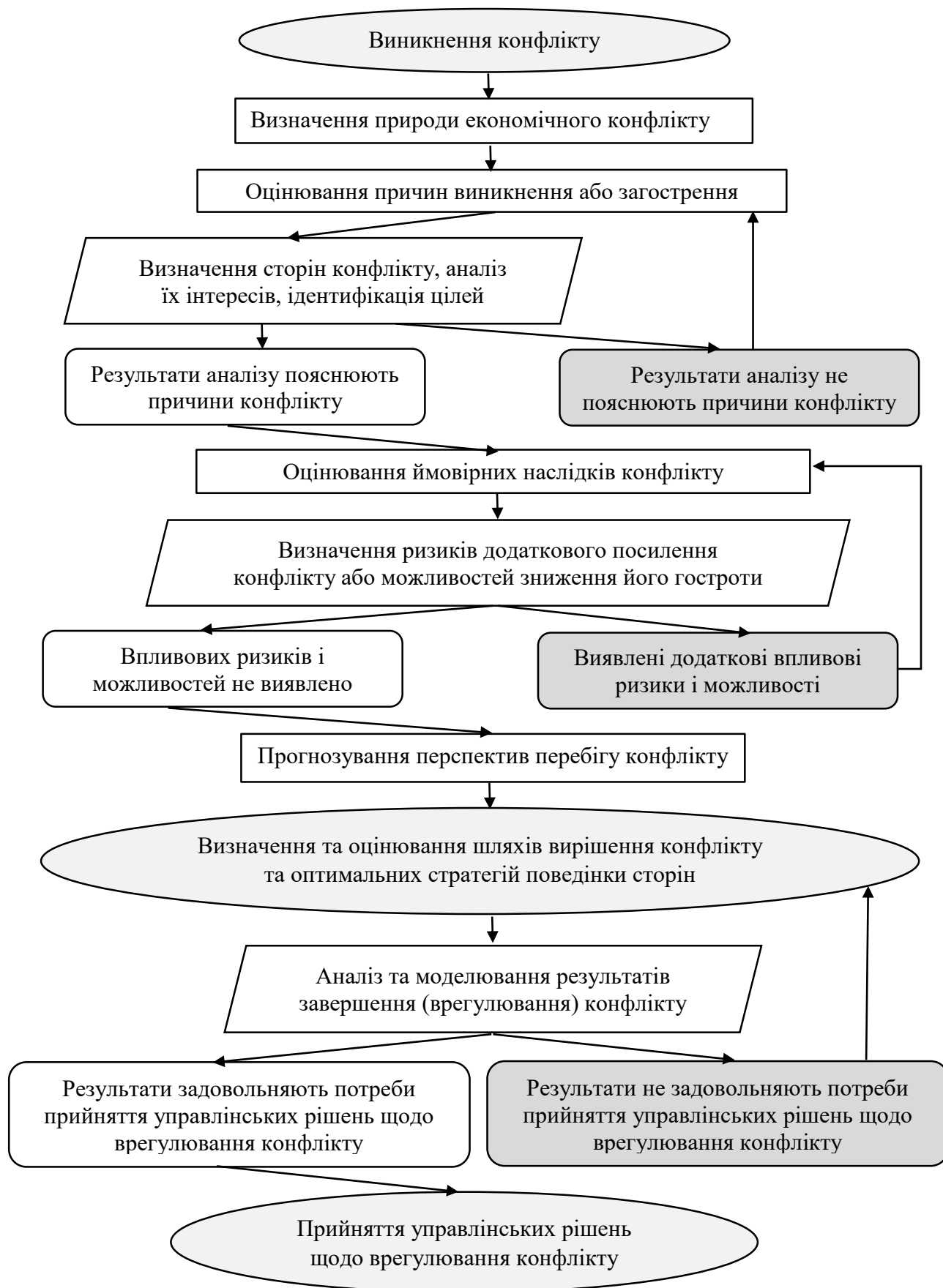

Рис. 2.3. Алгоритм аналізу економічних конфліктів суб'єктів господарювання в аграрному секторі

Джерело: запропоновано автором

На початковому етапі необхідно визначити природу економічного конфлікту – між ким він виник, яких питань стосується. Далі слід дослідити причини його виникнення або загострення, що можуть полягати у різниці інтересів учасників, нерівномірному розподілі вигід діяльності, проблемах управління тощо.

Потрібно визначити сторони конфлікту, проаналізувати їхні інтереси, ідентифікувати цілі, які вони переслідують у конфлікті, їхню мотивацію, а також наявні у них ресурси та владні можливості чи повноваження. Якщо аналіз сторін конфлікту повністю пояснює його виникнення, поширення чи загострення слід переходити до наступного етапу. Якщо ж ні – то слід вишукувати інші, не виявлені раніше додаткові причини конфлікту.

На наступному етапі слід змодельовати або визначити сценарії розвитку конфлікту та оцінити його ймовірні наслідки для кожної зі сторін, а також проаналізувати ризики та додаткові чинники посилення конфлікту або наявні можливості щодо зниження його гостроти. Якщо такі ризики чи можливості існують і їх можна розглядати як цілком ймовірні, то доцільно додатково розробити декілька моделей або сценаріїв конфлікту за умови актуалізації найвпливовіших із них. На цій основі спрогнозувати наймовірніші перспективи перебігу конфлікту та визначити шляхи вирішення, встановити оптимальні стратегії поведінки сторін. Надалі слід проаналізувати та змодельовати результати завершення (врегулювання) конфлікту. Якщо такі результати задовольняють сторони, то слід приймати розроблені управлінські рішення. Якщо не задовольняють – повертатися до пошуку ліпших варіантів вирішення конфлікту.

2.3. Методичний інструментарій визначення потенціалу фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах економічних конфліктів

Обов'язковим елементом фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України є посилення потенціалу фінансової безпеки. По своїй суті такий потенціал представляє собою сукупність ресурсів і можливостей для фінансового забезпечення, а також для запобігання виникнення чи для ефективного усунення загроз і ризиків фінансового характеру. Потенціал фінансової безпеки визначає спроможність суб'єкта господарювання забезпечувати стабільність свого функціонування та здатність адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, його платоспроможність, сталий розвиток і конкурентоспроможність, захищає від фінансових криз та ймовірності банкрутства.

У науковій літературі нині налічується досить велика кількість досліджень, у яких висвітлені питання теорії та методології оцінювання й забезпечення потенціалу фінансової безпеки суб'єктів господарювання в економіці в цілому та в аграрному секторі зокрема. Серед провідних науковців з цього питання доцільно виділити таких, як О. Антонова, М. Безпарточний, О. Белінська, А. Бондар, С. Василішин, В. Васюренко, К. Горячева, О. Гривківська, Т. Гримашевич, М. Демчишин, С. Довбня, О. Другова, І. Журавльова, В. Єсіна, М. Зеленська, Н. Ковальчук, Р. Коломієць, Н. Космарова, В. Кохан, В. Кравець, П. Куліков, І. Манько, В. Мартиновський, В. Марченко, О. Маслак, Т. Меліхова, В. Мірошніченко, В. Міщенко, П. Мірошніченко, І. Мойсеєнко, Ю. Негода, О. Олексюк, О. Онікієнко, О. Письменна, О. Пристемський, В. Прокопишак, В. Прохорова, І. Рєпіна, О. Родіонова, О. Рудаченко, В. Свірський, Н. Слободянюк, В. Сословський, Н. Танклевська, Н. Трусова, О. Федонін, А. Фоменко, О. Хоменко, О. Хринюк, О.

Худик, Р. Шокер, С. Ярмольський [325–358] та інших.

Однак, варто зазначити, що іноді науковці, досліджуючи питання власне «фінансової безпеки» та «потенціалу фінансової безпеки», частково змішують їх. Коли ж мова йде про методологію досліджень та методи оцінювання, то тут змішення посилюється і заглиблюється. В деяких працях оцінювання потенціалу фінансової безпеки пропонують вивчати за тими самими критеріями, показниками й індикаторами, на підставі тих самих методів і підходів, що й безпосередньо фінансову безпеку. На нашу думку це принципово не вірний підхід. Фінансова безпека – по-суті це наявний стан захищеності суб'єкта господарювання від впливу ризиків і загроз фінансового характеру. Він унаочнюється поточним станом фінансової стійкості, ліквідності й платоспроможності, ефективності господарювання, ділової активності тощо. А потенціал фінансової безпеки – це наявні резерви та ресурси для посилення фінансового захисту у перспективі. Вимірювати, оцінювати та розвивати його потрібно з точки зору можливостей господарюючого суб'єкта:

- оптимізувати структуру джерел фінансування через збільшення частки стійких пасивів та скорочення ризикових короткострокових боргів;
- раціоналізувати розміщення залучених коштів в майні через забезпечення оптимального співвідношення іммобілізованих та оборотних активів;
- удосконалити кредитну та фінансову політику;
- поліпшити процеси управління всіма видами запасів;
- підвищити ефективність господарювання, ділову активність та рентабельність використання капіталу;
- забезпечити достатній рівень ліквідності суб'єкта господарювання та його майнових активів, зміцнити платоспроможність;
- посилити захист від усіх видів фінансових і нефінансових ризиків через створення резервів, страхування, диверсифікацію тощо.

Наочно відмінності між «фінансовою безпекою» та «потенціалом фінансової безпеки» подані на рис. 2.4.

По результатах вивчення й узагальнення літературних джерел було з'ясовано, що єдиного підходу до трактування поняття потенціалу фінансової безпеки не існує [86; 125; 222; 226; 325-328; 332-334; 342]. Як зазначає Н. Ковальчук [342] у найбільш широкому сенсі його розуміють як наявні запаси, можливості, сили, засоби тощо, що можуть бути використані для поліпшення наявного рівня фінансової безпеки.

В. Прокопишак [327] виділив характерні особливості розвитку фінансового потенціалу, до яких відніс:

- системно-комплексний принцип єдності технічних, економічних, соціальних, управлінських, психологічних та інших складових формування потенціалу;
- посилення міжгосподарських фінансових зв'язків в аграрному секторі;
- подолання дефіциту фінансових ресурсів;
- забезпечення взаємозв'язку та взаємодії структурних компонентів;
- розширення різноманітності організаційно-правових форм господарювання;
- подолання негативних наслідків сезонного характеру виробництва;
- посилення глобалізації конкуренції та виробництва;
- посилення ролі людського фактору у забезпеченні фінансової безпеки [327].

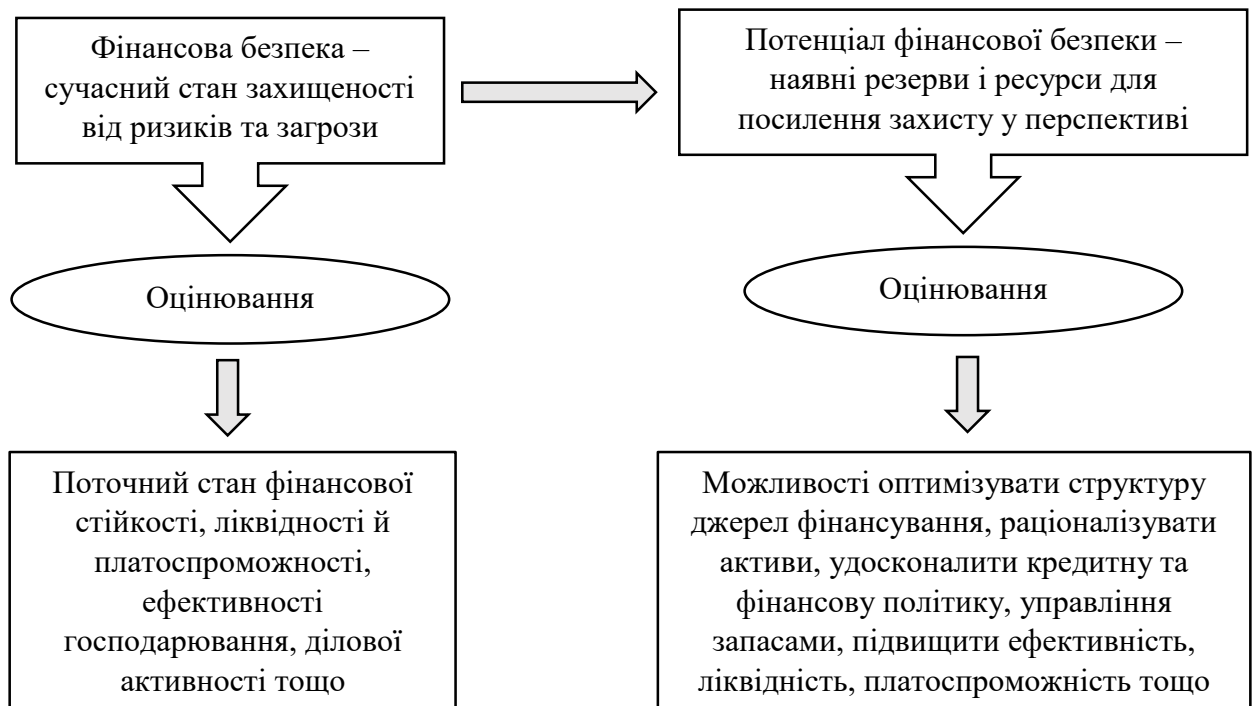

Рис. 2.4. Співвідношення та взаємозв'язок понять «фінансова безпека» та «потенціал фінансової безпеки»

Джерело: запропоновано автором

Розглядаючи склад потенціалу фінансової безпеки практично всі науковці сходяться до думки, що він містить низку різноманітних складників. Однак, щодо їх переліку і співвідношення погляди учених різняться. О. Хоменко серед складових потенціалу фінансової безпеки суб'єктів господарювання агропромислового сектору схильний виділяти ринковий, виробничий та фінансовий потенціали [330]. На відміну на думку О. Пристемського [325] потенціал фінансової безпеки включає фінансовий, ресурсний, людський, виробничий, маркетинговий, інноваційний, інфраструктурний. При цьому його фінансова складова є найвпливовішою та складається з бюджетного, податкового, грошово-кредитного, валютного, банківського, інвестиційного, фондового, страхового та інноваційного потенціалів [325]. Притримуючись схожої думки В. Кохан [331] менше з тим

дещо інакше трактує складові потенціалу фінансової безпеки, долучаючи до них виробничий, маркетинговий, інформаційний, техніко-технологічний, організаційний, соціальний, фінансовий потенціали [331].

Посилену увагу вчені приділяють джерелам потенціалу. Зокрема, В. Прокопишак та С. Ярмольський [326] вважають, що фінансовий потенціал підприємства формується за рахунок різних джерел, серед яких чистий прибуток, амортизація, емісійні надходження та розміщення цінних паперів та внески пайовиків, кредити, позики, кошти від реалізації заставного майна, страхові виплати, а також інші фінансові ресурси, що підтримують стабільність і розвиток організації [326].

Ю. Негода [345] дивиться на предиктори утворення потенціалу не з точки зору джерел, а з точки зору умов, при цьому акцентує увагу на посиленні фінансового потенціалу та зміцненні фінансової безпеки аграрних суб'єктів господарювання, які долучаються до кооперативних та інтеграційних процесів і посилюються за рахунок ефекту синергії [345].

В частині наукових досліджень приділено увагу визначенню послідовності аналізу потенціалу фінансової безпеки [211; 337; 341; 343; 347; 355–357] Зокрема О. Хринюк та Т. Гримашевич [341] запропонували алгоритм для оцінювання потенціалу, що складається з наступних етапів:

- 1 етап – постановка проблеми та формування мети оцінювання потенціалу;
- 2 етап – визначення складових потенціалу;
- 3 етап – формування інформаційної бази для оцінювання;
- 4 етап – визначення властивостей потенціалу;
- 5 етап – вибір показників для оцінювання окремих складових потенціалу;
- 6 етап – оцінка стану та динаміки обраних показників;
- 7 етап – узагальнене визначення ефективності потенціалу [341].

Однак, найбільше уваги в науковій літературі приділено визначенню

індикаторів оцінювання та розробці методів. Так, О. Родіонова [328] із співавторами розглядають індикатори фінансового потенціалу з точки зору забезпечення фінансової стійкості й відносять до них чотири групи показників, які:

- характеризують співвідношення між розділами та окремими статтями активу і пасиву балансу підприємства;
- відбивають структуру джерел фінансових ресурсів та характеризують співвідношення між розділами і статтями пасиву балансу;
- відбивають структуру майна та характеризують співвідношення між розділами і статтями активу балансу;
- показники, обчислені на основі звіту про фінансові результати [328].

А. Бондар та В. Марченко [346], досліджуючи питання потенціалу та працюючи над визначенням критеріїв, показників та індикаторів для оцінювання, виділили поняття «потенційних фінансових можливостей» та визначили джерела їх формування. Для кожного такого джерела науковці встановили індикатори оцінювання, зокрема:

- 1) Ефективне використання матеріальних, інформаційних, трудових та інтелектуальних ресурсів – індикатор: економія витрат;
- 2) Покращення репутації суб'єкта господарювання – індикатор: зростання ринкової вартості підприємства та зниження ставки облігаційного кредиту;
- 3) Підвищення кредитоспроможності – індикатор: зменшення банківської кредитної ставки;
- 4) Збільшення інвестиційної привабливості – індикатор: приріст ринкової вартості та потенціалу зростання статутного капіталу [346].

Н. Трусова та О. Гривківська [334] запропонували значні новації до методології вивчення потенціалу фінансової безпеки. Науковці обґрунтували сукупність додаткових показників оцінювання потенціалу індексного типу, зокрема індекси: оборотності фінансових ресурсів та джерел фінансування,

рентабельності використання фінансових ресурсів та фінансування, ризику фінансування, приросту джерел фінансування, а також порівняльні індекси: індикаторів інтенсивності фінансових ресурсів та джерел фінансування, ефективності використання фінансових ресурсів та фінансування, ризиків фінансування, інтенсивності фінансових процесів та фінансового забезпечення [334].

Розробці цілої сукупності інтегрованих показників фінансової безпеки та потенціалу її посилення присвячена праця О. Худик [340] на основі критеріїв фінансової стійкості, фінансової гнучкості та фінансової рівноваги. Також науковець запропонував матричну модель оцінки потенціалу фінансової безпеки, що дозволяє враховувати засади формування фінансової гнучкості та рівноваги суб'єкта господарювання [340].

В. Міщенко та О. Другова [344] вказують на те, що загалом поняття «оцінки потенціалу» може включати досить широкий спектр аналітичних досліджень зокрема з точки зору корисності, вартості, ціни, цінності, відбиття суб'єктивних уявлень тощо [344].

Проблемам вивчення методів аналізу та оцінювання потенціалу фінансової безпеки, як і загалом методикам вивчення різних видів потенціалу, приділено значну увагу в низці наукових праць [348–351]. При цьому методи та підходи оцінювання потенціалу фінансового убезпечення науковці [25; 210–211; 336–339] схильні поділяти на чотири ключові групи:

- 1) індикаторний, за якого здійснюється порівняння фактичних значень показників фінансової безпеки з пороговими;
- 2) ресурсно-функціональний, який включає оцінку стану фінансової безпеки та оцінку рівня виконання фінансових функцій;
- 3) за критерієм мінімізації сукупного збитку, який завдається безпеці»;
- 4) достатності оборотних коштів [25; 210–211; 336–339].

В свою чергу О. Маслак, В. Бабаєв, О. Рудаченко та В. Єсіна [352–354] запропонували також вдалу класифікацію методів оцінювання потенціалу за

такими класифікаційними ознаками:

- за джерелом формування інформаційної бази – методи, що ґрунтуються на оціночних критеріях та експертних підходах;
- за формою подання результатів – графічні, математичні та логістичні методи;
- за здатністю формулювання та прийняття управлінських рішень – одноразові оцінки та стратегічні моделі;
- за способом оцінювання – індикаторні та матричні підходи [352–354].

При цьому О. Рудаченко та В. Єсіна [354] усі методи оцінки потенціалу поділяють на методи прямого та непрямого оцінювання. До першої групи науковці віднесли ті, які дозволяють оцінити майбутні можливості суб'єктів господарювання, а до другої – ті, які засновані на використанні фактичних ретроспективних показників, що характеризують результати діяльності таких суб'єктів. При цьому серед найбільш поширених методів оцінки виділено: експертний підхід, бальну та рейтингову оцінку, методи математичного програмування, порівняльного та факторного аналізу, метод аналогій тощо [354].

В. Прохорова та А. Фоменко [329] запропонували методичний підхід до вимірювання резерву розвитку організаційно-управлінського потенціалу фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Цей резерв на думку авторів визначається як різниця між максимальним рівнем інтегрального потенціалу аграрного сектору та наявним рівнем інтегрального потенціалу конкретного господарюючого суб'єкта:

$$Rk_i = Pk_{\max} - Pk_i \quad (2.4.)$$

де Rk_i – резерв k -го потенціалу i -го суб'єкта господарювання;

$Pk_{\max}$ – максимальне значення k -го потенціалу серед обраної групи

суб'єктів господарювання аграрного сектору;

Πk_i – значення k-го потенціалу i-го суб'єкта господарювання [329].

Також В. Прохорова та А. Фоменко запропонували диференційовані методичні підходи до визначення організаційно-управлінського потенціалу фінансової безпеки суб'єктів господарювання з потенційною можливістю його максимального, середньогалузевого та середньопрогресивного рівня [329].

О. Хоменко [330] для оцінювання потенціалу фінансової безпеки пропонує використовувати перш за все системи інтегрального аналізу, а саме: а) систему інтегрального аналізу «Дюпон», що ґрунтується на вимірюванні ефективності використання активів; б) SWOT-аналіз, який передбачає виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз та можливостей, сильних і слабких сторін у діяльності; в) об'єктно-орієнтовану систему інтегрального аналізу чистого прибутку; г) систему портфельного аналізу на основі портфельної теорії [330].

У процесі оцінювання потенціалу фінансової безпеки необхідно враховувати важливий аспект. Оскільки потенціал – це до певної міри ймовірнісна категорія, яка характеризує можливості майбутнього, то виміряти його на основі кількісних методів не завжди можна. Адже фактичних даних не існує, є лише орієнтовні, очікувані, прогнозовані величини. У зв'язку з цим важливого значення набувають якісні методи оцінки, які можна в певному аспекті формалізувати та привести до окремих кількісних вимірів. Наукові пошуки в цьому контексті проводили Н. Слободянюк та Р. Шокер [332–333], які запропонували використання методу експертних оцінок для вимірювання ресурсної складової потенціалу фінансової безпеки на основні критеріїв: наявності знань та досвіду персоналу; якості різних типів документації (конструкторської, технологічної, експлуатаційної, ремонтної тощо); наявності прав власності на патенти, бренди, товарні знаки; наявності сертифікатів відповідності; забезпеченості сучасними засобами комунікації та інформаційними системами і технологіями; забезпеченості економічною

інформацією; наявності та частки наукоємної продукції; налагодження сталих зв'язків з контрагентами; іміджу суб'єкта господарювання; стану соціально-психологічного клімату та корпоративної культури. Науковці обґрунтували доцільність визначення потенціалу на основі узагальнення експертних оцінок сукупних значень показників за кожною групою ресурсів (окремо по трудових, фінансових, матеріальних, інформаційних та нематеріальних ресурсах). Надалі автори пропонують обчислювати параметри ресурсів для забезпечення з урахуванням коефіцієнтів значущості кожної групи ресурсів [332–333]. На нашу думку подібний підхід доцільно застосовувати й для інших складових потенціалу фінансової безпеки.

Н. Трусова та О. Гривківська [334] розробили інтегрований показник рівня потенціалу фінансової безпеки за такою формулою:

$$IPFS = \sqrt[6]{Efp * Erd * Ec * Eltl * Estl * Egs} \quad (2.5)$$

де *IPFS* – інтегральний рівень потенціалу фінансової безпеки аграрних суб'єктів господарювання;

Efp – ефективність використання готової продукції;

Erd – ефективність дебіторської заборгованості;

Ec – ефективність використання грошових коштів;

Eltl – ефективність використання довгострокових кредитів банків;

Estl – ефективність використання короткострокових кредитів банків;

Egs – ефективність державної підтримки [334].

В. Сословський та Р. Коломієць [335] у своєму дослідженні запропонували алгоритм превентивної та комплексної діагностики потенціалу фінансової безпеки та розробили метод розрахунку комплексного показника оцінки на основі методу «Шість сигм», мір схожості, включення та виключення та інтеграційних моделей [335].

П. Куліков [358] звернув увагу на доцільність використання динамічних

економетричних моделей оцінювання потенціалу підприємств, що забезпечує комплексний підхід до проведення дослідження, дозволяє вивчати динаміку та виявляти тенденції змін, а в кінцевому підсумку – уможливорює об'єктивні аналітичні висновки щодо закономірностей розвитку та управління потенціалом [358].

Незважаючи на значні наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених економістів, проблеми вивчення потенціалу фінансової безпеки потребує подальших наукових розвідок, удосконалення методології та наукових підходів.

Потенціал фінансової безпеки формується як сукупність внутрішніх ресурсів, сильних сторін та переваг суб'єкта господарювання, що дозволяє йому зберігати і посилювати власну фінансову безпеку. По результатах дисертаційного дослідження було з'ясовано, що формувати та посилювати потенціал фінансового убезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки в умовах економічних конфліктів необхідно за наступними ключовими напрямками.

Запобігання негативному впливу зовнішніх ризиків і загроз. Задля цього необхідно:

- створити ефективну систему виявлення і фіксації зовнішніх політичних, економічних, техніко-технологічних, екологічних, кліматичних, логістичних, інфраструктурних загроз, а також ризиків посилення військових дій, загострення найрізноманітніших конфліктів;
- забезпечити прогнозування й управління зовнішніми фінансовими ризиками через їхню диверсифікацію, хеджування, страхування, а також формування резервів фінансових ресурсів на покриття ймовірних втрат;
- вивчати та враховувати в управлінській діяльності усі можливості, що утворюються внаслідок розвитку інституційного та правового забезпечення господарської діяльності в аграрному секторі економіки, а також уникати можливих негативних наслідків регулюючого впливу.

Послаблення чинників виникнення та посилення внутрішніх загроз можливе через:

- удосконалення організаційної структури та управлінських процесів, ефективний розподіл функціональних обов'язків щодо управління фінансовою безпекою та пов'язаними із нею господарськими процесами, забезпечення прозорості у прийнятті та реалізації управлінських рішень для менеджерів різних рівнів;

- формування ефективної фінансової та кредитної політики через оптимізацію структури майна і капіталу, створення резервів та забезпечення достатнього рівня ліквідності активів та самого суб'єкта господарювання;

- розвиток управлінського персоналу та спеціалістів у сфері фінансової, інвестиційної та операційної діяльності через навчання та підвищення кваліфікації, набуття нових знань, навичок і компетентностей, а також через створення ефективної системи контролю виконання робочих функцій і завдань, посилення мотивації і стимулювання продуктивності праці, удосконалення корпоративної культури.

Розвиток адаптивності, гнучкості та здатності суб'єкта господарювання до сприйняття змін й інновацій. Задля цього необхідно:

- впроваджувати підходи до управління змінами аграрного суб'єкта господарювання через розвиток та активізацію індивідуальних, командних та організаційних змін, застосування дієвих форм і методів подолання опору змінам, усунення індивідуальних та організаційних бар'єрів змін;

- створення гнучкої організаційної структури через децентралізацію управлінських процесів та формування адаптивної організаційної структури;

- впровадження гнучких методів управління, у т. ч. на основі методології Agile та створення міжфункціональних команд для врегулювання економічних конфліктів та посилення фінансової безпеки;

- створення культури аграрних інновацій через розвиток інноваційного мислення та підтримку ініціатив співробітників щодо раціоналізаторства та

інноваційних змін, збільшення інновацій у техніку, технології, маркетинг, управління;

- посилення цифрової трансформації усіх сфер господарської діяльності та організації бізнесу;

- розвиток фінансової гнучкості в організації діяльності.

Удосконалення управлінських функцій щодо організації фінансової діяльності, фінансового планування, внутрішнього аудиту, аналізу та контролю передбачає:

- розвиток автоматизованих систем забезпечення виробничих процесів у рослинництві та тваринництві, управлінні й організації праці, забезпеченні моніторингу і контролю діяльності;

- розробку антикризових планів на випадок виникнення дестабілізаційних процесів, а також формування практик управління і організації бізнесу у разі непередбачуваних подій;

- удосконалення організації діяльності через оптимізацію структури суб'єкта господарювання, його ланок і підрозділів, створення інтегрованих систем і команд;

- удосконалення фінансового планування на основі підвищення гнучкості і адаптивності планів у разі будь-яких змін чи пертурбацій, інтеграції фінансових планів з виробничими, маркетинговими, соціальними, інвестиційними, інноваційними, соціальними;

- оптимізацію внутрішнього аудиту та контролю через розширення його функцій, автоматизацію процесів здійснення та запровадження ризик-орієнтованого підходу;

- удосконалення внутрішнього аналізу через розвиток інструментарію, оптимізацію інформаційного забезпечення, автоматизацію, інтеграцію з іншими управлінськими функціями та процесами розробки й прийняття управлінських рішень.

Посилення фінансової прозорості та поліпшення взаємодії з

партнерами і контрагентами вимагає:

- підтримки стійких партнерських взаємин, розвитку договірних відносин, поширення практики реалізації спільних проєктів та сумісної діяльності;
- розвитку системи зворотного зв'язку через постійний моніторинг реакції партнерів, споживачів, інших контрагентів, удосконалення комунікативних практик та оптимізації комунікаційних каналів;
- постійного удосконалення корпоративної етики, поширення засад соціальної відповідальності в бізнесі тощо.

Висновки до розділу 2

1. Методологія оцінювання фінансової безпеки залежить від тієї фінансової стратегії, що реалізується суб'єктом господарювання, та провідного критерію фінансового убезпечення. Таких стратегій виділяють три: агресивна, що характеризується ефективністю господарювання та використання капіталу, консервативна, що передбачає максимальну захищеність від фінансових ризиків та втрати фінансової стійкості, компромісна, зорієнтована на забезпечення достатнього рівня ліквідності. Для цих стратегій і критеріїв оцінювання фінансової безпеки відрізняється за своїми методами, інструментами, інформаційним забезпеченням тощо.

2. Основними кроками оцінювання фінансової безпеки є: аналіз цілей, що ставить перед собою суб'єкт господарювання; ідентифікація оптимальної фінансової стратегії; вибір провідного критерію фінансового убезпечення; визначення комплексу основних і допоміжних показників та індикаторів оцінювання фінансової безпеки; збір, первинна обробка та акумулювання інформації для аналізу; виділення найбільш впливових чинників, що суттєво впливають на формування та зміну провідного критерію убезпечення; прогнозування рівня фінансової безпеки на перспективу; моделювання

оптимального рівня фінансової безпеки з огляду на провідний критерій убезпечення та обрану фінансову стратегію; порівняння фактичного й прогнозованого рівнів фінансової безпеки з оптимальною моделлю.

3. Основними напрямками удосконалення методології оцінювання фінансової безпеки є: а) інтеграція сучасних аналітичних інструментів, через використання складних моделей для прогнозування, запровадження алгоритмів машинного навчання та використання можливостей штучного інтелекту, залучення великих масивів даних (Big Data); б) посилення гнучкості оціночних підходів шляхом інтеграції адаптивних та динамічних методів оцінювання, автоматизації оцінок та диференціації підходів для аналізу різних ситуацій; в) поєднання фінансових та нефінансових індикаторів оцінювання через інтегровані оцінки, визначення KPI для нефінансових індикаторів, оцінювання наявності та вимірювання міцності стохастичних зв'язків між фінансовими і нефінансовим індикаторами; г) запровадження інструментів раннього попередження і реагування; д) покращення комунікаційних каналів зацікавлених сторін.

4. Вивчення економічних конфліктів має здійснюватися на принципах індукції за дев'яти-етапним алгоритмом, що включає визначення природи економічного конфлікту, дослідження причин його виникнення або загострення, аналізу інтересів та ідентифікацію цілей сторін, виявлення їхньої мотивації, наявних ресурсів та владних можливостей й повноважень, моделювання та визначення сценарію розвитку, оцінку ймовірних наслідків для кожної зі сторін, аналіз ризиків посилення та можливостей зниження гостроти, прогнозу перспектив перебігу конфлікту та визначення шляхів його вирішення й оптимальних стратегій поведінки сторін.

5. У процесі дослідження економічних конфліктів доцільно використовувати низку спеціальних оціночних методів на основі Case-Study з елементами інтерв'ювання, експертних оцінок, моніторингу та аналізу медіа і публічної інформації, сценарного методу, аналізу чутливості, стрес-

тестування. Кейсовий метод виступає дієвим інструментом для поглибленого вивчення реальних ситуацій з виникнення та поширення економічних конфліктів, що дозволяє усвідомити усю їх складність та різноманітність, оцінити причинно-наслідкові зв'язки виникнення і поширення конфліктів, а також розробити практичні рішення з їх врегулювання. Посилення цього методу додатковими методами, визначеними у процесі дослідження, дозволяє забезпечити глибину та контекстуальність аналізу, виявляти провідні наративи щодо обґрунтування позиції сторін, оцінити наслідки конфлікту при реалізації різних стратегій поведінки та управлінських рішень.

6. Формувати та посилювати потенціал фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки в умовах економічних конфліктів необхідно шляхом удосконалення управлінських функції щодо організації фінансової діяльності, фінансового планування, внутрішнього аудиту, аналізу та контролю, запобігання негативному впливу зовнішніх ризиків і загроз, через послаблення чинників виникнення та загострення внутрішніх загроз, розвиток адаптивності, гнучкості та здатності суб'єкта господарювання до сприйняття змін й інновацій, посилення фінансової прозорості та поліпшення взаємодії з партнерами, контрагентами, державою.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [359–368].

РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ ТА ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ЇЇ ДИНАМІКУ

3.1. Соціально-економічні умови та ключові характеристики функціонування аграрного сектору

Широкомасштабне військове вторгнення росії на територію нашої держави по початок повномасштабної війни порушило весь порядок функціонування українського суспільства та економіки, катастрофічно позначилося на усіх сферах життя України. Значним став вплив війни й на аграрний сектор, який відбився на посиленні економічних конфліктів та погіршенні рівня фінансової безпеки.

Поряд з тим, війна суттєво позначилася на роботі різних державних структур, у т. ч. Державної служби статистики України, а також на можливостях збору та оприлюднення значного обсягу статистичної інформації, зокрема і тієї, що наочно характеризує діяльність та стан фінансової безпеки в аграрному секторі економіки. Частина даних, на яких ґрунтувалося дослідження до 2021 р. стали з початком війни недоступними. Це поширюється й на окремі дані за 2021 р., оскільки їх збір та оприлюднення відбувалося уже у 2022 р. після початку війни. Тому, деякі аспекти дослідження були завершені 2020-2021 рр., а та їх частина, де дані були доступні – 2022-2023 рр.

Також у процесі дослідження було проаналізовано вибірккову сукупність аграрних підприємств, що сформована вибіркковим чином і складалася із 38 суб'єктів. Таке дослідження включало дані 2021-2022 рр. Однак результати цього аналізу було використано для визначення найбільш показових індикаторів фінансової безпеки в аграрному секторі для моделювання

фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання. Тому ця частина дослідження викладена у 4 розділі дисертаційної роботи.

Основний аналіз у дисертаційному дослідженні щодо діагностики фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі був зосереджений на стабілізаційному періоді, що започаткувався по завершенню світової економічної кризи 2008-2009 рр., здебільшого починаючи з 2010 р., та ефективно тривав до 2020-2021 рр. Додатково було залучено окремі дані періоду 2000-2010 рр. для порівняння або підтвердження сталості економічних процесів та тенденцій. Деякі аспекти досліджень сконцентровано на 2015-2021 рр. як найбільш показовому. Оскільки повністю стабілізаційний період завершився із початком війни та військовим вторгненням росії в Україну 24 лютого 2022 р., то дані 2022-2023 рр. оцінювалися з урахуванням впливу війни, адже фінансова, економічна, виробнича, комерційна безпеки суб'єктів господарювання були порушені, а характер перебігу економічних конфліктів загострився. Такий підхід до дослідження фінансової безпеки та економічних конфліктів в аграрному секторі дозволяє створити дієве підґрунтя для ефективного управління в аграрному секторі та виваженого регулювання їх діяльності з боку держави як у військовий, так й у післявоєнний час.

Аграрний сектор є одним із ключових в економіці України. До його складу належить сільське, лісове та рибне господарства. Аграрний сектор забезпечує не лише продовольчу безпеку нашої держави та постачає продовольство населенню, а й формує сировинну основу для роботи переробної промисловості та утворює вагомую частку експортного потенціалу України.

Сільськогосподарські угіддя в Україні займають близько 42 млн. га, що складає понад 70 % загального фонду країни. Із них майже 79 % складають орні землі та багаторічні насадження, 13 % – пасовища, близько 8 % – сіножаті. Аграрний сектор розміщений у трьох природно кліматичних зонах – Степу, Лісостепу та Поліссі, що протягнуті із заходу на схід поперемінно від

південних до північних кордонів держави, а також у гірських та передгірських районах Карпат і Кримських гір. При цьому орні землі переважно знаходяться у степовій та лісостеповій зонах, пасовища – у Карпатах та на Поліссі, сіножаті – у долинах річок лісової та лісостепової природно-кліматичних зон.

Аграрний сектор формує значну частку ВВП України. Так, за даними Державної служби статистики України [369–372] у період з 2010 по 2023 рр. у фактичних цінах вона коливалася у межах від мінімальної позначки у 7,45 % у 2010 р. до максимальної позначки – 12,06 % у 2014 р. При цьому у 2019 р. частка аграрного сектору в цілому сягала 8,97 %, у 2020 р. – 9,31 %, а у 2021 р. – 11,80 %, у 2022 р. – 9,90 %, у 2023 р. – лише 6,87 % у ВВП України (див. рис. 3.1).

Водночас у порівняльних цінах 2016 р. частка аграрного сектору в сукупному ВВП коливалася від 7,95 % у 2010 р. до 11,73 % у 2016 р. При цьому у 2019 р. частка аграрного сектору у ВВП у порівняльних цінах склала 11,42 %, у 2020 р. – 10,60 %, а у 2021 р. – 10,89. Починаючи з 2022 р. дані у порівняльних цінах не оприлюднювалися. Як видно з рис. 3.1, продуккування ВВП в аграрному секторі залишалося до війни стабільним як у фактичних, так і у порівняльних цінах, однак з початком війни суттєво порушилося.

Аграрний сектор є важливим учасником зовнішньоекономічної торгівлі. Так, держава закуповує окремі продукти у цілій низці інших держав. Частково Україна імпортує окремі харчові продукти, сільськогосподарські та аграрні товари, які з об'єктивних причин не можуть бути вироблені в країні або виробництво яких економічно невиправдане, у тому числі з урахуванням сезонних коливань.

Однак імпорт залишається порівняно меншим від експорту та доволі стабільним у відносному вираженні. Зокрема, впродовж 2010-2021 рр. його частка у сукупних імпортних потоках коливалася в межах 8,7 – 12,0 % та не мала чіткої тенденції зміни. Зокрема, у 2015 р. порівняно із 2010 р. імпорт скоротився, а темп його зміни склав 60,5 %. У наступному періоді імпорт

також дещо скорочувався – у 2017 р. темп зміни сягнув 74,65 %, у 2018 р. – 87,74 %, у 2019 р. – 99,55 % порівняно із попередніми роками. Лише впродовж 2020-2021 рр. спостерігалися деякі зростання – 112,78 % у 2020 р. та 134,36 % у 2021 р. Після початку війни у 2023 р. імпорту агарного сектору сягнув 5,8 % у сукупному імпорті.

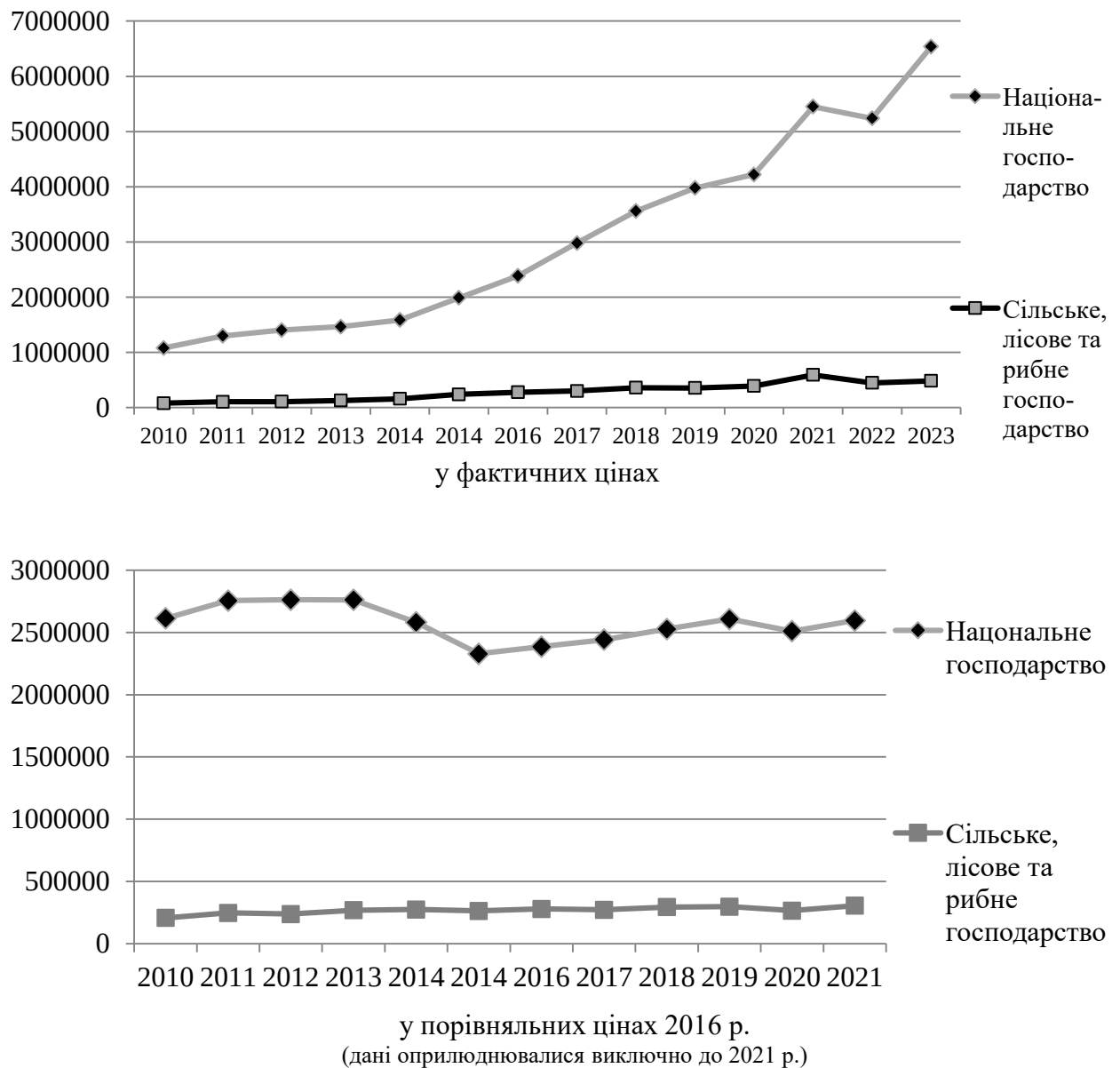

Рис. 3.1. Порівняльна динаміка ВВП у 2010-2023 рр. по економіці в цілому та у аграрному секторі, млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [369–370]

Натомість український експорт аграрної продукції та продуктів її переробки більш ніж у чотири рази перевищував імпорт та зростав упродовж тривалого періоду досить стабільно. Так, у 2015 р. порівняно з 2010 р. ріст склав 146,57 %, що перевищує 9 % щорічного приросту. Надалі зростання інтенсифікувалося і у 2017 р. сягнуло 178,71 %, у 2018 р. – 187,32 %, у 2019 р. – 222,87 %, у 2020 р. – 223,22 %, у 2021 р. – 278,88 %. Сукупно ці тенденції призвели до того, що Україна стала доволі впливовим гравцем на світових продуктових ринках та, особливо, на ринках сільськогосподарських товарів. Зокрема українські сільськогосподарські товаровиробники постачають свою продукцію у 190 країн світу. Наприклад, близько 43 % світового ринку соняшникової олії забезпечують українські товаровиробники. Експорт у довоєнному 2021 р. з України забезпечував близько 11 % світового ринку пшениці, 18 % - кукурудзи, 19 % - ячменю, а також значні частки інших світових ринків. У 2023 р. частка аграрного експорту у сукупному експорті сягнула 51,8 %.

При цьому Україна забезпечує зерном ті ринки, що вирізняються порівняно невисокою ціновою кон'юктурою, однак розміщені у густонаселених регіонах світу. Так, частка України на зерновому ринку Марокко, де мешкає 37 млн. населення, складає 22%, у Єгипті зі 100 млн. населенням – 26%, у Нігерії з 200 млн. населенням – 21%. Частка української кукурудзи на ринку Індонезії із 280 млн. населенням сягає – 31%, на ринку Бангладеш із 165 млн. населенням – 27 % [369]. По суті саме українські аграрії забезпечують значну частку зернових продуктів у макрорегіоні світу з 1 млрд. населення. Наочно посилення експортного потенціалу аграрного сектору України продемонстровано на рис. 3.2, з якого видно, що у 2010 р. частка у сукупному експорті сягала 19,3 %, то уже у 2015 р. зросла до 38,3 % й у 2017 – 2023 рр. коливалася в межах 39,3–51,8 %.

Така тенденція зростання аграрного та продуктового експорту з України

впродовж тривалого періоду була досить стійкою. У 2022 р. внаслідок війни спостерігається його порушення. Зокрема вже наприкінці лютого – початку березня 2022 р. уряд України з метою забезпечення власного населення призупинив експорт жита, вівса, цукру, обмежив вивезення пшениці, кукурудзи, курей, яєць та соняшникової олії. В умовах війни це абсолютно правильне рішення, покликане посилити продовольчу безпеку України. Однак надалі обмеження були скасовані й Україна продовжила експорт, зокрема й долаючи блокування портів росією. Можна переконливо стверджувати, що експортний потенціал українського аграрного сектору настільки стійкий, що у воєнний період рівень експорту був збережений (див. рис. 3.2).

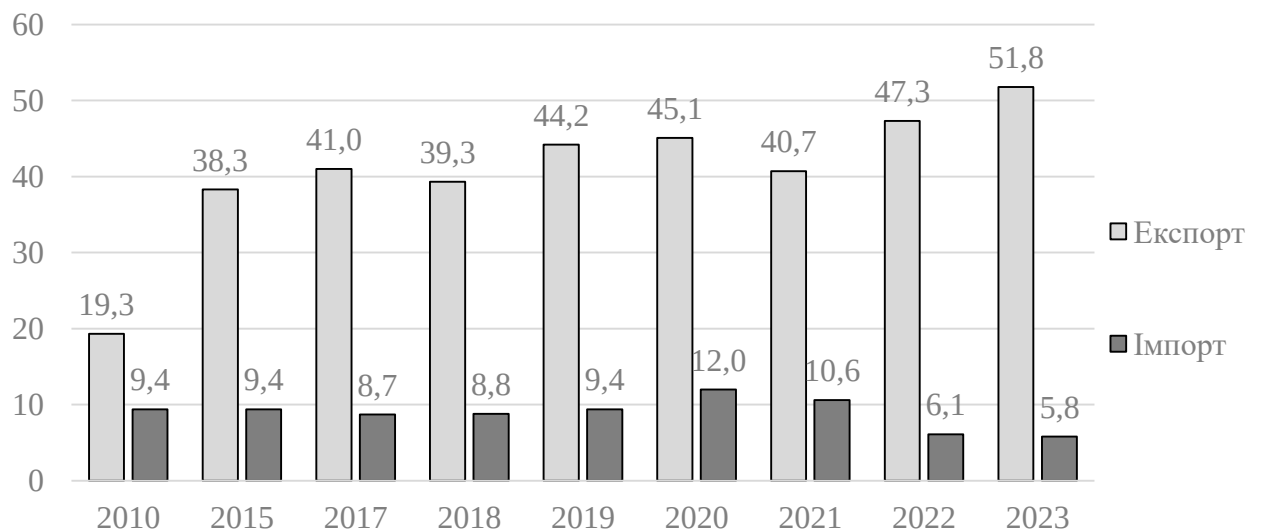

Рис. 3.2. Частки експорту та імпорту аграрної продукції й продуктів її переробки у структурі зовнішньої торгівлі України у 2010-2023 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [369]

Вагома частина продуктів аграрного сектору України представлена продукцією рослинництва і тваринництва, які однаково важливі для держави. Однак, за вартістю вироблюваної та реалізованої продукції рослинництво досить суттєво перевищує тваринництво. Рослинництво включає вирощування зернових, технічних, кормових, овочевих, баштанних культур і картоплі, садівництво, виноградарство і квіткарство. Провідні культури в

землеробстві – зернові: озима і яра пшениця, жито, озимий і ярий ячмінь, кукурудза, овес, гречка, просо та рис. У 2021 р. площа під зерновими і зернобобовими культурами сягнула 15915,5 тис. га, у тому числі під пшеницею – 7080,7 тис. га, кукурудзою – 5459,4 тис. га, ячменем – 2467,8 тис. га. Площа під іншими зерновими культурами у передвоєнному 2021 р. коливалася від 9,2 тис. га (тритикале) до 178,8 тис. га (овес), а під зернобобовими становила 311,2 тис. га. Зміни у 2022-2023 рр. були досить нестійкими, адже вагомою мірою обумовлювалися не стільки змінами у виробництві, скільки військовими діями та окупацією частини територій.

Упродовж останніх двох десятиліть виробництво рослинницької продукції зростає, особливо стрімкі обсяги приростів спостерігалися у 2010-2021 рр., що наочно продемонстровано даними табл. 3.1.

Так, у період одинадцяти останніх років з 2010 до 2021 рр. сукупний приріст вирощування зернових та зернобобових культур збільшився до 117,4 % або у 2,17 рази з 389078 тис. ц у 2010 р. до 845704 тис. ц. у 2021 р. При цьому у 2021 р. Україна отримала безпрецедентний за обсягами урожай та валовий збір зернових і зернобобових культур. Особливо значні прирости виробництва зернових спостерігалися у 2019 та 2021 рр. Як показують дані табл. 3.1, у військовий час у 2022-2023 рр. виробництво істотно скоротилося. Звичайно основним чинником цього була війна. Очікується, що після завершення війни буде відновлений обсяг виробництва, тому щодо структури і обсягів діяльності основний аналіз було зосереджено на даних 2021 р.

З-поміж усіх зернових найбільш значні прирости виробництва характерні були для проса (на 1553,6 % у 2021 р. порівняно з 2010 р.), зерна кукурудзи (на 283,0 % у 2021 р. порівняно з 2010 р.), а також пшениці (86,6 % за відповідний період). Нестабільним і подеколи скорочуваним в зерновому господарстві було лише виробництво гречки та рису. Загалом за обсягом виробництва зерна наша держава посіла одне з провідних місць у світі, а по пшениці, ячменю, кукурудзи упевнено посідає місця у першій десятці світових виробників.

Таблиця 3.1

Динаміка обсягів виробництва основних продуктів в аграрному секторі України (в усіх категоріях господарств)

Продукти	Роки								
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
<i>Продукти рослинництва, тис. ц</i>									
Культури зернові та зернобобові	389078	560593	527574	604121	691362	633445	845704	538637	597722
У т.ч.: - пшениця	175319	272773	267375	250709	288502	252761	327197	207292	216252
- кукурудза	103957	181508	147044	255165	291601	280600	398194	261869	310304
- ячмінь	88692	85762	85204	75309	91356	78329	96462	56082	55072
- жито	4937	3992	5191	4050	3437	4679	6161	3140	2312
- овес	4916	5115	4928	4387	4394	5349	4948	3785	4273
- гречка	нд	1397	1929	1443	887	1040	1134	1477	2107
- просо	1244	2123	877	803	1700	2570	20571	906	2035
- рис	нд	589	577	581	426	581	515	31	111
- культури зернобобові	6291	5277	12921	10027	7354	6205	7017	3342	4606
Соя	14630	36946	33448	42666	34965	27709	34093	34438	47425
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	14894	17683	22234	27807	33029	25864	29601	32503	41837
Соняшник	69626	110871	119378	138827	149234	131358	164398	113290	127600
Буряк цукровий фабричний	116711	70239	91933	94909	70488	82565	98346	99420	131300
Картопля	нд	208157	221666	224788	202234	208587	212995	209000	213590
Культури овочеві відкритого ґрунту	74970	83912	85334	86978	89644	91137	94165	75120	82970
Культури плодові та ягідні	16290	19882	19161	23745	19901	19426	20641	19950	19960
Виноград	3551	3518	3526	4326	3270	2692	2353	2579	2541
<i>Продукти тваринництва</i>									
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	2059	2323	2318	2355	2492	2478	2438	2207	2240
Виробництво молока, тис. т	11249	10615	10281	10064	9663	9264	8714	7768	7430
Кількість одержаних яєць від птиці свійської, млн. шт	17052	16783	15506	16132	16678	16167	14071	11922	11379
Виробництво вовни, т	4192	2270	1967	1908	1734	1573	1497	1237	1187

Джерело: узагальнено автором за даними Державної служби статистики України [369; 371–372]

Загалом вирощування, переробка і експорт українського зерна забезпечують істотні грошові надходження до державного бюджету і є підґрунтям для створення значної кількості робочих місць.

Важлива складова рослинництва в Україні – вирощування олійних та технічних культур: соняшнику, сої, цукрових буряків, ріпаку всіх видів, льону, хмелю, тютюну тощо. Нині соняшник займає близько 72 % усієї площі технічних культур або понад 6658 тис. га. Основні площі цієї культури зосереджені в степовій зоні та у південних частинах Лісостепу. Зазначимо, що до початку війни найвища концентрація посівів спостерігалася у Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Донецькій областях, частина з яких нині окуповані. Основними регіонами вирощування іншої важливої технічної культури – цукрових буряків, є області Лісостепу, на півночі Степу, а також півдня Полісся. Виробництво соняшнику з 69626 тис. ц у 2010 р. зросло до 164398 тис. ц у 2021 р.

Сукупна площа, засіяна цукровими буряками у 2021 р. сягала 226,3 тис. га. Потрібно зазначити, що з 2010 до 2021 рр. дещо скоротилося виробництво фабричного цукрового буряку на 15,7 % з 116711 тис. ц у 2010 р. до 98246 тис. ц у 2021 р. Однак таке скорочення пов'язане із зміною структури світового та українського цукрового ринку і має цілком об'єктивні причини.

Також досить значними є площі, зайняті соєю, що у 2021 р. перевищили 1317 тис. га. Аналізуючи тренди крайніх років, можемо стверджувати, що соя нині стала доволі важливою технічною культурою. Тому приріст обсягів її вирощування у 2021 р. порівняно з 2010 р. склав 133,0 % з 14630 тис. ц до 34093 тис. ц. В свою чергу посіви ріпаку озимого та кользи (ярого ріпаку) сягнули у 2021 р. 1001,3 тис. га. Ріпак нині перетворився на цінну культуру, що забезпечує сировину для виробництва біопалива. Тому за досліджуваний період його виробництво збільшилося з 14894 тис. ц до 29601 тис. ц або майже вдвічі (на 98,7 %). Загалом можна констатувати, що виробництво олійних та технічних культур в Україні суттєво зросло.

Кормові культури, відграючи важливу роль у розвитку тваринництва та утворюючи його кормову базу, тим не менш не займають значних площ. Так, у 2021 р. посіви кормового буряку займали 175,8 тис. га, а кормової кукурудзи – 216,4 тис. га. З цих площ було зібрано відповідно 5175,7 та 6817,7 тис. т відповідних продуктів.

Порівняно значні площі займає картопля – 1283,1 тис. га у 2021 р., овочі – 461,0 тис. га, плодові та ягідні культури – 188,0 тис. га, виноград – 34,0 тис. га. Основні райони виробництва картоплі – це Полісся і Лісостеп, а також приміські зони великих міст. Овочівництво поширене по всій території України і носить переважно позазональний характер. Крім того, різні райони України спеціалізуються на вирощуванні плодових культур. Великі плантації винограду розташовані на півдні країни і в Закарпатті. У середньому за 2010-2021 рр. виробництво овочів, плодів та ягід зросло на чверть – відповідно з 74970 тис. ц до 94165 тис. ц (на 25,6 % по овочах) та з 16290 до 20641 тис. ц (на 26,7 % по плодах та ягодах). Однак скоротилося виробництво винограду (на 33,7 %) з 3551 тис. ц у 2010 р. до 2353 тис. ц у 2021 р. Виробництво картоплі було нестабільним, а в певні періоди зростало (наприклад у 2017, 2018 та 2021 рр.), а в окремі – знижувалося.

Українське тваринництво традиційно спеціалізується на виробництві м'яса, м'ясопродуктів, молока, яєць та інших продуктів харчування, а також вовни. Тваринництво поділяється на скотарство (розведення великої рогатої худоби), свинарство, вівчарство, птахівництво тощо. Однак виробництво тваринницької продукції є нестабільним. Якщо виробництво м'яса всіх видів у 2011-2019 рр. порівняно зростало, то у 2020-2021 рр. зростання уповільнилося і склало менш 1 %. У цілому виробництво м'яса з 2010 до 2021 рр. зросло з 1531 до 2304 тис. т. Виробництво молока у досліджуваний період було нестабільним і зросло не значно – з 2217 тис. т у 2010 р. до 2750 тис. т 2021 р. Водночас в цей же час досить суттєво скоротилось виробництво яєць – з 10250 млн. шт. у 2010 р. до 6983 млн. шт. у 2021 р., а також

виробництво вовни – з 710 т у 2010 р. до 131 т у 2021 р.

Однак війна внесла свої суттєві корективи. Виробництво усіх аграрних продуктів у 2022-2023 рр. скоротилося. Це сталося внаслідок окупації частини площ України, неможливістю ведення господарської діяльності на прифронтових територіях, розривів господарських зв'язків, релокацією бізнесу та переселенням місцевих жителів, мінуванням угідь, обстрілів та з низки інших об'єктивних причин.

Водночас у грошовому еквіваленті, на відміну від натурального, виробництво аграрної продукції в останні десятиліття зросло надзвичайно суттєво, що пояснюється, з одного боку – інфляційними процесами та ціновою волатильністю, а з іншого – зростанням фізичних обсягів виробництва, що представлено на рис. 3.3. Однак і цінові показники з 2022 р. знижувалися.

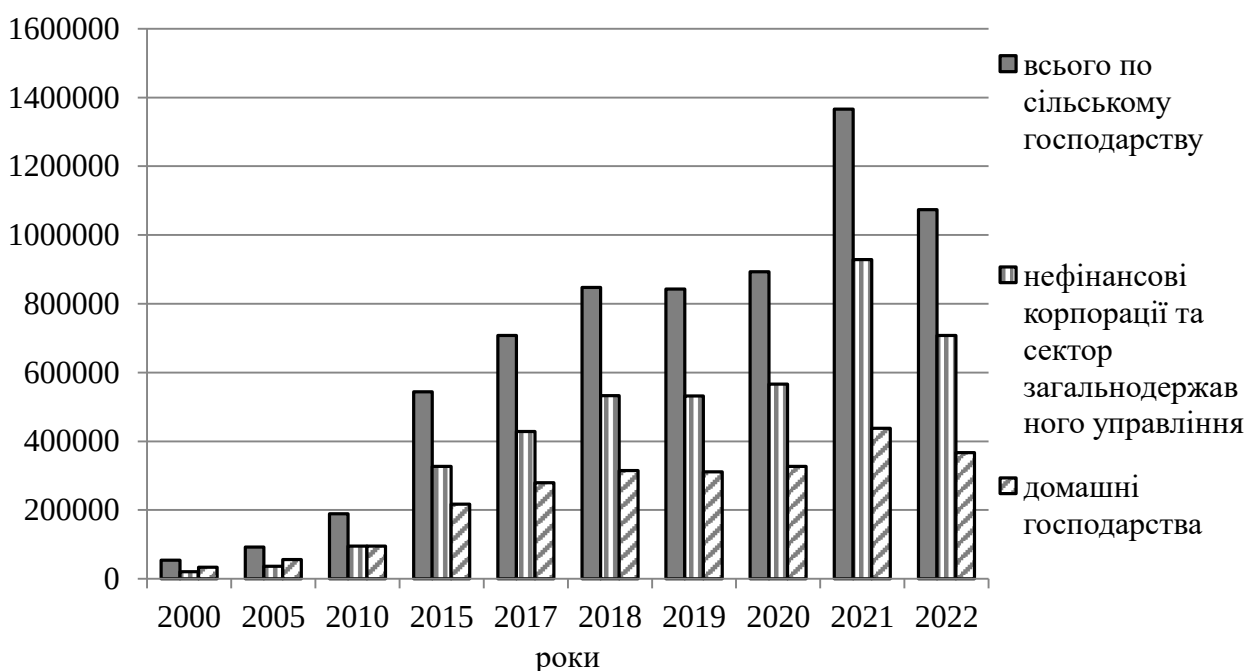

**Рис. 3.3. Динаміка випуску продукції аграрного сектору
у 2000-2022 рр., млн. грн.**

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [372]

Як видно з рис. 3.3 упродовж останніх двох десятиліть тандемно зростає як випуск продукції сільського господарства нефінансових корпорацій та

сектору загальнодержавного управління, так і домашніх господарств у грошовому еквіваленті. Однак, ці підвищувальні тенденції, тим не менш, значно різняться. Упродовж 1990-х рр., коли в економіці України та в аграрному секторі тривала затяжна трансформаційна криза, основне аграрне виробництво зосереджувалося у домогосподарствах, як найбільш життєздатних суб'єктах в умовах системних трансформаційних криз. Натомість із стабілізацією початку 2000-х рр. переважаючого зростання набув громадський сектор як такий, що має потужніший потенціал розвитку у позакризовий період.

Зокрема, якщо сукупний випуск продукції по аграрному сектору в цілому з 2000 по 2022 рр. зріс у 16,5 разів, то у громадському секторі зростання відбулося у 27,3 рази, тоді як у домашніх господарствах лише у 9,7 рази. Це пояснюється тим, що суб'єкти господарювання громадського сектору не лише нарощують виробництво продукції у фізичному обсязі, а й концентруються на більш дорогих видах діяльності. Упродовж 2021 р. зміни були найбільш потужними – у 25,2 рази порівняно із 2000 р. та 7,2 рази порівняно із 2010 р. по аграрному сектору в цілому та, відповідно, у 44,8 та 9,8 разів у громадському секторі та 13,1 та 4,6 разів у домашніх господарствах. А у 2022 р. спостерігалось скорочення виробництва.

В період з 2017 по 2020 рр. темпи зростання дещо уповільнилися. Наприклад, у 2018 р. порівняно з 2017 р. сукупний приріст виробництва сільськогосподарської продукції в цілому склав 19,8 %, тоді як у громадському секторі – 24,3 %, а у домашніх господарствах лише 12,7 %. У 2019 р. відбулося не суттєве зниження виробництва у межах 1-2 %, а у 2020 р. темпи приросту сягнули відповідно 5,9 % в цілому, 6,5 % в громадському секторі та 4,9 % у домогосподарствах. В цей же час обсяги випуску продукції відповідно склали 892,9 млрд. грн. всього, зокрема, 566,2 млрд. грн. у громадському секторі та 326,6 млрд. грн. – у домашніх господарствах. Однак, 2021 р. вирізнявся суттєвим зростанням – темпи приросту порівняно із 2020 р. сягнули відповідно

53,0 % в цілому, 64,0 % в громадському секторі та 34,0 % у домогосподарствах. У 2022 р. обсяги скоротилися.

Означені процеси позначилися на структурі аграрного виробництва (див. рис. 3.4). Так, якщо у 2000 р. майже 61,8 % виробництва аграрної продукції припадало на домашні господарства, то у 2010 р. їхня частка скоротилася до 50,0 %, у 2020 р. – до 36,6 %, а у 2021 р. – до 32,0 %, у 2022 р. – до 34,1 %. Така тенденція є цілком виправданою і позитивною для економіки, що зростає на індустріальних й інноваційних засадах. Адже, як правило, господарства громадського сектору, особливо великі та середні за розміром, спроможні більш ефективно та інтенсивно забезпечувати інноватизацію.

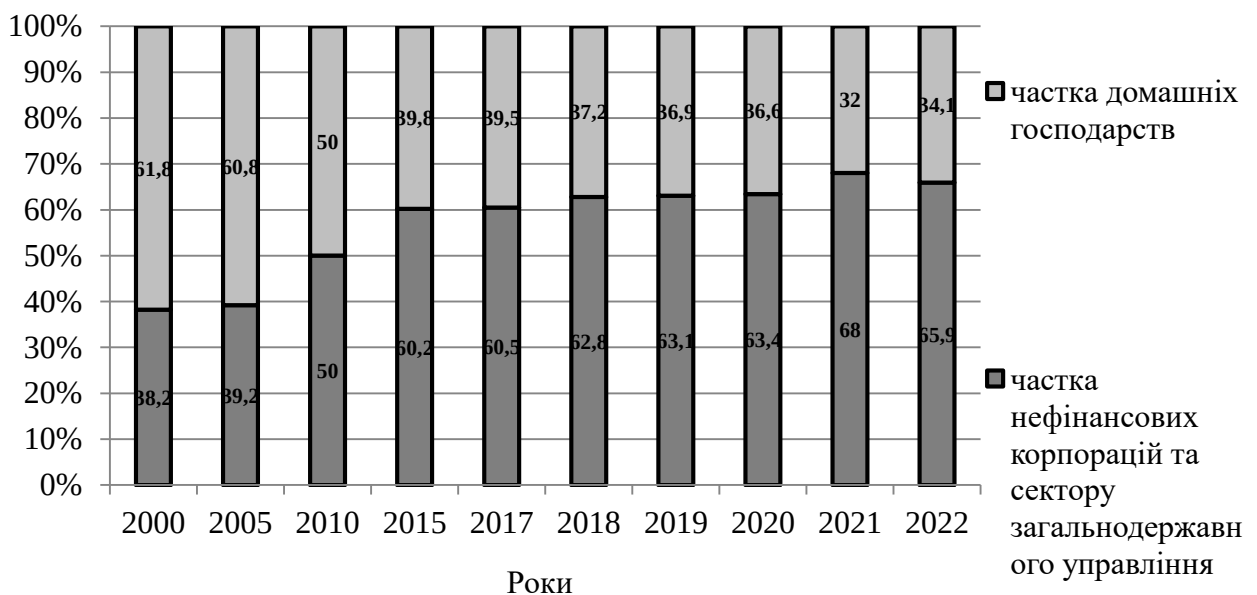

Рис. 3.4. Секторальна структура випуску продукції аграрного сектора у 2000-2022 рр., млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [372]

Виявлені тенденції не свідчать про скорочення сектору домашніх господарств та загалом особистих селянських господарств як їх найпоширенішої форми. Швидше вони показують певну структурну перебудову аграрного сектору економіки, коли виробництво основних

сільськогосподарських продуктів рослинництва, у т.ч. й експортоорієнтованих, таких як зерно, олійні і технічні культури, а також розвиток кормової бази для тваринництва зосереджується у підприємствах громадського сектору. Водночас виробництво продуктів харчування населення (овочів, картоплі, плодів, ягід тощо) поступово стає якщо не єдиною, то принаймні ключовою спеціалізацією домогосподарств.

Так само виробництво продукції тваринництва, особливо м'яса всіх видів та яєць, а згодом і молока поступово переходить на індустріальну основу та все більше зосереджується в крупних тваринницьких комплексах і птахофабриках, тоді як подібне виробництво у домогосподарствах поступово втрачає комерційну основу та переорієнтовується на забезпечені продуктових потреб сільських сімей.

Посилення ролі громадського сектору в аграрному секторі економіки України беззаперечно є трендом, що збережеться у перспективі та має цілком виправдане економічне підґрунтя. Хоча після 2022 р., а можливо і в недалекій перспективі, можна очікувати на тимчасове посилення ролі домогосподарств та збільшення їх частки у сукупному випуску аграрної продукції, ця тенденція стане швидше антикризовою реакцією на воєнний стан в державі та інші явища, спричинені війною на українській території. Беззаперечно у цей час такий процес буде не тільки виправданим, а й надзвичайно потрібним. Однак, з огляду на необхідність розвитку економіки України у повоєнний період, відродження та посилення нашого економічного та експортного потенціалу у майбутньому варто підтримати господарства громадського сектору.

Водночас тенденції реструктуризації аграрного сектору демонструють початок досить вираженого і впливового економічного конфлікту, що виникає в аграрному секторі між різними формами господарювання та відмінними за розмірами суб'єктами господарювання. Сучасні аграрні підприємства в Україні можна з певною часткою умовності розподілити на великі, середні та малі. При цьому серед малих форм нині досить чітко виділяється когорта

суб'єктів мікропідприємництва. За кількістю суб'єктів господарювання серед них помітно переважають саме малі та мікропідприємства (див. рис. 3.5).

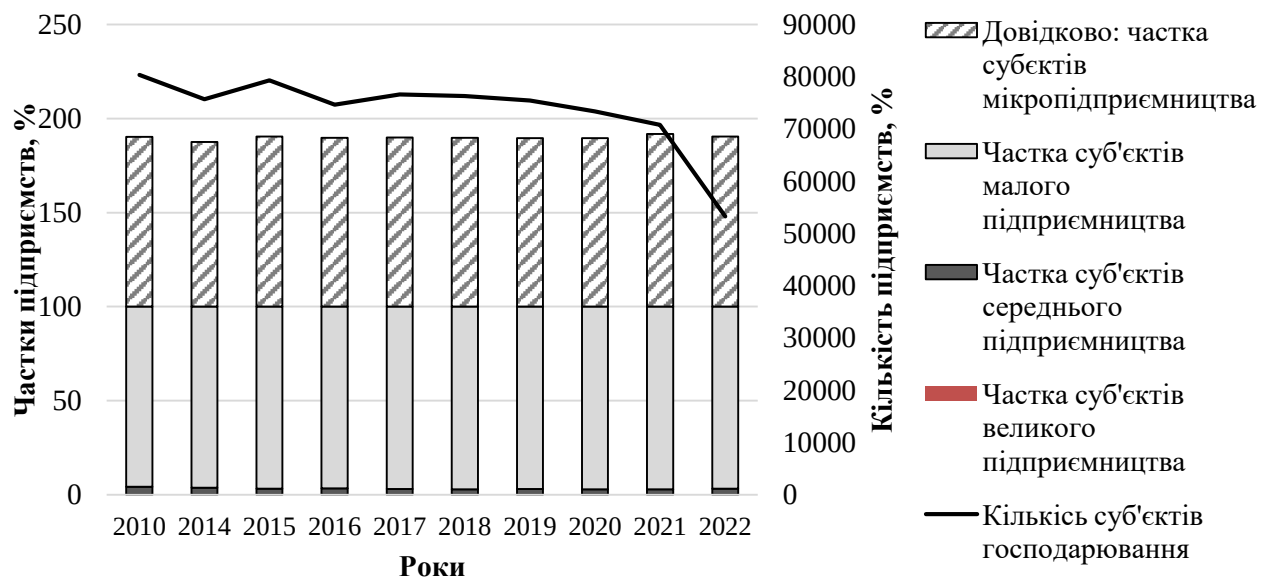

Рис. 3.5. Кількість та структура різних за розмірами аграрних підприємств залежно від обсягів виробництва і реалізації продукції, млн. грн.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [373–376]

Сутність зазначеного економічного конфлікту полягає в тому, що різні суб'єкти мають досить відмінні рівні конкурентоспроможності і можливостей ефективного господарювання у різних сегментах ринку. Однак прояви такого конфлікту найліпше проявляються на прикладі диференціації ефективності господарювання між великими, середніми та малими, у т.ч. мікро-, підприємствами і більш докладно будуть проаналізовані у наступному підпункті 3.2 дисертаційної роботи.

Однак кількість суб'єктів господарювання різних категорій не є достатньо показовим індикатором і не свідчить про реальну структурність аграрного сектору економіки України. Як видно з рис. 3.6, попри велику кількість малих підприємств у них зайнято значно менше половини усіх працівників аграрного сектору, тоді як більша частина зайняті у середніх підприємствах та близько 5-6 % - у великих.

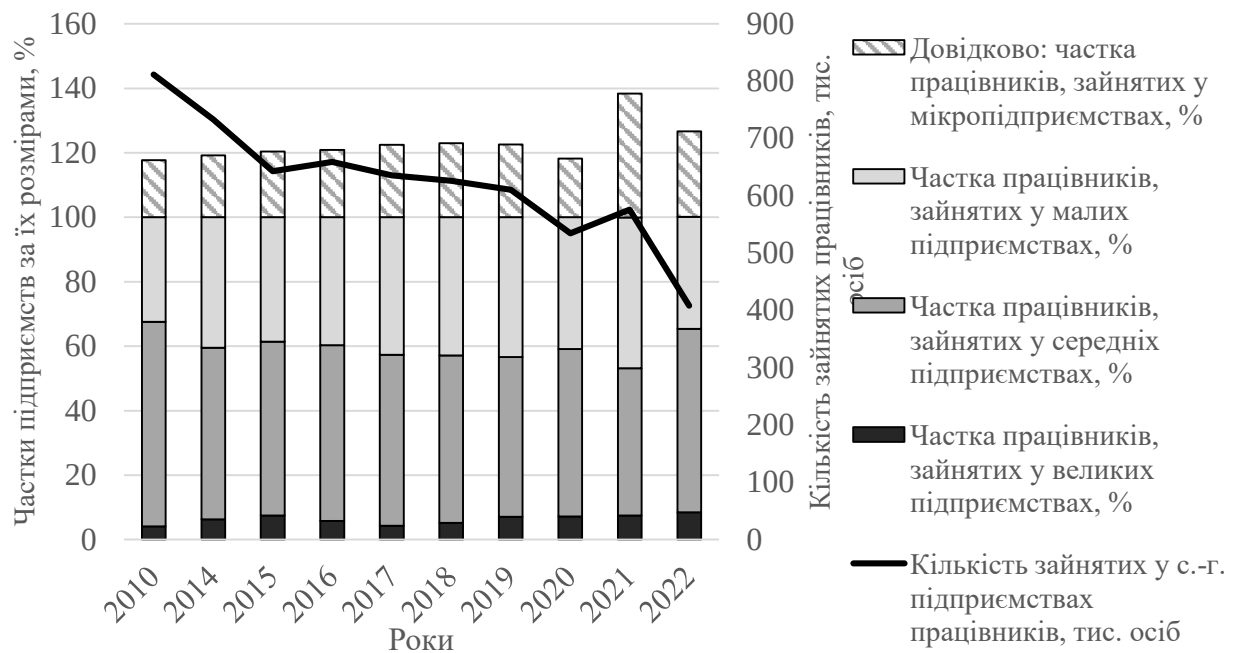

Рис. 3.6. Кількість зайнятих працівників та їх розподіл по різних за розмірами аграрними підприємствами

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [373–376]

Попри мізерну чисельність суб'єктів господарювання та порівняно незначну кількість створених робочих місць саме великі підприємства виробляють і реалізують значу частку аграрної продукції. В середньому за три останні роки – за передвоєнний період 2020-2021 рр. та перший рік війни 2022 р. частка великих аграрних підприємств у сукупному виробництві продукції сягала майже 13,7 %, а у обсязі сукупної реалізації – 12,9 % (див. рис. 3.7).

Показники виробництва у середніх за розміром аграрних підприємствах найбільш значні, вони сягають 47,9 %, реалізації – 47,8 %. У малих підприємствах було вироблено 38,4 % від сукупного обсягу продукції, реалізовано – 39,3 %. При цьому роль мікропідприємств при їх великій кількості не настільки помітна – у виробництві вона сягає лише 12,6 %, у реалізації – 12,8 %.

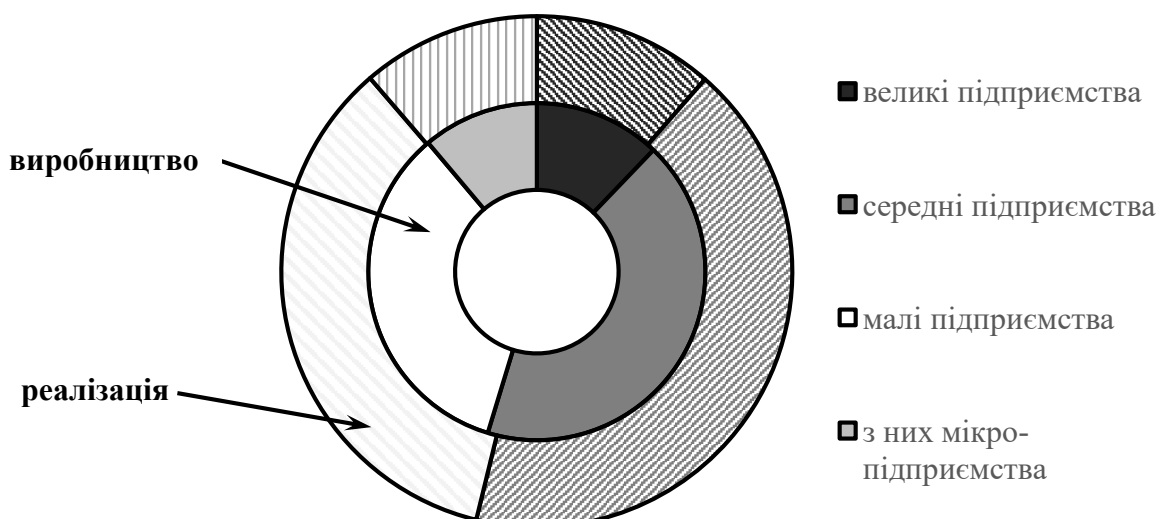

Рис. 3.7. Співвідношення різних за розмірами аграрних підприємств за обсягами виробництва і реалізації продукції (у середньому за три роки), %
Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [376]

Узагальнюючи основні показники розвитку аграрного сектору економіки України, а також соціально-економічні умови та ключові характеристики функціонування суб'єктів господарювання у ньому доцільно систематизувати основні тенденції, що сформувалися у період з 2010 по 2022 рр. Унаочнено вони представлені в табл. 3.2. Потрібно зазначити, що окремі важливі показники після початку війни не було оприлюднено Державною службою статистики України.

Отже, аграрний сектор України динамічно зростав у довоєнний період. У порівняльних цінах 2016 р. упродовж 2010-2021 рр. сукупний приріст виробленої продукції перевищив 52,4 %. Таке зростання забезпечене переважно галузями рослинництва. Адже приріст продукції рослинництва за означений період становив 76,0 %, тоді як продукції тваринництва дещо скоротилася. Цю ж тенденцію підтверджують і відносні показники приросту, які також свідчать про зростання виробництва продукції рослинництва. У період з 2010 по 2021 рр. приріст виробництва продукції з розрахунку на одну особу в порівняльних цінах 2016 р. в цілому сягнув майже 69,0 %, у тому числі продукції рослинництва – 150,5 %, та падіння тваринництва – на -30,4 %.

Таблиця 3.2

Основні показники, що характеризують розвиток аграрного сектору та його місце в економіці України

Показники	Роки							
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Виробництво продукції у господарствах усіх категорій у постійних цінах 2016 р., млн. грн.	467475	596833	620476	671294	680982	612122	712566	н.д.
у т.ч.: продукції рослинництва	329646	453017	480157	529348	538706	473377	580268	н.д.
продукції тваринництва	137828	143816	140319	141947	142277	138745	132298	н.д.
Вироблено продукції на одну особу у постійних цінах 2016 р., грн.	10191	13930	14604	15881	16203	14663	17221	н.д.
у т.ч.: продукції рослинництва	5598	8583	9204	10362	10703	9479	14024	н.д.
продукції тваринництва	4593	5347	5400	5519	5500	5184	3197	н.д.
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	80385	239806	303419	360998	356563	393077	593367	449148
Частка аграрної сфери у валовому внутрішньому продукті, %	7,45	12,06	10,18	10,14	8,97	9,31	10,89	8,57
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	3115,6	2870,6	2860,7	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7	н.д.
Частка населення, зайнятого в аграрному секторі, у сукупній чисельності, %	15,4	17,5	17,7	18,0	18,2	17,1	17,3	н.д.
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	1430	3140	5761	7166	8738	9734	11733	13061
У відсотках до середньомісячної номінальної заробітної плати в цілому по економіці, %	63,9	74,8	81,1	80,8	83,2	84,0	83,7	88,0
Капітальні інвестиції, млн. грн.	11568	30155	64243	66104	59130	50680	49127	н.д.
Частка у капітальних інвестиціях в економіку в цілому, %	6,1	11,0	14,3	11,4	9,5	10,0	9,3	н.д.
Вартість основних засобів, млн. грн.	67110	210169	341622	407146	469383	540463	595909	н.д.
Частка у сукупній вартості основних засобів, %	3,9	2,8	4,4	4,2	4,9	5,1	5,4	н.д.

Джерело: узагальнено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–371]

Валова додана вартість збільшилася з 82,9 млрд. грн. до 388,4 млрд. грн., проте її частка у сукупній доданій вартості по національному господарству України залишалася варіюючою й коливалася від 8,4 до 12,4 %, а впродовж 2019-2021 рр. сягала 10,4-12,4 %. Кількість зайнятого в аграрному секторі населення відчутно скоротилася – з 3116 тис. осіб до 2692 тис. осіб. Однак таке скорочення спричинене не стільки відтоком трудових ресурсів із аграрного виробництва, скільки загальнонаціональними демографічними процесами та трансформацією ринку праці в Україні. Адже частка зайнятого в аграрному секторі населення у сукупному обсягу збільшилася з 15,4 до 17,3 %. Заробітна плата зросла, скоротилася її різниця із середньою по економіці. Однак і досі таке співвідношення залишається на рівні лише 83,2-84,0 %.

Зростають обсяги капітальних інвестицій в аграрний сектор. За їх часткою у сукупних інвестиціях по державі вони відносно певною мірою відповідають ролі аграрного виробництва в економіці. При цьому забезпеченість основними засобами залишається (низькою), незважаючи на абсолютне і відносне зростання їх вартості.

Передовий світовий досвід доводить, що важливою складовою забезпечення конкурентоспроможності та фінансової безпеки аграрних підприємств, зокрема суб'єктів малого аграрного підприємництва, виступає ефективна державна політика бюджетної підтримки. Бюджетна підтримка дозволяє компенсувати частину поточних та капітальних витрат і тим самим забезпечити конкурентні переваги на цільових аграрних ринках. В Україні бюджетна підтримка аграріїв в останні роки, як правило, відбувається за такими напрямками: фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників; підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції; надання кредитів фермерським господарствам; формування статутного капіталу Фонду часткового гарантування кредитів в сільському господарстві, часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного

виробництва; компенсація витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення; державне стимулювання створення індустріальних парків.

У 2007-2023 роках у бюджетній підтримці сільського господарства за рахунок коштів Зведеного бюджету України спостерігалися певні особливості (рис. 3.8). Зокрема, незважаючи на зростання фактичних видатків Зведеного бюджету України на сільське господарство у 2007-2023 роках, у динаміці видатків у порівнянних цінах *(авт.: сума бюджетних видатків у порівнянних цінах за відповідний рік розраховувалася шляхом ділення фактичної суми видатків на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції)* в цілому спостерігається низхідна тенденція. У 2022-2023 роках мало місце суттєве зниження суми видатків Зведеного бюджету України на сільське господарство у зв'язку з широкомасштабним вторгненням на територію України російських окупантів, оскільки видаткова частина публічних бюджетів була, в першу чергу, зорієнтована на фінансування безпеки та оборони країни.

Основна частина видатків на бюджетну підтримку сільськогосподарських товаровиробників фінансується за рахунок коштів державного бюджету (рис. 3.9).

Частка місцевих бюджетів у сукупних публічних видатках на підтримку сільськогосподарського виробництва є значно нижчою порівняно з часткою держбюджету (рис. 3.10). В умовах завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад, реформування територіальної організації влади, повноцінного запуску ринку земель сільськогосподарського призначення та земельної дерегуляції створюються додаткові інституційні та фінансові передумови для нарощення обсягів бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників за рахунок коштів місцевих бюджетів, в першу чергу бюджетів територіальних громад базового рівня.

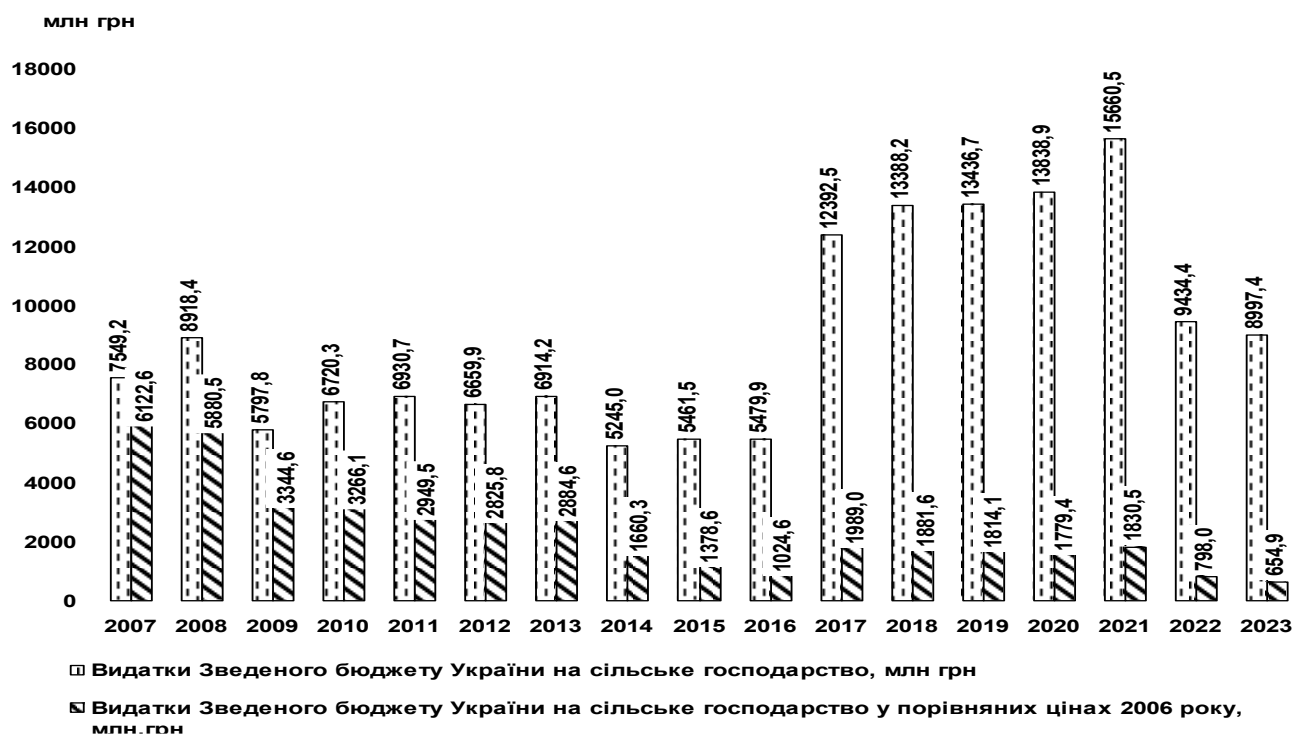

Рис. 3.8. Видатки Зведеного бюджету України на сільське господарство у 2007-2023 роках*

Джерело: побудовано автором за оперативними даними Міністерства фінансів та Держстату України [477-480]

Якщо видатки на бюджетну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, які фінансуються за рахунок коштів держбюджету, мають і надалі спрямовуватися на надання бюджетних дотацій виробникам тваринницької продукції, різноманітних видів продукції рослинництва, а також на компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва, то видатки місцевих бюджетів на підтримку сільського господарства мають в основному бути зорієнтованими на відтворення земель сільськогосподарського призначення, котрі виступають основним засобом виробництва та піддаються різноманітним порушенням та деградації внаслідок техногенного впливу, зокрема воєнних дій, та недотримання вимог природоохоронного законодавства.

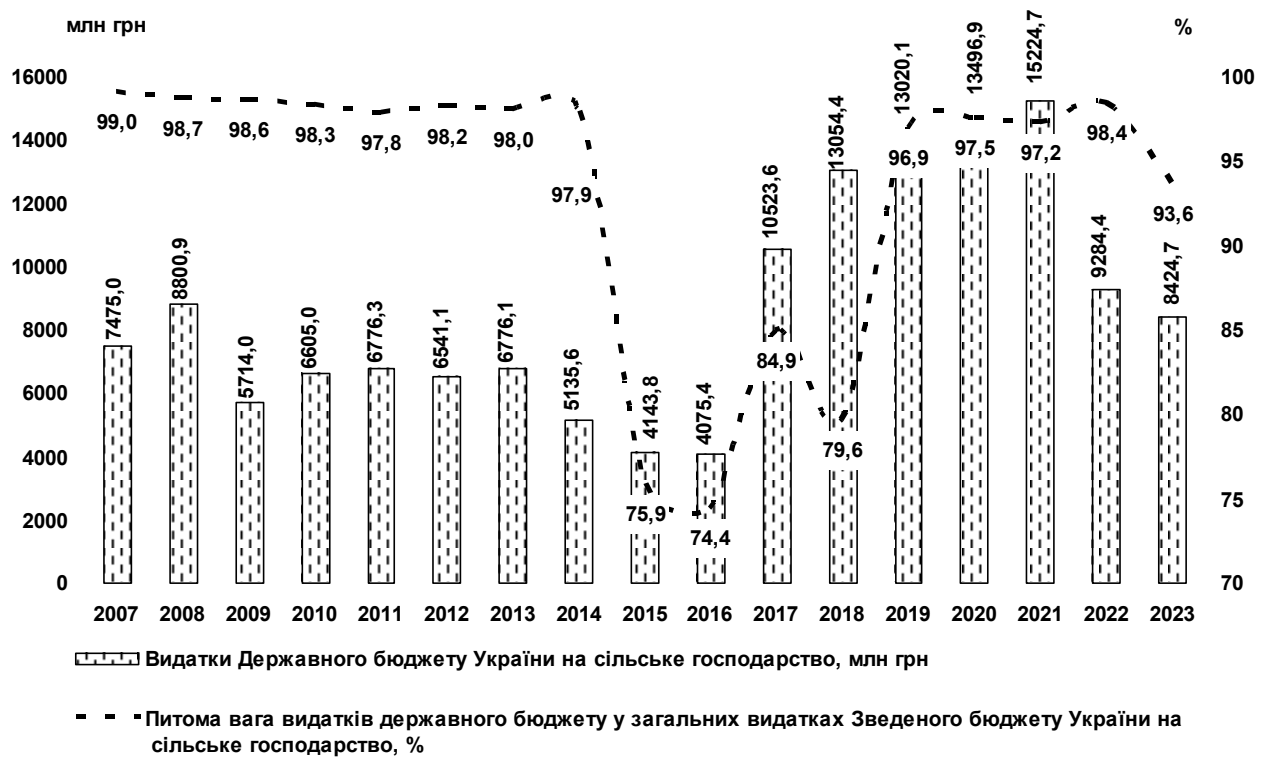

Рис. 3.9. Видатки Державного бюджету України на сільське господарство у 2007-2023 роках*

Джерело: побудовано автором за оперативними даними Міністерства фінансів та Держстату України [477-480]

Вчасне відтворення фізико-хімічних характеристик сільськогосподарських земель, в першу чергу їх родючості, виступає необхідною умовою збалансованого використання агроресурсного потенціалу. Тому формування надійних джерел стимулювання відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу є також складовою переведення аграрного сектора на модель сталого розвитку, оскільки сільськогосподарські угіддя – це основний засіб виробництва у сільському господарстві.

Рис. 3.10. Видатки місцевих бюджетів України на сільське господарство у 2007-2023 роках*

Джерело: побудовано автором за оперативними даними Міністерства фінансів та Держстату України [477-480]

Забезпечення видатків на відтворення земельно-ресурсного потенціалу аграрної сфери має відбуватися за рахунок створених у структурі місцевих бюджетів спеціальних фондів охорони земель. Такі спеціальні бюджетні фонди на рівні місцевого самоврядування повинні формуватися на основі концентрації в таких фондах частини плати за землю (як варіант 30% сукупних надходжень плати за землю), котра з 1 січня 2015 року є складовою податку на майно і повністю надходить до місцевих бюджетів. Зокрема, у 2023 році до місцевих бюджетів України надійшло 34,5 млрд грн плати за землю (авт.: плата за землю охоплює земельний податок та орендну плату за земельні ділянки). Тобто частину плати за землю доцільно концентрувати у спеціальних фондах місцевих бюджетів, щоб забезпечити її використання на реалізацію заходів по відтворенню та охороні земель. Механізм фінансування

відтворення земель передбачає надання прямих виплат сільськогосподарським товаровиробникам за рахунок коштів спеціальних фондів охорони земель, котрі створюються у структурі місцевих бюджетів.

Виходячи з того, що максимізація надходжень плати за землю до місцевих бюджетів виступає ваговою складовою зміцнення фінансової самодостатності місцевого самоврядування, це великою мірою мотивує місцеву владу забезпечувати ідентифікацію реальної бази її нарахування та адміністрування. Дотепер в Україні функціонує фактично спрощена система нарахування плати за землю як вагової складової податку на майно, що не дозволяє повністю використати потенціал збільшення податкових надходжень за рахунок еквівалентного розподілу податків на майно. Певною мірою у вітчизняну практику адміністрування місцевих податків і зборів доцільно імплементувати досвід Грузії, де податок на майно є єдиним місцевим податком. Більше того, нарахування податку на майно у Грузії відбувається за прогресивною ставкою, що дає можливість ув'язати вартість земельної ділянки з рівнем доходів домогосподарств.

Згідно з Податковим кодексом Грузії, особа, дохід сім'ї якої за попередній календарний рік перевищує 40 000 ларі, стає платником податку на майно. Крім того, якщо дохід сім'ї становить до 100 000 ларі, він оподатковується за ставкою 0,05–0,2% від оподатковуваної вартості майна на кінець податкового періоду, а для сімей з доходом 100 000 ларі або більше – за ставкою 0,8–1 [476]. Введення механізму нарахування плати за землю за прогресивною шкалою в Україні дасть можливість значно підвищити суми адміністрування даного фіскального інструменту, особливо за сільськогосподарські землі, котрі знаходяться поблизу великих міст і відповідно відзначаються високим рівнем нормативної грошової оцінки, що дасть можливість на порядки підвищити суми надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня і сформувати надійне джерело відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу як

основного засобу виробництва у сільському господарстві.

В цілому соціально-економічні умови та ключові характеристики функціонування аграрного сектору можна оцінити як цілком позитивні та сприятливі. Узагальнюючи вище викладене потрібно зазначити, що у процесі дослідження було встановлено, що найбільшу роль у розвитку аграрного виробництва в економіці України та його відродженні у повоєнний період на перспективу мають відігравати саме суб'єкти господарювання громадського сектору. Тому питанням вивчення їх фінансової безпеки та врегулюванню економічних конфліктів у них було приділено посилену увагу, а здійсненні у цих напрямках наукові дослідження є найбільш поглибленими. Встановлено, що різні аспекти прояву та чинники формування фінансової безпеки суттєво вирізняються у великих, середніх та малих, у тому числі й мікропідприємствах. Тому подальше дослідження значною мірою проводилися саме у такому розрізі.

3.2. Вплив конкурентних конфліктів на ефективність діяльності та фінансову безпеку

Як було показано у 1 розділі дисертаційної роботи, на функціонування аграрного сектору економіки впливає велика низка різноманітних економічних конфліктів, що позначаються на досить різних сторонах функціонування аграрних суб'єктів господарювання та аграрного сектору в цілому. Однак на ефективність господарювання найбільший вплив справляють економічні конфлікти конкурентного типу. Такі конфлікти стають результатом посилення ринкової конкуренції аграрних суб'єктів господарювання різних за розмірами, організаційно-правовими формами та, головне, за принципами діяльності й ресурсним забезпеченням.

Необхідно визнати, що сама по собі конкуренція є цілком позитивним економічним феноменом. Якщо мова йде про здорову конкуренцію, то можна

стверджувати, що вона змушує учасників ринку постійно удосконалювати свої товари, роботи й послуги та забезпечувати поліпшення ринкових пропозицій. Однак, на ринку в цілому та аграрному зокрема, може виникати нездорова викривлена конкуренція в асиметричній формі.

Так, нині в аграрному секторі економіки України на аграрних ринках по аналогічним продуктовим позиціям конкурують суб'єкти господарювання, які відносяться до категорій великих, середніх та малих підприємств, в т. ч. мікропідприємств. Ці суб'єкти мають різні вихідні умови ведення діяльності. У такий спосіб утворюється асиметрична конкуренція, яку аж ніяк не можна визнати здоровою. Асиметрична конкуренція призводить до цілком різної ефективності господарювання великих, середніх, малих та мікропідприємств, обумовлює складний та впливовий економічний конфлікт між ними. Для демонстрації цього конфлікту у даній частині дисертаційного дослідження було проаналізовано ефективність господарювання, ділову та ринкову активність в аграрному секторі, а також ключові індикатори платоспроможності, що безпосередньо залежить від ринкової активності та загалом операційної діяльності аграрних товаровиробників.

Так, у табл. 3.3 наведено динаміку обсягів виробництва і реалізації аграрної продукції у розрізі окремих груп аграрних підприємства – великих, середніх та малих із виділенням мікропідприємств.

Як видно з даних табл. 3.3, до 2021 р. обсяги виробництва та реалізації аграрної продукції стабільно зростали та у 2021 р. були рекордними. Це було обумовлено виключним господарським успіхом 2021 р. коли аграрії отримали високий врожай. Однак, уже у 2022 р. на тлі війни росії проти України обсяги виробництва та реалізації скоротилися. Зокрема скорочення виробництва у великих та малих підприємствах сягнуло 80 – 85 % від рівня 2021 р., у середніх підприємствах – 64,44 %. Знизилися і обсяги реалізації, зокрема у великих підприємствах до 97,13 % від рівня 2021 р, у середніх – 65,63 %, у малих – 78,20 %, у т. ч. мікропідприємствах – до 74,67 %.

При цьому внутрішній перерозподіл виробництва і реалізації аграрних продуктів по різних групах підприємств залишався порівняно стабільним. Так, упродовж трьох останніх років з 2020 по 2022 рр. частка великих підприємств у структурі виробництва коливалася в межах 12,9 – 15,0 %, а в структурі реалізації відповідно 12,9 – 16,4 %. Середніх підприємств відповідно 44,9 – 50,8 % та 45,8 – 51,6 %, малих 35,9 – 39,3 % та 36,3 – 40,1 %, мікропідприємств – 11,2 – 12,8 % та 11,6 – 12,6 %.

Показовим є те, що структура витрат виробництва, що подана у табл. 3.4, не суттєво відрізняється у різних групах аграрних підприємств. Адже, як було встановлено у процесі монографічних досліджень автора, аграрні підприємства, незалежно від їхнього розміру, часто виробляють аналогічні або цілком споріднені продукти, а потім функціонують і конкурують на одних і тих же аграрних ринках. Так, лєвова частка витрат – від 75 до 81 % припадає на матеріальні витрати, 8 – 10 % на амортизацію. Водночас, витрати на оплату праці у середніх підприємств порівняно більш значимі.

Таблиця 3.3

Динаміка обсягів та структури виробництва і реалізації продукції аграрних підприємств за їх розмірами

Підприємства за розмірами	Роки									Приріст у 2022 р. % порівняно з	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами, млн. грн.</i>											
Великі	31585	61215	53034	38880	54758	74132	78052	114806	111515	353,06	97,13
Середні	117041	183214	206594	237987	272210	275954	289400	474412	311366	266,03	65,63
Малі	65304	117881	144018	177513	198129	206240	238031	329443	257609	394,48	78,20
з них мікро	19274	34058	45543	54239	60854	65480	77307	102918	76846	398,70	74,67
<i>Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами, млн. грн.</i>											
Великі	41015	68731	57660	46424	63283	80992	90515	130042	109851	267,83	84,47
Середні	144677	213148	245522	269043	312526	312554	316443	510833	329184	227,53	64,44
Малі	95234	127234	161821	195697	225146	227006	253992	364854	293613	308,31	80,47
з них мікро	32588	35184	51150	60058	70032	75056	82956	116748	89884	275,82	76,99
<i>Частки підприємств у реалізації продукції (товарів, послуг), %</i>										Відхилення +- 2022 р. від	
										2014 р.	2021 р.
Великі	14,8	16,9	13,1	8,6	10,4	13,3	12,9	12,5	16,4	1,6	3,9
Середні	54,7	50,6	51,2	52,4	51,9	49,6	47,8	51,6	45,8	-8,9	-5,9
Малі	30,5	32,5	35,7	39	37,7	37,1	39,3	35,9	37,9	7,4	2,0
з них мікро	9,0	9,4	11,3	11,9	11,6	11,8	12,8	11,2	11,3	2,3	0,1
<i>Частки підприємств у виробництві продукції (товарів, послуг), %</i>											
Великі	14,6	16,8	12,4	9,1	10,5	13	13,7	12,9	15,0	0,4	2,1
Середні	51,5	52,1	52,8	52,6	52	50,4	47,9	50,8	44,9	-6,6	-5,9
Малі	33,9	31,1	34,8	38,3	37,5	36,6	38,4	36,3	40,1	6,2	3,8
з них мікро	11,6	8,6	11	11,7	11,7	12,1	12,6	11,6	12,3	0,7	0,7

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [373–376]

Таблиця 3.4

Розмір та структура витрат на виробництво продукції в аграрних підприємствах

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг), млн. грн.</i>											
Великі	29736	44926	43164	43458	66030	84884	70174	99773	100742	71006	969
Середні	108164	147442	179995	219434	259153	253375	255568	286953	285591	177427	-1362
Малі	52016	82614	103386	126027	156357	170375	186528	219442	213318	161302	-6124
з них мікро	14230	23615	32368	27715	43724	49773	58406	70587	65984	51754	-4603
<i>Структура виробничих витрат: частка матеріальних витрат та витрат на оплату послуг, використаних у виробництві, %</i>											
Великі	86,80	86,75	85,93	85,33	86,36	81,87	75,91	78,72	80,96	-5,84	2,24
Середні	78,31	79,37	79,83	78,44	77,25	74,88	74,09	73,79	74,99	-3,32	1,20
Малі	81,73	84,68	84,05	81,26	81,52	78,80	78,01	77,92	75,90	-5,83	-2,02
з них мікро	80,60	85,69	84,53	79,17	83,27	79,56	79,66	77,96	75,96	-4,64	-2,00
<i>частка амортизації, %</i>											
Великі	4,03	4,13	4,42	5,38	5,62	7,69	10,91	10,01	9,22	5,19	-0,79
Середні	5,64	5,65	5,20	5,56	6,14	7,14	7,93	7,55	7,56	1,92	0,01
Малі	6,07	5,03	5,81	6,95	7,35	8,13	9,39	9,00	10,51	4,44	1,51
з них мікро	5,92	4,61	5,13	7,91	6,31	7,09	8,06	9,12	10,74	4,82	1,62
<i>частка витрат на оплату праці, %</i>											
Великі	6,40	5,85	6,31	6,13	6,05	8,00	9,69	8,80	7,52	1,12	-1,28
Середні	10,51	9,51	10,33	11,21	11,58	12,58	12,69	13,59	12,52	2,01	-1,07
Малі	7,74	5,59	5,58	6,95	7,18	7,74	7,80	7,55	8,42	0,68	0,87
з них мікро	8,57	4,95	4,98	6,91	7,34	6,85	6,38	5,67	6,35	-2,22	0,68
<i>частка відрахувань на соціальні заходи, %</i>											
Великі	2,26	1,73	1,28	1,21	1,22	1,53	2,00	1,78	1,49	-0,77	-0,29
Середні	3,83	3,24	2,20	2,38	2,46	2,67	2,69	2,85	2,65	-1,18	-0,20
Малі	2,78	2,04	1,34	1,60	1,69	1,78	1,80	1,88	1,88	-0,90	0,00
з них мікро	2,86	1,79	1,40	1,86	2,00	1,85	1,72	1,62	1,59	-1,27	-0,03
<i>частка інших витрат, %</i>											
Великі	0,51	1,54	2,06	1,94	0,75	0,91	1,50	0,69	0,81	0,30	0,12
Середні	1,71	2,23	2,43	2,40	2,57	2,74	2,61	2,23	2,27	0,56	0,04
Малі	1,68	2,66	3,22	3,24	2,26	3,55	3,01	3,65	3,33	1,65	-0,32
з них мікро	2,05	2,95	3,97	4,15	1,08	4,65	4,17	5,62	5,36	3,31	-0,26

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [373–376]

Попри те, що аграрні товаровиробники характеризуються подібним перерозподілом витрат, ефективність їх господарювання різниться досить помітно, що видно з даних табл. 3.5. Так, продуктивність праці у великих підприємствах, обчислена як обсяг виручки від реалізації на 1 працівника, у 2020 р. майже у два рази перевищувала відповідний показник у середніх та малих підприємствах та була у тричі більшою від продуктивності праці в мікропідприємствах. У 2021 р. викривлення дещо скоротилися, однак у 2022 р. ще більше посилювалося. У великих підприємствах у 2022 р. вона була у 2,5 рази більшою порівняно з малими і середніми підприємствами та у 3,3 рази порівняно з мікропідприємствами. Прибутку з розрахунку на 1 працюючого у великих підприємствах у 2022 р. отримано у 3,3 рази більше, ніж у середніх та малих підприємствах, та понад 6 разів більше, ніж у мікропідприємствах.

Якщо до 2020 р. варіативність рентабельності виробництва і продажу аграрної продукції була такою, що було важко визначити стабільне лідерство якоїсь із груп аграрних підприємств, то у 2020 р. вона відносно вирівнялася. Однак, в умовах поширення пандемії та війни (тобто в умовах криз та соціально-економічних катаклізмів) у 2021 та 2022 рр. лідерство великих підприємств за показниками ефективності стало безспірним. Адже у передвоєнний рік та рік повномасштабного вторгнення чиста рентабельність продажів, виробленої продукції та діяльності у великих підприємствах вдвічі перевищували відповідні показники по мікропідприємствах та були на 40 – 50 % вищими порівняно із середніми та малими підприємствами.

Виявлені тенденції свідчать про те, що великі підприємства залишаються більш стійкими, конкурентоспроможними та ефективними не лише в роки стабільності, а й в умовах дестабілізації. Вони краще можуть реагувати на чисельні економічні конфлікти, зберігаючи своє положення на ринку і здатність продовжувати господарську діяльність.

Таблиця 3.5

Оцінка впливу ефективності господарювання на фінансову безпеку різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Отримано виручки з розрахунку на 1 залученого працівника, тис. грн.</i>											
Великі	684	1270	1388	1422	1682	1711	2027	2651	3232	2548	581
Середні	300	529	575	706	838	914	1043	1802	1343	1043	-459
Малі	220	475	551	654	738	779	1088	1437	1369	1149	-68
з них мікро	137	260	331	379	423	475	794	982	989	852	7
<i>Отримано чистого прибутку з розрахунку на 1 залученого працівника, тис. грн.</i>											
Великі	113	514	316	295	345	116	225	1115	526	413	-589
Середні	24	127	119	105	118	227	145	389	171	147	-218
Малі	23	137	137	93	79	75	149	385	150	127	-235
з них мікро	10	71	73	28	34	42	110	240	83	73	-157
<i>Припадає виручки на 1 грн. витрат на оплату праці, грн.</i>											
Великі	16,59	23,31	19,47	14,58	13,71	10,93	11,48	13,07	14,72	-1,87	1,65
Середні	10,29	13,07	11,11	9,67	9,07	8,67	8,93	12,17	8,71	-1,58	-3,46
Малі	16,23	25,51	24,96	20,26	17,65	15,65	16,36	19,88	14,42	-1,81	-5,46
з них мікро	15,81	29,13	28,25	28,33	18,96	19,20	20,75	25,72	18,33	2,52	-7,39
<i>Частка витрат на оплату праці в виручці, %</i>											
Великі	6,03	4,29	5,14	6,86	7,29	9,16	8,71	7,65	6,79	0,76	-0,86
Середні	9,72	7,65	9,00	10,34	11,03	11,55	11,20	8,22	11,49	1,77	3,27
Малі	6,16	3,92	4,01	4,93	5,67	6,39	6,11	5,03	6,93	0,77	1,9
з них мікро	6,33	3,43	3,54	3,53	5,28	5,21	4,82	3,89	5,45	-0,88	1,56
<i>Співвідношення прибутку до оподаткування та виручки, %</i>											
Великі	8,27	8,53	46,74	31,08	14,72	15,10	11,27	42,05	16,42	8,15	-25,63
Середні	10,60	5,20	21,39	18,15	13,13	14,06	14,03	21,77	13,01	2,41	-8,76
Малі	3,47	5,88	23,72	20,19	12,89	10,42	13,79	26,84	11,04	7,57	-15,8

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
з них мікро	0,58	4,11	20,47	18,71	6,78	7,66	14,03	24,53	8,57	7,99	-15,96
<i>Чиста рентабельність продаж, %</i>											
Великі	16,54	40,49	22,79	20,74	20,49	6,78	11,12	42,05	16,28	-0,26	-25,77
Середні	8,01	24,00	20,73	14,89	14,14	24,81	13,93	21,58	12,75	4,74	-8,83
Малі	10,55	28,92	24,80	14,29	10,75	9,58	13,70	26,76	10,95	0,4	-15,81
з них мікро	7,15	27,30	22,16	7,46	8,09	8,91	13,90	24,41	8,42	1,27	-15,99
<i>Рентабельність виробленої продукції, %</i>											
Великі	12,73	36,06	20,96	17,37	17,73	6,21	9,59	37,12	16,53	3,8	-20,59
Середні	6,48	20,63	17,44	13,17	12,31	21,90	12,74	20,04	12,06	5,58	-7,98
Малі	7,23	26,80	22,07	12,96	9,46	8,71	12,84	24,16	9,60	2,37	-14,56
з них мікро	4,23	26,42	19,73	6,74	7,03	7,77	12,95	21,52	7,20	2,97	-14,32
<i>Рентабельність діяльності, %</i>											
Великі	17,56	55,17	28,00	18,55	16,99	5,92	12,37	48,38	18,03	0,47	-30,35
Середні	8,66	29,82	23,79	16,14	14,85	27,02	15,78	35,68	13,90	5,24	-21,78
Малі	13,24	41,27	34,54	20,13	13,62	11,60	17,49	40,17	13,22	-0,02	-26,95
з них мікро	9,68	39,37	31,18	14,60	11,26	11,72	18,40	35,59	9,81	0,13	-25,78

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [373–376]

Однак, якщо ефективність господарювання у великих підприємствах стала більш наочною у кризові роки, то ефективність використання капіталу у великих підприємствах стабільно залишається більш значимою весь період, що видно з даних табл. 3.6. Потрібно зазначити, що ефективність використання капіталу є більш показовим індикатором, ніж ефективність діяльності у ринкових умовах господарювання. Адже дозволяє оцінити наскільки вигідно чи навпаки невигідно вкладати інвестиції у діяльність суб'єкта господарювання. Так, рентабельність активів у великих аграрних підприємствах у більшості досліджуваних періодів була найвищою, навіть у воєнний 2022 р. вона сягнула майже 7 %, тоді як у мікропідприємствах склала мізерні 2,81 %. Водночас, рентабельність власного капіталу була відносно співставною в усіх групах аграрних підприємств. При цьому різниця у рентабельності сукупного і власного капіталу у різних групах аграрних підприємств вагомою мірою пояснюється відмінностями у фінансовій політиці та використанням різних фінансових моделей, залежно від розміру підприємства. У великих та середніх підприємствах упродовж усього періоду дослідження спостерігалися кращі показники рентабельності основних засобів та оборотних активів порівняно із малими та мікропідприємствами. У середньому такі ж відмінності спостерігалися по показникам щодо строків окупності власного капіталу та рентабельності власного оборотного капіталу. Частіше кращими були коефіцієнти самофінансування та стійкості економічного зростання.

В цілому проведений аналіз дає підстави стверджувати, що великі та середні підприємства працюють більш ефективно та рентабельно, порівняно з малими та мікропідприємствами.

Однак в кінцевому підсумку конкуренція впливає не лише на індикатори ефективності, а й на показники ділової активності, на здатність суб'єктів господарювання здійснювати значну кількість операцій на ринку (фактів продажу, партій продажу, обсягів тощо).

Таблиця 3.6

Показники впливу ефективності використання активів і капіталу різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2020р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Рентабельність основних засобів, %*</i>											
Великі	64,68	215,83	108,57	62,75	45,49	9,88	15,21	45,57	17,62	-47,06	-27,95
Середні	19,79	79,44	55,64	39,05	35,47	53,05	31,16	52,06	20,44	0,65	-31,62
Малі	21,37	86,31	61,27	31,49	21,49	18,03	26,31	53,58	16,76	-4,61	-36,82
з них мікро	12,37	70,44	48,36	14,91	14,47	15,41	24,08	41,34	10,29	-2,08	-31,05
<i>Рентабельність оборотних активів, %</i>											
Великі	11,21	26,09	10,24	7,04	19,85	6,58	9,92	33,68	11,47	0,26	-22,21
Середні	7,16	20,57	12,84	12,49	12,27	23,58	13,26	28,03	9,79	2,63	-18,24
Малі	7,66	16,56	4,12	10,54	7,50	7,21	10,20	23,90	6,85	-0,81	-17,05
з них мікро	4,87	11,93	1,86	4,78	3,89	4,82	7,91	16,69	3,86	-1,01	-12,83
<i>Рентабельність власного капіталу, %</i>											
Великі	20,46	41,57	19,69	12,44	17,62	5,49	8,72	32,75	12,48	-7,98	-20,27
Середні	11,32	36,14	24,25	16,91	15,32	27,93	14,86	30,38	11,38	0,06	-19,00
Малі	12,38	36,27	27,18	15,65	12,67	10,62	13,51	28,24	8,92	-3,46	-19,32
з них мікро	7,76	30,19	23,81	8,90	11,94	8,83	13,01	25,45	6,22	-1,54	-19,23
<i>Строк окупності власного капіталу</i>											
Великі	4,89	2,41	5,08	8,04	5,67	18,22	11,47	3,05	8,01	3,12	4,96
Середні	8,83	2,77	4,12	5,91	6,53	3,58	6,73	3,29	8,79	-0,04	5,50
Малі	8,08	2,76	3,68	6,39	7,89	9,41	7,40	3,54	11,21	3,13	7,67
з них мікро	12,89	3,31	4,20	11,23	8,37	11,33	7,69	3,93	16,07	3,18	12,14
<i>Рентабельність власного оборотного капіталу, %</i>											
Великі	26,10	66,61	33,73	24,44	60,49	28,03	44,92	116,46	42,75	16,65	-73,71
Середні	18,03	58,71	41,43	30,90	29,72	61,03	29,26	72,96	25,69	7,66	-47,27
Малі	21,56	56,67	48,59	33,72	24,25	20,52	28,91	59,70	19,09	-2,47	-40,61

Продовження табл. 3.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
з них мікро	17,71	55,27	50,57	25,45	17,84	20,16	30,20	66,23	15,73	-1,98	-50,50
<i>Рентабельність активів, %</i>											
Великі	8,70	19,63	8,07	5,32	10,39	3,05	4,69	19,35	6,95	-1,75	-12,40
Середні	4,69	14,72	9,63	8,54	8,21	14,95	8,50	18,22	6,62	1,93	-11,60
Малі	5,26	13,07	3,79	7,35	5,23	4,85	6,93	16,52	4,86	-0,40	-11,66
з них мікро	3,18	9,61	1,77	3,42	2,91	3,47	5,58	11,89	2,81	-0,37	-9,08
<i>Коефіцієнт самофінансування</i>											
Великі	–	1,27	0,25	0,30	-0,32	5,32	0,54	1,43	-0,12	–	-1,55
Середні	–	0,78	0,95	0,92	0,72	-0,09	0,74	0,54	0,37	–	-0,17
Малі	–	0,99	0,81	0,83	-0,09	0,78	1,44	1,12	-0,05	–	-1,17
з них мікро	–	1,14	0,61	0,59	-1,62	4,17	1,16	2,65	0,54	–	-2,11
<i>Коефіцієнт стійкості економічного зростання</i>											
Великі	–	0,53	0,05	0,04	-0,06	0,29	0,05	0,25	-0,02	–	-0,25
Середні	–	0,28	0,23	0,16	0,11	-0,02	0,11	0,15	0,04	–	-0,11
Малі	–	0,36	0,22	0,13	-0,01	0,08	0,19	0,14	0,00	–	-0,14
з них мікро	–	0,34	0,14	0,05	-0,19	0,37	0,15	0,14	0,03	–	-0,11

* у 2021 – 2022 рр. обчислено за вартістю основного капіталу

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [373–376]

У табл. 3.7 подано інформацію щодо показників ділової активності різних за розмірами груп аграрних підприємств. Так, з 2018 р. по 2022 р. оборотність оборотних активів великих і середніх аграрних підприємств стабільно краща, ніж у малих і мікропідприємств. Наприклад, у 2022 р. цей показник у великих і середніх підприємствах коливався в межах 0,70 – 0,77, тоді як у малих і мікропідприємств – 0,46 – 0,63. Про такі ж відмінності у більшості випадків можна стверджувати стосовно оборотності сукупних активів та власного капіталу, тривалості їх одного обороту. Зокрема, у великих та середніх підприємствах один оборот оборотних коштів коливався в межах 475 – 518 днів, тоді як у малих та мікропідприємствах – від 583 до 796 днів.

Необхідно підкреслити, що у середньому по економіці держави такі тривалості циклів є надмірними. Однак для аграрної сфери вони цілком прийнятні, оскільки в усіх її сегментах, передусім у сільському господарстві, спостерігається подовженість операційних і фінансових циклів із-за сезонності виробництва у рослинництві та лісівництві, тривалості періодів вирощування та відгодівлі тварин, риби тощо.

Для більшої наочності оцінювання тривалості операційного і фінансового циклів у розрізі різних груп аграрних підприємств наведено в табл. 3.8. Як видно з даних табл. 3.8, коефіцієнт оборотності запасів стабільно кращий у великих підприємствах порівняно з малими. Зокрема, у 2022 р. у великих підприємствах він становив 1,3, у середніх 1,21, а у малих та мікропідприємств відповідно 0,84 та 0,73 оборотів у рік. Природно, що тривалість обороту запасів сягала відповідно по групах 281, 301, 433 та 502 дні. Коефіцієнти оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості, а також показники тривалості одного обороту були більш варіативними. Однак, тривалість операційного циклу, що складається з періоду обороту запасів та дебіторської заборгованості, у великих підприємствах сягнула 543 дні, середніх – 503 дні, малих – 682 дні, а у мікропідприємствах - перевищила два роки, сягнувши рекордні 896 днів.

Таблиця 3.7

Показники впливу ділової активності на фінансову безпеку аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Оборотність оборотних активів</i>											
Великі	0,68	0,64	0,45	0,34	0,97	0,97	0,89	0,80	0,70	0,02	-0,10
Середні	0,89	0,86	0,62	0,84	0,87	0,95	0,95	1,30	0,77	-0,12	-0,53
Малі	0,73	0,57	0,17	0,74	0,70	0,75	0,74	0,89	0,63	-0,1	-0,26
з них мікро	0,68	0,44	0,08	0,64	0,48	0,54	0,57	0,68	0,46	-0,22	-0,22
<i>Коефіцієнт закріплення оборотних активів</i>											
Великі	1,48	1,55	2,23	2,95	1,03	1,03	1,12	1,25	1,42	-0,06	0,17
Середні	1,12	1,17	1,61	1,19	1,15	1,05	1,05	0,77	1,30	0,18	0,53
Малі	1,38	1,75	6,02	1,36	1,43	1,33	1,34	1,12	1,60	0,22	0,48
з них мікро	1,47	2,29	11,94	1,56	2,08	1,85	1,76	1,46	2,18	0,71	0,72
<i>Фондовіддача (у 2021 – 2022 рр. обчислено за вартістю основного капіталу)</i>											
Великі	3,91	5,33	4,76	3,03	2,22	1,46	1,37	1,08	1,08	-2,83	0,00
Середні	2,47	3,31	2,68	2,62	2,51	2,14	2,24	2,41	1,60	-0,87	-0,81
Малі	2,03	2,98	2,47	2,20	2,00	1,88	1,92	2,00	1,53	-0,50	-0,47
з них мікро	1,73	2,58	2,18	2,00	1,79	1,73	1,73	1,69	1,22	-0,51	-0,47
<i>Тривалість 1 обороту оборотних активів, днів</i>											
Великі	539	566	812	1076	377	376	409	456	518	-21	62
Середні	408	426	589	435	421	384	383	281	475	67	194
Малі	503	637	2198	495	523	485	490	409	583	80	174
з них мікро	536	835	4360	570	758	675	642	534	796	260	262
<i>Оборотність активів</i>											
Великі	0,53	0,48	0,35	0,26	0,51	0,45	0,42	0,19	0,07	-0,46	-0,12
Середні	0,59	0,61	0,46	0,57	0,58	0,60	0,61	0,18	0,07	-0,52	-0,11
Малі	0,50	0,45	0,15	0,51	0,49	0,51	0,51	0,17	0,05	-0,45	-0,12
з них мікро	0,44	0,35	0,08	0,46	0,36	0,39	0,40	0,12	0,03	-0,41	-0,09
<i>Оборотність власного капіталу</i>											
Великі	0,68	0,64	0,45	0,34	0,97	0,97	0,89	0,78	0,77	0,09	-0,01
Середні	0,89	0,86	0,62	0,84	0,87	0,95	0,95	1,41	0,89	0,00	-0,52
Малі	0,73	0,57	0,17	0,74	0,70	0,75	0,74	1,06	0,82	0,09	-0,24
з них мікро	0,68	0,44	0,08	0,64	0,48	0,54	0,57	1,04	0,74	0,06	-0,30

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369]

Таблиця 3.8

Визначення тривалості операційного і фінансового циклів різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Коефіцієнт оборотності запасів</i>											
Великі	2,68	3,86	3,25	2,57	2,99	2,79	1,69	1,20	1,30	-1,38	0,10
Середні	1,90	2,05	1,65	1,66	1,58	1,53	1,56	1,33	1,21	-0,69	-0,12
Малі	1,41	1,46	1,41	1,20	1,15	1,10	1,07	1,03	0,84	-0,57	-0,19
з них мікро	1,24	1,46	1,39	0,84	0,95	0,86	0,90	0,94	0,73	-0,51	-0,21
<i>Час обороту запасів, днів</i>											
Великі	136	95	112	142	122	131	216	304	281	145	-23
Середні	192	178	222	220	231	239	234	275	301	109	26
Малі	260	250	259	304	316	331	341	354	433	173	79
з них мікро	295	250	262	435	384	424	404	387	502	207	115
<i>Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості</i>											
Великі	0,96	0,80	0,54	0,43	1,83	1,72	1,65	1,77	1,40	0,44	-0,37
Середні	1,71	1,44	0,98	1,63	1,81	2,12	2,12	3,11	1,81	0,10	-1,30
Малі	1,31	0,84	0,18	1,37	1,36	1,66	1,63	2,01	1,46	0,15	-0,55
з них мікро	1,26	0,59	0,09	1,09	0,79	1,02	1,11	1,31	0,93	-0,33	-0,38
<i>Час обороту дебіторської заборгованості, днів</i>											
Великі	382	453	675	845	200	212	221	207	261	-121	54
Середні	213	253	371	224	202	172	172	117	202	-11	85
Малі	279	433	1987	266	268	220	224	182	249	-30	67
з них мікро	291	621	4138	334	463	357	330	278	393	102	115
<i>Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості</i>											
Великі	1,81	1,34	0,94	0,76	2,52	1,83	1,33	1,96	2,24	0,43	0,28
Середні	2,16	1,55	1,47	2,01	2,11	2,14	2,39	2,47	2,58	0,42	0,11
Малі	2,28	2,16	2,48	1,95	2,18	2,41	2,41	3,07	2,29	0,01	-0,78

Продовження табл. 3.8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
з них мікро	1,50	2,20	2,37	1,37	1,47	1,69	2,05	2,44	1,86	0,36	-0,58
<i>Час обороту кредиторської заборгованості, днів</i>											
Великі	201	272	390	480	145	200	273	186	163	-38	-23
Середні	169	236	248	181	173	171	153	148	142	-27	-6
Малі	160	169	147	187	168	151	152	119	160	0	41
з них мікро	243	166	154	266	249	215	178	150	196	-47	46
<i>Тривалість операційного циклу, днів</i>											
Великі	518	548	787	987	322	343	437	511	543	25	32
Середні	405	430	593	444	432	411	406	392	503	98	111
Малі	539	683	2246	570	584	551	565	536	682	143	146
з них мікро	585	871	4400	769	847	780	734	665	896	311	231
<i>Тривалість фінансового циклу, днів</i>											
Великі	317	276	397	508	177	143	164	324	379	62	55
Середні	236	195	345	263	260	241	254	244	362	126	118
Малі	379	514	2099	383	416	400	413	417	523	144	106
з них мікро	343	705	4247	503	598	565	556	515	699	356	184

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369]

Тривалість фінансового циклу, що менша від тривалості операційного циклу та час обороту кредиторської заборгованості, у 2022 р. у великих аграрних підприємств сягала 379 днів, у середніх відповідно 362 днів, у малих 523 дні, а у мікропідприємств знову ж була рекордною і становила 699 дні. Це свідчить про складності у формуванні конкурентних позицій для більш дрібних товаровиробників порівняно з крупними не лише на товарних ринках, про що свідчили результати аналізу оборотності дебіторської заборгованості та запасів, а також тривалості операційного циклу, й на фінансовому, що показав аналіз обороту кредиторської заборгованості та тривалості фінансового циклу.

Отже, асиметрія конкуренції та виникнення конкурентних конфліктів між різними за розмірами групами аграрних підприємств призводить до ускладнень у роботі малих та мікропідприємств, їх неспроможності конкурувати з великими, зокрема з українськими агрохолдингами. А отже необхідним є вироблення підходів до застосування різними господарюючими суб'єктами різних моделей фінансового убезпечення та відмінних підходів щодо своєї фінансової поведінки.

Важливим аспектом оцінювання фінансової безпеки аграрних підприємств, що доповнює уявлення про ефективність їхнього господарювання є аналіз ліквідності і платоспроможності.

Поняття ліквідність доволі розгалужене, адже включає ліквідність активів та ліквідність самого суб'єкта господарювання. Під ліквідністю активів зазвичай розуміють їхню здатність перетворюватися у грошові кошти або інші платіжні засоби з метою подальшої оплати рахунків і витрат суб'єкта господарювання. Варто зазначити, що досить часто таку здатність розуміють як можливість для активу бути проданим. Однак здебільшого це не вірне, викривлене розуміння. Адже трансформація у грошові кошти може відбуватися не лише через прямий продаж, а й через перебіг операційного (виробничо-збутового) та фінансового циклів.

Наприклад, розглядаючи ліквідність запасів сировини і матеріалів потрібно оцінювати не можливість їх продажу на ринку та не ринкову ціну такого продажу, а здатність суб'єкта господарювання використати такі запаси у власному виробництві, перетворивши їх на запаси готової продукції (або на виконані роботи чи надані послуги) для подальшого продажу. Згодом слід аналізувати здатність суб'єкта господарювання реалізувати такі товари (роботи чи послуги) і відповідне перетворення їх на грошові кошти (у разі авансової оплати чи розрахунків по факту) або у дебіторську заборгованість (у разі продажу в кредит). В останньому випадку потрібно також дослідити здатність суб'єкта господарювання отримати відшкодування дебіторської заборгованості від споживачів вчасно і в повному обсязі. Зазначимо, що ліквідність будь-якого активу варто розглядати не через можливість прямого продажу, а крізь призму нормального перебігу операційного і фінансового циклів. Однак, такий перебіг циклів одночасно з ліквідністю характеризує ділову активність підприємства більшою мірою, ніж його платоспроможність. Тому перебіг та тривалість операційного і фінансового циклів більш поглиблено були проаналізовані вище у цьому підрозділі дисертаційної роботи.

Щодо ліквідності самого суб'єкта господарювання слід зазначити, що вона унаочнює наявність у такого суб'єкта різних видів активів, які потенційно можна перетворити на грошові кошти. Тому поняття ліквідності підприємства (суб'єкта господарювання) більш тісно пов'язане із платоспроможністю. Платоспроможність, у свою чергу, являє собою здатність підприємства погашати свої зобов'язання за рахунок грошових коштів або прирівняних до них активів. Основним індикатором тут стає наявність ліквідних або порівняно ліквідних активів та боргів. Тому ліквідність суб'єкта господарювання та його платоспроможність варто вивчати через оцінювання співвідношення між різними групами високо-, середньо- та відносно ліквідних активів, переважно оборотних коштів, із наявними борговими зобов'язаннями, переважно термінового характеру (див. табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Аналіз платоспроможності і ліквідності різних за розмірами аграрних підприємств в контексті забезпечення фінансової безпеки

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/-2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Коефіцієнт платоспроможності</i>											
Великі	0,04	0,02	0,01	0,02	0,03	0,02	0,02	0,05	0,04	0,00	-0,01
Середні	0,08	0,07	0,05	0,07	0,07	0,08	0,14	0,15	0,13	0,05	-0,02
Малі	0,06	0,05	0,01	0,05	0,05	0,06	0,08	0,10	0,09	0,03	-0,01
з них мікро	0,06	0,04	0,01	0,05	0,03	0,04	0,06	0,06	0,06	0,00	0,00
<i>Коефіцієнт швидкої ліквідності</i>											
Великі	1,39	1,47	1,30	1,23	0,99	0,88	0,82	1,01	1,12	-0,27	0,11
Середні	1,09	1,13	1,07	1,06	1,02	0,93	1,10	1,13	1,11	0,02	-0,02
Малі	1,03	1,08	1,02	0,94	0,88	0,86	0,89	1,01	0,91	-0,12	-0,10
з них мікро	0,93	1,05	1,00	0,85	0,89	0,81	0,84	0,87	0,83	-0,10	-0,04
<i>Коефіцієнт покриття</i>											
Великі	1,75	1,64	1,44	1,40	1,49	1,31	1,28	1,86	1,86	0,11	0,00
Середні	1,66	1,54	1,45	1,68	1,70	1,63	1,83	2,00	1,97	0,31	-0,03
Малі	1,55	1,41	1,09	1,45	1,45	1,54	1,55	1,83	1,71	0,16	-0,12
з них мікро	1,38	1,28	1,04	1,23	1,28	1,31	1,35	1,42	1,42	0,04	0,00
<i>Коефіцієнт покриття запасами</i>											
Великі	0,36	0,17	0,14	0,18	0,50	0,43	0,46	0,85	0,74	0,38	-0,11
Середні	0,56	0,41	0,38	0,61	0,69	0,70	0,73	0,87	0,86	0,30	-0,01
Малі	0,52	0,33	0,08	0,51	0,56	0,68	0,66	0,82	0,80	0,28	-0,02
з них мікро	0,45	0,23	0,04	0,38	0,39	0,50	0,51	0,55	0,58	0,13	0,03
<i>Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості</i>											
Великі	2,32	2,62	2,48	1,85	1,32	1,13	1,19	1,62	2,19	-0,13	0,57
Середні	1,74	1,68	2,16	1,71	1,59	1,47	1,72	1,78	2,08	0,34	0,30
Малі	2,68	4,32	2,24	2,46	2,48	2,24	2,41	2,94	2,48	-0,20	-0,46
з них мікро	2,01	6,29	4,48	3,11	3,11	2,74	3,08	3,48	3,07	1,06	-0,41

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369 –376]

Коефіцієнт платоспроможності є найбільш об'єктивним критерієм оцінювання платоспроможності підприємства за даними його фінансової звітності, оскільки являє собою співвідношення грошових коштів та поточних фінансових інвестицій до поточних зобов'язань. Він свідчить, що здатність до розрахунків різних за розмірами груп суб'єктів господарювання в аграрному секторі досить варіативна і змінюється у динаміці. Порівняно низькою вона є у великих підприємствах, а найвищою – у середніх, де у 2020 р. набула навіть дещо надмірного значення у 0,14. Однак критичних значень (0,0 або $>0,2$) у жодному випадку означений показник не набував. У 2021-2022 рр. тенденції зберіглися, а коефіцієнт коливався в межах від 0,04 до 0,15 по різних групах аграрних підприємств.

Нормативне значення коефіцієнту швидкої ліквідності як співвідношення оборотних активів за виключенням запасів до поточних зобов'язань, має сягати одиниці. Однак у великих, малих та мікро- аграрних підприємствах його значення скорочується з 2015 р. та упродовж трьох останніх років не досягає нормативної позначки. Лише у середніх підприємствах значення показника досягнуло нормативу у 2020 р. Надалі ситуація поліпшилася, і до 2022 р. показник у великих та середніх підприємствах досягнув нормативу.

Коефіцієнт покриття, як найбільш узагальнюючий індикатор ліквідності суб'єктів господарювання, за нормативним значенням має сягати 1,5–2,0. Однак, як і у випадку коефіцієнта швидкої ліквідності, його значення по різних за розмірами групах підприємств є недостатнім (див. табл. 3.9). Оцінити коефіцієнт покриття можна у середніх підприємствах краще, ніж у малих та мікропідприємствах. При цьому порівняно найгірше значення характерне для великих підприємств.

Коефіцієнт покриття запасами, як додатковий індикатор, показує потенційну здатність до забезпечення ліквідності через ритмічну діяльність та перебіг операційного і фінансового циклів. По різних групах аграрних

підприємств його стан і динаміка підтверджують попередньо виявлені тенденції.

Також додатковим індикатором слугує співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості. Показовим є те, що у великих та середніх підприємствах таке співвідношення у довоєнний період у середньому складало 1,72 – 1,84, тоді як у малих підприємствах 2,69, а у мікропідприємствах – 3,55. Уже у 2022 р. співвідношення заборгованостей зросло й у великих підприємствах сягнуло 2,19, у середніх 2,08, а у малих 2,48. При цьому у мікропідприємствах співвідношення було показово високим – 3,07, що свідчить про диктат покупця на аграрних ринках, якому важко опиратися саме маленьким підприємствам.

Також, виявлені тенденції свідчать про застосування великими та середніми підприємствами більш поміркованої кредитної політики щодо продажу в кредит власної продукції на тлі більш агресивної фінансової політики щодо залучення короткострокового позикового капіталу. Адже вони краще можуть опиратися такому диктату покупців. Натомість малі та мікропідприємства навпаки характеризуються більш агресивною кредитною політикою на тлі порівняно поміркованої політики фінансування. Це ще раз свідчить про необхідність застосування доволі різних підходів у формуванні фінансової безпеки для врегулювання економічних конфліктів.

Сукупно по результатах аналізу ліквідності і платоспроможності різних за розмірами аграрних підприємств можна стверджувати, що найкращими показниками характеризуються середні підприємства. Дещо в гіршому становищі перебувають малі та мікропідприємства, а гірші показники великих підприємств швидше є наслідком особливостей кредитної і боргової політики цих підприємств.

Узагальнюючи вищевикладене доводиться констатувати, що асиметрична конкуренція у різних за розмірами суб'єктів господарювання призводить до розбалансування операційної діяльності з виробництва та

продажу аграрних продуктів. Така конкуренція призводить до різновекторних тенденцій у формуванні кредитної політики (при продажу виробленої продукції у кредит, з відстрочкою платежу та з формуванням дебіторської заборгованості) та політики фінансування (при купівлі у кредит сировини і матеріалів та утворенні кредиторської заборгованості). Поряд з тим, виникають відмінності у рівнях платоспроможності і ліквідності аграрних підприємств, що свідчить про потребу у застосуванні принципово відмінних заходів з їх фінансового забезпечення.

Крім налагодження оптимальної політики фінансового забезпечення та формування раціональної фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі для уникнення асиметричної конкуренції та врегулювання конкурентних конфліктів необхідно, щоб різні за розмірами аграрні суб'єкти господарювання функціонували на різних ринках та конкурували у середині груп, уникаючи асиметричної міжгрупової конкуренції. Найбільш раціональним, на нашу думку, є такий принцип розподілу:

- ✓ великі аграрні підприємства – мають зорієнтовувати свою діяльність на виробництво зернових, зерно-бобових, олійних та технічних культур, у т. ч. експортно орієнтованих, а також тваринницьких продуктів на промисловій основі;
- ✓ середні аграрні підприємства – на виробництво порівняно нетрудомістких продуктів харчування для населення та сировини для переробної промисловості;
- ✓ малі та мікропідприємства – на виробництво трудомістких аграрних продуктів, продуктів харчування для населення, у т. ч. овочевої та плодово-ягідної продукції, непромислових продуктів тваринництва, екзотичних продуктів, а також на ведення супутніх аграрних видів діяльності.

Сукупно це оздоровить конкуренцію в аграрному секторі економіки України та сприятиме врегулюванню конкурентних економічних конфліктів на аграрних ринках.

3.3. Залежність фінансового забезпечення від економічних конфліктів, що виникають у процесах залучення та розміщення капіталу

Залучення і розміщення капіталу є ключовими процесами, що безпосередньо впливають на фінансову безпеку суб'єктів господарювання та визначають її рівень в усіх секторах економіки та сферах економічної діяльності, у тому числі й в аграрному секторі.

Основними економічними конфліктами, які впливають на процеси залучення та розміщення капіталу, є конфлікти що виникають між товаровиробниками та інвесторами, кредиторами, постачальниками, обслуговуючими підприємствами та інфраструктурою, державними та місцевими органами влади й управління, контрагентами тощо при залученні ресурсів із різних джерел фінансування та їх розміщені у різноманітні активи для ведення господарської діяльності.

Капітал для забезпечення діяльності може акумулюватися із внутрішніх та зовнішніх джерел і резервів. Основними внутрішніми джерелами є тезаврація прибутку, повторне інвестування амортизаційних відрахувань, реструктуризація активів та рефінансування їх окремих статей, зокрема дебіторської заборгованості, оптимізація запасів, здача майна в оренду, продаж непродуктивно використовуваних або невикористовуваних активів, використання сформованих резервів та винайдення прихованих внутрішніх резервів фінансування, а також до певної міри внутрішнім джерелом фінансування є запровадження практики зворотного лізингу. В свою чергу зовнішніми джерелами є надходження інвестицій у власний капітал, цільове фінансування, довгострокові та короткострокові позики і кредитні ресурси, кредиторська заборгованість, різні види сформованих забезпечень тощо.

Перевагою акумуляції внутрішніх джерел фінансування є те, що вони не змінюють структуру власності та не провокують погіршення фінансової стійкості й платоспроможності, є більш дешевими у використанні, ніж

зовнішні, та порівняно простими за механізмами залучення. Водночас їх обсяги обмежені, що часто не дозволяє вирішити усі ключові проблеми фінансування. З огляду на це іншими джерелами й стають зовнішні ресурси. Можливі обсяги їх залучення значно перевищують внутрішні джерела і навіть іноді розглядаються як необмежені, хоча це й не зовсім вірно. З певною часткою умовності можна стверджувати, що обсяги залучення ресурсів із зовнішніх джерел обмежені переважно, з одного боку, рівнями власної кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання, а з другого – фінансовими, інвестиційними і кредитними можливостями зовнішніх контрагентів. Проте, крім позитиву щодо здатності забезпечувати значні надходження коштів, залучення зовнішніх джерел може супроводжуватися цілою низкою негативних наслідків, як то складністю залучення, вимогою гарантій або забезпечень, зрушеннями у структурі власності, а іноді й управління суб'єктом господарювання, посиленням боргового тягара, зниженням фінансової стійкості та погрозою втрати платоспроможності у разі порушення умов повернення залучених коштів або виплати фінансових інтересів власникам ресурсів.

Переважно економічні конфлікти виникають саме у процесах залучення капіталу із зовнішніх джерел, адже інтереси суб'єктів господарювання (як осіб, що залучають кошти) та банківських, фінансових, інвестиційних установ і організацій, інших партнерів і контрагентів (як осіб що надають такі фінансові ресурси) різняться. Водночас, конфлікти можуть виникати також й у процесах залучення внутрішніх джерел, адже інтереси суб'єктів господарювання в особі менеджменту можуть різнитися від інтересів власників. Особливо яскраво останній тип конфлікту демонструється випадками перерозподілу прибутку на тезаврацію та виплату дивідендів чи інтересів власникам.

Усі внутрішні ресурси збільшують власний капітал суб'єкта господарювання. В той же час зовнішні ресурси можуть залучатися як у

вигляді вкладень у власний капітал, так і через механізми кредитування або надання позик. У останньому випадку вони збільшують позиковий капітал. В ринковій економіці таке збільшення є цілком прийнятним та економічно виправданим варіантом фінансування. Адже в періоди залучення коштів вони збільшують можливість фінансового маневрування та розпорядження платіжними засобами. Однак, такий спосіб фінансування підвищує ризики та у разі неефективного використання залучених коштів може призвести до втрати платоспроможності, порушення стійкості та навіть загрози банкрутства. У такий спосіб він порушує фінансову безпеку.

Усі залучені ресурси, не залежно від джерела походження та форми залучення, розміщуються в необоротних та оборотних активах суб'єкта господарювання. Достатність цих активів, їх раціональне співвідношення та ефективне використання забезпечують стабільне функціонування і розвиток суб'єктів господарювання. Саме тому дослідження процесів і тенденцій залучення і розміщення капіталу суб'єктів господарювання в аграрному секторі стало важливим етапом ідентифікації рівнів їх фінансової безпеки.

За даними Державної служби статистики [369–371], сукупна валюта балансу підприємств аграрного сектору суттєво не змінилася та характеризувалася досить незначною волатильністю. Так, у 2021 р. вона сягнула 13086 млн. грн. При цьому у сукупних активах суб'єктів господарювання національного господарства України в цілому вона не досягнула навіть декількох відсотків, що, на перший погляд, свідчить про невідповідність ролі аграрного сектору в економіці його фінансово-майновому забезпеченню. Однак, вагома причина цієї ситуації полягає у наявності значної частки домогосподарств у сукупному випуску аграрної продукції при тому, що їх фінансові та майнові ресурси не включені до сукупного зведеного балансу.

Водночас, при незначній волатильності загальної вартості майна в аграрному секторі спостерігається висока змінюваність окремих складових активів і пасивів, що більш наочно можна відслідкувати за показниками

вертикального аналізу балансу (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Порівняльна структура складових балансу підприємств в аграрному секторі та в цілому в економіці, %

Показники	Аграрний сектор по роках				Економіка в цілому по роках			
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
Необоротні активи	37,8	37,1	34,7	32,3	42,1	41,9	40,1	38,3
Оборотні активи	62,2	62,9	65,3	67,7	57,8	58,0	59,8	61,6
Необоротні активи та групи вибуття	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Власний капітал	50,8	54,2	59,2	56,2	26,9	26,3	29,1	27,1
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	9,0	6,8	6,5	6,9	14,2	15,1	13,1	13,4
Поточні зобов'язання і забезпечення	40,2	39,0	34,3	36,9	58,9	58,6	57,7	59,5
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами та групами вибуття	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Упродовж останніх років частка необоротних активів знижувалася з 37,8 до 32,3 % на тлі зростання оборотних коштів з 62,2 до 67,7 %. У цілому по економіці такі зміни були менш значними і не досягали 4 %. Виявлені процеси можуть свідчити про оборотність капіталу, що у разі одночасного підвищення рівня придатності основного капіталу та зниження рівня зносу основних засобів може оцінюватися цілком позитивно. Однак цілком позитивно цей процес можна розцінити лише у разі підвищення маневреності, ліквідності активів і платоспроможності.

Поряд з тим, частка власного капіталу в пасивах аграрного сектору скоротилася в останній рік на тлі деякого підвищення рівня заборгованості, особливо поточного характеру. Як свідчать дані за вибіркою Державної служби статистики України діяльність великих та середніх аграрних підприємств фактично повністю фінансується за рахунок позикового капіталу, а частка стійких пасивів залишається мінімальною. Такий характер фінансування є надзвичайно ризиковим.

Порівняння із показниками структури усередненого балансу по підприємствах національного господарства України наочно демонструє, що у середньому по економіці менше 30 % активів фінансуються за рахунок власних коштів, а сукупно за рахунок стійких пасивів – близько 41 %, тоді як на короткострокові борги припадає 59 %. Така модель фінансування є більш агресивною за рівнем ризику.

Таким чином, виявлення фінансових ризиків підтверджує потребу у більш детальному вивченні процесів залучення і розміщення капіталу по генеральній сукупності аграрних підприємств України. Крім того, як зазначалося вище, оскільки фінансове забезпечення функціонування підприємств значно залежить від розмірів суб'єктів господарювання, поглиблений аналіз здійснено у розрізі всієї сукупності великих, середніх та малих підприємств із спеціальним виділенням мікропідприємств.

У табл. 3.11 наведено динаміку структури власного капіталу аграрних підприємств [372–376].

Як видно із даних табл. 3.11 забезпеченість власним капіталом по генеральній сукупності аграрних підприємств у розрізі чотирьох основних груп є цілком задовільною. Так, по всіх групах частка власного капіталу у структурі пасивів зростала упродовж 2014-2022 рр. й на останню дату по великих, середніх і малих підприємствах перевищила 50 %. Найбільшим темпом нарощування частки власного капіталу вирізнялися середні підприємства, однак і для великих і малих суб'єктів господарювання подібні тенденції були цілком позитивними. Єдиним виключенням із правила стали мікропідприємства, де хоча й було забезпечене зростання частки власного капіталу у структурі джерел фінансування, однак їх розмір не досяг половини сукупних джерел. Крім того, у 2022 р. така частка склала трохи більше 45 %. Тому мікропідприємства виявилися єдиною категорією суб'єктів господарювання не забезпечених власними коштами достатньою мірою.

Таблиця 3.11

Структура власного капіталу різних за розмірами аграрних підприємств, %

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Частка власного капіталу у сукупних джерелах фінансування</i>											
Великі	42,51	47,21	40,99	42,73	58,93	55,52	53,81	59,08	55,67	13,16	-3,41
Середні	41,46	40,75	39,73	50,49	53,60	53,54	57,20	59,97	58,16	16,70	-1,81
Малі	42,49	36,02	13,93	46,96	41,32	45,66	51,26	58,52	54,47	11,98	-4,05
з них мікро	40,93	31,83	7,41	38,46	24,40	39,31	42,93	46,71	45,13	4,20	-1,58
<i>Частка у власному капіталу: - зареєстрованого капіталу</i>											
Великі	14,94	8,36	4,01	5,67	3,00	3,65	7,81	3,56	4,99	-9,95	1,43
Середні	16,25	10,10	9,93	7,82	11,03	10,75	8,22	7,78	6,59	-9,66	-1,19
Малі	23,86	17,35	15,26	14,63	14,75	13,73	12,53	10,06	10,48	-13,38	0,42
з них мікро	41,71	30,79	31,34	26,36	34,08	21,77	20,78	17,80	18,92	-22,79	1,12
<i>- додаткового капіталу</i>											
Великі	7,04	5,22	7,94	5,96	12,28	8,02	6,09	6,14	5,07	-1,97	-1,07
Середні	20,30	17,10	15,01	12,76	11,56	11,66	10,64	8,42	8,59	-11,71	0,17
Малі	22,61	13,74	11,38	11,22	13,43	12,60	10,37	8,22	8,56	-14,05	0,34
з них мікро	28,34	16,99	14,19	16,67	21,15	13,18	11,12	10,01	9,32	-19,02	-0,69
<i>- резервного капіталу</i>											
Великі	0,16	0,37	0,04	0,05	0,04	0,28	0,38	0,23	0,23	0,07	0,00
Середні	12,19	9,76	8,63	7,78	7,18	7,75	6,82	5,58	5,05	-7,14	-0,53
Малі	9,14	7,00	6,98	7,60	8,77	8,21	7,17	5,89	6,65	-2,49	0,76
з них мікро	8,38	6,69	6,61	7,69	10,11	6,46	5,93	5,46	5,37	-3,01	-0,09
<i>- нерозподіленого прибутку (непокритого збитку)</i>											
Великі	80,87	87,38	89,72	88,74	84,68	88,04	85,72	90,08	89,70	8,83	-0,38
Середні	51,83	63,50	66,83	71,86	70,90	70,24	74,46	78,30	79,88	28,05	1,58
Малі	47,78	64,17	67,96	68,16	64,61	66,69	70,89	76,53	75,18	27,40	-1,35
з них мікро	28,98	50,98	51,47	53,28	39,44	61,38	64,20	68,31	68,21	39,23	-0,10
<i>- неоплаченого та вилученого капіталу</i>											
Великі	3,02	1,33	1,71	0,41	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	-3,02	0,00
Середні	0,58	0,46	0,40	0,23	0,67	0,40	0,15	0,08	0,10	-0,48	0,02
Малі	3,39	2,26	1,57	1,61	1,55	1,23	0,95	0,71	0,87	-2,52	0,16
з них мікро	7,42	5,45	3,60	4,01	4,77	2,79	2,03	1,59	1,82	-5,60	0,23

* Примітка: сума часток складових власного капіталу може перевищувати 100 % внаслідок особливостей відображення окремих статей

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Показовим є те, що у структурі власних джерел фінансування лєвова частка належить тезаврованому прибутку, що динамічно зростає упродовж досліджуваного періоду та у 2022 р. сягнув 89,70 % по великих, 79,88 % по середніх та 75,18 % по малих підприємствах. По мікропідприємствах така частка є дещо нижчою – 68,21 %, однак залишається значною. Наочно означені індикатори у 2022 р. наведені у додатку В.

Водночас частки зареєстрованого та додаткового капіталів вирізняються високою змінюваністю та в цілому зниженням у динаміці. У 2022 р. у різних групах підприємств частка зареєстрованого капіталу коливалася в межах 4,99–10,48 % від усієї вартості власних коштів і лише у мікропідприємствах сягнула позначки 18,92 %. Так само порівняно незначною є частка додаткового капіталу, що у 2022 р. коливалася в межах 5–9 %. Сукупна частка зареєстрованого та додаткового капіталу свідчить про те, що не більше 1/5 частини усіх власних коштів нині утворена за рахунок системоутворюючих частин власних коштів.

При достатній забезпеченості власним капіталом підприємства не зорієнтовані на формування резервів. Так, частка резервного капіталу у структурі власних джерел фінансування у середніх, малих і мікропідприємствах коливається в межах 5–6 %, а у великих традиційно не досягає 1 %.

Природно, що на тлі зростання частки власних джерел фінансування у структурі пасивів аграрних підприємств рівень заборгованості скорочується. В цілому це позитивна тенденція, яка свідчить про зниження фінансових ризиків і посилення фінансової безпеки підприємств. Однак, порівняно швидшими темпами скорочуються довгострокові зобов'язання, що знижує стійкість пасивів і не є позитивним трендом. Так, з 2014 р. по 2020 р. частка довгострокових позик у структурі фінансових джерел великих підприємств скоротилася з 13,22 % до 9,37 %, середніх – з 18,96 % до 7,76 %, малих підприємств – з 13,19 % до 4,81 %, у тому числі мікропідприємств – з 11,76 %

до 4,94 %. У 2021-2022 рр. частки довгострокових джерел залишалися нестабільними й поступово набували тенденцію до скорочення.

Скорочується, як уже зазначалося, й частка короткострокових зобов'язань у великих, середніх та малих підприємствах у середньому (див. табл. 3.12). Особливо помітною означена тенденція є у великих суб'єктів господарювання – з 44,27 % у 2014 р. до 36,82 % у 2020 р. Натомість у мікропідприємствах спостерігається зворотна тенденція, частка поточних пасивів збільшилася з 47,31 % у 2014 р. до 52,13 % у 2020 р. У 2021-2022 рр. означені тенденції збереглися, у великих підприємств частка короткострокових боргів сягнула 32,48 %, середніх – 34,31 %, малих підприємств – 41,47 %. У мікропідприємствах короткострокова заборгованість залишилася на рівня 51,35 %.

Попри в цілому позитивну тенденцію скорочення короткострокової заборгованості незадовільним є те, що цей тренд забезпечується за рахунок відмови від короткострокових кредитів банків як порівняно стабільного фінансового джерела на користь збільшення поточної кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги, а також заборгованості за розрахунками. Хоча в останні 2021-2022 рр. частка банківських кредитів незначно зросла, фінансову політику аграрних суб'єктів господарювання не можна оцінити цілком позитивно, оскільки обсяги поточної заборгованості за розрахунками, в т. ч. за товари, роботи й послуги, залишається значною. Виявлені різнонаправлені тенденції у формуванні короткострокових джерел потребують поглибленого вивчення ключових індикаторів діагностики фінансової стійкості аграрних підприємств, що дозволить узагальнено оцінити фінансову безпеку.

Якщо показники формування капіталу у розрізі великих, середніх, малих та мікропідприємств були різновекторними, то індикатори розміщення залучених коштів у активах також частково свідчать про подібні процеси щодо їх іммобілізації (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.12

Структура короткострокових зобов'язань та забезпечень різних аграрних підприємств, %

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Частка короткострокових зобов'язань та забезпечень у сукупних джерелах фінансування</i>											
Великі	44,27	45,76	54,89	53,78	35,16	35,42	36,82	30,87	32,48	-11,79	1,61
Середні	39,58	46,51	51,77	40,74	39,29	38,93	35,04	32,49	34,31	-5,27	1,82
Малі	44,32	55,83	84,16	47,97	48,20	43,65	43,93	37,78	41,47	-2,85	3,69
з них мікро	47,31	63,18	91,65	58,22	58,50	54,78	52,13	50,25	51,35	4,04	1,10
<i>Частка у короткострокових зобов'язаннях та забезпеченнях: - короткострокових кредитів банків</i>											
Великі	15,57	6,39	3,12	2,67	4,22	7,46	5,10	6,24	9,63	-5,94	3,39
Середні	19,73	10,16	7,06	15,15	15,15	13,90	14,92	15,92	21,00	1,27	5,08
Малі	13,62	6,89	1,29	11,52	12,92	13,09	13,57	10,58	15,35	1,73	4,77
з них мікро	22,42	7,67	1,14	9,05	8,55	9,42	9,54	5,40	7,91	-14,51	2,51
<i>- поточної кредиторської заборгованості</i>											
Великі	53,51	50,21	48,21	59,73	59,68	65,11	58,59	52,04	42,98	-10,53	-9,06
Середні	49,65	54,43	42,35	50,59	51,52	49,78	47,73	47,03	40,36	-9,29	-6,67
Малі	32,16	22,23	4,42	31,77	29,85	31,28	29,20	27,61	29,43	-2,73	1,82
з них мікро	37,19	15,07	2,20	23,24	25,12	25,38	22,64	21,25	22,76	-14,43	1,51
<i>- поточних забезпечень</i>											
Великі	0,25	0,10	0,11	0,10	0,41	0,54	0,57	0,86	1,28	1,03	0,42
Середні	0,36	0,39	0,23	0,36	0,50	0,69	0,85	2,29	1,93	1,57	-0,36
Малі	0,10	0,03	0,01	0,05	0,04	0,04	0,04	0,20	0,61	0,51	0,41
з них мікро	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,05	0,05	0,04	0,00
<i>- доходів майбутніх періодів та відстрочених комісійних доходів від перестраховиків</i>											
Великі	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,24	0,34	0,28	0,28	-0,06
Середні	1,09	0,62	0,41	0,45	0,47	0,64	0,86	0,89	0,95	-0,14	0,06
Малі	1,23	0,66	0,16	1,13	1,02	1,36	1,05	1,19	1,04	-0,19	-0,15
з них мікро	1,73	0,83	0,16	1,93	1,43	1,76	1,26	1,22	1,30	-0,43	0,08
<i>- інших поточних зобов'язань</i>											
Великі	30,67	43,30	48,56	37,49	35,68	26,88	35,50	40,52	45,83	15,16	5,31
Середні	29,17	34,40	49,95	33,45	32,35	34,99	35,64	33,87	35,76	6,59	1,89
Малі	52,89	70,19	94,12	55,53	56,17	54,22	56,14	60,42	53,57	0,68	-6,85
з них мікро	38,65	76,42	96,49	65,78	64,90	63,42	66,54	72,09	67,97	29,32	-4,12

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Таблиця 3.13

Структура необоротних активів різних за розмірами аграрних підприємств, %

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Частка необоротних активів у сукупному майні підприємств</i>											
Великі	22,40	24,76	21,18	24,47	47,66	53,71	52,74	42,47	39,42	17,02	-3,05
Середні	34,38	28,41	24,97	31,60	33,06	36,55	35,89	35,00	32,39	-1,99	-2,61
Малі	31,26	21,10	8,05	30,22	30,20	32,70	32,11	30,84	29,01	-2,25	-1,83
з них мікро	34,71	19,41	4,85	28,31	25,15	27,99	29,37	28,76	27,28	-7,43	-1,48
<i>Частка у необоротних активах:</i>											
<i>- основних засобів та нематеріальних активів за залишковою вартістю</i>											
Великі	60,03	36,72	35,10	34,61	47,90	57,40	58,47	55,41	56,90	-3,13	1,49
Середні	69,00	65,25	69,33	69,21	70,02	77,12	76,02	74,82	71,10	2,10	-3,72
Малі	78,74	71,76	76,81	77,24	80,66	82,24	81,99	84,14	83,79	5,05	-0,35
з них мікро	73,94	70,28	75,22	81,10	80,10	80,43	78,96	80,54	80,33	6,39	-0,21
<i>- інвестиційної нерухомості за залишковою вартістю</i>											
Великі	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,06	0,06	0,06
Середні	0,02	0,00	0,00	0,03	0,05	0,06	0,07	0,08	0,08	0,06	0,00
Малі	0,01	0,01	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	0,00	0,00
з них мікро	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,00
<i>- довгострокових біологічних активів за залишковою вартістю</i>											
Великі	5,22	3,64	2,84	2,73	3,11	2,72	2,27	3,10	3,30	-1,92	0,20
Середні	7,20	6,21	5,74	5,65	5,28	5,22	5,37	4,82	5,02	-2,18	0,20
Малі	3,58	3,07	2,22	1,96	1,80	1,72	1,73	1,58	1,73	-1,85	0,15
з них мікро	3,32	2,68	1,79	2,04	1,56	1,44	1,48	1,11	1,06	-2,26	-0,05
<i>- незавершених капітальних інвестицій</i>											
Великі	10,53	5,15	3,87	4,29	6,10	2,88	3,79	3,45	3,84	-6,69	0,39
Середні	6,57	5,50	6,20	6,98	7,65	6,42	6,32	6,44	7,43	0,86	0,99
Малі	6,83	7,23	6,69	7,08	5,60	5,27	5,72	5,64	5,59	-1,24	-0,05
з них мікро	7,35	10,79	9,01	6,73	5,30	5,25	5,45	4,56	4,58	-2,77	0,02

Продовження табл. 3.13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	<i>- довгострокових фінансових інвестицій</i>										
Великі	24,09	54,42	58,09	58,01	42,12	33,27	30,78	32,61	30,14	6,05	-2,47
Середні	14,96	21,08	17,00	15,55	12,66	7,41	8,04	7,77	10,05	-4,91	2,28
Малі	8,67	11,69	6,99	7,56	7,28	6,27	5,87	5,92	5,68	-2,99	-0,24
з них мікро	13,22	10,59	5,69	6,59	8,83	9,48	10,11	9,37	10,12	-3,10	0,75
	<i>- інших необоротних активів</i>										
Великі	0,14	0,07	0,10	0,35	0,76	3,72	4,69	5,44	5,76	5,62	0,32
Середні	2,25	1,96	1,72	2,57	4,35	3,77	4,18	6,08	6,31	4,06	0,23
Малі	2,17	6,23	7,28	6,15	4,66	4,49	4,68	2,72	3,21	1,04	0,49
з них мікро	2,18	5,66	8,30	3,54	4,21	3,39	4,00	4,41	3,91	1,73	-0,50

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Впродовж 2014-2020 рр. частка необоротних активів у майні великих підприємств значно зросла – з 22,40 % до 52,74 %, а у мікропідприємств навпаки дещо скоротилася – з 34,71 до 29,37 %. Водночас, у середніх та малих підприємствах суттєвих кількісних зрушень не відбувалося. У 2021-2022 рр. по всіх групах суб'єктів господарювання співвідношення дещо змінилися на користь зростання оборотних активів та, відповідно, уповільнення процесів імобілізації коштів. Наочно показники 2022 р. представлено у додатку Г. У структурі необоротних активів також не відбулося відчутних змін за виключенням незначних коливань часток основних засобів та довгострокових фінансових інвестицій.

Майновий стан аграрних підприємств (див. табл. 3.14) відрізняється залежно від їх розміру, особливо це стосується великих підприємств. Так, забезпеченість необоротних активів оборотним капіталом у великих аграрних підприємствах значно нижча, ніж в інших, хоча вона і зростала у 2021-2022 рр. Однак, це є індикатором не стільки нестачі оборотних коштів, скільки кращого забезпечення основними засобами та інвестиційними вкладеннями, що буде доведено дещо нижче. Показовим також є те, що стан основних засобів у великих підприємствах значно краще, коефіцієнт зносу упродовж 2014-2020 рр. коливався в межах 0,21 – 0,30, а коефіцієнт придатності натомість – від 0,70 до 0,79. Однак, уже у 2021-2022 рр. ситуація погіршилася, це сталося внаслідок початку війни, коли для товаровиробників звузилися можливості щодо оновлення техніки та інших основних засобів, а у інвесторів знизилася мотивація для вкладання коштів в умовах невизначеності й ризиків військових дій. При цьому коефіцієнти зносу та коефіцієнти придатності основних засобів в аграрних підприємствах інших груп дещо гірші, хоча і визнати їх критичними не можна. За виключенням хіба що середніх підприємств, де у 2022 р. відповідний показник сягнув 0,5 і погіршився порівняно з 2020 р. на 0,04 (з 0,46).

Таблиця 3.14

Оцінювання впливу майнового стану на зміни фінансової безпеки різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення, +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом</i>											
Великі	3,46	3,04	3,72	3,09	1,10	0,86	0,90	1,35	1,54	-1,92	0,19
Середні	1,91	2,52	3,00	2,16	2,02	1,74	1,79	1,86	2,09	0,18	0,23
Малі	2,20	3,74	11,43	2,31	2,31	2,06	2,11	2,24	2,45	0,25	0,21
з них мікро	1,88	4,15	19,61	2,53	2,98	2,57	2,40	2,48	2,67	0,79	0,19
<i>Частка основних засобів у активах, %</i>											
Великі	13,44	9,09	7,43	8,47	22,83	30,83	30,84	23,53	22,43	8,99	-1,10
Середні	23,73	18,54	17,31	21,87	23,15	28,19	27,28	26,19	23,03	-0,70	-3,16
Малі	24,61	15,14	6,18	23,34	24,36	26,90	26,33	25,95	24,30	-0,31	-1,65
з них мікро	25,66	13,64	3,65	22,96	20,14	22,51	23,19	23,16	21,91	-3,75	-1,25
<i>Коефіцієнт зносу основних засобів</i>											
Великі	0,29	0,32	0,30	0,29	0,26	0,21	0,24	0,38	0,32	0,03	-0,06
Середні	0,45	0,47	0,43	0,42	0,40	0,43	0,46	0,44	0,50	0,05	0,06
Малі	0,39	0,38	0,34	0,34	0,38	0,38	0,41	0,41	0,44	0,05	0,03
з них мікро	0,35	0,34	0,29	0,31	0,35	0,33	0,35	0,36	0,38	0,03	0,02
<i>Коефіцієнт придатності основних засобів</i>											
Великі	0,71	0,68	0,70	0,71	0,74	0,79	0,76	0,62	0,68	-0,03	0,06
Середні	0,55	0,53	0,57	0,58	0,60	0,57	0,54	0,56	0,50	-0,05	-0,06
Малі	0,61	0,62	0,66	0,66	0,62	0,62	0,59	0,59	0,56	-0,05	-0,03
з них мікро	0,65	0,66	0,71	0,69	0,65	0,67	0,65	0,64	0,62	-0,03	-0,02
<i>Коефіцієнт приросту основних засобів</i>											
Великі	–	0,42	-0,03	0,15	0,92	1,06	0,12	0,32	0,00	–	-0,32
Середні	–	0,17	0,39	0,18	0,20	0,19	0,00	0,02	-0,06	–	-0,08
Малі	–	0,23	0,48	0,38	0,23	0,11	0,13	0,07	0,02	–	-0,05
з них мікро	–	0,19	0,58	0,30	0,25	0,11	0,18	0,12	0,03	–	-0,09
<i>Фондоозброєність, тис. грн.</i>											
Великі	174,8	238,3	291,3	470,0	757,4	1173,9	1482,2	1354,1	1699,8	1525,0	345,7
Середні	121,4	159,8	214,3	269,3	333,9	427,3	466,3	559,2	595,8	474,4	36,6
Малі	108,5	159,3	222,8	296,8	369,1	413,9	567,0	603,8	749,2	640,7	145,4
з них мікро	79,0	100,7	151,5	189,6	236,3	274,5	458,5	467,0	649,5	570,5	182,5

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Виявлені тенденції за ряд років (з 2014 по 2022 рр.) стали прямими наслідками політики оновлення і нарощування основного капіталу, що реалізовувалася великими підприємствами і пік якої спостерігався у 2018-2019 рр. У решті решт у 2020 р. строк оновлення основних засобів у великих, малих та мікропідприємствах склав 5,59 – 8,20 років, а у середніх підприємствах – перевищив 18,35 років. Такі строки, за виключенням хіба що певною мірою середніх підприємств, є цілком прийнятними для аграрного сектору. Погіршення 2021-2022 рр., викликані війною, поки що не є критичними.

Також означена політика оновлення і нарощування основного капіталу у великих підприємствах забезпечила порівняно вищу фондоозброєність – 1670 тис. грн., що майже у три рази більше, ніж у середніх, малих та мікропідприємствах. Отже, саме великі підприємства нині найбільш фінансово убезпечені в плані формування майна. Це ще раз підкреслює проблеми, пов'язані з асиметричною конкуренцією, про які було викладено вище.

Для більш детального аналізу змін майнового стану аграрних підприємств було вивчено основні процеси та тенденції, що супроводжують капітальне інвестування в активи. Як видно з табл. 3.15, сукупні капітальні вкладення у матеріальні і нематеріальні активи стабільно зростали у різних групах підприємств з 2014 по 2019 рр. та лише у 2020 р. дещо уповільнилися. У 2021 р., коли ефективність діяльності в аграрному секторі була доволі високою із-за отримання значних обсягів урожаю, інвестиційні вкладення зросли, хоча і не сильно. Це пояснювалося тим, що уже тоді досить високо оцінювалися ризики воєнних дій, що знижувало умотивованість інвесторів. У 2022 р., з початком повномасштабного вторгнення, мотивація скоротилася ще більше, про що йшлося вище, а обсяги інвестицій знову скоротилися. Підкреслимо, що поряд із зниженням мотивації скоротилися і можливості придбання техніки, будівництва тощо, що також негативно позначилося на інвестиційних процесах.

Таблиця 3.15

Розмір та структура капітальних інвестицій аграрних підприємств за їх розмірами

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Сукупні капітальні інвестиції у матеріальні та нематеріальні активи, млн. грн.</i>											
Великі	579	1712	3798	2696	4343	8110	6831	9871	8509	7930	-1362
Середні	7940	11021	15142	25630	32501	33724	27856	35798	25225	17285	-10573
Малі	1999	5850	10859	21993	27239	24743	15948	22591	16541	14542	-6050
з них мікро	369	1532	2570	6024	6422	6098	717	1704	2709	2340	1005
<i>Структура капітальних інвестицій:</i>											
<i>частка капітальних інвестицій у матеріальні активи, %</i>											
Великі	99,74	98,24	99,12	97,82	98,05	94,19	97,02	91,71	94,11	-5,63	2,40
Середні	99,58	99,63	99,15	99,24	98,80	98,09	98,06	98,33	98,59	-0,99	0,26
Малі	98,75	99,91	99,85	99,92	99,51	99,16	99,01	99,09	98,88	0,13	-0,21
з них мікро	99,89	99,94	99,91	99,97	99,66	99,68	99,72	99,36	98,62	-1,27	-0,74
<i>з них: у землю, %</i>											
Великі	0,00	3,74	0,53	0,47	0,67	0,21	0,88	0,30	0,27	0,27	-0,03
Середні	0,50	0,15	0,09	0,15	0,23	0,31	0,58	0,33	0,13	-0,37	-0,20
Малі	0,11	0,14	0,17	0,20	0,18	0,29	0,31	0,12	0,01	-0,10	-0,11
з них мікро	0,08	0,18	0,12	0,43	0,24	0,14	0,04	0,08	0,01	-0,07	-0,07
<i>в існуючі будівлі та споруди, %</i>											
Великі	0,90	2,39	1,46	0,36	0,25	0,30	0,65	1,48	1,27	0,37	-0,21
Середні	3,82	1,65	1,44	1,51	0,64	5,48	1,57	1,63	0,88	-2,94	-0,75
Малі	4,77	2,02	6,57	0,80	0,67	1,19	0,87	1,46	0,49	-4,28	-0,97
з них мікро	8,50	1,96	1,22	0,77	0,44	0,54	2,04	0,57	0,46	-8,04	-0,11
<i>у будівництво та перебудову будівель, %</i>											
Великі	44,98	29,37	29,10	16,18	30,21	33,11	23,34	21,80	20,38	-24,6	-1,42
Середні	22,77	25,41	23,37	21,52	19,13	21,06	24,21	21,15	22,38	-0,39	1,23
Малі	14,91	14,23	10,32	7,77	8,68	10,85	12,17	12,05	11,46	-3,45	-0,59
з них мікро	17,93	9,00	8,04	4,51	4,83	7,62	10,19	17,48	5,25	-12,68	-12,23

Продовження табл. 3.15

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>у машини та обладнання, %</i>											
Великі	44,29	44,58	41,50	41,29	41,79	44,06	45,39	49,43	48,87	4,58	-0,56
Середні	56,80	58,78	63,53	68,00	71,97	62,51	59,94	64,57	62,08	5,28	-2,49
Малі	71,20	79,85	79,98	89,50	87,11	84,10	82,43	83,23	84,55	13,35	1,32
з них мікро	60,21	85,87	88,56	93,26	92,31	88,76	86,13	77,55	90,71	30,50	13,16
<i>частка капітальних інвестицій у нематеріальні активи, %</i>											
Великі	0,26	1,76	0,88	2,18	1,95	5,81	2,98	8,29	5,90	5,64	-2,39
Середні	0,42	0,37	0,85	0,76	1,20	1,91	1,94	1,67	1,41	0,99	-0,26
Малі	1,25	0,09	0,15	0,08	0,49	0,84	0,99	0,91	1,12	-0,13	0,21
з них мікро	0,11	0,06	0,09	0,03	0,34	0,32	0,28	0,68	1,41	1,30	0,73

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Хоча номінально найбільші обсяги інвестицій припадають на середні та частково на малі підприємства, слід враховувати, що відносні показники інвестування з розрахунку на 1 підприємство, 1 га та 1 працюючого є найбільшими саме у великих господарюючих суб'єктах.

Переважна частка вкладень (понад 97-99 %) в усіх групах підприємств спрямовується у матеріальні активи, тоді як вкладення у нематеріальні активи залишаються мізерними. Структура капітальних інвестицій в матеріальні об'єкти суттєво відрізняється по різних групах суб'єктів господарювання. Так, чим крупнішим є підприємство, тим більше коштів воно спрямовує на будівництво та перебудову будівель. Наприклад, у великих підприємствах частка таких вкладень у 2020 р. сягнула 23,34 %, а у попередніх періодах коливалася в межах 16,18–44,98 %. У 2021-2022 рр. ця частка дещо скоротилася, однак в середньому лише на 1 – 2 %. Натомість у середніх підприємствах відповідні показники становили 24,21 % та 19,13–25,41 %, у малих – 12,17 % та 7,77 – 14,91 %, у мікропідприємствах – 10,19 % та 4,51 – 17,93 %. У 2022 р. відповідно частки становили 22,38, 11,46 та лише 5,25 %. Частково такі тенденції обумовлені структурою виробництва у різних групах підприємств, потребою крупніших із них в складських приміщеннях для техніки, зберігання врожаю, а також у тваринницьких приміщеннях тощо.

Іншим, ще більш ємним напрямком капітальних інвестицій у матеріальні активи, є вкладення у машини та обладнання, які у сукупній структурі у малих та мікропідприємствах перевищують 82-86 %, у середніх сягають майже 60 %, а у великих підприємствах – 45 %. Ці ж тенденції зберіглися навіть у передвоєнний рік та на початку війни у 2022 р. Інші напрями вкладень в усіх групах підприємств були помітно менш значними та сукупно не перевищували навіть 1-3 %.

Поряд з тим, здійснювані капітальні інвестиції в аграрних підприємствах є значимими (див. табл. 3.16) як з огляду на результати господарювання, так і з огляду на наявне майно.

Таблиця 3.16

Значимість капітальних інвестицій у стані та діяльності аграрних підприємств за їх розмірами

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2020 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2019 р.
<i>Частка капітальних інвестицій у виручці від реалізації продукції (товарів, послуг), %</i>											
Великі	1,83	2,80	7,16	6,93	7,93	10,94	8,75	9,37	8,11	6,92	-2,19
Середні	6,78	6,02	7,33	10,77	11,94	12,22	9,63	7,67	8,22	2,85	-2,59
Малі	3,06	4,96	7,54	12,39	13,75	12,00	6,70	6,92	6,49	3,64	-5,30
з них мікро	1,91	4,50	5,64	11,11	10,55	9,31	0,93	1,67	3,58	-0,98	-8,38
<i>Частка капітальних інвестицій у чистому прибутку, %</i>											
Великі	11,09	6,91	31,43	33,44	38,72	161,35	78,72	22,30	49,79	67,63	-82,63
Середні	84,73	25,07	35,36	72,35	84,46	49,26	69,09	35,56	64,45	-15,64	19,83
Малі	29,02	17,16	30,41	86,69	127,87	125,18	48,89	25,86	59,32	19,87	-76,29
з них мікро	26,79	16,48	25,47	148,91	130,45	104,54	6,67	6,83	42,46	-20,12	-97,87
<i>Співвідношення у % капітальних інвестицій та сукупної валюти балансу</i>											
Великі	0,96	1,36	2,54	1,78	4,02	4,92	3,69	4,31	3,46	2,73	-1,23
Середні	3,98	3,69	3,41	6,18	6,94	7,37	5,87	6,48	4,27	1,89	-1,50
Малі	1,53	2,24	1,15	6,37	6,69	6,07	3,39	4,27	2,88	1,86	-2,68
з них мікро	0,85	1,58	0,45	5,10	3,80	3,63	0,37	0,81	1,19	-0,48	-3,26
<i>Співвідношення у % капітальних інвестицій та необоротних активів</i>											
Великі	4,30	5,47	11,98	7,26	8,44	9,15	7,00	10,16	8,78	2,70	-2,15
Середні	11,57	12,99	13,64	19,55	20,98	20,15	16,37	18,51	13,17	4,80	-3,78
Малі	4,88	10,63	14,31	21,09	22,16	18,56	10,55	13,86	9,94	5,67	-8,01
з них мікро	2,45	8,16	9,26	18,01	15,12	12,96	1,27	2,82	4,37	-1,18	-11,69
<i>Співвідношення у % капітальних інвестицій та сукупного боргового капіталу</i>											
Великі	1,68	2,57	4,30	3,10	9,79	11,05	7,99	10,54	7,80	6,31	-3,06
Середні	6,80	6,23	5,65	12,48	14,95	15,85	13,72	16,18	10,20	6,92	-2,13
Малі	2,65	3,50	1,34	12,01	11,41	11,17	6,95	10,31	6,33	4,30	-4,22
з них мікро	1,44	2,32	0,49	8,29	5,03	5,98	0,65	1,52	2,17	-0,79	-5,33
<i>Співвідношення у % капітальних інвестицій та стійких пасивів (власного і довгострокового позикового капіталу)</i>											
Великі	11,09	6,91	31,43	33,44	38,72	161,35	78,72	6,24	5,12	67,63	-82,63
Середні	84,73	25,07	35,36	72,35	84,46	49,26	69,09	9,60	6,50	-15,64	19,83
Малі	29,02	17,16	30,41	86,69	127,87	125,18	48,89	6,87	4,93	19,87	-76,29
з них мікро	26,79	16,48	25,47	148,91	130,45	104,54	6,67	1,63	2,45	-20,12	-97,87

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Співвідношення здійснюваних капітальних інвестицій та виручки від реалізації продукції (товарів, послуг) у всіх групах аграрних підприємств досить варіативне, однак у середньому за період 2014-2020 рр. у великих суб'єктах господарювання воно сягнуло 6,62 %, у середніх – 9,24 %, малих – 8,63 %, у тому числі мікропідприємствах – 6,28 %. У 2022 р. таке співвідношення склало у великих підприємств 8,11 %, у середніх 8,22, у малих 6,49, а у мікропідприємствах – лише 3,58.

При цьому співвідношення капітальних інвестицій із чистим прибутком підприємств має ще більш нестабільний характер як унаслідок варіативності капітальних інвестицій, так і варіативності отримуваного прибутку. У середньому за 2014-2020 рр. таке співвідношення сягнуло у середньому по великих підприємствах 51,67 %, середніх – 60,05 %, малих – 66,46 %, у тому числі мікропідприємствах – 65,62 %. У 2021 р. цей показник виявився безпрецедентно низьким – від 6,83 % у мікропідприємствах до 35,56 – у середніх підприємствах, тоді як у 2022 р. дещо поліпшився, коливаючись по різних групах підприємств від 42,46 до 64,45 %. В цілому виявлені факти свідчать про те, що аграрні підприємства вагому частину отриманих у результаті діяльності коштів використовують на власний розвиток.

Показовим також є те, що капітальні інвестиції посідають досить значне місце як у активах аграрних підприємств, так і є важливим напрямом використання залучених ресурсів, виходячи із їх співвідношення з окремими видами пасивів. Так, у сукупній вартості активів щорічні розміри капітальних інвестицій великих підприємств у середньому у 2014-2020 рр. сягали 2,75 %, середніх – 5,35 %, малих – 3,92 %, у тому числі мікропідприємств – 2,25 %. Хоча у 2022 р. ці показники дещо скоротилися, однак різниці не були принциповими – по великих підприємствах 3,46 %, середніх 4,27 %, малих 2,88 % та мікропідприємствах – 1,19 %.

У необоротних активах капітальні інвестиції в цей же період (2014-2022 рр.) сягнули відповідно у середньому 7,66 %, 16,46 %, 14,60 %, 9,60 %, а у 2022

р. відповідно 8,78 %, 13,17 %, 9,94 % та 4,37 %.

При чому сума середньорічних капітальних інвестицій була еквівалентною 51,67–66,46 % вартості стійких пасивів аграрних підприємств (сукупної вартості власного і довгострокового позикового капіталу).

На підставі результатів аналізу можна стверджувати, що у перспективі, розробляючи підходи до удосконалення фінансової поведінки суб'єктів господарювання та формуючи оптимальні моделі фінансового убезпечення необхідно зважати на процеси реалізації не лише фінансової, а й інвестиційної діяльності. А як зазначалося у розділі 3.2 дисертаційної роботи – враховувати ключові аспекти операційної діяльності також.

Поряд із фінансуванням необоротних активів важливу роль у функціонуванні аграрних підприємств та їх фінансовому убезпеченні відіграють оборотні кошти, структуру яких наведено в табл. 3.17. Як видно з табл. 3.17 частка оборотного капіталу в сукупних активах середніх і малих суб'єктів господарювання коливається у динаміці, однак не має чітко виразних тенденцій зміни. Водночас, у великих підприємствах вона знижувалася до 2020 р., а у 2021-2022 рр. поступово зростала у динаміці внаслідок накопичення оборотних активів, про що йшлося вище.

У структурі оборотного капіталу по всіх групах аграрних підприємств найбільшу частку займають запаси та дебіторська заборгованість. Обидві ці статті балансу вирізняються певною варіативністю у динаміці. Так, коефіцієнт варіації запасів упродовж 2014-2020 рр. у великих підприємствах сягнув значення 36,7 при середній частці 22,28 % у структурі оборотних активів, у середніх – відповідні показники сягнули 7,5 та 35,22 %, у малих підприємствах – 31,8 та 32,16 %, у тому числі в мікропідприємствах – 34,0 та 27,32 %. У 2021-2022 рр. відповідні частки коливалися у динаміці, зростаючи у передвоєнний рік та знижуючись у воєнний стосовно запасів та рухаючись у протилежних напрямках стосовно дебіторської заборгованості.

Таблиця 3.17

Структура оборотних активів різних за розмірами аграрних підприємств, %

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Частка оборотних активів у сукупному майні підприємств</i>											
Великі	77,59	75,22	78,82	75,53	52,33	46,29	47,26	57,45	60,54	-17,05	3,09
Середні	65,61	71,59	75,02	68,39	66,93	63,43	64,09	64,99	67,60	1,99	2,61
Малі	68,71	78,89	91,95	69,77	69,79	67,28	67,88	69,15	70,98	2,27	1,83
з них мікро	65,24	80,56	95,15	71,68	74,84	71,99	70,62	71,23	72,71	7,47	1,48
<i>Частка у оборотних активах: - запасів</i>											
Великі	20,66	10,63	9,67	12,60	33,69	32,67	36,05	45,65	39,72	19,06	-5,93
Середні	34,05	26,64	26,17	36,57	40,32	42,77	40,00	43,62	43,59	9,54	-0,03
Малі	33,60	23,26	7,10	35,39	38,90	44,34	42,54	44,99	46,67	13,07	1,68
з них мікро	32,74	17,80	3,61	30,85	30,33	37,99	37,94	38,74	41,17	8,43	2,43
<i>- поточних біологічних активів</i>											
Великі	3,05	2,75	1,41	2,39	6,61	4,41	3,61	4,41	6,47	3,42	2,06
Середні	5,86	3,85	3,32	3,67	4,21	5,17	5,58	4,88	5,34	-0,52	0,46
Малі	3,34	1,66	0,49	2,20	2,38	2,53	2,49	2,08	2,17	-1,17	0,09
з них мікро	3,03	1,41	0,24	1,91	1,47	1,70	1,67	1,22	1,30	-1,73	0,08
<i>- дебіторської заборгованості</i>											
Великі	70,94	80,06	83,11	78,58	53,01	56,35	54,13	45,34	50,47	-20,47	5,13
Середні	52,23	59,32	62,98	51,50	48,02	44,84	44,88	41,79	42,53	-9,70	0,74
Малі	55,56	67,97	90,41	53,81	51,16	45,39	45,63	44,42	42,71	-12,85	-1,71
з них мікро	54,22	74,29	94,92	58,70	61,05	52,85	51,40	52,14	49,41	-4,81	-2,73
<i>- поточних фінансових інвестицій</i>											
Великі	0,10	0,05	0,04	0,00	0,09	0,04	0,03	0,02	0,02	-0,08	0,00
Середні	0,63	0,27	0,20	0,31	0,32	0,28	0,25	0,61	0,34	-0,29	-0,27
Малі	0,78	0,37	0,16	0,53	0,29	0,33	0,30	0,21	0,23	-0,55	0,02
з них мікро	0,53	0,28	0,15	0,97	0,34	0,38	0,37	0,17	0,19	-0,34	0,02

Продовження табл. 3.17

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>- грошових коштів</i>											
Великі	2,39	1,08	0,88	1,38	1,71	1,33	1,56	2,68	2,03	1,15	2,03
Середні	4,20	4,40	3,30	3,87	4,01	4,64	7,23	6,64	6,39	3,09	6,39
Малі	3,15	3,07	0,86	3,13	2,96	3,32	5,02	5,19	5,18	4,32	5,18
з них мікро	3,70	3,05	0,47	2,98	2,26	2,66	3,78	3,99	4,09	3,62	4,09
<i>- витрат майбутніх періодів</i>											
Великі	0,05	0,04	0,03	0,04	0,15	0,34	0,41	0,15	0,12	0,09	0,12
Середні	0,75	0,84	0,78	0,84	0,84	0,98	0,78	1,15	0,60	-0,18	0,60
Малі	1,46	1,31	0,37	1,81	1,49	1,55	1,84	1,31	1,23	0,86	1,23
з них мікро	3,28	1,77	0,35	2,47	1,52	1,49	2,32	1,57	1,64	1,29	1,64
<i>- інших оборотних активів</i>											
Великі	2,81	5,39	4,86	5,00	4,74	4,86	4,21	1,75	1,18	-3,68	1,18
Середні	2,29	4,68	3,25	3,23	2,30	1,31	1,27	1,30	1,21	-2,04	1,21
Малі	2,12	2,35	0,62	3,12	2,80	2,54	2,19	1,80	1,80	1,18	1,80
з них мікро	2,50	1,40	0,26	2,12	3,03	2,93	2,51	2,16	2,21	1,95	2,21

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Висока варіативність запасів, особливо у великих, малих та мікропідприємствах, свідчить про порівняну нестабільність діяльності підприємств та загрозу їх фінансовій безпеці стосовно створення матеріальних умов господарювання. Це показує певні економічні конфлікти щодо інтересів постачальників сировини та матеріалів з одного боку та аграрних товаровиробників – з іншого.

Так само варіативність дебіторської заборгованості свідчить про економічні конфлікти щодо інтересів аграріїв з одного боку та споживачів аграрних продуктів з іншого. Адже виникають фінансові загрози функціонуванню та операційній діяльності аграрних підприємств, зумовлені невиваженою кредитною політикою. Так, у сукупній вартості оборотних активів великих підприємств дебіторська заборгованість у середньому у 2014-2020 рр. сягала 68,03 %, а у 2020 р. склала 54,13 %, у середніх – відповідно 51,97 % та 44,88 %, малих – 58,56 % та 45,63 %, у тому числі мікропідприємствах – 63,92 % та 51,40 %. У 2022 р. її частки у структурі оборотних коштів склали по групах підприємств відповідно 50,47 %, 42,53 %, 42,71 %, 49,41 %. Незважаючи на деяке зниження у динаміці частки дебіторської заборгованості у структурі оборотних активів вона все ще залишається значною, а використовувана кредитна політика призводить до порушення фінансової безпеки суб'єктів господарювання.

Отже, можна констатувати про наявну проблематику у відносинах аграрних товаровиробників з партнерами і контрагентами, ймовірність виникнення низки економічних конфліктів при розрахунках, що потребує більш детального вивчення та розробки низки заходів з їх подолання, удосконалення фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі, розробки оптимальних моделей фінансового убезпечення з урахуванням засад оптимізації кредитної політики.

У табл. 3.18 узагальнено наведено оцінювання стану активів та їхнього впливу на фінансову безпеку аграрних підприємств у розрізі окремих груп.

Таблиця 3.18

Оцінювання стану активів та їхнього впливу на фінансову безпеку різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Коефіцієнт іммобілізації активів</i>											
Великі	0,22	0,25	0,21	0,24	0,48	0,54	0,53	0,42	0,39	0,17	-0,03
Середні	0,34	0,28	0,25	0,32	0,33	0,37	0,36	0,35	0,32	-0,02	-0,03
Малі	0,31	0,21	0,08	0,30	0,30	0,33	0,32	0,31	0,29	-0,02	-0,02
з них мікро	0,35	0,19	0,05	0,28	0,25	0,28	0,29	0,29	0,27	-0,08	-0,02
<i>Коефіцієнт реальної вартості основних засобів і запасів у активах</i>											
Великі	0,22	0,12	0,11	0,13	0,26	0,23	0,27	0,41	0,35	0,13	-0,06
Середні	0,42	0,35	0,33	0,41	0,42	0,48	0,49	0,49	0,52	0,1	0,03
Малі	0,39	0,28	0,10	0,37	0,42	0,47	0,47	0,49	0,52	0,13	0,03
з них мікро	0,35	0,21	0,05	0,33	0,33	0,38	0,40	0,41	0,43	0,08	0,02
<i>Рівень монетизації активів, %</i>											
Великі	1,86	0,81	0,69	1,04	0,90	0,62	0,74	1,54	1,23	-0,63	-0,31
Середні	2,75	3,15	2,47	2,65	2,68	2,94	4,64	4,32	4,32	1,57	0,00
Малі	2,16	2,43	0,79	2,18	2,07	2,24	3,41	3,59	3,67	1,51	0,08
з них мікро	2,41	2,45	0,45	2,13	1,69	1,91	2,67	2,84	2,97	0,56	0,13
<i>Рівень мобільності оборотного капіталу, %</i>											
Великі	2,39	1,08	0,88	1,38	1,71	1,33	1,56	2,68	2,03	-0,36	-0,65
Середні	4,20	4,40	3,30	3,87	4,01	4,64	7,23	6,64	6,39	2,19	-0,25
Малі	3,15	3,07	0,86	3,13	2,96	3,32	5,02	5,19	5,18	2,03	-0,01
з них мікро	3,70	3,05	0,47	2,98	2,26	2,66	3,78	3,99	4,09	0,39	0,10
<i>Частка дебіторської заборгованості в активах, %</i>											
Великі	55,05	60,22	65,50	59,35	27,74	26,08	25,58	26,05	30,56	-24,49	4,51
Середні	34,27	42,47	47,25	35,22	32,14	28,45	28,77	27,16	28,75	-5,52	1,59
Малі	38,18	53,62	83,13	37,55	35,71	30,54	30,97	30,72	30,31	-7,87	-0,41

Продовження табл. 3.18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
з них мікро	35,38	59,85	90,31	42,07	45,69	38,05	36,30	37,14	35,92	0,54	-1,22
<i>Частка дебіторської заборгованості в оборотних активах, %</i>											
Великі	70,94	80,06	83,11	78,58	53,01	56,35	54,13	45,34	50,47	-20,47	5,13
Середні	52,23	59,32	62,98	51,50	48,02	44,84	44,88	41,79	42,53	-9,70	0,74
Малі	55,56	67,97	90,41	53,81	51,16	45,39	45,63	44,42	42,71	-12,85	-1,71
з них мікро	54,22	74,29	94,92	58,70	61,05	52,85	51,40	52,14	49,41	-4,81	-2,73
<i>Частка власного оборотного капіталу в активах, %</i>											
Великі	33,32	29,46	23,93	21,75	17,17	10,87	10,44	26,59	28,06	-5,26	1,47
Середні	26,03	25,08	23,25	27,64	27,63	24,50	29,06	32,50	33,28	7,25	0,78
Малі	24,40	23,05	7,79	21,80	21,59	23,63	23,95	31,37	29,51	5,11	-1,86
з них мікро	17,93	17,39	3,49	13,46	16,33	17,21	18,49	20,98	21,35	3,42	0,37

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Як видно з табл. 3.18, у великих підприємствах на відміну від середніх та малих, у тому числі у мікропідприємствах, у період з 2014 до 2019-2020 рр. спостерігався процес іммобілізації активів. Коефіцієнт іммобілізації зріс з 0,22 у 2014 р. до 0,53-0,54 у 2019-2020 рр. у великих підприємствах, а в інших – коливався на рівні 0,29 – 0,36. Однак, у 2021 та 2022 рр. ситуація дещо поліпшилася. Якщо у 2020 р. коефіцієнт іммобілізації по різних групах аграрних підприємств коливався в межах 0,29 – 0,53, то у 2021 р. уже 0,29 – 0,42, а у 2022 р. – 0,27 – 0,39. Традиційно його найвищий рівень притаманний великим підприємствам.

При цьому коефіцієнт реальної вартості основних засобів і запасів в активах (тобто тієї частки активів, що беруть безпосередню участь в операційній діяльності) демонстрував протилежну тенденцію, у 2020 р. у великих підприємствах він склав 0,27, тоді як в інших групах – від 0,40 до 0,49. У 2021-2022 рр. показник навпаки зростав і в 2022 р. склав у великих підприємствах 0,35, у середніх та малих – по 0,52, а у мікропідприємствах – 0,43.

Рівень монетизації активів залишається доволі низьким, особливо у великих підприємствах – не більше 1 % у середньому за 2014-2022 рр. та не більше 1,5 % у 2021-2022 рр., та у межах 2-4,5 % у середніх та малих підприємствах за весь період дослідження. Також мобільність оборотного капіталу залишається недостатньо високою, і хоча вона зростає у динаміці, у великих і мікропідприємствах у 2020 р. складала від 1 до 3-4 %, а у середніх та малих відповідно 7,23 % та 5,02 %. У 2022 р. цей показник не значно підвищився – до 2,03 у великих та 5,18-6,39 у середніх та малих аграрних підприємствах.

Важливим показником якості розміщення залучених коштів є частка власного оборотного капіталу в активах. Загалом власний оборотний капітал являє собою суму оборотних активів, що профінансована за рахунок стійких (довгострокових) пасивів. Достатній обсяг таких коштів свідчить про

здатність підприємств вільно маневрувати господарськими засобами у процесі своєї операційної діяльності. У великих підприємствах частка власного оборотного капіталу в активах знижувалась у динаміці та сягнула у 2020 р. лише 10,44 %. Навіть у мікропідприємствах забезпеченість власним оборотним капіталом була вищою та у 2020 р. сягнула 18,49 %. Дещо ліпша ситуація спостерігалася у середніх та малих підприємствах – відповідно у 2020 р. 29,06 % та 23,95 %. Однак, у 2021 р. цей показник у великих підприємствах сягнув 26,59 %, у середніх 32,50, у малих 31,37 %, у т. ч. 20,98 % - у мікропідприємствах. У 2022 р. позитивні тенденції здебільшого збереглися і показник відповідно сягнув 28,06 %, 33,28 %, 29,51 % та 21,35 %. Хоча такі показники й кращі, їх поки що не варто визначати цілком оптимальними.

Узагальнюючи фінансові небезпеки, що виникають у процесах залучення та розміщення капіталу аграрних підприємств та в умовах пов'язаних із цими процесами економічних конфліктів, можна констатувати, що переважно вони пов'язані з:

- відносно гіршою забезпеченістю аграрних підприємств господарськими засобами порівняно з усередненими показниками та суб'єктам економіки України в цілому;
- формуванням власного капіталу переважно за рахунок тезаврованого прибутку на тлі обмежених можливостей розширення фінансових джерел за рахунок прямих інвестицій;
- коливанням частки короткострокових зобов'язань в структурі позикових джерел фінансування та тлі зниження довгострокових боргів;
- нераціональною структурою оборотного капіталу, що стає результатом невиправданої кредитної політики та нестабільності формування запасів;
- зниженням рівнів мобільності та монетизації активів;
- порівняно недостатнім обсягом власних оборотних коштів.

Крім того, фінансові загрози аграрним підприємствам, що виникають у

процесах залучення і розміщення капіталу, мають свої особливості у великих, середніх та малих підприємствах подеколи набуваючи протилежних тенденцій.

Процеси формування і використання капіталу безпосередньо впливають на фінансовий стан аграрних підприємств та спричинюють порушення фінансової безпеки, погіршуючи фінансову стійкість, знижуючи ліквідність і платоспроможність суб'єктів господарювання.

По своїй суті фінансова стійкість суб'єктів господарювання являє собою їхню здатність стабільно функціонувати та розвиватися в умовах мінливості внутрішнього і зовнішнього середовища, зберігаючи рівновагу своїх активів і пасивів. Саме фінансова стійкість є найбільш показовою стороною фінансової безпеки та рівня фінансових, економічних та інших ризиків, виникнення та загострення економічних конфліктів.

Рівень фінансової стійкості унаочнюється:

- показниками, що демонструють внутрішню структуру джерел фінансування;
- оцінками співвідношень між обсягами фінансових ресурсів, залучених з різних джерел, з обсягами коштів, розміщених у різних типах активів суб'єктів господарювання;
- індикаторами, які дозволяють оцінити здатність до фінансового маневрування у процесі діяльності.

Додатково оцінювати фінансову стійкість необхідно з урахуванням показників ліквідності та платоспроможності, які водночас є інструментами аналізу іншої, не менш важливої сторони фінансової безпеки суб'єктів господарювання, адже дозволяють діагностувати спроможність підприємств вчасно розраховуватися по своїх зобов'язаннях і фінансово забезпечувати провадження операційної діяльності й були висвітлені вище, у підрозділі 3.2.

Комплекс основних показників оцінювання фінансової стійкості подано у табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Оцінювання фінансової стійкості різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Коефіцієнт автономії</i>											
Великі	0,43	0,47	0,41	0,43	0,59	0,56	0,54	0,59	0,56	0,13	-0,03
Середні	0,41	0,41	0,40	0,50	0,54	0,54	0,57	0,60	0,58	0,17	-0,02
Малі	0,42	0,36	0,14	0,47	0,41	0,46	0,51	0,59	0,54	0,12	-0,05
з них мікро	0,41	0,32	0,07	0,38	0,24	0,39	0,43	0,47	0,45	0,04	-0,02
<i>Коефіцієнт концентрації позикового капіталу</i>											
Великі	0,57	0,53	0,59	0,57	0,41	0,44	0,46	0,41	0,44	-0,13	0,03
Середні	0,59	0,59	0,60	0,50	0,46	0,46	0,43	0,40	0,42	-0,17	0,02
Малі	0,57	0,64	0,86	0,53	0,59	0,54	0,49	0,41	0,46	-0,11	0,05
з них мікро	0,59	0,68	0,93	0,62	0,76	0,61	0,57	0,53	0,55	-0,04	0,02
<i>Коефіцієнт фінансової залежності</i>											
Великі	2,35	2,12	2,44	2,34	1,70	1,80	1,86	1,69	1,80	-0,55	0,11
Середні	2,41	2,45	2,52	1,98	1,87	1,87	1,75	1,67	1,72	-0,69	0,05
Малі	2,35	2,78	7,18	2,13	2,42	2,19	1,95	1,71	1,84	-0,51	0,13
з них мікро	2,44	3,14	13,49	2,60	4,10	2,54	2,33	2,14	2,22	-0,22	0,08
<i>Коефіцієнт фінансування</i>											
Великі	0,74	0,89	0,69	0,75	1,44	1,25	1,16	1,44	1,26	0,52	-0,18
Середні	0,71	0,69	0,66	1,02	1,16	1,15	1,34	1,50	1,39	0,68	-0,11
Малі	0,74	0,56	0,16	0,89	0,70	0,84	1,05	1,41	1,20	0,46	-0,21
з них мікро	0,69	0,47	0,08	0,63	0,32	0,65	0,75	0,88	0,82	0,13	-0,06
<i>Коефіцієнт співвідношення позикового і власного капіталу</i>											
Великі	1,35	1,12	1,44	1,34	0,70	0,80	0,86	0,69	0,80	-0,55	0,11
Середні	1,41	1,45	1,52	0,98	0,87	0,87	0,75	0,67	0,72	-0,69	0,05
Малі	1,35	1,78	6,18	1,13	1,42	1,19	0,95	0,71	0,84	-0,51	0,13
з них мікро	1,44	2,14	12,49	1,60	3,10	1,54	1,33	1,14	1,22	-0,22	0,08

Продовження табл. 3.19

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
<i>Коефіцієнт довготермінового залучення коштів</i>											
Великі	0,24	0,13	0,09	0,08	0,09	0,14	0,15	0,15	0,18	-0,06	0,03
Середні	0,31	0,24	0,18	0,15	0,12	0,12	0,12	0,11	0,11	-0,2	0,00
Малі	0,24	0,18	0,12	0,10	0,20	0,19	0,09	0,06	0,07	-0,17	0,01
з них мікро	0,22	0,14	0,11	0,08	0,41	0,13	0,10	0,06	0,07	-0,15	0,01
<i>Коефіцієнт короткострокової заборгованості</i>											
Великі	0,77	0,87	0,93	0,94	0,86	0,80	0,80	0,75	0,73	-0,04	-0,02
Середні	0,68	0,79	0,86	0,82	0,85	0,84	0,82	0,81	0,82	0,14	0,01
Малі	0,77	0,87	0,98	0,90	0,82	0,80	0,90	0,91	0,91	0,14	0,00
з них мікро	0,80	0,93	0,99	0,95	0,77	0,90	0,91	0,94	0,94	0,14	0,00
<i>Коефіцієнт інвестування</i>											
Великі	3,16	5,19	5,51	5,05	2,58	1,80	1,74	2,51	2,48	-0,68	-0,03
Середні	1,75	2,20	2,30	2,31	2,32	1,90	2,10	2,29	2,53	0,78	0,24
Малі	1,73	2,38	2,25	2,01	1,70	1,70	1,95	2,26	2,24	0,51	-0,02
з них мікро	1,59	2,33	2,03	1,68	1,21	1,75	1,85	2,02	2,06	0,47	0,04

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Ключовими із них є коефіцієнт автономії (показник фінансової незалежності), що показує частку власного капіталу у сукупних джерелах фінансування. Оптимальною є ситуація, коли цей показник дорівнює або перевищує позначку 0,5, адже у цьому разі не менше половини фінансових джерел суб'єкта господарювання утворюється за рахунок власних коштів.

У 2014 р. по всіх групах аграрних підприємств коефіцієнт автономії не досягав оптимальної позначки і коливався в межах 0,41-0,43. У три наступні роки спостерігалася певна дестабілізація фінансових джерел та погіршення фінансової незалежності. Однак починаючи з 2018-2019 рр. ситуація поліпшилася та у 2020 р. показник продемонстрував достатній рівень автономії у великих, середніх та малих підприємствах. Виключенням стали лише мікропідприємства, де, не зважаючи на поліпшення, коефіцієнт автономії не досягнув оптимальної позначки. У 2021 та 2022 рр. показник продемонстрував досить високу варіативність, однак залишився достатньо високим в усіх групах, крім мікропідприємств.

Співзалежними до коефіцієнту автономії є коефіцієнти концентрації позикового капіталу, фінансової залежності, фінансування та співвідношення позикового і власного капіталу (див. табл. 3.19). Динаміка та значення цих показників підтверджують раніше встановлені тенденції, однак дозволяють проаналізувати співвідношення власних і позикових джерел фінансування в інших ракурсах та в цілому позитивно оцінити їх в усіх групах суб'єктів господарювання, за виключенням хіба що мікропідприємств.

Водночас, структура позикових коштів залишається досить нестабільною, вона погіршувалася з 2014 по 2018 рр. і лише у 2019-2020 рр. дещо почала відновлюватися. У 2022 р. коефіцієнт довготермінового залучення коштів у великих підприємствах сягає 0,18, у середніх – 0,11, а у малих та мікропідприємствах – на рівні 0,07, що абсолютно не достатньо.

Поряд з тим, як показує коефіцієнт інвестування, весь обсяг коштів, спрямованих на фінансування основних засобів, у 1,74 – 2,10 разів

перевищував суму власного капіталу аграрних підприємств усіх груп до 2020 р. У 2022 р. він зріс до 2,06 – 2,53 по різних групах. Тобто, частина найбільш важливих необоротних активів фінансується із позикових ресурсів, у тому числі залучених на короткострокових засадах. Це свідчить про потребу поглибленого вивчення стійких пасивів та основ використання власного оборотного капіталу та вирішення низки економічних конфліктів, що засновуються на відмінностях у інтересах позичальників та позикодавців в аграрному секторі економіки.

Коефіцієнт фінансової стійкості, що відбиває частку довготермінових пасивів (власного і довгострокового позикового капіталу) у фінансуванні майна аграрних підприємств (див. табл. 3.20). В усіх групах аграрних підприємств його значення зростало у динаміці, починаючи з 2016 р. та у 2020–2022 рр. сягнуло достатніх значень. Навіть у мікропідприємствах у 2021 р. значення цього індикатора в цілому відповідало нормативу.

Однак, основна частка стійких пасивів, як уже зазначалося вище, сформована за рахунок власних коштів – коефіцієнт власного капіталу у довгострокових джерелах фінансування в 2020 р. коливався в межах 0,85–0,91, а коефіцієнт фінансового левериджу – 0,09–0,17. У 2022 р. відповідно коливання склали по коефіцієнту власного капіталу у довгострокових джерелах фінансування від 0,82 у великих підприємствах до 0,93 у малих, по коефіцієнту фінансового левериджу – відповідно від 0,07 до 0,21. В цілому це підтверджує досить високий рівень фінансової стійкості з точки зору формування фінансових джерел.

Ще одним підтвердженням раніше виявлених тенденцій є те, що майже з року в рік по усіх групах аграрних підприємств незалежно від їхнього розміру зростає вартість як власного капіталу, так і заборгованості фінансового характеру. Слід враховувати, що під останньою розуміють довгострокові позики та короткострокові кредити банків, що є порівняно стабільною часткою боргового капіталу.

Таблиця 3.20

Динаміка стану і руху стійких пасивів у різних за розмірами аграрних підприємствах

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Коефіцієнт фінансової стійкості</i>											
Великі	0,56	0,54	0,45	0,46	0,65	0,65	0,63	0,69	0,68	0,12	-0,01
Середні	0,60	0,53	0,48	0,59	0,61	0,61	0,65	0,68	0,66	0,06	-0,02
Малі	0,56	0,44	0,16	0,52	0,52	0,56	0,56	0,62	0,59	0,03	-0,03
з них мікро	0,53	0,37	0,08	0,42	0,41	0,45	0,48	0,50	0,49	-0,04	-0,01
<i>Коефіцієнт власного капіталу у довгострокових джерелах фінансування</i>											
Великі	0,76	0,87	0,91	0,92	0,91	0,86	0,85	0,85	0,82	0,06	-0,03
Середні	0,69	0,76	0,82	0,85	0,88	0,88	0,88	0,89	0,89	0,20	0,00
Малі	0,76	0,82	0,88	0,90	0,80	0,81	0,91	0,94	0,93	0,17	-0,01
з них мікро	0,78	0,86	0,89	0,92	0,59	0,87	0,90	0,94	0,93	0,15	-0,01
<i>Коефіцієнт фінансового левериджу</i>											
Великі	0,31	0,15	0,10	0,08	0,10	0,16	0,17	0,17	0,21	-0,10	0,04
Середні	0,46	0,31	0,21	0,17	0,13	0,14	0,14	0,13	0,13	-0,33	0,00
Малі	0,31	0,23	0,14	0,11	0,25	0,23	0,09	0,06	0,07	-0,24	0,01
з них мікро	0,28	0,16	0,12	0,09	0,70	0,15	0,11	0,06	0,08	-0,20	0,02
<i>Коефіцієнт приросту власного капіталу</i>											
Великі	–	2,34	1,03	1,06	0,98	1,44	1,09	1,04	0,99	–	-0,05
Середні	–	1,47	1,45	1,19	1,20	0,98	1,11	1,07	1,03	–	-0,04
Малі	–	1,69	1,40	1,23	1,04	1,11	1,30	1,15	1,01	–	-0,14
з них мікро	–	1,73	1,38	1,07	0,91	1,60	1,25	1,14	1,05	–	-0,09
<i>Коефіцієнт приросту заборгованості фінансового характеру</i>											
Великі	–	1,04	0,69	0,86	1,07	2,42	1,08	1,16	1,31	–	0,15
Середні	–	0,98	1,04	1,15	0,99	0,97	1,04	1,11	1,24	–	0,13
Малі	–	1,25	0,90	1,29	1,86	0,98	0,76	1,01	1,47	–	0,46
з них мікро	–	0,99	1,19	0,90	3,68	0,50	1,03	1,19	1,44	–	0,25
<i>Співвідношення коефіцієнтів приросту власного капіталу та заборгованості фінансового характеру</i>											
Великі	–	1,92	0,97	1,03	0,99	1,55	1,09	1,04	1,04	–	0,00
Середні	–	1,28	1,33	1,18	1,15	0,97	1,09	1,07	1,07	–	0,00
Малі	–	1,55	1,27	1,24	1,19	1,07	1,16	1,15	1,07	–	-0,08
з них мікро	–	1,47	1,33	1,04	1,41	1,08	1,20	1,14	1,10	–	-0,04

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Збільшення заборгованості саме фінансового характеру, хоча і свідчить про збільшення боргового тягаря, тим не менш позитивно характеризує фінансову безпеку і фінансову стійкість підприємств. Адже залучення кредитів у сучасному світі є обов'язковою умовою ведення майже будь-якого бізнесу, а для аграрного сектору має особливе значення.

Водночас, приріст власного капіталу відбувається випереджаючими темпами, про що свідчать показник співвідношення (див. табл. 3.20), що додатково свідчить на користь посилення фінансової стійкості аграрних підприємств.

Важливе значення в оцінюванні фінансової стійкості відіграє аналіз абсолютних і відносних величин чистого робочого та власного оборотного капіталу (див. табл. 3.21).

Чистий робочий капітал являє собою ту частину оборотних активів, яка повною мірою профінансована за рахунок власного капіталу, тоді як власний оборотний капітал – частину оборотних активів, що утворена за рахунок усіх стійких пасивів (тобто як власного капіталу, так і довгострокового боргового капіталу).

Як видно з даних табл. 3.21, у великих аграрних підприємствах розмір чистого робочого та власного оборотного капіталу до 2020 р. стабільно знижувався у динаміці, а у малих та мікропідприємствах був нестабільним та варіювався. Лише середні підприємства продемонстрували порівняну стабільність абсолютних обсягів цієї частини капіталу. Однак, у 2021 та 2022 рр. розмір цих двох видів капіталу суттєво зріс. Це було пов'язане як із об'єктивними процесами, так і з суб'єктивним чинником, що полягав у певних змінах фінансової звітності, що акумулювалася та оприлюднювалася Державною службою статистики України.

Аналогічні тенденції були притаманні й відносним показникам оцінки – коефіцієнтам забезпеченості необоротних активів та основних засобів власним оборотним капіталом.

Таблиця 3.21

Оцінювання власного оборотного капіталу у різних за розмірами аграрних підприємствах

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Чистий робочий капітал</i>											
Великі	12082	28352	29669	27702	12176	2994	1971	41450	42476	30394	1026
Середні	14134	36848	65617	78354	96234	77748	101062	140327	154537	140403	14210
Малі	14707	38957	55517	57769	45258	52791	90195	147647	147708	133001	61
з них мікро	2699	12010	14651	11991	-1262	19030	26094	37931	41142	38443	3211
<i>Власний оборотний капітал</i>											
Великі	20021	37235	35839	32994	18553	17934	19324	66520	73473	53452	6953
Середні	51978	74861	103370	114676	129518	112237	137890	182713	199652	147674	16939
Малі	31900	60188	73492	75235	87851	96329	112814	167357	171230	139330	3873
з них мікро	7722	16832	19950	15898	27591	28938	35587	44304	49217	41495	4913
<i>Коефіцієнт забезпеченості необоротних активів власним оборотним капіталом</i>											
Великі	1,49	1,19	1,13	0,89	0,36	0,20	0,20	0,63	0,71	-0,78	0,08
Середні	0,76	0,88	0,93	0,87	0,84	0,67	0,81	0,93	1,03	0,27	0,10
Малі	0,78	1,09	0,97	0,72	0,71	0,72	0,75	1,02	1,02	0,24	0,00
з них мікро	0,52	0,90	0,72	0,48	0,65	0,61	0,63	0,73	0,78	0,26	0,05
<i>Коефіцієнт забезпеченості основних засобів власним оборотним капіталом</i>											
Великі	2,48	3,24	3,22	2,57	0,75	0,35	0,34	1,13	1,25	-1,23	0,12
Середні	1,10	1,35	1,34	1,26	1,19	0,87	1,07	1,24	1,45	0,35	0,21
Малі	0,99	1,52	1,26	0,93	0,89	0,88	0,91	1,21	1,21	0,22	0,00
з них мікро	0,70	1,27	0,96	0,59	0,81	0,76	0,80	0,91	0,97	0,27	0,06

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Однак абсолютні та відносні показники наявності чистого робочого та власного оборотного капіталу не дозволяють повною мірою оцінити фінансову стійкість підприємств з огляду на їх здатність не тільки залучати фінансові ресурси, а й насамперед зберігати рівновагу активів і пасивів. Більш повно таку оцінку дозволяє зробити аналіз маневреності (див. табл. 3.22).

Так, як видно з даних табл. 3.22, маневреність оборотних активів, запасів та швидколіквідних активів, що показують відповідну частку видів активів, що профінансована за рахунок власних оборотних коштів у середніх, малих та мікропідприємствах поліпшується, особливо починаючи з 2016-2017 рр. У 2021-2022 рр. тенденції на поліпшення посилилися і закріпилися. Нині ситуацію з наявністю чистого робочого капіталу, власних оборотних коштів та їхньою маневреністю можна вважати цілком задовільною.

Однак, можна констатувати той факт, що фінансові стратегії, які використовуються різними групами підприємств, відрізняються. Великі підприємства поступово починають тяжіти до більш агресивних фінансових стратегій, тоді як середні здебільшого залишаються у зоні поміркованої і навіть консервативної стратегії. При цьому малі підприємства, а особливо мікропідприємства, для свого виживання вимушені застосовувати більш агресивні стратегії. Усе це стає результатом різниці інтересів надавачів та користувачів капіталу в аграрному секторі економіки України, виникненню низки економічних конфліктів між ними.

Для подолання негативного впливу на фінансову безпеку та врегулювання низки економічних конфліктів необхідним стає обґрунтування підходів до визначення оптимальних моделей фінансового убезпечення та розробки засад фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання. Зокрема така поведінка має спрямовуватися на максимальне фінансове убезпечення, а обрання цієї моделі є найбільш виправданим для суб'єкта господарювання з огляду на специфіку його функціонування та сутність економічних конфліктів, які для нього актуальні.

Таблиця 3.22

Оцінювання маневреності та її впливу на зміни фінансової безпеки різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки									Відхилення +/- 2022 р. від	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Коефіцієнт маневреності оборотних активів</i>											
Великі	0,43	0,39	0,30	0,29	0,33	0,23	0,22	0,46	0,46	0,03	0,00
Середні	0,40	0,35	0,31	0,40	0,41	0,39	0,45	0,50	0,49	0,09	-0,01
Малі	0,36	0,29	0,08	0,31	0,31	0,35	0,35	0,45	0,42	0,06	-0,03
з них мікро	0,27	0,22	0,04	0,19	0,22	0,24	0,26	0,29	0,29	0,02	0,00
<i>Коефіцієнт маневреності запасів</i>											
Великі	2,08	3,69	3,14	2,28	0,97	0,72	0,61	1,01	1,17	-0,91	0,16
Середні	1,17	1,32	1,18	1,11	1,02	0,90	1,13	1,15	1,13	-0,04	-0,02
Малі	1,06	1,26	1,19	0,88	0,80	0,79	0,83	1,01	0,89	-0,17	-0,12
з них мікро	0,84	1,21	1,02	0,61	0,72	0,63	0,69	0,76	0,71	-0,13	-0,05
<i>Коефіцієнт маневреності швидколіквідних активів</i>											
Великі	0,54	0,44	0,34	0,33	0,49	0,35	0,35	0,85	0,77	0,23	-0,08
Середні	0,60	0,48	0,42	0,64	0,69	0,68	0,76	0,89	0,87	0,27	-0,02
Малі	0,53	0,38	0,09	0,48	0,51	0,63	0,61	0,82	0,78	0,25	-0,04
з них мікро	0,41	0,26	0,04	0,27	0,31	0,39	0,42	0,48	0,50	0,09	0,02
<i>Коефіцієнт маневреності власного оборотного капіталу</i>											
Великі	0,06	0,03	0,03	0,05	0,05	0,06	0,07	0,06	0,04	-0,02	-0,02
Середні	0,12	0,13	0,11	0,10	0,10	0,13	0,17	0,14	0,14	0,02	0,00
Малі	0,11	0,12	0,12	0,12	0,11	0,10	0,15	0,12	0,13	0,02	0,01
з них мікро	0,15	0,15	0,17	0,21	0,12	0,13	0,16	0,14	0,15	0,00	0,01
<i>Коефіцієнт маневреності власного капіталу</i>											
Великі	0,78	0,62	0,58	0,51	0,29	0,20	0,19	0,45	0,50	-0,28	0,05
Середні	0,63	0,62	0,59	0,55	0,52	0,46	0,51	0,54	0,57	-0,06	0,03
Малі	0,57	0,64	0,56	0,46	0,52	0,52	0,47	0,54	0,54	-0,03	0,00
з них мікро	0,44	0,55	0,47	0,35	0,67	0,44	0,43	0,45	0,47	0,03	0,02

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

Додатково у табл. 3.23 надано оцінювання динамічних змін запасів фінансової міцності у різних за розмірами аграрних підприємствах.

Таблиця 3.23

Оцінювання динамічних змін запасів фінансової міцності у різних за розмірами аграрних підприємств

Підприємства за розмірами	Роки					Зміна показників фінансової міцності у 2022 р., +/-	
	2014	2017	2020	2021	2022	2014 р.	2021 р.
<i>Абсолютна фінансові міцність (за різницею між власним капіталом та іммобілізованими активами): значення, млн. грн.</i>							
Великі	12082	27702	1971	41450	42476	30394	1026
Середні	14134	78354	101062	140327	154537	140403	14210
Малі	14707	57769	90195	147647	147708	133001	61
з них мікро	2699	11991	26094	37931	41142	38443	3211
<i>- у % до сукупної валюти балансу</i>							
Великі	20,11	18,26	1,07	16,62	16,25	-3,86	-0,37
Середні	7,08	18,89	21,31	24,97	25,77	18,69	0,80
Малі	11,23	16,74	19,15	27,68	25,46	14,23	-2,22
з них мікро	6,22	10,15	13,56	17,95	17,85	11,63	-0,10
<i>Відносна фінансова міцність (за різницею між стійкими пасивами та іммобілізованими активами): значення, млн. грн.</i>							
Великі	20021	32994	19324	66520	73473	53452	6953
Середні	51978	114676	137890	182713	199652	147674	16939
Малі	31900	75235	112814	167356	171230	139330	3874
з них мікро	7722	15898	35587	44304	49217	41495	4913
<i>- у % до сукупної валюти балансу</i>							
Великі	33,33	21,75	10,44	26,67	28,11	-5,22	1,44
Середні	26,04	27,65	29,08	32,51	33,29	7,25	0,78
Малі	24,36	21,80	23,95	31,37	29,52	5,16	-1,85
з них мікро	17,80	13,46	18,49	20,97	21,35	3,55	0,38

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [369–376]

З табл. 3.23 видно, що понад 16-17 % великих та мікропідприємств, а також понад чверть середніх і малих підприємств перебувають у зоні абсолютної фінансової міцності, сукупно від 21 до 33 % - у зоні відносної міцності. Спостерігається загальне поліпшення ситуації, особливо у середніх, малих та мікропідприємствах.

Узагальнюючи фінансові небезпеки, пов'язані із формуванням рівня фінансової стійкості аграрних суб'єктів господарювання, можна констатувати

наступне:

- в цілому фінансова стійкість аграрних підприємств є порівняно високою, їх політика фінансування переважним чином зорієнтована та залучення стійких пасивів, передусім власного капіталу;

- в структурі позикового капіталу в усіх групах аграрних підприємств залежно від їх розміру більшу частку – понад 70-80 %, займають короткострокові пасиви, при цьому їхня частка збільшується у динаміці;

- в цілому суб'єкти господарювання забезпечені чистим робочим і власним оборотним капіталом. Однак їхні обсяги нестабільні, у великих підприємствах є порівняно нижчими, а у середніх, малих та мікропідприємствах істотно коливаються у динаміці;

- усереднено різні за розмірами аграрні підприємства упродовж останніх років залишаються у зоні фінансової безпеки, однак моделі їх фінансування поступово стають більш агресивними;

- спостерігається розбалансування та різновекторні тенденції у формуванні кредитної політики та політики фінансування у різних за розмірами групах аграрних підприємств, що свідчить про потребу у принципово відмінних заходах з їх фінансового убезпечення.

Також, фінансові загрози аграрним підприємствам різних груп подеколи набувають неоднакових тенденцій. Це підтверджує думку про те, що формування політики фінансового убезпечення повинно враховувати такі особливості.

Основні економічні конфлікти виникають при формуванні складу і структури фінансових джерел, пов'язані з обмеженнями розширення власників та залучення кредиторів на привабливих для товаровиробників умовах.

Висновки до розділу 3

1. Аграрний сектор відіграє важливу роль в економіці України, виробляючи широкий спектр продуктів рослинництва, тваринництва, лісництва, рибництва та їхньої первинної переробки, формуючи понад 10-12 % ВВП, генеруючи більше 47-51 % експортних потоків, утворюючи стабільні робочі місця для 17-18 % населення, забезпечуючи продовольчу безпеку держави. Саме аграрний сектор уже традиційно створює умови фінансово-економічної стабілізації для усього національного господарства в умовах криз та соціально-економічних катаклізмів. З початком широкомасштабного вторгнення та війни в Україні, умови та результати діяльності в аграрному виробництві ускладнилися внаслідок окупації частини територій, а отже й сільськогосподарських земель, втрати можливостей господарювання на прифронтових територіях, зниження ресурсного забезпечення, зокрема трудового, матеріального, фінансового, транспортної блокади, порушення логістичних ланцюгів тощо. Однак, навіть у таких складних умовах аграрний сектор продемонстрував високий рівень стійкості. Водночас, на функціонування аграрного сектору та його суб'єктів господарювання впливає низка економічних конфліктів, що позначаються на ефективності діяльності, діловій активності, фінансовій стійкості, ліквідності й платоспроможності, спроможності залучати та раціонально розміщувати капітал, а отже й в цілому на фінансовій безпеці.

2. На ефективності господарювання в аграрному секторі найбільше позначаються економічні конфлікти конкурентного типу. Вони стають результатом посилення ринкової конкуренції аграрних суб'єктів господарювання, різних за розмірами, організаційно-правовими формами та, головне, за принципами діяльності й ресурсним забезпеченням. Власне конкуренція є цілком позитивним економічним феноменом, який змушує учасників ринку постійно удосконалювати свої товари, роботи й послуги та

забезпечувати поліпшення ринкових пропозицій. Однак, це можна стверджувати лише про здорову конкуренцію. Нині ж в аграрному секторі економіки України на аграрних ринках по аналогічним продуктовим позиціям конкурують суб'єкти господарювання, що мають різні вихідні умови ведення діяльності, утворюючи у такий спосіб асиметричну конкуренцію, яку аж ніяк не можна визнати здоровою. Це призводить до цілком різної ефективності господарювання великих, середніх, малих та мікропідприємств. У них продуктивність праці різниться у 3,5 – 5 разів, рентабельність діяльності – у 2 і більше разів, рентабельність виробленої продукції – у 2,8 – 3,4 рази, ефективність використання сукупного та власного капіталу – у 2-3 рази.

3. Асиметрична конкуренція у різних за розмірами суб'єктів господарювання призводить до розбалансування та різновекторних тенденцій у формуванні кредитної політики (при продажу виробленої продукції у кредит, з відстрочкою платежу та з формуванням дебіторської заборгованості) та політики фінансування (при купівлі у кредит сировини і матеріалів та утворенні кредиторської заборгованості), а також відмінностей у рівнях платоспроможності і ліквідності, що свідчить про потребу у принципово відмінних заходах з їх фінансового убезпечення.

4. Дослідженнями встановлено, що для уникнення асиметричної конкуренції та врегулювання конкурентних конфліктів виправдано орієнтувати відмінні за розмірами суб'єкти господарювання на діяльність на різних продуктових ринках. Зокрема великі підприємства – на виробництво зернових, зерно-бобових, олійних та технічних культур, у т. ч. експортно орієнтованих, а також тваринницьких продуктів на промисловій основі; середні – на виробництво порівняно нетрудомістких продуктів харчування для населення та сировини для переробної промисловості; малі та мікропідприємства – на виробництво трудомістких аграрних продуктів, продуктів харчування для населення, у т. ч. овочевої та плодово-ягідної продукції, непромислових продуктів тваринництва, екзотичних продуктів, а

також на ведення супутніх аграрних видів діяльності.

5. У процесах залучення та розміщення капіталу в аграрному секторі виникає низка економічних конфліктів між товаровиробниками, кредиторами, інвесторами, постачальниками ресурсів тощо. Вони призводять до вимушеної фінансової політики товаровиробників щодо збільшення короткострокових позик на тлі скорочення довгострокових запозичень і перманентного капіталу, посилення агресивності фінансових моделей, тоді як ці суб'єкти природно тяжіють до консервативної політики фінансування або принаймні політики, заснованої на компромісних фінансових моделях. Залишаючись поки що у зоні фінансової безпеки, суб'єкти господарювання змушені погоджуватися на збільшення ризиків. І хоча аграрні товаровиробники забезпечені чистим робочим і власним оборотним капіталом, його обсяги залишаються нестабільними й варіюються у динаміці.

6. Недосконала політика залучення джерел фінансування обмежує здатність аграріїв до маневрування в плані розміщення капіталу. В решті решт формується недостатній рівень забезпеченості господарськими засобами, нераціональна структура оборотного капіталу, знижується рівень мобільності та монетизації активів, впроваджується невиправдана кредитна політика та нераціональні підходи до формування запасів, в цілому втрачається фінансова безпека. Уникнення та врегулювання економічних конфліктів, пов'язаних з процесами залучення та розміщення капіталу, потребує удосконалення моделей фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [377–387; 476].

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

4.1. Обґрунтування сукупності індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання

Посилення фінансової безпеки та врегулювання економічних конфліктів в аграрній сфері потребує розробки обґрунтованих і раціональних підходів формування фінансової поведінки суб'єктів господарювання. Типи такої поведінки можуть бути доволі різноманітними, адже залежать від багатьох чинників, однак перш за усе необхідно визначити і систематизувати сукупність індикаторів, за якою можна оцінювати ефективність реалізації розроблених підходів. Для цього на даному етапі дисертаційного дослідження визначалося, які з показників є найбільш інформативними і показовими, та було встановлено наскільки можливо їх використовувати для моделювання різних типів фінансової поведінки.

Обґрунтування сукупності індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання здійснювалося у два ключові етапи:

1 етап – аналітичний, на якому оцінювалися індикатори фінансової безпеки по вибірковій сукупності досліджуваних аграрних підприємств за різними напрямками убезпечення (фінансова стійкість, ліквідність і платоспроможність, ефективність діяльності і використання капіталу тощо). Цей етап здійснювався за допомогою методів групування, середніх величин та графічного;

2 етап – конструктивний, на якому виділялися ті індикатори, які об'єктивно дозволяють виявляти відмінності формування фінансової безпеки та слугувати орієнтирами для моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання. Цей етап здійснено на підставі кластерного аналізу та з

використанням методів евклідових відстаней, к-середніх, а також визначення середнього зваженого та дисперсійного аналізу.

Потрібно відзначити, що показова різниця в індикаторах фінансової безпеки у великих, середніх, малих та мікропідприємствах, оцінювання яких було здійснено у 3 розділі дисертаційної роботи, дозволила визначити основні напрями врегулювання економічних конфліктів, пов'язаних із розподілом сфер господарської діяльності, залученням капіталу, реалізацією операційної, фінансової та інвестиційної діяльності тощо. Проте, такі оцінки по узагальненій сукупності не дали уявлення про розподіл аграрних суб'єктів господарювання з огляду на потреби щодо формування фінансової поведінки з урахуванням різних аспектів забезпечення фінансової безпеки.

У зв'язку з цим у цій частині дисертаційного дослідження було здійснено поглиблений аналіз (виконано 1 етап) на прикладі вибіркової сукупності 38 різних за розмірами аграрних підприємств різних областей України. Означені підприємства здійснювали господарську діяльність у сфері рослинництва, тваринництва, а також частково рибництва (утримання ставків) та первинної обробки сільськогосподарської сировини.

Вибіркова сукупність досліджуваних підприємств формувалася методом випадкового відбору, коли всі одиниці генеральної сукупності мали рівні можливості бути включеними у вибірку сукупність для дослідження.

По кожному з підприємств вибіркової сукупності було проаналізовано 62 оціночні показники. Для зручності викладення інформації та результатів аналізу у дисертаційній роботі показники наведено у розрізі окремих напрямів оцінювання, узагальнені методом групування.

По кожному напрямку аналізу було виділено чотири групи суб'єктів господарювання: перша група – суб'єкти із явними ознаками фінансової небезпеки; друга група – суб'єкти господарювання, що перебувають у зоні високого ризику фінансової небезпеки; третя група – порівняно стабільні та убезпечені суб'єкти господарювання; четверта група – суб'єкти, що цілком

перебувають у зоні фінансової безпеки.

У табл. 4.1 наведено індикатори, що характеризують процеси залучення та розміщення капіталу.

Таблиця 4.1

Групування досліджуваних аграрних підприємств за впливом майнового стану на фінансову безпеку

Показники	Групи підприємств			
	I	II	III	IV
Коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом	1,23	1,43	1,75	1,79
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,72	0,64	0,42	0,41
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,28	0,36	0,58	0,59
Коефіцієнт іммобілізації активів	0,45	0,41	0,36	0,36
Коефіцієнт реальної вартості основних засобів і запасів у активах	0,94	0,77	0,52	0,48
Рівень монетизації активів, %	0,66	3,14	4,03	4,64
Рівень мобільності оборотного капіталу, %	1,20	5,33	6,34	7,23
Частка дебіторської заборгованості в активах, %	36,29	28,50	21,37	24,04
Частка дебіторської заборгованості в оборотних активах, %	65,84	48,39	33,61	37,51
Частка основних засобів у активах, %	30,62	29,87	26,31	27,34

Джерело: власні дослідження автора

Залежно від впливу майнового стану серед досліджуваних аграрних підприємств виділено чотири групи суб'єктів господарювання: 1 група – підприємства із незадовільним майновим станом, що склали 18,42 % суб'єктів із вибіркової сукупності; 2 група – суб'єкти із порівняно незадовільним станом, що також склали 18,42 %; 3 група – із задовільним станом (26,32 %) та 4 група – з міцним майновим станом, що утворює підґрунтя стабільного розвитку (36,84 %). Унаочнено групи наведено на рис. 4.1. Для кожної з означених груп аграрних підприємств встановлено показову відмінність цілої низки спеціальних оціночних індикаторів з діагностики майнового стану та процесів залучення і розміщення капіталу.

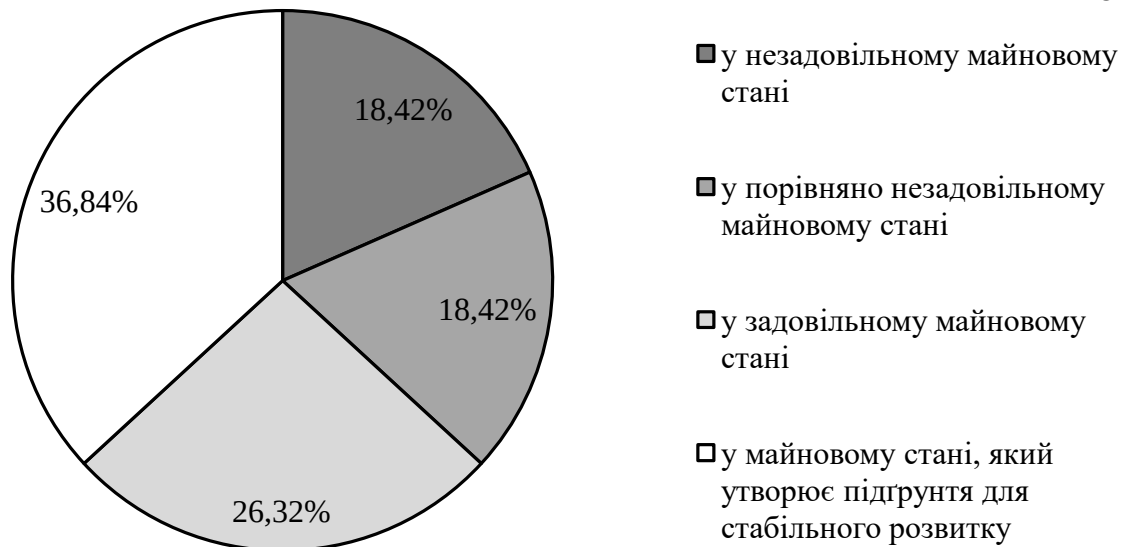

Рис. 4.1. Структура досліджуваних аграрних підприємств залежно від майнового стану

Джерело: власні дослідження автора

Як видно з даних табл. 4.1 та рис. 4.1, по мірі поліпшення майнового стану в різних групах підприємств знижуються рівень імобілізації активів (з 0,45 до 0,36) та коефіцієнт реальної вартості основних засобів і запасів у активах (з 0,94 до 0,48), скорочується частка дебіторської заборгованості в сукупних (з 36,29 % до 24,04 %) та в оборотних активах (65,84 % до 37,51 %), зменшується коефіцієнт зносу основних засобів (з 0,72 до 0,41). Поряд з тим, по цих же групах сільськогосподарських підприємств відбувається підвищення рівня монетизації активів (з 0,66 % до 4,64 %), рівня мобільності оборотного капіталу (з 1,20 % до 7,23 %), зростання коефіцієнтів забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом (з 1,23 до 1,79) та придатності основних засобів (з 0,28 до 0,59). Водночас, коливання частки основних засобів в активах, частки дебіторської заборгованості в оборотних активах, як і низки інших індикаторів, виявилось непоказовим для оцінювання фінансової безпеки у процесах залучення і розміщення капіталу, а також формування необхідного для ведення ефективної діяльності майнового стану. Отже, по результатах аналізу майнового стану вибіркової сукупності

досліджуваних суб'єктів господарювання можна судити про диференціацію різних індикаторів залежно від їхньої здатності слугувати орієнтирами для фінансового убезпечення суб'єктів господарювання. Водночас, варто зауважити, що наведені у табл. 4.1 показники є частково взаємозалежними і навіть мають жорстко детерміновані, функціональні зв'язки, а їхня виразна відмінність по окремих групах пояснюється саме цим. Тому аналіз індикаторів у розрізі оцінки майнового стану як окремого напрямку фінансового убезпечення дозволяє чітко виділити тенденції зміни тільки тих показників, що характеризують власне майновий стан. Однак, у разі розширення аналізу на інші показники (наприклад, оцінювання рентабельності та ділової активності, фінансової стійкості, ліквідності і платоспроможності тощо) показовість індикаторів та диференціація груп значною стає не настільки наочною.

У процесі подальшого дослідження фінансової безпеки на прикладі вибіркової сукупності аграрних підприємств було оцінено їхню фінансову стійкість, співвідношення різних груп активів і пасивів та підходи до формування фінансової політики. Встановлено, що варіативність показників та індикаторів фінансової стійкості в окремих суб'єктах господарювання є доволі високою, а відмінності підприємств щодо здатності зберігати рівновагу активів і пасивів у змінюваних умовах внутрішнього і зовнішнього середовища досить наочні (див. табл. 4.2).

Як і у випадку оцінювання майнового стану, з результатів аналізу вибіркової сукупності аграрних підприємств можна виділили чотири групи суб'єктів господарювання залежно від рівнів їх фінансової стійкості: 1 група – підприємства у кризовому стані (понад 10 %); 2 група – фінансово нестійкі (понад 18 %); 3 група відносно стійкі (майже 37 %); 4 група – абсолютно стійкі підприємства (понад 34 %), що наочно продемонстровано на рис. 4.2.

Групування досліджуваних аграрних підприємств за впливом фінансової стійкості на фінансову безпеку

Показники	Групи підприємств			
	I	II	III	IV
Коефіцієнт автономії	0,35	0,49	0,56	0,62
Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	0,65	0,51	0,44	0,38
Коефіцієнт фінансової залежності	2,86	2,04	1,79	1,61
Коефіцієнт фінансування	0,54	0,96	1,27	1,63
Коефіцієнт співвідношення позикового і власного капіталу	1,86	1,04	0,79	0,61
Коефіцієнт довготермінового залучення коштів	0,01	0,09	0,10	0,15
Коефіцієнт короткострокової заборгованості	0,99	0,88	0,85	0,76
Коефіцієнт інвестування	1,15	1,80	2,09	2,20
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,36	0,55	0,62	0,68
Коефіцієнт власного капіталу у довгострокових джерелах фінансування	0,99	0,91	0,90	0,85
Коефіцієнт фінансового левериджу	0,01	0,10	0,11	0,18

Джерело: власні дослідження автора

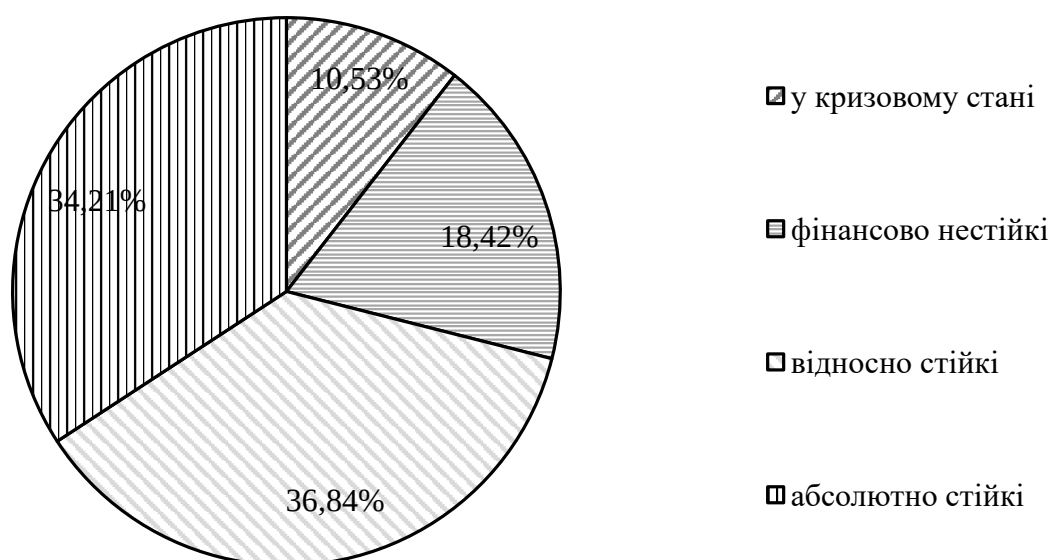

Рис. 4.2. Структура досліджуваних аграрних підприємств залежно від фінансової стійкості

Джерело: власні дослідження автора

У групі кризових аграрних підприємств коефіцієнт автономії становить лише 0,35, тоді як у 2 групі зростає до 0,49, у 3 групі – до 0,56, а у 4 групі

абсолютно стійких підприємств – до 0,62. Потрібно зазначити, що загально прийнятий норматив даного індикатора сягає 0,5, отже відхилення середніх значень по групах наочно відображають стан фінансової незалежності. Відповідно змінюються показники концентрації позикового капіталу, фінансової залежності, фінансової стійкості, фінансування, співвідношення позикового і власного капіталу, левериджу тощо. По мірі поліпшення фінансової стійкості зростає коефіцієнт довготермінового залучення коштів та знижується коефіцієнт короткострокової заборгованості. Також значно поліпшується показник інвестування. Сукупно це свідчить про істотні відмінності між визначеними групами сільськогосподарських підприємств та вимагає формування доволі різних підходів у їхній політиці забезпечення фінансової безпеки через посилення фінансової стійкості. Тобто, наведені в табл. 4.2 показники значною мірою можуть використовуватися в якості індикаторів для фінансового убезпечення. Водночас, вони здебільшого взаємозалежні й функціонально зв'язані, тому потрібно виділити ті з них, які найліпше характеризують фінансову стійкість та демонструють відмінності між різними групами суб'єктів господарювання.

Поглиблений аналіз платоспроможності і ліквідності на прикладі вибіркової сукупності аграрних підприємств також дозволив виділити чотири групи господарств, у яких рівень платоспроможності різниться (див. табл. 4.3). Показники платоспроможності і ліквідності підприємств виявилися відносно показовими індикаторами відмінностей по різних групах, адже було доволі важко обрати провідний критерій аналізу, що дозволив би поділити досліджувані підприємства на групи. Наприклад, коефіцієнт швидкої ліквідності поводить себе нетипово зростаючи у 2-й групі господарств та скорочуючись у 3-й групі. Коефіцієнт абсолютної платоспроможності, у 4-й групі виявився, на нашу думку, невиправдано великим, що однозначно позитивно характеризує платоспроможність, однак свідчить про надмірний рівень монетизації активів. Співвідношення дебіторської та кредиторської

заборгованості також не демонструє якоїсь чітко визначеної тенденції при зміні рівня платоспроможності і ліквідності.

Таблиця 4.3

Групування досліджуваних аграрних підприємств за впливом платоспроможності, ліквідності та маневреності на фінансову безпеку

Показники	Групи підприємств			
	I	II	III	IV
Коефіцієнт платоспроможності	0,01	0,08	0,13	0,17
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,63	0,87	0,84	1,06
Коефіцієнт покриття	0,86	1,45	1,47	1,78
Коефіцієнт покриття запасами	0,23	0,57	0,93	0,74
Співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості	0,64	1,08	0,94	0,71
Чистий робочий капітал з розрахунку на одне підприємство, тис. грн.	-2667	4894	11081	15786
Власний оборотний капітал з розрахунку на одне підприємство, тис. грн.	-2522	6992	14401	23539
Коефіцієнт забезпеченості необоротних активів власним оборотним капіталом	-0,20	0,44	0,76	0,88
Коефіцієнт забезпеченості основних засобів власним оборотним капіталом	-0,30	0,61	1,05	1,16
Коефіцієнт маневреності оборотних активів	-0,16	0,31	0,44	0,50
Коефіцієнт маневреності запасів	-0,61	0,78	0,83	1,07
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	-0,26	0,34	0,48	0,56
Частка власного оборотного капіталу в активах, %	-9,07	18,16	27,75	31,76
Коефіцієнт маневреності швидколіквідних активів	-0,22	0,51	0,92	0,92
Коефіцієнт маневреності власного оборотного капіталу	-0,08	0,19	0,17	0,17

Джерело: власні дослідження автора

Більш яскраво відмінності між групами дозволяють оцінити показники наявності власного оборотного капіталу та окремі коефіцієнти маневреності, за виключенням маневреності високоліквідних активів та маневреності власного оборотного капіталу.

Загалом, аналізуючи ліквідність і платоспроможність необхідно завжди враховувати те, що про негативні тенденції можуть свідчити як надмірні зростання, так і надмірні скорочення показників, що її характеризують, як це спостерігається, із показниками абсолютної ліквідності або співвідношення

дебіторської та кредиторської заборгованості.

На рис. 4.3 унаочнено представлено структуру досліджуваних аграрних підприємств, залежно від рівня їхньої платоспроможності. Як видно з рис. 4.3 майже 8 % господарств аналітично може бути визнаними неплатоспроможними. Однак, варто вказати, що на період збору інформації та проведення досліджень щодо жодного з цих підприємств не було порушено справу про неплатоспроможність у господарському суді або відкрито процедуру позасудової санації. Адже неплатоспроможність технічна (аналітична) далеко не завжди та не одразу призводить до неплатоспроможності, що може бути визнана як юридичний факт. Проте, вивчення практики функціонування досліджуваних підприємств показало, що до них застосовуються різні способи стягнення заборгованості, механізми переукладання угод з відстроченням термінів сплати заборгованості або реструктуризацією боргів.

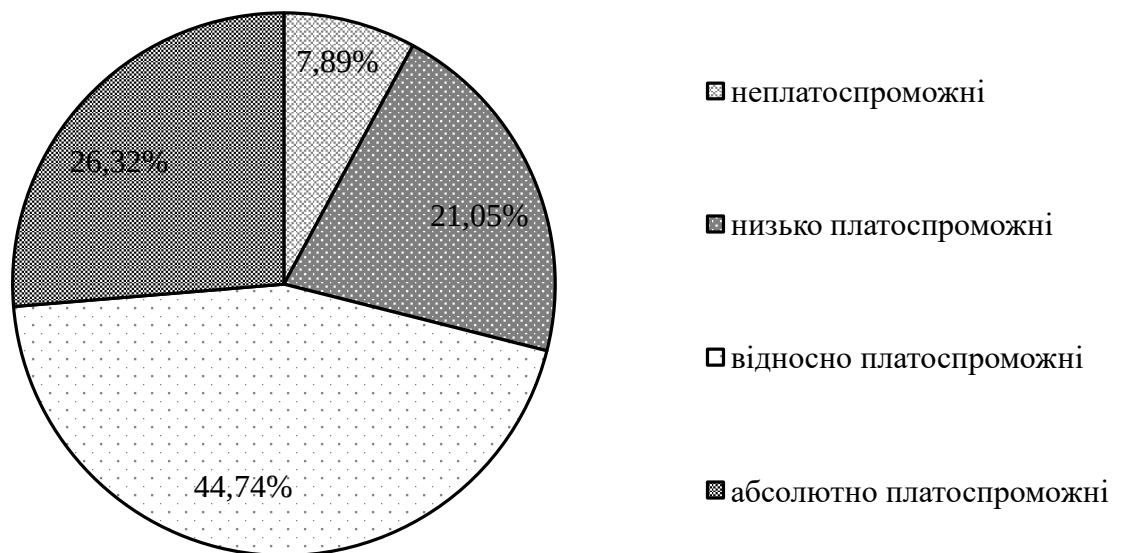

Рис. 4.3. Структура досліджуваних аграрних підприємств залежно від платоспроможності

Джерело: власні дослідження автора

В цілому із досліджуваних аграрних підприємств близько 7,89 %

виявилися неплатоспроможними, ще 21,05 % - низькоплатоспроможними. При цьому більші частки – відповідно 44,74 % та 26,32 % є відносно або абсолютно платоспроможними. В цілому це досить добре. Однак, попри відносній достатності показники платоспроможності і ліквідності у різних групах аграрних підприємств часто не досягають нормативних значень. Спостерігається розбалансування та різновекторні тенденції у формуванні кредитної політики та політики фінансування у різних групах аграрних підприємств, що свідчить про потребу у принципово нових заходах з їх фінансового забезпечення.

Оскільки поняття ліквідності характеризується не лише наявністю ліквідних активів, а й їхньою здатністю перетворюватися на грошові кошти, тобто спроможністю до обороту, то додатково потрібно дослідити ліквідність активів через аналіз ділової активності, тривалість та особливості реалізації операційного і фінансового циклів. Результати такого аналізу наочно представлені у табл. 4.4. Як видно з даних табл. 4.4, оборотність капіталу, у т.ч. сукупних активів, а також їхньої обігової частини та капіталу, профінансованого за рахунок власних джерел, залишається в середньому по всіх підприємствах досить низькою. Наприклад, у жодній з виділених груп в середньому оборотні активи не проходять повного обороту упродовж року. Тривалість повного операційного циклу залишається надмірно подовженою, а скорочення фінансового циклу стає виключно наслідком надмірного використання кредиторської заборгованості для фінансування діяльності досліджуваних підприємств. Як видно з табл. 4.4, найбільш суттєві проблеми обумовлені відмінностями оборотності дебіторської та кредиторської заборгованості та, частково, оборотності запасів. Порівнюючи отримані результати із показниками оцінювання ділової активності у розрізі різних за розмірами аграрних підприємств, що були наведені у розділі 3 дисертаційної роботи, доводиться констатувати, що така ситуація цілком типова для аграрної сфери України, більше того, підприємства досліджуваної вибірки

продemonстрували порівняно дещо кращі показники щодо власної ділової активності та оборотності капіталу.

Таблиця 4.4

Групування досліджуваних аграрних підприємств за впливом ділової активності на фінансову безпеку

Показники	Групи підприємств			
	I	II	III	IV
Оборотність активів	0,35	0,49	0,60	0,61
Оборотність власного капіталу	0,64	0,84	0,94	0,95
Фондовіддача	1,15	1,66	2,27	2,23
Оборотність оборотних активів	0,64	0,84	0,94	0,95
Коефіцієнт закріплення оборотних активів	1,56	1,19	1,06	1,05
Тривалість 1 обороту оборотних активів, днів	571	435	389	383
Коефіцієнт оборотності запасів	2,39	1,80	1,26	1,34
Час обороту запасів, днів	153	202	289	271
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	0,97	1,74	2,79	2,54
Час обороту дебіторської заборгованості, днів	376	210	131	144
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	0,63	1,39	2,13	2,85
Час обороту кредиторської заборгованості, днів	583	263	172	128
Тривалість операційного циклу, днів	529	413	419	415
Тривалість фінансового циклу, днів	-54	150	248	287

Джерело: власні дослідження автора

В результаті було з'ясовано, що понад 10 % досліджуваних підприємств виявилися неактивними, із подовженими циклами обороту та досить млявою діяльністю. Ще 15,79 % вирізняються низьким рівнем ділової активності. Лише 44,74 % та 28,95 % підприємств є відповідно середньо та високо активними, про що свідчать дані рис. 4.4. Такий розподіл не варто визнавати критичним, який показує цілком незадовільний стан активності, однак потрібно усвідомлювати, що в умовах війни, а також для повоєнного відновлення економіки України у цілому та аграрної сфери зокрема необхідною умовою успіху має бути перш вирішення проблем, пов'язаних із зростанням оборотності аграрних підприємств, відновлення їхнього положення на внутрішніх і зовнішніх аграрних ринків, збільшення обсягів

виробництва і продажу аграрної продукції.

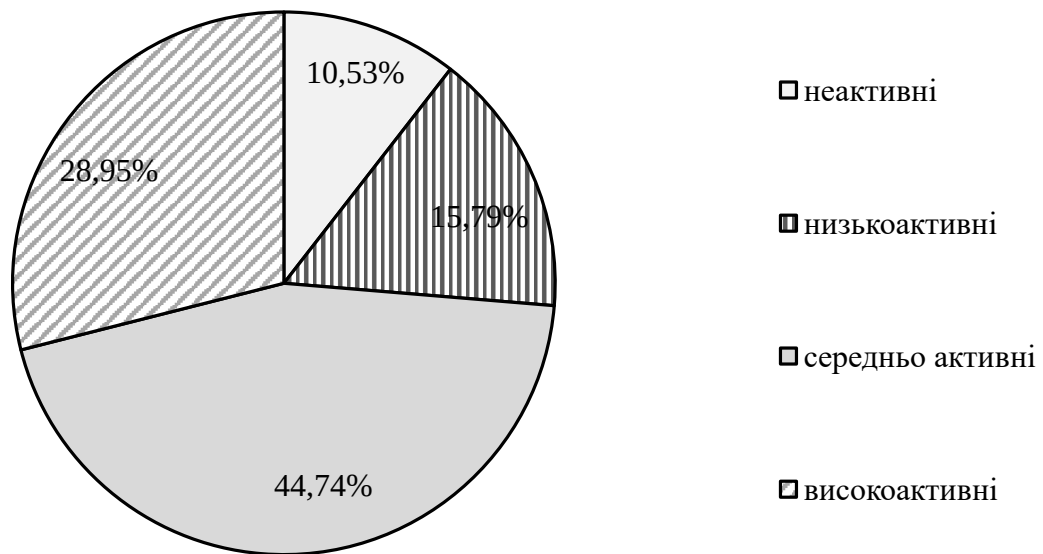

Рис. 4.4. Структура досліджуваних аграрних підприємств залежно від ділової активності

Джерело: власні дослідження автора

Узагальнюючим етапом аналізу стало вивчення впливу ефективності господарювання та ефективності використання активів й капіталу на фінансову безпеку досліджуваних підприємств, що показано у табл. 4.5. При цьому показник рентабельності власного оборотного капіталу для 1-ї групи досліджуваних підприємств не було обчислено внаслідок технічної неможливості – у цих підприємств було виявлено від’ємний фінансовий результат та від’ємне значення розміру власного оборотного капіталу, коли частина необоротних активів була профінансована за рахунок короткострокових кредитів банків, кредиторської заборгованості та інших короткострокових пасивів.

Як видно із даних табл. 4.5, частина досліджуваних підприємств є збитковими – у даному разі йдеться про всю 1-шу групу господарств та одне господарство 2-ї групи, яке хоча і не було збитковим водночас не отримало певного обсягу прибутку. В кінцевому підсумку виявлено, що у низки підприємств діяльність нерентабельна, а у середньому по вибірці чиста

рентабельність продажів, рентабельність діяльності та рентабельність використання сукупного і власного капіталу у досліджуваних підприємств є порівняно достатніми, однак не надмірно високими.

Таблиця 4.5

Групування досліджуваних аграрних підприємств за впливом ефективності господарювання та ефективності використання активів і капіталу на фінансову безпеку

Показники	Групи підприємств			
	I	II	III	IV
Рентабельність активів, %	-1,05	1,01	5,49	8,50
Припадає виручки на 1 грн. витрат на оплату праці, грн.	6,6	8,3	10,1	8,9
Частка витрат на оплату праці в виручці, %	15,17	12,03	9,92	11,20
Співвідношення прибутку до оподаткування та виручки, %	-2,90	2,16	9,53	14,03
Чиста рентабельність продаж, %	-2,97	2,05	9,18	13,93
Рентабельність виробленої продукції, %	-2,66	1,63	8,44	12,74
Рентабельність діяльності, %	-2,26	1,85	10,10	15,78
Рентабельність основних засобів, %	-3,42	3,39	20,85	31,10
Рентабельність оборотних активів, %	-1,90	1,72	8,63	13,26
Рентабельність власного капіталу, %	-2,96	1,88	9,50	14,86
Строк окупності власного капіталу	-33,73	53,12	10,53	6,73
Рентабельність власного оборотного капіталу, %	-	5,58	19,77	26,77

Джерело: власні дослідження автора

У кінцевому підсумку понад 13 % та 10 % досліджуваних підприємств було визнано неефективними або низько ефективними, а майже 40 % інших – середньо ефективними, ще понад 36 % - високо ефективними, що показано на рис. 4.5. Можна стверджувати, що у середньому досліджувані підприємства, як і загалом суб'єкти господарювання аграрної сфери економіки України, є досить доходними й ефективними. Однак, частка із них потребує налагодження політики фінансового убезпечення, спрямованого на зростання прибутковості, поліпшення рентабельності діяльності та використання капіталу. Оскільки випадкова збитковість, що виникає упродовж одного або декількох періодів, може згодом призвести до виснаження власних фінансових ресурсів, втрати ліквідності і платоспроможності, а згодом і до втрати

фінансової стійкості та банкрутства.

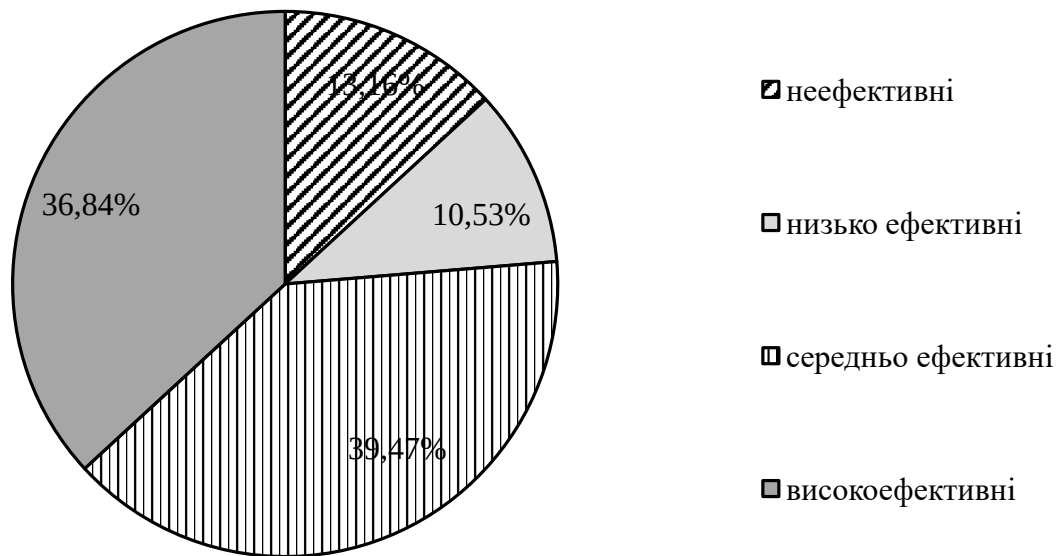

Рис. 4.5. Структура досліджуваних аграрних підприємств залежно від ефективності господарювання

Джерело: власні дослідження автора

Результати аналітичного етапу цієї частини дослідження наочно продемонстрували, що використані індикатори дають можливість оцінити різні сторони фінансової безпеки суб'єктів господарювання, однак не дозволяють виявляти відмінності у загальному процесі її формування та слугувати орієнтирами для моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання. У зв'язку з цим за допомогою кластерного аналізу та низки супутніх методів було виділено сукупність індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Ця частина дослідження виконувалася по таких кроках: перший крок – визначення результируючих показників, по яких доцільно робити загальну кластеризацію досліджуваної вибіркової сукупності аграрних підприємств; другий крок – узагальнення значень обраних результируючих показників по кожному досліджуваному підприємству в один комплексний показник; третій крок – кластеризація досліджених підприємств по комплексному показнику; четвертий крок – оцінювання чутливості усієї

сукупності оціночних показників та визначення їхньої здатності характеризувати відмінності у стані фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрної сфери, виділення сукупності індикаторів.

Визначення результуючих показників, по яких доцільно робити загальну кластеризацію досліджуваної вибіркової сукупності аграрних підприємств. Як було показано у 1 та 2 розділах дисертаційної роботи, суб'єкти господарювання можуть обирати досить різні стратегії фінансового забезпечення. Серед усієї сукупності таких стратегій доцільно вирізняти три основні – агресивну, спрямовану на підвищення прибутковості та рентабельності, консервативну, спрямовану на уникнення та мінімізацію фінансових ризиків, та компромісну, спрямовану на отримання оптимальної доходності за умови збереження платоспроможності і ліквідності. Для аналізу цих стратегій можна виділити ключові результуючі оціночні показники із усієї сукупності досліджених (із 62 обчислених), а саме: 1) рентабельність власного капіталу; 2) коефіцієнт автономії; 3) коефіцієнт швидкої ліквідності.

Узагальнення значень обраних результуючих показників по кожному досліджуваному підприємству в один комплексний показник. Обрані результуючі показники досить різні за своєю природою, порядком обчислення та оцінювання. Їх не можна звести до єдиного комплексного показника шляхом простих математичних дій. Тому було застосовано метод евклідових відстаней для отримання стандартизованих значень по кожному показнику. Для цього серед 38 випадків спостереження за кожним із трьох обраних результуючих показників обирався еталон. Це еталонне значення прирівнювалося до «1». Надалі для значення показників інших випадків спостереження (інших досліджуваних підприємств) обчислювалися стандартизовані коефіцієнти (Sk_n). Для цього значення показника по підприємству (X_n) ділилося на еталон (X_e). Таким чином за кожним випадком встановлювався стандартизований коефіцієнт ($Sk_n = X_n / X_e$). Надалі по кожному спостереженню обчислювалися квадрати стандартизованих

коефіцієнтів та комплексні показники як сума квадратів стандартизованих коефіцієнтів по трьох результуючих показниках. Внаслідок ємності обчислень тут наведено лише фрагмент зроблених розрахунків (див. табл. 4.6).

Потрібно відзначити, що доволі часто при застосуванні методу евклідових відстаней до квадратів стандартизованих коефіцієнтів застосовують поправочний показник, що дозволяє відкоригувати значення з урахуванням вагомості того чи іншого результуючого показника у комплексному. У даному дослідженні всі три фінансові стратегії розглядаються як повноцінні, а результуючі показники (рентабельність власного капіталу, коефіцієнт автономії, коефіцієнт швидкої ліквідності) як такі, що мають однакову вагомість (по суті 1/3). За таких умов застосування поправочного показника недоцільне і в даному дослідженні не проводилося.

Кластеризація досліджених підприємств по комплексному показнику. Кластеризація являє собою по-суті розподіл усієї сукупності досліджуваних об'єктів (у даному випадку досліджуваних аграрних підприємств) в окремі кластери. На відміну від методу групувань, який було використано вище на попередньому етапі аналізу, кластерний аналіз краще дозволяє врахувати відмінності між різними об'єктами та поєднати їх у кластери, враховуючи не простий крок поділу, а відстані між значеннями. Виділяють багато методів кластеризації, зокрема: 1) на основі розподілу, 2) на основі щільності, 3) на основі сітки, 4) на основі зв'язків (ієрархічна кластеризація), 5) на основі центроїдів [388; 389]. Не існує чіткого правила щодо вибору підходу до кластеризації. Кластеризація на основі розподілу застосовується тоді, коли висувається припущення про розподіл даних, чого у нашому дослідженні не було. Кластеризація на основі щільності доцільна за наявності просторової складової, що також не відповідало потребам нашого дослідження.

Таблиця 4.6

Фрагмент обчислення комплексного показника для кластерного аналізу фінансової безпеки підприємств

Спостереження	Обчислення стандартизованих коефіцієнтів та їх квадратів			Єдиний комплексний показник
	рентабельності власного капіталу	коефіцієнту автономії	коефіцієнту швидкої ліквідності	
Еталонне значення	23,63	0,89	2,18	—
Спостереження № 1				
Порядок обрахунку стандартизованого коефіцієнту	4,37/23,63	0,46/0,89	1,06/2,18	—
Значення стандартизованого коефіцієнту	0,185	0,517	0,486	—
Значення квадрату стандартизованого коефіцієнту	0,034	0,267	0,236	0,538
Спостереження № 2				
Порядок обрахунку стандартизованого коефіцієнту	15,12/23,63	0,51/0,89	0,88/2,18	—
Значення стандартизованого коефіцієнту	0,640	0,573	0,404	—
Значення квадрату стандартизованого коефіцієнту	0,409	0,328	0,163	0,901
Спостереження № 3				
Порядок обрахунку стандартизованого коефіцієнту	5,14/23,63	0,44/0,89	0,63/2,18	—
Значення стандартизованого коефіцієнту	0,218	0,494	0,289	—
Значення квадрату стандартизованого коефіцієнту	0,047	0,244	0,084	0,375
Спостереження № 4				
Порядок обрахунку стандартизованого коефіцієнту	18,92/23,63	0,32/0,89	1,14/2,18	—
Значення стандартизованого коефіцієнту	0,801	0,360	0,523	—
Значення квадрату стандартизованого коефіцієнту	0,641	0,129	0,273	1,044
Спостереження № 5				
Порядок обрахунку стандартизованого коефіцієнту	11,03/23,63	0,62/0,89	2,03/2,18	—
Значення стандартизованого коефіцієнту	0,467	0,697	0,931	—
Значення квадрату стандартизованого коефіцієнту	0,218	0,485	0,867	1,570
.....				
Спостереження № 38				
Порядок обрахунку стандартизованого коефіцієнту	7,20/23,63	0,74/0,89	1,03/2,18	—
Значення стандартизованого коефіцієнту	0,305	0,831	0,472	—
Значення квадрату стандартизованого коефіцієнту	0,093	0,691	0,223	1,007

Джерело: власні дослідження автора

Кластеризація на основі сітки зазвичай використовується у тому випадку, коли відмінності між ознаками є суттєвими та високорозмірними. В нашому випадку коливання комплексного показника становило лише 1,822 (від 0,349 до 2,171), тому застосування сіткового методу не доцільне. Кластеризація на основі зв'язків (ієрархічна кластеризація) здійснюється шляхом поступового об'єднання даних. Цей підхід був цілком допустимим для даного дослідження, однак не найліпшим на нашу думку.

Кластеризація на основі центроїдів застосовується тоді, коли поєднання доцільно робити виходячи із близькості об'єктів до центру кластера. Дослідження показало, що це був найоптимальніший підхід до формування кластерів при оцінюванні фінансової безпеки досліджуваних аграрних підприємств.

Для процесу кластеризації було обрано 4 центроїди та розподілено досліджувані аграрні підприємства на 4 кластери. Їх узагальнена характеристика наведена в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Узагальнення інформації про кластери досліджуваних аграрних підприємств, визначені у результаті аналізу

Кластери	Характеристика рівня фінансового забезпечення	Значення комплексного показника у центроїді	Частка досліджуваних аграрних підприємств даного кластеру, %
Кластер 1	Низький	0,349	7,89
Кластер 2	Достатній	0,956	18,42
Кластер 3	Високий	1,598	39,47
Кластер 4	Оптимальний	2,171	34,21

Джерело: власні дослідження автора

Також на рис. 4.6 унаочнено співвідношення часток досліджуваних аграрних підприємств у різних кластерах.

На наступному кроці визначалися найбільш інформативні індикатори, що дозволяють оцінювати різницю у фінансовій безпеці аграрних підприємств.

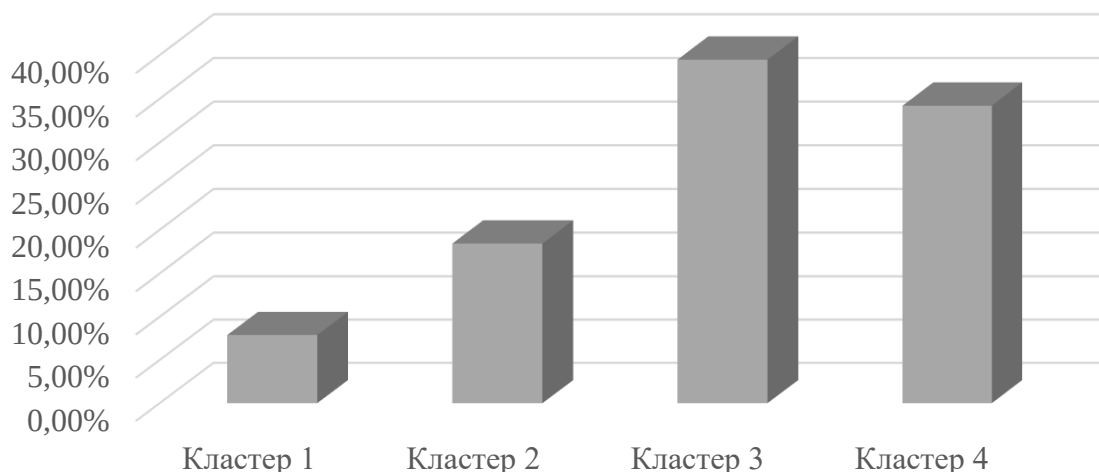

Рис. 4.6. Структура кластерів досліджуваних аграрних підприємств залежно від рівня їх фінансової безпеки

Джерело: власні дослідження автора

Оцінювання чутливості усієї сукупності оціночних показників та визначення їхньої здатності характеризувати відмінності у стані фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрної сфери, виділення сукупності індикаторів. На цьому етапі було визначено варіативність (коливання) усіх 62 показників оцінювання фінансової безпеки досліджуваних аграрних підприємств у розрізі окремих кластерів та по вибірковій сукупності аграрних підприємств у цілому. Для цього обчислювалися середні та показники дисперсії на підставі дисперсійного аналізу за допомогою функції програми Microsoft Office Excel.

По результатах дисперсійного аналізу виявлено, що 14 із 62 показників малоінформативні, адже відмінність їхньої дисперсії в середині окремих кластерів та по сукупності в цілому не значна й не перевищує 15 %. Ще 37 показників порівняно інформативні, у них різниця дисперсії не перевищує 30 %. Лише 13 показників продемонстрували значну відмінність у варіативності – понад 30 %. Межі у 15, 30 та більше відсотків було встановлено по результатах дисперсійного аналізу та з використанням елементу експертного

оцінювання. Група з 13 найбільш інформативних показників (індикаторів) оцінювання фінансової безпеки подана у табл. 4.8.

Таблиця 4.8

**Результати аналізу найбільш чутливих індикаторів фінансової безпеки
по кластерах досліджених аграрних підприємств**

Показники	Сума значення показників дисперсії по 4-х кластерах	Дисперсія по вибірці в цілому	Співвідношення дисперсії, %
Коефіцієнт іммобілізації активів	5,559	8,103	31,4
Коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом	8,305	13,225	37,2
Рівень мобільності оборотного капіталу	8,201	12,167	32,6
Коефіцієнт придатності основних засобів	7,861	11,294	30,4
Оборотність оборотних активів	23,888	55,168	56,7
Фондовіддача	48,004	81,778	41,3
Тривалість фінансового циклу (тис)	344,387	623,889	44,8
Коефіцієнт автономії	5,748	10,12	43,2
Коефіцієнт короткострокової заборгованості	2,778	4,128	32,7
Коефіцієнт платоспроможності	2,803	4,110	31,8
Коефіцієнт швидкої ліквідності	9,489	18,426	48,5
Рентабельність діяльності	14,188	21,661	34,5
Рентабельність власного капіталу	7,422	12,147	38,9

Джерело: власні дослідження автора

Здійснений дисперсійний аналіз дозволив виділити ключові індикатори, які є найбільш чутливими. Ця група індикаторів може використовуватися для експрес-аналізу фінансової безпеки, для побудови моделей убезпечення за різними критеріями, оцінювання впливу чинників на змінюваність рівня фінансового убезпечення або окремих його характеристик.

4.2. Моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в умовах економічних конфліктів

Різні суб'єкти господарювання у процесі ведення діяльності ставлять перед собою доволі різноманітні цілі. Для одних суб'єктів ціллю може стати завоювання максимальної частки ринку, посідання на ринку монопольного або лідируючого положення, тоді як інші суб'єкти можуть прагнути захопити зовсім малу, однак стабільну частку такого ринку, що забезпечить для них оптимальний обсяг діяльності та рівень фінансових результатів. Деякі суб'єкти мають за мету отримати максимально можливий розмір прибутку, тоді як інші вважають це не ключовим завданням свого функціонування і намагаються зберегти капітал, захищаючи його від ризиків втрати навіть жертвуючи можливим прибутком. Прикладів таких відмінностей можна навести доволі багато. Однак усі вони наочно демонструють, що різниця у цілях та завданнях господарювання обумовлює різницю у фінансовій, економічній та загалом бізнесовій поведінці суб'єктів господарювання.

Однак, найбільш впливовим чинником, що змушує суб'єктів господарювання диференціювати свою поведінку є те, яку стратегію свого розвитку вони застосовують і яким для них є провідний критерій фінансового забезпечення. Зазвичай, як вказувалося у теоретичній частині дисертаційної роботи, вирізняють три основних стратегії фінансового забезпечення, що характеризуються різними критеріями досягнення:

- перша – агресивна фінансова стратегія, спрямована на максимізацію фінансових результатів, за якої провідним критерієм є ефективність використання капіталу;
- друга – консервативна, спрямована на максимальний захист капіталу від ризиків втрати, за якої провідним критерієм є високий рівень фінансової автономії (незалежності);
- третя – компромісна, спрямована на збалансування ризиків та

прагнення отримати прибуток, за якої критерієм забезпечення може виступати ліквідність та платоспроможність, що певною мірою захищає від втрат та дозволяє маневрувати на ринку, отримуючи достатній розмір прибутку й інших результатів.

Для кожної з цих стратегій фінансова поведінка суб'єкта господарювання буде різною. Тому на даному етапі дослідження буде зосереджене на моделюванні фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрній сфері, які ставлять собі за мету досягнення конкретних критеріїв фінансової безпеки. Водночас, необхідно підкреслити, що виділені нами вище критерії (ефективності, фінансової стійкості та ліквідності) не є вичерпними. В різних умовах, під впливом усього розмаїття економічних конфліктів критерії фінансової безпеки можуть змінюватися. Наприклад, якщо найбільш актуальними для суб'єкта господарювання стають економічні конфлікти у сфері майнових відносин, то критерієм забезпечення має стати стан майнових активів (наприклад, рівень придатності основних засобів, забезпеченість основних засобів оборотним капіталом тощо). Якщо актуалізуються конфлікти у сфері енергоефективності, то критерієм забезпечення може стати зниження витрат на енергозабезпечення або частка енергогенеруючих активів у структурі майна тощо. Тому додатковою метою даного етапу дослідження стало розроблення універсальних науково-методологічних та практичних підходів щодо моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрній сфері в умовах економічних конфліктів при дотриманні різних критеріїв фінансового забезпечення.

Потрібно певну увагу приділити поняттю «фінансова поведінка». Під цим терміном зазвичай розуміють «різноманітні зовнішні прояви діяльності з використання грошей, орієнтованих на досягнення різних цілей, в контексті формальних і неформальних правил і соціальних відносин» [390]. Однак, здебільшого цей термін застосовуються у відношенні людей або домогосподарств, а не стосовно суб'єктів господарювання, зокрема великих,

середніх, малих та мікро-підприємств аграрної сфери, підприємств аграрної та іншої інфраструктури тощо. Адже термін «поведінка» стосується психології, що притаманна людині, фізичній особі, і непритаманні неживій істоті, зокрема юридичній особі. Виходячи із цього можна говорити про поведінку підприємців (фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), працівників, менеджерів та спеціалістів підприємств щодо прийняття їхніх власних фінансових рішень, навіть про поведінку домогосподарств та особистих селянських господарств, оскільки їхні дії та діяльність в цілому залежать від дій чи діяльності фізичної особи чи групи людей, що їх уособлюють. Однак стосовно інших суб'єктів господарювання використання терміну «фінансова поведінка» не поширене.

Проте, як показують дослідження, юридичним особам й іншим суб'єктам господарювання також притаманні такі «різноманітні прояви діяльності», які формуються під впливом психології управлінців (менеджерів, спеціалістів) та власників таких аграрних підприємств, їх ставлення до ризику (наприклад агресивна чи захисна стратегія повністю залежать від здатності менеджменту і власників працювати в умовах ризику), їх бажань і сподівань щодо отримання прибутку або нехтування наявними фінансовими можливостями (що цілком залежать від сформованих фінансових очікувань людей) тощо. Юридичні особи, так само як і фізичні, також характеризуються різними проявами діяльності та вживають різних заходів щодо використання грошей і фінансових ресурсів для досягнення певних цілей власного фінансового убезпечення (отримання максимального прибутку або збереження капіталу, захисту від різних ризиків тощо). Тому, на нашу думку, термін «фінансова поведінка» цілком логічно застосовувати для різних суб'єктів господарювання.

Для поглибленого розуміння залежності фінансової поведінки та в цілому фінансової безпеки від ключових чинників функціонування суб'єктів господарювання було більш ретельно вивчено кореляційно-регресійні зв'язки

між її індикаторами та екзогенними ознаками. Таке дослідження здійснювалося у декілька етапів:

Перший етап – із досліджуваної сукупності ознак вилучено ті, що мають жорсткодетерміновані типи зв'язку. Як видно з табл. 4.1-4.5 всього було проаналізовано 62 показника по досліджуваних суб'єктах господарювання. Тому у цій частині дослідження було використано результати кластерного аналізу, який дозволив обґрунтувати сукупність індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання, результати якого було наведено в табл. 4.7–4.8 та рис. 4.6. Також було враховано те, що деякі індикатори були взаємозалежними та характеризувалися функціональним (жорстко детермінованим) зв'язком. Їх використання у попередній частині дослідження дозволило більш ретельно та всебічно охарактеризувати процес формування та зміни фінансової безпеки і було цілком виправданим. Однак для подальшого дослідження такі взаємозалежні індикатори стали недоречними. Це стосується, наприклад, коефіцієнтів зносу та придатності основних засобів, оскільки їх розрахунок базується на трьох взаємозалежних величинах – первісній і залишковій вартості основних засобів і вартості зносу; коефіцієнтів автономії та фінансової залежності, обчислення яких передбачає врахування таких трьох взаємозалежних величин – вартості власного, позикового й сукупного капіталів, і т.ін. Також на цьому етапі із загальної вибірки було вилучено окремі індикатори, які по результатах аналізу виявилися малоінформативними, наприклад, частка витрат на оплату праці у виручці, коефіцієнт власного капіталу у довгострокових джерелах фінансування тощо. В кінцевому підсумку для подальшого дослідження було обрано 13 найбільш важливих показників.

Другий етап – було обчислено коефіцієнти парної кореляції обраних показників. Для зручності використано надбудову «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel. Потрібно зазначити, що дослідження, результати яких викладено у підрозділі 4.2 дисертаційної роботи, здійснено з використанням

функціоналу надбудови «Пакет аналізу». Матриця парної кореляції ключових параметрів фінансової безпеки досліджених підприємств подана у табл. 4.9. Ця матриця відображає зв'язки між окремими показниками по-парно і враховує залежність кожного з них від впливу інших ознак.

Як видно з даних табл. 4.9, виявлено досить міцні кореляційні зв'язки між окремими індикаторами. Однак, особливу увагу тут доцільно приділити тим індикаторам, які слугуватимуть критеріями фінансового убезпечення – рентабельності використання власного капіталу, коефіцієнтам автономії та швидкої ліквідності.

Третій етап – виділено найбільш показові індикатори фінансової безпеки. Як було продемонстровано у 1 та 2 розділах дисертації та у розділі 4.1, важливими параметрами для характеристики фінансової безпеки є фінансова стійкість (для консервативних або поміркованих стратегій фінансування), прибутковість (для агресивних або активних стратегій) та ліквідність (для узгодженості різних стратегій). Враховуючи ці параметри, а також наявність кореляційних зв'язків з іншими ознаками, в якості основних оціночних індикаторів було обрано коефіцієнт автономії, рентабельність власного капіталу та коефіцієнт швидкої ліквідності.

Коефіцієнт автономії характеризувався найбільш міцними зв'язками із коефіцієнтами імобілізації активів, забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом та придатності основних засобів.

Рентабельність власного капіталу значною мірою залежала від фондівіддачі, коефіцієнту швидкої ліквідності та рентабельності діяльності.

В свою чергу коефіцієнт швидкої ліквідності залежав від коефіцієнтів імобілізації активів та забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом, оборотності оборотних активів, фондівіддачі, рентабельності діяльності та рентабельності власного капіталу.

Таблиця 4.9

Матриця парної кореляції ключових параметрів фінансової безпеки досліджених підприємств

Пара- метри	Параметри												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	1												
2	-0,979	1											
3	-0,101	-0,058	1										
4	-0,466	0,304	0,863	1									
5	0,774	-0,829	0,398	0,029	1								
6	-0,870	0,882	-0,158	0,271	-0,641	1							
7	-0,759	0,790	-0,291	0,023	-0,969	0,540	1						
8	0,865	-0,813	-0,427	-0,695	0,600	-0,596	-0,415	1					
9	-0,301	0,398	-0,741	-0,442	-0,707	0,401	0,619	0,031	1				
10	-0,162	0,001	0,988	0,876	0,364	-0,088	-0,246	-0,468	-0,767	1			
11	-0,920	0,916	-0,088	0,272	-0,684	0,945	0,638	-0,650	0,307	-0,002	1		
12	-0,571	0,553	-0,193	0,213	-0,389	0,836	0,230	-0,272	0,415	-0,172	0,714	1	
13	-0,572	0,511	0,165	0,463	-0,178	0,759	0,054	-0,351	0,158	0,168	-0,664	0,911	1

Примітка: назви параметрів – 1. Коефіцієнт імобілізації активів; 2. Коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом; 3. Рівень мобільності оборотного капіталу, %; 4. Коефіцієнт придатності основних засобів; 5. Оборотноість оборотних активів; 6. Фондовіддача; 7. Тривалість фінансового циклу, днів; 8. Коефіцієнт автономії; 9. Коефіцієнт короткострокової заборгованості; 10. Коефіцієнт платоспроможності; 11. Коефіцієнт швидкої ліквідності; 12. Рентабельність діяльності, %; 13. Рентабельність власного капіталу, %

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Четвертий етап – за допомогою надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel оцінено множинну регресію обраних індикаторів із залежними ознаками. По усіх трьох параметрах отримано достовірні й значимі результати, що дозволило побудувати моделі множинних кореляційно-регресійних залежностей. Результати аналізу викладено в табл. 4.10-4.18.

Зокрема, у табл. 4.10 наведено результати регресійної статистики, які свідчать, що показник множинної регресії (R) перевищує 0,89, а квадрат коефіцієнту (R^2) перевищує 0,79. Стандартна похибка перебуває в межах норми.

Такі отримані результати означають, що змінюваність рівня автономії майже на 80 % залежить від того, наскільки виправдано та раціонально залучені кошти розміщені у активах, яким є рівень іммобілізації, забезпеченість необоротних активів власним оборотним капіталом та стан основних засобів.

Таблиця 4.10

Результати регресійної статистики з оцінювання зв'язку фінансової стійкості із чинниками

Показники	Значення
Множинний R	0,8925191
R -квадрат	0,79659034
Нормований R -квадрат	0,77116413
Стандартна похибка	0,05670438
Спостереження	38

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Результати дисперсійного аналізу (див. табл. 4.11) дозволяють стверджувати, що побудована модель є адекватною. Критерій Фішера показує, що розрахункове значення цілком відповідає табличним нормативам: $31,3295 > 1,82194E-08 > 0,05$, за умови коефіцієнту надійності 95 % та значимості гіпотези 5 %.

**Результати дисперсійного аналізу з оцінювання зв'язку фінансової
стійкості із чинниками**

Показники	Df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	3	0,302209	0,100736	31,3295	1,82194E-08
Залишок	34	0,077169	0,003215		
Ітого	37	0,379379			

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Встановлені коефіцієнти для рівняння множинної регресії наведені в табл. 4.12. Показники стандартної похибки, показники ймовірності Р та t-статистики підтверджують значимість аналізу. Отримані коефіцієнти дозволяють побудувати модель множинного зв'язку між коефіцієнтом автономії та коефіцієнтами іммобілізації активів, забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом та придатності основних засобів.

Таблиця 4.12

**Значення коефіцієнтів зв'язку при оцінюванні залежності фінансової
стійкості із чинниками**

Показ- ники	Коефіці- єнти	Стан- дартна похибка	t- статис- тика	Р- Значення	Нижнє 95%	Верхнє 95%
Y-перетин	0,23180357	0,108073	2,144879	0,042294	0,00875175	0,454855
Змінна X ₁	0,60882675	0,166683	3,652604	0,001261	0,264810109	0,952843
Змінна X ₂	-0,0128822	0,004832	-2,66581	0,013524	-0,022855737	-0,00291
Змінна X ₃	0,15054228	0,181978	0,827256	0,416242	-0,225041515	0,526126

Довідково: Y – коефіцієнт автономії; X₁ – коефіцієнт іммобілізації активів; X₂ – коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом; X₃ – коефіцієнт зносу основних засобів.

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Модель фінансової безпеки за критерієм фінансової стійкості набула наступного вигляду:

$$Y = 0,232 + 0,609 \cdot X_1 - 0,013 \cdot X_2 + 0,151 \cdot X_3 \quad (4.1)$$

Де: Y – коефіцієнт автономії;

X_1 – коефіцієнт імобілізації активів;

X_2 – коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом;

X_3 – коефіцієнт придатності основних засобів.

Результати аналізу та побудови моделі фінансової безпеки за критерієм ефективності господарювання наведено у табл. 4.13 – 4.15. Як видно з даних таблиці 4.13, показник множинної регресії (R) відбиває досить високий рівень зв'язку та перевищує 0,93, при цьому квадрат коефіцієнту (R^2) перевищує 0,87, стандартна похибка перебуває в межах норми. Це означає, що змінюваність рівня ефективності використання власного капіталу більш, ніж на 87 % залежить від виділених чинників, і лише на 13 % обумовлюється іншими факторами. Такий зв'язок, як і за попередньої моделі, можна вважати достатньо міцним.

Таблиця 4.13

Результати регресійної статистики з оцінювання зв'язку ефективності господарювання із чинниками

Показники	Значення
Множинний R	0,935635
R -квадрат	0,875412
Нормований R -квадрат	0,859839
Стандартна похибка	0,0356
Спостереження	38

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Дисперсійний аналіз підтверджує адекватність побудованої моделі,

критерій Фішера показує, що $F\ 56,21187 > 5,3E-11 > 0,05$, що відповідає умові коефіцієнту надійності 95 % та значимості гіпотези 5 %.

Таблиця 4.14

Результати дисперсійного аналізу з оцінювання зв'язку ефективності господарювання із чинниками

Показники	Df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	3	0,213725	0,071242	56,21187	5,3E-11
Залишок	34	0,030417	0,001267		
Ітого	37	0,244142			

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Встановлені коефіцієнти для рівняння множинної регресії було наведено в табл. 4.15. Показники стандартної похибки, показники ймовірностей Р та t-статистики підтверджують значимість аналізу. Отримані коефіцієнти дозволяють побудувати модель множинного зв'язку між рентабельністю власного капіталу та фондovіддачею, коефіцієнтом швидкої ліквідності та рентабельністю діяльності. Уже на цьому етапі варто звернути увагу на відмінності впливу однакових індикаторів у різних за своїми критеріями моделях фінансової стійкості, про що більш докладно буде викладено нижче.

Таблиця 4.15

Значення коефіцієнтів зв'язку при оцінюванні залежності ефективності господарювання з чинниками

Показники	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	Р-Значення	Нижнє 95%	Верхнє 95%
Y-перетин	-0,06194	0,0717	-0,86385	0,396223	-0,20992	0,086044
Змінна X ₁	0,01529	0,023308	0,65607	0,518021	-0,0634	0,032814
Змінна X ₂	-0,121004	0,114649	-1,055429	0,301738	-0,11562	0,357628
Змінна X ₃	0,759181	0,083351	9,108255	2,95E-09	0,587153	0,931209

Довідково: Y – рентабельність власного капіталу, %; X₁ – фондovіддача; X₂ – коефіцієнт швидкої ліквідності; X₃ – рентабельність діяльності.

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Модель фінансової безпеки за критерієм ефективності господарювання набула наступного вигляду:

$$Y = -0,062 + 0,015 \cdot X_1 - 0,121 \cdot X_2 + 0,759 \cdot X_3 \quad (4.2)$$

Де: Y – рентабельність власного капіталу;

X_1 – фондоддача;

X_2 – коефіцієнт швидкої ліквідності;

X_3 – рентабельність діяльності.

Результати аналізу та побудови моделі фінансової безпеки за критерієм ліквідності наведено у табл. 4.16–4.18.

Як видно з даних табл. 4.16, показник множинної регресії (R) відбиває досить високий рівень зв'язку та перевищує 0,94, при цьому квадрат коефіцієнту (R^2) перевищує 0,88, стандартна похибка перебуває в межах норми. Це означає, що змінюваність рівня ліквідності більш, ніж на 88 % залежить від виділених шести чинників, і лише на 12 % обумовлюється іншими факторами, що є досить вагомим показником. Однак, зазначимо, що за наявності шести чинників впливу на відміну від трьох у попередніх моделях не змінює рівень регресії принципово. Це підтверджує те, що усі побудовані моделі є статистично значимими.

Таблиця 4.16

Результати регресійної статистики з оцінювання зв'язку ліквідності з чинниками

Показники	Значення
Множинний R	0,941719
R -квадрат	0,886835
Нормований R -квадрат	0,854503
Стандартна похибка	0,063843
Спостереження	38

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Дисперсійний аналіз (див. табл. 4.17) підтверджує адекватність побудованої моделі, критерій Фішера показує, що $F_{27,42839} > 6,7E-09 > 0,05$, що відповідає умові коефіцієнту надійності 95 % та значимості гіпотези 5 %.

Таблиця 4.17

Результати дисперсійного аналізу з оцінювання зв'язку ліквідності з чинниками

Показники	Df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	6	0,670778	0,111796	27,42839	6,7E-09
Залишок	31	0,085595	0,004076		
Ітого	37	0,756373			

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Встановлені коефіцієнти для рівняння множинної регресії, що наведено в табл. 4.18.

Таблиця 4.18

Значення коефіцієнтів зв'язку при оцінюванні залежності ліквідності з чинниками

Показники	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	Нижнє 95%	Верхнє 95%
Y-перетин	0,538568	0,102609	5,248764	3,34E-05	0,325182	0,751955
Змінна X ₁	-0,144651	0,330482	-0,437699	0,666073	-0,54262	0,831926
Змінна X ₂	0,006192	0,005721	1,08233	0,291378	-0,00571	0,018091
Змінна X ₃	-0,02242	0,161878	-0,13851	0,891153	-0,35907	0,314222
Змінна X ₄	0,190305	0,020078	9,478224	4,91E-09	0,14855	0,232059
Змінна X ₅	0,60119	0,421018	1,42795	0,168011	-1,47674	0,274364
Змінна X ₆	-0,476462	0,507203	-0,93939	0,358211	-0,57832	1,531249

Довідково: Y – коефіцієнт швидкої ліквідності; X₁ – коефіцієнт іммобілізації активів; X₂ – коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом; X₃ – оборотність оборотних активів; X₄ – фондоддача; X₅ – рентабельність діяльності; X₆ – рентабельність власного капіталу.

* розрахованого автором за допомогою функціоналу надбудови «Пакет аналізу» програми Microsoft Office Excel

Показники (табл. 4.18) стандартної похибки, показники ймовірностей Р та t-статистики підтверджують значимість аналізу. Отримані коефіцієнти дозволяють побудувати модель множинного зв'язку між ліквідністю і шістькою чинників: коефіцієнтами іммобілізації активів та забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом, показниками оборотності оборотних активів, фондоддачі, рентабельності діяльності та власного капіталу.

Модель фінансової безпеки за критерієм ліквідності набула наступного вигляду:

$$Y = 0,539 - 0,145 \cdot X_1 + 0,006 \cdot X_2 - 0,022 \cdot X_3 + 0,190 \cdot X_4 + 0,601 \cdot X_5 - 0,477 \cdot X_6 \quad (4.3)$$

Де: Y – коефіцієнт швидкої ліквідності;

X_1 – коефіцієнт іммобілізації активів;

X_2 – коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом;

X_3 – оборотність оборотних активів;

X_4 – фондоддача;

X_5 – рентабельність діяльності;

X_6 – рентабельність власного капіталу.

Як видно з наведених моделей, вони частково взаємозалежні за окремими чинниками. Так, наприклад, коефіцієнт іммобілізації активів виступає чинником забезпечення фінансової безпеки як за критерієм фінансової стійкості, так і за критерієм ліквідності. Однак, у двох наведених моделях він здійснює різновекторний вплив – для моделі фінансової стійкості (зв'язок з коефіцієнтом автономії) вплив прямий на рівні +0,609, тоді як для моделі ліквідності (зв'язок з коефіцієнтом швидкої ліквідності) зв'язок обернений на рівні -0,145. На перший погляд складається враження про наявність аналітичної помилки, сутність якої полягає в тому, що посилення

фінансової безпеки можна як нарощувати, так і скорочувати рівень іммобілізації активів. Однак, таке враження оманливе. Сутність в тому, що при різних стратегіях фінансового убезпечення управлінські рішення дійсно можуть бути доволі відмінними, навіть іноді цілком протилежними. Так, при застосуванні стратегії зниження фінансових ризиків, що пов'язана із посиленням фінансової стійкості, необхідно збільшувати іммобілізацію активів – нарощувати частку необоротних активів у майні господарюючого суб'єкта. Водночас, за застосування стратегії посиленої мобільності бізнесу, коли вагомості набуває збільшення ліквідності і платоспроможності, навпаки доцільно скорочувати частку іммобілізованих активів на противагу збільшуючи частку оборотного капіталу.

Подібні характеристики стосуються коефіцієнту забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом. Цей показник, як і попередній, пов'язаний із внутрішніми співвідношеннями різних частин активів і навіть має до певної міри зв'язок із коефіцієнтом іммобілізації активів. Відповідно у разі застосування різних стратегій фінансового убезпечення управлінські рішення стосовно збільшення або зменшення цього показника можуть бути протилежними. У разі реалізації стратегії зниження фінансових ризиків та зміцнення фінансової стійкості коефіцієнт забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом необхідно знижувати (значимість коефіцієнту в моделі $-0,013$). У разі запровадження стратегії посиленої мобільності та збільшення ліквідності і платоспроможності, навпаки доцільно нарощувати даний показник (значимість у моделі $+0,006$).

Також наведені моделі демонструють взаємозалежність між коефіцієнтом швидкої ліквідності та рентабельністю власного капіталу. Однак, ці індикатори в обох моделях (за критеріями ефективності господарювання та ліквідності) характеризуються зворотнім зв'язком. Зокрема, для моделі за критерієм ефективності значимість впливу коефіцієнту швидкої ліквідності на рентабельність власного капіталу сягає $-0,121$, а у

моделі за параметром ліквідності вплив рентабельності власного капіталу на коефіцієнт швидкої ліквідності $-0,477$. Це означає, що у разі, коли суб'єкт господарювання обирає модель фінансової безпеки, спрямовану на забезпечення високого рівня ліквідності, то він буде змушений нехтувати певними можливостями отримання додаткового прибутку, адже лише відмовляючись від гонитви за високою прибутковістю можна оминати ризики втрати ліквідності і платоспроможності. І навпаки – якщо господарюючий суб'єкт застосовує агресивні стратегії фінансової поведінки і основним критерієм свого ефективного функціонування вважає високий рівень прибутковості, у т.ч. отримання підвищеного прибутку на власний капітал, то такий господарюючий суб'єкт буде змушений погодитися на ризики втрати ліквідності й платоспроможності.

Однак, при визначенні раціональних форм фінансової поведінки суб'єктів господарювання необхідно вирізнити два доволі різні види прибутковості – прибутковість (рентабельність) діяльності та прибутковість (рентабельність) використання капіталу. Перша формується у процесі операційної діяльності та відбиває окупність витрат, що використовуються на її ведення. Друга враховує результати фінансової діяльності щодо залучення джерел фінансування та формування капіталу суб'єкта господарювання (у даному разі власного). Як видно з результатів попереднього аналізу та побудови моделей регресійного зв'язку за різними критеріями рентабельність діяльності (окупність витрат) завжди має позитивний зв'язок з усіма параметрами фінансової безпеки, наприклад, $+0,759$ із критерієм рентабельності власного капіталу та $+0,601$ із критерієм ліквідності.

Так само, показник фондівддачі, як ще один індикатор ведення операційної діяльності завжди позитивно впливає на фінансову безпеку. Наприклад, у моделі за критерієм ефективності рівень його зв'язку сягає $+0,015$, а у моделі за критерієм ліквідності $+0,190$.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що ведення

операційної діяльності завжди однаково впливає на фінансову безпеку, а заходи щодо здійснення фінансової (щодо залучення капіталу з різних джерел фінансування) та інвестиційної діяльності (розміщення залучених коштів у активах) можуть мати цілком відмінні результати у випадку застосування різних стратегій фінансового убезпечення. Тому доцільно додати описові моделі фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання на випадки, коли вони дотримуються різних фінансових стратегій та відмінних критеріїв фінансового убезпечення.

Так, якщо суб'єкт господарювання аграрного сектору застосовує консервативну фінансову стратегію, а його фінансова поведінка спрямована на підвищення фінансової стійкості, то йому варто:

- удосконалювати підходи до управління капіталом, забезпечувати оптимізацію структури капіталу, зокрема збільшувати частку довгострокових джерел фінансування, передусім власного капіталу, знижувати залежність від зовнішніх джерел, передусім короткострокових, широко застосовувати сучасні надійні інструменти фінансування, а також вживати заходів щодо забезпечення оптимального співвідношення між доходністю активів та вартістю капіталу;
- посилювати систему управління ризиками, виявляти і мінімізувати фінансові, валютні, кредитні ризики, впроваджувати різноманітні інструменти страхування ризиків – від утворення резервних фондів до укладання угод зі страховими організаціями;
- оптимізувати підходи до управління ліквідністю й платоспроможністю, особливо в частині здатності вчасно і в повному обсягу оплачувати короткострокові боргові зобов'язання та погашати поточні витрати, створювати резервні фонди на постійну підтримку платоспроможності на випадок непередбачуваних подій;
- в основу політики диверсифікації бізнесу закладати принцип стабілізації і збереження капіталу, захисту вкладень за яким серед

альтернативних напрямів діяльності обирають ті, які дозволяють знизити ризики втрати активів;

- удосконалювати фінансовий менеджмент через розвиток стратегічного і поточного фінансового планування, моніторинг, аналіз і контроль ключових показників фінансової стійкості, підвищення кваліфікації та поліпшення компетентностей фінансових менеджерів.

У разі, коли суб'єкт господарювання аграрної сфери застосовує агресивну фінансову стратегію, а його фінансова поведінка спрямована на підвищення прибутковості та ефективності використання капіталу, то йому доцільно:

- в основу політики диверсифікації бізнесу закладати принцип збільшення прибутковості, розширення частки ринку, формування домінантних позицій на ринку, захоплення вільних ринкових ніш, фокусування на високодохідних сегментах та продуктах, диверсифікації джерел доходності тощо, навіть у тих випадках, коли перспектива збільшення фінансових результатів вимагає вкладення коштів у ризикові активи;

- підвищувати рівень ділової активності, збільшувати оборотність капіталу, розширювати ланцюги постачання та удосконалювати логістику;

- запроваджувати політику оптимізації витрат через удосконалення технологій, залучення інноваційних практик діяльності, підвищення автоматизації виробничих процесів, використання більш дешевої сировини і матеріалів, запровадження замінників і аналогів, ефективне управління постійними витратами тощо;

- в основу політики управління капіталом закладати принцип активного використання можливостей фінансового важеля для збільшення прибутковості і зростання рентабельності власного капіталу, розширювати практику використання сучасних інструментів короткострокового фінансування, у т.ч. через користування кредиторською заборгованістю;

- оптимізувати управління оборотним капіталом через

раціоналізацію процесів управління запасами, дебіторською заборгованістю, незавершеним виробництвом тощо;

- удосконалювати управління операційною діяльністю, розвивати планування, моніторинг, аналіз і контроль виробничих і збутових процесів, посилювати роботу маркетингової служби.

Якщо суб'єкт господарювання аграрної сфери застосовує компромісну фінансову стратегію, а його фінансова поведінка спрямована на підвищення ліквідності, то йому доцільно:

- удосконалювати фінансовий менеджмент перш за усе в плані управління грошовими потоками, уникнення ризику нестачі грошових коштів, контролю рівня зобов'язань, управління платоспроможністю, контролю над дебіторською та кредиторською заборгованостями;

- диверсифікувати фінансові джерела, диференціюючи їх за строками, ціною, умовами залучення і погашення, ризиками судових позовів та іншими ризиками;

- створювати резервні фонди на покриття можливих втрат або забезпечення витрат при настанні непередбачуваних подій;

- запроваджувати короткострокове фінансове планування та бюджетування, забезпечувати постійний моніторинг, аналіз і контроль над індикаторами ліквідності й платоспроможності, руху грошових коштів та стану платежів;

- оптимізувати усі види операційних та фінансових витрат;

- запроваджувати елементи антикризового управління, спрямованого на захист від втрати платоспроможності та ймовірності настання банкрутства.

Також потрібно відзначити, що наведені вище науково-методологічні та практичні підходи щодо моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрній сфері в умовах економічних конфліктів при дотриманні різних критеріїв фінансового убезпечення можна використовувати і для інших критеріїв фінансового убезпечення.

Наприклад, з огляду на дані табл. 4.9, у разі, якщо критерієм фінансового забезпечення буде визнано тривалість фінансового циклу, то регресійну модель варто буде будувати з урахуванням коефіцієнтів іммобілізації активів та забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом, а також показника оборотності оборотних активів. Якщо таким критерієм стане рівень ділової активності на основі показника оборотності оборотних активів, то регресійна модель включатиме коефіцієнти іммобілізації активів, забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом, короткострокової заборгованості та швидкої ліквідності, а також тривалість фінансового циклу. Якщо таким критерієм буде обрано стан активів, зокрема коефіцієнт придатності основних засобів, то до регресійної моделі варто буде включити рівень мобільності оборотного капіталу, а також коефіцієнти автономії та платоспроможності.

Поряд з тим, необхідно визначити та систематизувати ключові стратегічні пріоритети фінансової безпеки в аграрній сфері з урахуванням засад врегулювання економічних конфліктів, що залишаться важливими й актуальними за будь-якої фінансової стратегії та типу фінансової поведінки господарюючого суб'єкту.

4.3. Формування стратегічних пріоритетів фінансового забезпечення

За своєю сутністю стратегічні пріоритети фінансової безпеки – це ті ключові орієнтири, на досягнення яких має спрямовуватися управління та регулювання господарської діяльності в аграрній сфері у процесі вирішення економічних конфліктів, захисту від ризиків, запобігання негативному впливу усієї сукупності зовнішніх та внутрішніх загроз. Їх досягнення стає основною метою стратегії фінансового забезпечення.

Сукупність пріоритетів фінансового забезпечення явище в економіці доволі варіативне і може диференціюватися залежно від сфери економічної діяльності для якої визначається (наприклад, пріоритети для

сільськогосподарського машинобудування будуть значною мірою відрізнятися від таких же пріоритетів харчосмакової промисловості), фази економічної динаміки (наприклад, пріоритети початкової фази економічного піднесення принципово відмінні від фази буму або кризи), загально-політичної та економічної ситуації у світовій та державній економіці (наприклад, пріоритети у військовий та мирний час суттєво різняться), а також від соціально-політичного устрою держави, рівня розвитку економіки, соціально-демографічних тенденцій в соціумі і багатьох інших чинників. Нині принципово важливо визначити ті пріоритети фінансової безпеки, які стануть орієнтирами в стратегії сучасного розвитку аграрної сфери економіки України у воєнний та повоєнний час.

При цьому до таких пріоритетів доцільно віднести як перманентні, так і поточні (тимчасові). Серед перманентних можна виділити, наприклад, захист від впливу фінансових ризиків, диверсифікацію джерел фінансування, розвиток фінансової грамотності, оптимізацію та захист активів тощо. Ці пріоритети набули актуальності для фінансового убезпечення аграрної сфери та вирішення економічних конфліктів ще наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., коли було започатковано процес трансформації економіки на ринкові засади господарювання, та залишаються такими до сьогодні. Крім того, можна з високою часткою вірогідності стверджувати, що вони залишаться актуальними не одне десятиліття у перспективі за різних умов та в різні періоди часу.

У свою чергу поточні (тимчасові) пріоритети фінансового убезпечення обумовлюються виключними подіями та актуалізуються у лише певні періоди часу або за визначених умов. Наприклад, нині актуальним залишається убезпечення аграрних товаровиробників від економічних конфліктів, конфліктів інтересів, шахрайських дій тощо, які сукупно призводять до рейдерських атак, захоплення активів суб'єктів господарювання, порушення прав власності тощо. При цьому у наших близьких сусідів – держав-членів

Європейського Союзу, наприклад, у Польщі, Німеччині тощо, навіть терміни «рейдер», «рейдерство», «рейдерська атака» залишаються незнайомими значній частці економістів-науковців і практиків. Адже, рейдерство у тих формах, в яких воно поширене в Україні, переборене в більшості розвинутих демократичних країн. Можна очікувати, що на шляху євроінтеграції Україна також переборе феномен рейдерства і такий пріоритет фінансової безпеки як «запобігання майновим конфліктам власності та рейдерським атакам» стане не актуальним. Однак нині його вкрай необхідно віднести до сукупності поточних (тимчасових) пріоритетів фінансового забезпечення.

Також, в Україні у зв'язку з війною та постійними російськими обстрілами відбувається руйнування енергетичної інфраструктури та втрачається значна частка енергетичних потужностей. Це призвело до необхідності виділення поточного пріоритету фінансового забезпечення, пов'язаного із утворенням умов енергетичної незалежності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки. І хоча енергетичне забезпечення є актуальним і в інших державах та економічних системах, у т.ч. демократичних, однак підходи до його досягнення в економічно та енергетично стабільних умовах доволі відмінні від сучасних українських реалій, розвиток власних енергетичних потужностей окремих суб'єктів господарювання є важливою, однак не пріоритетною проблемою у розв'язанні економічних конфліктів та досягненні фінансової безпеки у них. Водночас в Україні на даному етапі енергетичне забезпечення стало чи не найважливішим пріоритетом у діяльності суб'єктів господарювання, передусім аграрних.

Доцільність виділення поточних пріоритетів стосується сучасного розвитку логістики в аграрній сфері з урахуванням військових загроз, ризиків блокування портів або сухопутних коридорів тощо.

Є українські особливості щодо пріоритетності фінансового забезпечення при врегулюванні фінансових відносин між землевласниками і землекористувачами, а також переходу права власності на земельні ділянки з

урахуванням сучасних реалій початкового етапу функціонування земельного ринку, що триває поки що лише чотири роки, та багатьох інших.

Визначення пріоритетів є початковим етапом фінансового забезпечення аграрної сфери. Водночас в умовах врегулювання економічних конфліктів кінцеве досягнення визначених пріоритетів стає кінцевою метою такої роботи (див. рис.4.7).

Також необхідно акцентувати увагу на тому, що пріоритетів фінансового забезпечення можна виділити досить багато, адже фінансова безпека залежить та одночасно впливає на усі сторони господарської діяльності й функціонування аграрної сфери та її суб'єктів. Однак дисертаційне дослідження було сфокусовано лише на тих із них, які ми вважаємо найбільш важливими і актуальними для сучасного функціонування аграрної сфери в умовах війни та на перспективу у повоєнний період, а також тих, які меншою мірою висвітлені у сучасній науковій думці, потребують додаткових наукових розвідок та розробок.

Сукупно ключовими пріоритетами фінансового забезпечення в аграрній сфері економіці України, що пов'язані з врегулюванням економічних конфліктів визначено наступні.

Пріоритет 1. Оптимізація джерел фінансування та визначення оптимальної структури капіталу. Для досягнення цього пріоритету необхідно диференціювати джерела фінансування та забезпечити найліпші варіанти їх співвідношення з огляду на ключовий критерій оптимізації для суб'єкта господарювання. Диференціація джерел передбачає їх розпорошення між власним та позиковим капіталом, а також залучення сучасних альтернативних фінансових джерел.

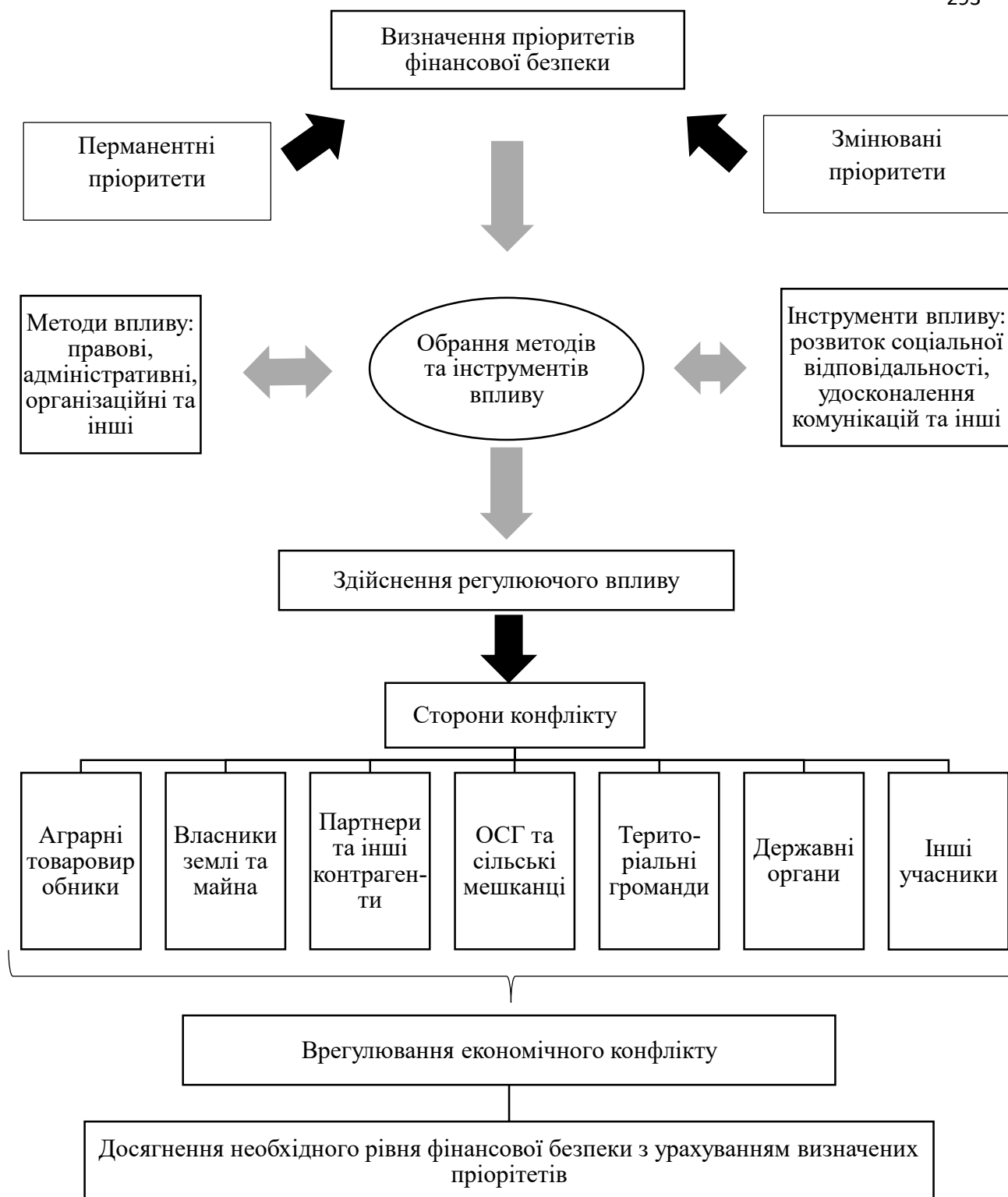

Рис. 4.7. Механізм врегулювання економічних конфліктів

Джерело: запропоновано автором

Це можна здійснювати через утворення фінансових екосистем аграрного бізнесу, у т.ч. з використанням ІТ-платформ, посилення можливостей краудфандингу, залучення спеціальних грантів та субсидій для фінансування окремих напрямів, наприклад, енергетичного забезпечення аграрних товаровиробників, випуск сучасних видів облігацій, в т.ч. зелених, територіальних тощо, залучення стратегічних інвесторів через механізми земельного ринку, а також через утворення інтеграційних та кооперативних формувань вертикального та горизонтального типу та ін.

Критеріями оптимізації структури капіталу та співвідношення між різними джерелами фінансування можуть бути три основні: критерій рентабельності, за якого забезпечується максимально можлива різниця між рентабельністю активів та сукупною вартістю капіталу; критерій фінансової стійкості, за якого забезпечується максимальний захист від фінансових ризиків та досягається достатній рівень ліквідності й платоспроможності; критерій оптимального плеча фінансового левериджу, за якого балансується співвідношення між доходністю і ризиковістю, залежно від фінансових стратегій управління аграрного менеджменту.

Пріоритет 2. Раціоналізація розміщення залучених коштів в активах.

Задля цього потрібно зважати на два ключові аспекти сучасного майнового забезпечення аграрної діяльності. Перший полягає в тому, що ця діяльність сезонна, вона передбачає використання живих організмів тварин і рослин, залежить від погодно-кліматичних і природніх умов господарювання. Поряд з тим, саме в аграрній сфері все більше знаходять своє застосування найсучасніші технології та інновації, як то супутникові спостереження, можливості безпілотних систем, різноманітні датчики, сенсори, GPS-системи, результати генної інженерії, навіть наукові розробки у сфері «зоопсихології» тощо. Тому аграрні активи можуть різнитися за інтенсивністю та часом їх використання, швидкістю морального і фізичного старіння, спроможністю альтернативного застосування як різними суб'єктами господарювання, так і у

різних сегментах діяльності тощо. Другий аспект полягає в тому, що у сучасній аграрній сфері поширене використання майнових і немайнових активів не лише на основі власності або повного господарського відання, а й на засадах оренди, лізингу, використання ліцензій, франшиз та в інших формах. З цих причин для раціоналізації залучених коштів в активах необхідно:

- забезпечити пріоритезацію активів – визначення важливості та значимості різних активів, їх ранжування за цими ознаками;
- здійснювати моніторинг, аналіз та визначення ефективності залучених коштів за різних варіантів їх розміщення у активах;
- оптимізувати вкладення у різні види активів, перш за усе в запаси та незавершене виробництво;
- диференціювати різні види активів по найбільш раціональних джерелах та формах їх фінансування.

Пріоритет 3. Захист майнових матеріальних й нематеріальних активів та земель. Під цим пріоритетом мається на увазі перед усім фізичний захист активів від ризиків вилучення чи обмеження фізичного доступу, а також їх втрати в результаті воєнних дій, обстрілів, диверсій, від природних і техногенних катастроф тощо. Поряд з тим, необхідно забезпечувати технологічний захист через впровадження цифрових технологій, цифрових інструментів управління та розвиток кібербезпеки. Правовий захист має здійснюватися через захист прав власності, інтелектуальної власності, удосконалення правового забезпечення договірних відносин, систему сертифікації та ліцензування тощо. Організаційний захист можливий через регулярний аудит та інвентаризацію активів, впровадження спеціалізованих систем управління безпекою (зокрема, через системи трекінгу та електронних систем стеження, відеоспостереження, контролю доступу до критичних зон), організацію охоронних заходів; фінансовий захист через поширення практики

страхування активів й інші.

Пріоритет 4. Оптимізація структури виробництва та диференціація ринків. Перш за усе це стосується диференціації видів діяльності між великими, середніми та малими, у тому числі мікропідприємствами, приватними підприємцями та особистими селянськими господарствами, через орієнтацію більш крупного аграрного бізнесу на посилення експортного потенціалу нашої держави та забезпечення переробної промисловості сировиною, тоді як більш мілкового бізнесу – на задоволення потреб внутрішнього ринку та домогосподарств сільськогосподарськими продуктами, а також на розвиток нових, нетрадиційних видів діяльності, наприклад, виробництво екзотичних продуктів (равликів, комах, деяких видів грибів, водоростей тощо), агротуризм, облаштування розважальних заходів у лісах та на водоймищах тощо.

Пріоритет 5. Забезпечення ефективної діяльності та достатнього рівня ділової активності. Реалізація цього пріоритету можлива за рахунок удосконалення виробництва, модернізації сільськогосподарської та іншої техніки, автоматизації та роботизації виробничих процесів, цифровізації управління, підвищення кваліфікації менеджменту, фахівців, спеціалістів та рядових працівників аграрних підприємств, розвиток нових нетрадиційних видів діяльності, розвиток органічного землеробства, виробництво аграрної продукції з високою часткою доданої вартості, а також через удосконалення ринкових стратегій аграрних підприємств, розвиток кооперації товаровиробників, посилення співпраці з переробними підприємствами та іншими учасниками ланцюгів вартості в аграрній сфері.

Пріоритет 6. Поліпшення співпраці з партнерами та іншими контрагентами. Реалізація цього пріоритету вимагає: утворення умов для поширення довгострокових партнерських стосунків з контрагентами, у т.ч. через укладення довгострокових контрактів, стратегічне партнерство; розвиток процесів інтеграції та кооперації й утворення господарських

структур, заснованих як на горизонтальних, так і на вертикальних зв'язках; поширення практики формування агрокластерів із залученням наукових установ, продуцентів інновацій, освітніх платформ; створення стратегічних альянсів з логістичними компаніями. Важливим є розвиток державно-приватного партнерства в аграрній сфері, особливо щодо реалізації спільних проектів з розвитку логістичної, транспортної, виробничої та іншої інфраструктури. Крім того, для поліпшення взаємодії з партнерами необхідно розвивати зовнішню комунікацію суб'єктів господарювання, у т.ч. з використанням цифрових інструментів та платформ, забезпечення виваженої та ефективної медіації вирішення економічних та інших конфліктів, досягнення прозорості у бізнес-відносинах на засадах соціальної відповідальності та розвиненої культури господарських відносин. Доцільно розширювати практику спільних інвестиційних, інноваційних, технологічних, маркетингових проектів з партнерами. Важливе значення для розвитку партнерства також має удосконалення управління якістю, контроль поставок за договорами, належна сертифікація певних груп продуктів, що знижує ймовірність виникнення економічних конфліктів через рекламації та висунення претензій від споживачів. Однак основою поліпшення співпраці з контрагентами залишиться удосконалення юридичного супроводу угод на основі високопрофесійного оформлення договорів та контрактів, з чітким визначенням прав та обов'язків сторін, захистом на випадок виникнення конфліктних ситуацій.

Пріоритет 7. Підтримування фінансової стабільності функціонування суб'єктів господарювання. Забезпечення цього пріоритету потребує диверсифікації виробництва та доходів, у т.ч. розвиток нових та супутніх видів діяльності, формування альтернативних джерел доходу, виходу на нові ринки збуту, в т.ч. іноземні, та розширення існуючих, розвитку інтеграції та кооперації, зокрема й для переробки аграрної продукції та її доведення до кінцевого споживача. Для фінансової стабілізації необхідне ефективне

управління фінансами, посилення контролю над грошовими потоками, удосконалення фінансового обліку, звітності та фінансового планування, розвиток ризик-менеджменту, поліпшення фінансового аналізу та аудиту.

Пріоритет 8. Контроль за фінансовими потоками. Досягнення цього пріоритету вимагає удосконалення управлінського функціоналу в аграрній сфері, зокрема активного впровадження фінансового планування та бюджетування, моніторингу та аналізу руху грошових коштів, оптимізації кредитної та фінансової політики товаровиробників, поліпшення управління ліквідністю, платоспроможністю та фінансовою стійкістю, забезпечення узгодженості потреб комерційної діяльності з її фінансовим потенціалом.

Пріоритет 9. Управління ризиками. Необхідно визнати, що управління ризиками як окрема сфера управлінської діяльності у значної кількості аграрних товаровиробників, особливо дрібних, залишається недостатньо розвиненою. У зв'язку з цим потрібно поширення освіти та кваліфікаційної підготовки управлінських кадрів та підприємців з питань ризик-менеджменту через мережу аграрних навчальних закладів, а також через бізнес-консультування та дорадництво. Слід поширити в управлінську практику аграрного менеджменту впровадження систем раннього реагування та попередження, а також розробку планів реагування на ймовірні ризики. Також нагальною постала проблема подальшого розвитку страхового ринку в Україні та посилення страхового захисту аграрної діяльності, її результатів та майна аграрних товаровиробників. В цьому процесі вагому роль може відіграти державна підтримка та розвиток державно-приватного партнерства. Необхідний розвиток і інших інструментів управління ризиками, таких як хеджування цінових ризиків шляхом форвардних контрактів, ф'ючерсів та опціонів, а також через диверсифікацію діяльності, формування альтернативних джерел доходів й грошових потоків тощо.

Пріоритет 10. Оптимізація усіх видів витрат. Задля цього необхідно налагодити процес ефективного управління витратами через організаційні,

управлінські, техніко-технологічні заходи, пошук резервів їх скорочення та оптимізацію бізнес-процесів. Потрібно налагодити систему моніторингу й аналізу витрат, оптимізувати технологічні процеси, впроваджувати сучасні ресурсозберігаючі технології, використовувати можливості щодо скорочення витрат через коливання ринкової кон'юнктури на сировину й матеріали, в т.ч. цінової, можливості використання сучасних товарів-замінників (наприклад, по кормовим домішкам, засобам захисту тощо), оптимізувати енерговитрати, а також запроваджувати й розвивати системи планування і бюджетування, удосконалювати логістичні ланцюжки, ланцюжки руху вартості, зберігання, транспортування, первинної переробки аграрної продукції тощо.

Пріоритет 11. Розвиток фінансової грамотності. Для забезпечення цього пріоритету необхідно підвищувати рівень фінансової, а також економічної, правової, природоохоронної, організаційної та управлінської грамотності серед менеджменту, співробітників та власників аграрних суб'єктів господарювання. Це можливе через навчання персоналу у спеціалізованих програмах та курсах, на тренінгах і спеціалізованих семінарах та набуття ними компетентностей щодо удосконалення процесів прийняття управлінських рішень, вироблення раціональної та дієвої стратегії й тактики управління тощо. Крім того, розвитку фінансової грамотності сприятиме залучення до обслуговування менеджменту аграрних товаровиробників сторонніх консультантів з агроконсалтигу й дорадництва.

Пріоритет 12. Забезпечення енергетичної незалежності. Актуальність цього пріоритету викликана тим, що у ході воєнних дій та постійних обстрілів енергетичної інфраструктури України, як домогосподарства, так і суб'єкти економічної діяльності потерпають від планових та аварійних відключень від енергопостачання, нестачі електроенергії та теплопостачання, а також від поступового зростання їхньої вартості, що призводить до збільшення собівартості виробленої продукції. Тому реалізація цього пріоритету передбачає розвиток власних джерел енергогенерації та енергетичного

убезпечення. На сучасному етапі розвитку технологій це можливе шляхом поширення генерації з відновлених джерел енергії – застосування біогазових установок, вітро- та сонячних батарей. Поряд з тим, необхідним є розвиток інтеграційних та кооперативних процесів між суб'єктами аграрної сфери для вирішення питань їхнього енергозабезпечення. З огляду на вагому актуальність цього пріоритету підходи до його досягнення більш докладно будуть розкриті у наступному розділі дисертаційної роботи.

Пріоритет 13. Запобігання фінансовим проблемам через негативний вплив на навколишнє природне середовище. Для досягнення цього пріоритету необхідно враховувати, що забруднення навколишнього природного середовища суб'єктами господарської діяльності в аграрній сфері може призвести як до прямих фінансових втрат через стягнення штрафних і фінансових санкцій, так і до опосередкованих – через псування якості ресурсів, передусім земельних, втрати врожаю, продуктів тваринництва, лісництва та рибництва, унеможливлення окремих видів виробництв у майбутньому, виникнення конфліктів із мешканцями територіальних громад та іншими суб'єктами господарювання. В решті решт такі опосередковані втрати можуть в десятки разів перевищувати прямі. Тому для їх запобігання необхідно вживати цілий комплекс спеціальних інструментів організаційного, управлінського, техніко-технологічного, правового та іншого характеру, про що більш докладно буде викладено у наступному розділі дисертаційної роботи.

Пріоритет 14. Оптимізація логістики упродовж усього ланцюжка вартості. Криза 2020-2021 рр., що була спричинена пандемією COVID-19, наочно продемонструвала необхідність удосконалення логістичних ланцюгів аграрних продуктів, які можуть швидко змінюватися та пристосовуватися до нових умов, що спричиняються кризами, зокрема викликаними локдаунами чи неможливістю фізичного доступу до логістичної інфраструктури. З 2022 р. в умовах війни значимість гнучкої логістики, що може швидко та ефективно

реагувати на найрізноманітніші, у т.ч. катастрофічні виклики, лише посилилася. При чому це стосується як роботи на внутрішньому ринку, так зовнішньоекономічної діяльності, передусім здійснення експортних операцій. Оптимізація логістики в аграрній сфері має здійснюватися на основі картування ланцюга постачання зі складанням детальної карти усіх його етапів; запровадження принципів маршрутизації; оптимізації маршрутів перевезення продуктів для зменшення витрат та скорочення часу поставок; запровадження мульти-модального підходу до перевезень з їх оптимізацією залежно від відстані, вартості та строків постачання; розвиток партнерства з логістичними компаніями. Необхідно розвивати комунікацію та зворотній зв'язок між різними ланками та вдосконалювання управління логістичними ризиками. Обов'язковою умовою ефективності тут є автоматизація та цифровізація процесів моніторингу, планування та управління логістикою із використанням спеціального програмного забезпечення. Потрібно підкреслити, що оптимізація логістики та врегулювання економічних конфліктів, пов'язаних із рухом вартості, в сучасних умовах є надзвичайно важливішою умовою фінансової безпеки в аграрній сфері.

Пріоритет 15. Запобігання майновим конфліктам власності та рейдерським атакам. Для досягнення цього пріоритету необхідний розвиток правового забезпечення комерційної діяльності та майнових відносин в аграрній сфері, удосконалення роботи правоохоронних та судових органів, посилення усіх видів відповідальності за порушення майнових прав власності, у т.ч. кримінальної, а також здійснення низки спеціальних кроків, про які йтиметься у наступному розділі дисертаційної роботи.

Як було видно з рис. 4.8, врахування визначених пріоритетів фінансової безпеки у врегулюванні економічних конфліктів вимагає залучення низки спеціальних методів та інструментів впливу. До основних методів впливу на фінансову безпеку в аграрній сфері можна віднести вісім ключових груп, що можуть бути застосовані як на рівні держави, галузі чи регіону для

формування зовнішніх умов убезпечення та врегулювання економічних конфліктів (зокрема правові, адміністративні, соціальні), так і на рівні окремих суб'єктів господарювання та учасників соціально-економічних відносин в аграрній сфері для створення внутрішніх предикторів стабілізації (зокрема, організаційних, управлінських, психологічних). Поряд з тим, фінансові та економічні методи за своєю природою характеризуються універсальним впливом і можуть застосовуватися на різних рівнях управління й регулювання господарських відносин. Загалом до методів впливу віднесено: 1) правові, 2) адміністративні, 3) управлінські, 4) організаційні, 5) соціальні, 6) психологічні, 7) економічні, 8) фінансові (див. рис. 4.8).

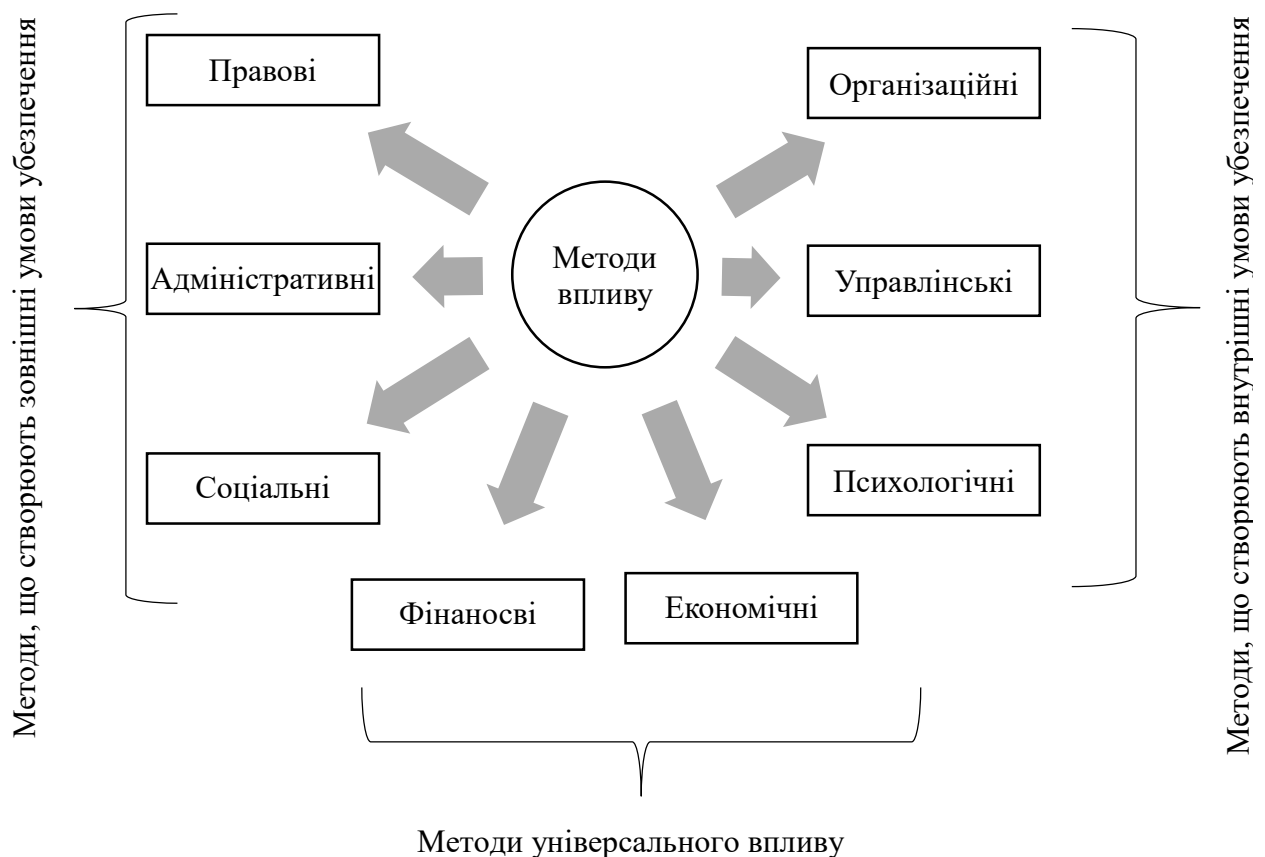

Рис. 4.8. Методи впливу на фінансову безпеку через регулювання економічних конфліктів

* запропоновано автором

Правові методи впливу реалізуються через формування низки законодавчих та нормативно-правових актів, норм та правил, що встановлюються державою. По-суті вони утворюють умови функціонування бізнес-середовища, в якому працюють суб'єкти господарювання та інші учасники ринкових відносин, забезпечують засади регулювання господарської діяльності та взаємин між сторонами. Основними засобами реалізації правових методів є закони, накази державних органів, норми і нормативи, контракти, угоди, ліцензії тощо. Основною метою застосування правових методів є упорядкування соціально-економічних відносин в аграрній сфері, охорона та розвиток прав, свобод і обов'язків учасників цих відносин, а також забезпечення правової відповідності діяльності суб'єктів господарювання із вимогами, що висуває держава. Ключовою особливістю цих методів впливу є їх обов'язковий характер, адже порушення правових норм призводить до різних видів відповідальності, у т. ч. штрафних і фінансових санкцій, припинення діяльності суб'єкта господарювання, обмеження або припинення права власності або вільного розпорядження активами, судових позовів та навіть кримінальної відповідальності. Із-за обов'язкового характеру використання правові методи менш гнучкі порівняно з іншими групами методів та потребують створення й функціонування органів нагляду і контролю (податкових, митних, органів антикорупційного контролю, екологічного контролю, сертифікації та стандартизації, ліцензування, органів антимонопольного контролю тощо), через що прямо пов'язані з іншою групою методів – адміністративними. Будучи методами, що створюють зовнішні умови фінансового убезпечення, тим не менш правові методи впливають і на внутрішні аспекти діяльності аграрного бізнесу, адже встановлюють правила взаємодії із працівниками, власниками, контрагентами, споживачами, державними органами, забезпечують захист інтересів всіх сторін в межах правового поля, знижують ризики недоброчесних дій, а отже й виникнення економічних конфліктів.

Адміністративні методи тісно пов'язані із реалізацією правових, однак являють собою відокремлену групу зі своїми цілями та завданнями, підходами та результатами використання. Якщо правові методи утворюють законодавче підґрунтя для роботи бізнес-середовища та врегулювання соціально-економічних відносин між суб'єктами господарювання та іншими суб'єктами, то адміністративні методи націлені на практичну реалізацію цих умов, впровадження їх в життя. Адміністративні методи переважною часткою засновуються на державному регулюванні економіки та покликані забезпечувати виконання законів та нормативно-правових активів. Наприклад, податкове регулювання економіки як адміністративний метод покликаний забезпечувати дотримання податкового законодавства і практичну реалізацію податкової політики держави. Адміністративні методи застосовуються органами державної влади, а також контролюючими органами й організаціями, аудиторськими установами, консультативними та дорадчими службами тощо та мають здебільшого обов'язковий характер виконання. Основною їх метою є досягнення суспільних інтересів через реалізацію державної економічної політики й дотримання економічної стабільності та безпеки. Як і правові, адміністративні методи порівняно негнучкі, а їхні підходи універсальні для всіх суб'єктів господарювання у відповідності до законодавчо-правових норм.

Соціальні методи впливу пов'язані із людським фактором. Вони зорієнтовані на впливи на групи людей, соціальні процеси та соціальні відносини. Цю групу методів можна віднести до тих, що переважно формують зовнішні умови для ведення аграрної діяльності, однак не повною мірою. Адже, соціальні методи зосереджуються як на взаємодії суб'єкта господарювання із соціумом, так на формування соціальної взаємодії в середині робочого колективу, корпоративній культурі, командній роботі, груповій динаміці, групових нормах поведінки, соціальних ролях, лідерстві, соціальному кліматі в організації. Через це вони тісно пов'язані із

психологічними методами впливу, але застосовуються для вирішення не індивідуальних проблем особистості, а для покращення групових процесів: розвитку командної роботи, підвищення соціальної згуртованості, поліпшення міжособистісної комунікації та корпоративної культури. Основна мета використання соціальних методів полягає в створенні ефективного соціального середовища та поліпшення взаємодії людей.

Організаційні методи впливу спрямовані на оптимізацію внутрішніх процесів у суб'єктів господарювання аграрної сфери, вдосконалення їх організаційної структури, розподіл функціоналу між різними підрозділами та службами, організацію системи планування, контролю, координації та мотивації, розробку та впровадження внутрішніх регламентів і стандартів роботи, розподілу обов'язків та відповідальності менеджменту, працівників і спеціалістів, формування чіткої ієрархії, що унеможливорює дублювання обов'язків та поліпшує координацію тощо. Ці методи, які дозволяють суб'єкту господарювання утворювати свої правила і норми для внутрішнього середовища, можна розглядати як певний аналог правових методів, які утворюють правила та норми для зовнішнього середовища. Метою використання організаційних методів є оптимізація умов та процесу здійснення внутрішньої діяльності, а також підвищення її ефективності. Організаційні методи носять добровільний характер стосовно менеджменту суб'єкта господарювання. Адже їх запровадження цілком залежить від дій керівництва і є результатом внутрішніх управлінських рішень. Однак в середині підприємства організаційні методи можуть ставати обов'язковими для виконання. Водночас, за зміни ринкової ситуації, умов ведення бізнесу, будь-яких внутрішніх пертурбацій, зміни стратегії тощо, організаційні методи можуть змінюватися і оновлюватися, адже за своєю природою вони гнучкі та адаптивні.

Методи управлінського впливу для внутрішнього середовища суб'єкта господарювання дещо схожі на адміністративні методи для зовнішнього

середовища. Вони застосовуються менеджментом для вирішення задач щодо реалізації власної господарської діяльності, управління ресурсами, забезпечення ефективності. У традиційному сенсі вони не є примусовими, адже залежать, як і організаційні методи, від рішень керівництва. Частіше вони носять координаційний або мотиваційний характер. Однак в середині суб'єкта господарювання, як правило, набувають обов'язковості щодо виконання. Основна мета управлінських методів – забезпечення ефективності господарської діяльності, конкурентоспроможності підприємства та його фінансової стійкості. Вони спрямовані на внутрішні інтереси бізнесу, однак природньо відбиваються на його взаємодії із зовнішнім оточенням. Основні інструменти управлінських методів засновані на функціях менеджменту і включають стратегічне і поточне планування, аналіз, моніторинг і контроль, мотивацію та стимулювання, координацію, делегування повноважень, внутрішній консалтинг. Ці методи характеризуються високою гнучкістю, можуть швидко адаптуватися до змін, умов зовнішнього середовища та внутрішніх потреб бізнесу. Оскільки прийняття управлінських рішень часто перебуває під впливом особливостей характеру, типу поведінки, компетентностей і інших характеристик менеджера, управлінські методи можуть бути доволі індивідуалістичними.

Психологічні методи впливу тісно пов'язані із соціальними. Однак вони мають відмінний фокус та механізми впливу, а також сфери застосування. Психологічні методи фокусуються на людині (працівнику, спеціалісті, менеджері, власнику тощо), на її індивідуальній психології, особистісних аспектах діяльності. Ці методи покликані забезпечити особистий психологічний комфорт особи через управління інтересами, потребами, емоціями, емоційним інтелектом, мотивацією, поведінкою, стресостійкістю тощо. Вони засновуються на індивідуальних підходах та інструментах впливу. Метою застосування психологічних методів є забезпечення індивідуальної психологічної підтримки, психологічної мотивації працівника до

продуктивної праці та трудової самореалізації, подолання індивідуальних психологічних труднощів.

Економічні та фінансові методи впливу тісно пов'язані між собою, можуть одночасно використовуватися як для формування зовнішніх умов діяльності, так і для врегулювання внутрішнього середовища, адже включають макро- та мікроекономічні аспекти. Однак ці дві групи методів мають певні особливості й відмінності. Так, економічні методи впливу стосуються як економічної діяльності в цілому, так і регулюють взаємодію між суб'єктами господарювання, державою та усіма іншими економічними агентами. Мета їх застосування полягає у забезпеченні ефективності господарської діяльності та її адаптації до умов бізнес-середовища, зміцненні ринкових позицій бізнесу. Ці методи сфокусовані на утворенні умов та оптимізації господарської діяльності, вони гнучкі та адаптивні, швидко реагують на коливання ринкової кон'юнктури, зміни в законодавстві тощо.

В свою чергу фінансові методи впливу зосереджені на управлінні фінансовими ресурсами, забезпеченні фінансової стабільності, оптимізації витрат та фінансових потоків, максимізації прибутку. Вони є відносно гнучкими й адаптивними, однак порівняно з економічними методами більш формалізовані, унормовані та стандартизовані. Фінансові методи впливають як на зовнішні аспекти функціонування бізнесу (через монетарну і кредитну політику, систему оподаткування, митно-тарифне регулювання, цінову політику тощо), так і на внутрішні фінансові аспекти суб'єктів господарювання (через бюджетування та фінансове планування, фінансовий аналіз, управління грошовими потоками та джерелами фінансування, управління капіталом, оптимізацію витрат тощо). Основною метою застосування фінансових методів є підвищення фінансової ефективності функціонування суб'єктів господарювання та досягнення достатнього рівня їх фінансової безпеки.

В межах кожного з наведених методів впливу можна виділити низку

інструментів фінансового забезпечення для вирішення економічних конфліктів. Водночас окремі з таких інструментів належать до двох або більше груп методів впливу. Наприклад, такий інструмент, як розвиток соціальної відповідальності поєднує як соціальні, так і психологічні методи впливу. Інструмент «розвиток системи внутрішньої комунікації» ґрунтується на соціальних, організаційних, управлінських та часткового психологічних методах впливу. Інструмент «розвиток ринкових відносин в Україні в аспекті функціонування ринку землі» ґрунтується на правових, адміністративних та економічних методах впливу. Таких прикладів можна навести доволі багато. Крім того, інструментарій фінансового забезпечення аграрної сфери економіки є доволі складною і розгалуженою темою наукових розвідок, тому більш детально вона розкрита у наступному розділі дисертаційної роботи.

Висновки до розділу 4

1. Для виявлення відмінностей у процесі формування різних підходів щодо фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрній сфері було здійснено групування вибіркової сукупності досліджуваних аграрних підприємств за окремими характеристиками та їхню кластеризацію за узагальнюючим комплексним показником. Визначення комплексного показника здійснювалося на основі трьох результуючих показників, що характеризують основні стратегії фінансового забезпечення, за методом евклідових відстаней. Кластеризацію досліджуваних підприємств здійснено на основі виділення центроїдів.

2. Оцінювання чутливості кожного із сукупності оціночних показників та визначення їхньої здатності характеризувати відмінності у стані фінансової безпеки суб'єктів господарювання аграрної сфери було здійснено на основі дисперсійного аналізу. Виявлено суттєві відмінності (понад 30 %) щодо варіативності індикаторів по вибірковій сукупності досліджуваних

підприємств в цілому та сумарної варіативності в межах окремих кластерів. За результатами такого аналізу було виділено 13 ключових найбільш інформативних індикаторів фінансової безпеки.

3. Залежно від стратегії фінансової поведінки, яку обирає менеджмент суб'єкту господарювання в аграрній сфері, критерії фінансового забезпечення можуть різнитися. Зазвичай в якості таких критеріїв обирають ефективність використання капіталу, фінансову стійкість та ліквідність. Розроблені у процесі дослідження три відповідні моделі стохастичного зв'язку фінансової безпеки за різними критеріями наочно демонструють необхідність застосування різних типів фінансової поведінки для досягнення провідного критерію забезпечення.

4. Модель за критерієм ефективності містить три фактори: фондівдачі, швидкої ліквідності та рентабельності діяльності, що сукупно на 87 % пояснюють змінюваність ефективності використання власного капіталу та характеризується сукупним показником міцності зв'язку у 0,93. Трифакторна модель за критерієм фінансової стійкості містить коефіцієнти імобілізації активів, забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом та придатності основних засобів, які характеризуються сукупною тісністю зв'язку 0,89 і на майже 80 % пояснюють змінюваність рівня автономії. Модель за критерієм ліквідності є шестифакторною, поєднує коефіцієнти імобілізації активів та забезпеченості необоротних активів оборотним капіталом, показники оборотності оборотних активів, фондівдачі, рентабельності діяльності та власного капіталу, характеризується сукупною тісністю зв'язку 0,94 та на 88 % пояснює зміни коефіцієнта швидкої ліквідності.

5. За результатами математичного та статистичного аналізу і моделювання, через вивчення парних та множинних кореляційно-регресійних зв'язків між провідними критеріями та екзогенними ознаками з'ясовано, що окремі чинники можуть справляти різний, подеколи цілком протилежний вплив на відмінні критерії фінансового забезпечення. Усвідомлення цих

відмінностей дозволяє створювати описові моделі раціоналізації фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання при реалізації ними операційної, інвестиційної та фінансової діяльності з огляду на те, який з критеріїв фінансового забезпечення відповідає фінансовій стратегії суб'єкта для врегулювання економічних конфліктів та обирається в якості провідного. Такі науково-методологічні та практичні підходи щодо моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрній сфері в умовах економічних конфліктів можна використовувати задля досягнення будь-яких критеріїв фінансового забезпечення, які обирає менеджмент на основі використовуваної фінансової стратегії.

6. Пріоритети фінансового забезпечення в аграрній сфері можуть носити як перманентний, так і тимчасовий характер. Перманентні пріоритети залишаються актуальними незалежно від змін у внутрішньому або зовнішньому середовищі, а тимчасові обумовлюються виключними подіями та актуалізуються лише у певні періоди часу або за визначених умов, як то військова агресія, пандемія, соціально-економічні кризи, політична турбулентність. До сукупності пріоритетів фінансової безпеки варто віднести забезпечення енергетичної безпеки, запобігання фінансовим проблемам через негативний вплив на навколишнє природне середовище, оптимізацію логістики упродовж усього ланцюжка вартості, запобігання майновим конфліктам власності та рейдерським атакам, захист майнових матеріальних й нематеріальних активів та земель, оптимізацію джерел фінансування та структури капіталу, раціоналізацію розміщення залучених коштів в активах, оптимізацію структури виробництва та диференціацію ринків, забезпечення ефективної та високої ділової активності, поліпшення співпраці з партнерами та контрагентами, підтримування фінансової стабільності, контроль за фінансовими потоками, управління ризиками, оптимізація витрат, розвиток фінансової грамотності.

7. Серед методів впливу на фінансову безпеку в аграрній сфері доцільно

виділяти: правові, адміністративні та соціальні, що можуть бути застосовані на рівні держави, галузі чи регіону для формування зовнішніх умов забезпечення та врегулювання економічних конфліктів; організаційні, управлінські, психологічні, що запроваджуються на рівні окремих суб'єктів господарювання та учасників соціально-економічних відносин, а також фінансові та економічні, як методи універсального впливу.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [391–400].

РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФІНАНСОВОГО УБЕЗПЕЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

5.1. Удосконалення внутрішніх та зовнішніх інструментів посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями

Вирішення економічних конфліктів, що супроводжують фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарювання в аграрній сфері та впливають на їхню фінансову безпеку, потребує застосування доволі чисельних й різнопланових методів та інструментів. При цьому слід ще раз підкреслити, що для кожного окремого конфлікту необхідно застосовувати виокремлений алгоритм дій та сформувати унікальний комплекс заходів впливу, про що йшлося у попередніх розділах дисертаційної роботи. Однак, у процесі досліджень з'ясовано, що попри таке розмаїття економічних конфліктів та шляхів їх вирішення цілком можливо й доцільно виробити певні узагальнені підходи та запропонувати засади удосконалення внутрішніх і зовнішніх механізмів посилення фінансової безпеки через управління різними за своєю сутністю і проявами економічними конфліктами.

З означеною метою було розроблено напрями удосконалення інструментів фінансового забезпечення для трьох основних груп економічних конфліктів (рис. 5.1), що найбільш чутливі до застосування таких інструментів та які суттєво впливають на рівень й характеристики фінансової безпеки. Оскільки у господарській практиці наведені групи економічних конфліктів можуть реалізовуватися у багатьох доволі різних формах, то у процесі дослідження було виділено ті з них, які нині є найбільш актуальними та впливовими для аграрної сфери економіки України.

Рис. 5.1. Основні групи та форми актуалізації економічних конфліктів в аграрній сфері, що потребують удосконалення внутрішніх та зовнішніх інструментів фінансового забезпечення

Джерело: запропоновано автором

Впливовою групою економічних конфліктів є ті, що виникають внаслідок набуття права власності на певні види економічних ресурсів одними суб'єктами, тоді як користування ними здійснюється іншими суб'єктами. Тобто, по суті, це конфлікти між власниками і користувачами ресурсів. В якості ресурсів, користування якими призводить до виникнення означеної групи конфліктів, може виступати нерухоме і рухоме майно, земельні ділянки, права на торгові марки, бренди, авторські права та інші види матеріальних і

нематеріальних активів у разі, коли право на користування ними передається від власника іншому суб'єкту господарювання на умовах оренди, суборенди, лізингу, ліцензії, франшизи, франчайзингу, концесії, консигнації, повного господарського відання, безоплатного тимчасового користування та за іншими поширеними формами ринкових відносин двох або більше сторін. В світовій економічній практиці найпоширенішими видами конфліктів цієї групи є суперечки між орендодавцями та орендарями об'єктів нерухомості, а також користування брендами, торговими марками та авторськими правами за ліцензіями. Однак, для аграрної сфери економіки України найбільш актуальною формою економічного конфлікту цієї групи є конфлікти між власниками та користувачами земельних ділянок сільськогосподарського призначення, у тому числі ріллі, пасовищ, площ багаторічних насаджень та чагарників, а також земельних ділянок з розміщеними на них господарськими будівлями і спорудами.

Причини поширення економічних конфліктів у сфері земельних відносин між власниками і користувачами ділянок в Україні мають понад тридцятилітню історію, беруть свій початок із земельної реформи 1990-х рр., пов'язаної з розпаюванням та приватизацією земель сільськогосподарського призначення, та посилюються із-за нерозвиненості ринку землі, ускладненнями процесів переходу прав власності на землю, недосконалістю правового врегулювання відносин, почасти викривлення фінансово-економічних засад договірних відносин щодо користування землею.

Загалом земельні конфлікти зазвичай виникають і поширюються у трьох основних варіантах:

- конфлікти через приватизацію або колективізацію земельних ділянок;
- конфлікти між землевласниками та землекористувачами з приводу нарахування і виплати орендної плати, а також дотримання умов землекористування, прописаних у договорі;

- конфлікти через володіння та користування земельними ділянками, зокрема через оформлення прав на земельні ділянки, передачі таких прав, а також передачі прав на господарське користування земель.

Перший варіант конфліктів здебільшого виникав під час проведення земельної реформи в Україні у 1990-х рр., тоді як нині його актуальність дещо знизилась. Хоча поодинокі випадки спостерігаються і досі. Зокрема, це стосується, наприклад [401], земельного конфлікту на території Пришибської сільської ради Балаклійського району Харківської області, що виник у 2019-2020 рр. між 67 новими власниками розпайованих земель та приватним сільськогосподарським підприємством, яке до моменту розпаювання використовувало землі для ведення власної господарської діяльності. І хоча цей конфлікт було вирішено на користь нових власників за результатами укладання мирової угоди він під час розгортання негативно впливав на фінансову безпеку як сільськогосподарського підприємства, так і нових землевласників, а отже можливості виникнення подібних конфліктів потребують зовнішнього правового та економічного врегулювання, а також удосконалення внутрішніх інструментів забезпечення.

Натомість після завершення широкомасштабного процесу розпаювання та приватизації земель в аграрній сфері України широкого поширення набули два останні варіанти земельних конфліктів, описані вище. Так, наприкінці 1990-х – початку 2000 рр. здебільшого конфлікти між землевласниками та землекористувачами розгорталися навколо несплати або невчасної сплати коштів за орендовану землю, а також із-за несправедливої оцінки та розрахунку орендних платежів, що суттєво впливало на фінансовий стан та фінансову безпеку землевласників і подеколи утворювали неправомірні фінансові зиски для землекористувачів. Однак упродовж останніх десяти років більшої актуальності набули конфлікти з приводу недотримання умов землекористування, прописаних у договорі. Часто земельні ділянки, передані в оренду чи суборенду, використовуються не за призначенням, що призводить

до втрати родючості, виснаження земель, а також до порушення вимог Земельного кодексу України. Можна констатувати, що найчастіше це пов'язане із використанням земель, виділених для сіножатей і пасовищ, під вирощування сільськогосподарських культур, до того ж переважно таких як соняшник, ріпак, кукурудза та зерно й інші, що негативно позначається на стані сільськогосподарських угідь та знижує їхню вартість, загрожуючи фінансовій безпеці землевласників.

Наприклад [402], у листопаді 2021 р. Врадіївський районний суд задовольнив позови Первомайської окружної прокуратури Миколаївщини про дострокове розірвання договорів оренди і повернення 73 га земельних ділянок, розташованих на території Врадіївської селищної ради, у зв'язку з тим, що орендар використовував землі не за призначенням – замість сінокосіння та випасу худоби, там вирощували кукурудзу. Сума фінансових збитків у результаті такого конфлікту залишилася не визначеною.

У серпні 2021 р. прокуратура повернула громаді Вінниччини 57 га землі, що використовувалися не за призначенням – на землях, виділених для сінокосіння та випасання худоби, був висіяний соняшник. За підрахунками фахівців це призвело не лише до виснаження земельної ділянки та зниження її вартості, що початково оцінювалася у 7 млн. грн, а й до втрати додаткових надходжень до місцевого бюджету [403].

Упродовж 2018-2022 рр. тривав конфлікт Лозівської райдержадміністрації Харківської області із орендарем стосовно 100 га площі пасовищ [404]. Адже передані в оренду землі були згодом передані у суборенду та використані для посіву соняшнику, що спричинило втрату родючості ґрунтів та порушувало норми законодавства. У результаті вирішення конфлікту було не лише розірвано договори оренди, а й висунуте зобов'язання повернути ділянки вартістю майже 3,5 млн грн місцевій громаді.

Подібних прикладів можна навести досить багато. У результаті таких конфліктів спостерігається негативний вплив на фінансову безпеку усіх

сторін, оскільки для землекористувачів виникають ризики застосування до них штрафних і фінансових санкцій, повної конфіскації чи часткової втрати виробленої продукції, відшкодування судових витрат. Для землевласників фінансові втрати виникають внаслідок зниження вартості землі, а також як витрати на адвокатські, консультативні та інші послуги для вирішення спірних аспектів договірних відносин.

Конфлікти через порушення в оформленні прав на земельні ділянки, передачі таких прав, а також передачі прав на господарське користування землями також досить поширені. Як правило вони стосуються спірних ситуацій між сторонами щодо прав на саму ділянку, а також на продукцію вирощену на цій ділянці. Наприклад [405], у листопаді 2021 р. у Тлумацькому районі Прикарпаття виник конфлікт між приватним фермером та німецько-українською аграрною компанією, суть якого зводилася до подвійного обрахунку однієї і тієї ж земельної ділянки. Початково на дану ділянку ще у 1993 р. за результатами розпаювання було видано Державний акт на право постійного користування приватній особі, яка сплачувала за означені землі земельний податок. Однак пізніше ця ж ділянка стала об'єктом повторного розпаювання між іншими особами, які згодом уклали договір оренди із аграрним підприємством. Підприємство впродовж 13 років провадило господарську діяльність на означеній ділянці та також виконувало вимоги податкового законодавства. Конфлікт загострився у момент виникнення господарського спору стосовно урожаю кукурудзи, вирощеного на даній земельній ділянці. Фінансові втрати при цьому зазнали обидві сторони – підприємство внаслідок неможливості використання частини землі у господарському обороті, фермер – внаслідок вилучення вирощеного урожаю.

Проблеми із неправильним оформленням прав власності та орендних відносин можуть призводити до збільшення сторін конфлікту через укладення договорів оренди та суборенди, що не тільки ускладнює вирішення самого конфлікту, а ще й мультиплікує порушення фінансової безпеки цілої низки

суб'єктів господарювання. Так, з 2018 р. по 2023 р. на Волині розгортався конфлікт між польським фермером та його підприємством з одного боку, та двома українськими підприємствами і їх керівниками з другого боку. У 2019 р. на одну й ту саму ділянку сільськогосподарських земель, площею 200 га зайняту під вирощування смородини, було укладено два договори оренди та один договір суборенди. В кінцевому підсумку конфлікт призвів до п'яти судових проваджень, чисельних витрат усіх сторін та загальних втрат бенефіціарів на сукупну суму близько 2 млн. грн. [406].

Вагомою причиною виникнення конфліктів через порушення в оформленні прав на земельні ділянки є так звана проблема «невитребуваних паїв». Вона загострюється у тих випадках, коли землі були розпайовані, однак паї чи їхня частина не були затребувані власниками в натурі упродовж певного часового періоду. Згодом земельні ділянки за цими паями передаються місцевим органам влади за договором оренди у користування іншим суб'єктам господарювання, а через певний час власники витребують повернути паї. Це призводить до правової колізії, коли на одну і ту ж земельну ділянку є права власності одних суб'єктів, а правомочний договір оренди укладений від імені іншого суб'єкта (здебільшого від імені територіальної громади). Такий конфлікт, наприклад [407], виник у серпні 2023 р. у Ківерцівській громаді Волинської області і негативно позначився на господарській діяльності, фінансовій та навіть фізичній безпеці двох сторін конфлікту – з одного боку землевласників, що розпочали вирощування сільськогосподарських рослин на земельній ділянці, а з другого боку – орендаря, що продовжував випас великої рогатої худоби та овець на суміжній частині ділянки.

Ще одна причина земельних економічних конфліктів в аграрній сфері, пов'язаних із порушеннями в оформленні прав на земельні ділянки, пов'язана з поширюваним в Україні феномену «відумерлої спадщини». В широкому сенсі відумерла спадщина – це майно померлої особи, яке не перейшло до її спадкоємців внаслідок їх відсутності, неможливості встановити їхнє місце

перебування і передати права власності, або із-за того, що спадкоємці свідомо чи не свідомо не висувають своїх прав на майно померлого спадкодавця. У разі виникнення такої спадщини суд визнає особу відумерлою за зверненням місцевої влади за місцем відкриття спадщини. Випадки виникнення відумерлої спадщини в цілому є не поодинокими у різних країнах світу, в тому числі стосовно виробничих активів у різних сферах економіки. Однак і вважати їх надто поширеними не слід. Водночас, в аграрній сфері економіки України такі випадки поступово набувають масового характеру і починають негативно впливати не лише на відносини власності, а й на можливості господарського розпорядження і використання виробничих активів, передусім земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а в кінцевому підсумку на господарський оборот земель, їх стан і якість, на фінансову та економічну безпеку суб'єктів господарювання. Причини поширення цього явища полягають у тому, що після процесів розпаювання сільськогосподарських земель значні їх площі перейшли у власність сільським мешканцям, тодішнім і колишнім працівникам колективних та інших сільськогосподарських підприємств. При цьому ринку землі створено не було, а механізми передачі прав власності були абсолютно недосконалі. З часом актуальні власники почали помирати так і не реалізувавши своє право на вільне розпорядження земельним паєм через його продаж. Частина з них не мала нащадків, а у іншій частині нащадки не бачили сенсу вступати у права наслідування, оскільки володіння земельним паєм знову ж такі не давало можливості його продажу, а зацікавленості у особистому користуванні земельними ділянками або передачі їх сільськогосподарським товаровиробникам за договорами оренди не було із-за низької орендної плати, недосконалості механізмів врегулювання орендних земельних відносин і з низки інших суб'єктивних та об'єктивних причин.

Результатом означених процесів стало те, що нині в Україні налічується понад 1,5 млн га земель, власники яких померли, не залишивши спадкоємців

(за даними Державної служби статистики України). Оскільки більшість таких земель є частинами великих масивів (полів), відсутність правового статусу цих ділянок ускладнює офіційне оформлення прав користування ними, зокрема для оренди. Це породжує чисельні економічні конфлікти у сфері земельних відносин. Крім того, через поступовий розвиток ринку землі все частіше буває, що через кілька років у такої відумерлої спадщини з'являються законні власники і конфлікти розширюються і загострюються. Так, наприклад [408], у 2018-2019 рр. у Голоківській і Слобідській сільських радах Малинського району Житомирської області виник конфлікт між двома сільськогосподарськими підприємствами стосовно 300 га із-за правової колізії договорів оренди землі між місцевими громадами та одним із підприємств та договорів про управління спадщиною між місцевими громадами та іншим підприємством. За нашими оцінками загроз фінансових втрат для сторін конфлікту, які стосувалися як земельних ділянок, так і права власності на вирощений на них урожай, коливалися сукупно від 90 до майже 300 тис. доларів. При цьому втрати місцевих бюджетів перевищували навіть за самими скромними оцінками 800 тис. грн. Означений конфлікт був вирішений шляхом укладання мирової угоди між сторонами, однак його вплив на фінансову безпеку сторін-учасників залишився значним.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що часто стороною або учасником економічних конфліктів у сфері земельних відносин поряд із аграрними товаровиробниками та фізичними й юридичними особами-землевласниками стають місцеві громади та місцеві органи самоврядування. У такий спосіб ці конфлікти позначаються на фінансовій безпеці як учасники аграрних економічних відносин, так й громад в цілому, а саме:

- землевласників — із-за втрати прав на земельні ділянки; виснаження земель, погіршення якості та зниження вартості земельних ділянок внаслідок їх нераціонального чи нецільового використання;

виникнення збитків або недоотримання доходів від тимчасових чи тривалих обмежень здатності розпоряджатися власністю; судових, адміністративних та витрат на врегулювання конфлікту і захист права власності;

- аграрних підприємств чи підприємців–землекористувачів – із-за повної чи часткової втрати виробленої продукції; упущених комерційних вигід внаслідок обмеженості доступу до земельної ділянки чи неможливості її використання у господарських цілях; витрати коштів на забезпечення заходів із захисту прав і можливостей щодо провадження господарської діяльності;

- місцевих громад – із-за фінансових втрат місцевих бюджетів від недоотриманих податків та орендних платежів; збільшення витрат на реалізацію заходів, пов'язаних із необхідністю поліпшення кримінальної, екологічної, соціальної ситуації в громаді; понесення витрат на зниження соціальної та фінансово-економічної напруги в регіоні.

Економічні конфлікти, що виникають внаслідок диференціації прав власності на виробничі ресурси та можливостей їх використання у господарській діяльності, зокрема й земельні конфлікти, необхідно врегульовувати за допомогою:

- удосконалення правового регулювання майнових, у т.ч. земельних відносин в аграрній сфері на договірних засадах;

- усунення правових та технічних прогалин щодо формування та функціонування Державного земельного кадастру;

- подальшим розвитком ринкових відносин в Україні в аспекті функціонування ринку землі;

- розвитком культури господарських взаємовідносин, недопущення випадків толерування порушень господарського законодавства, зловживання владою, загроз корупції;

- відродженням високої культури землекористування, за якої ключовим індикатором ефективності діяльності перестає бути отримання фінансових вигід у найближчій перспективі при нехтуванні загрозами

виснаження ґрунтів і погіршення якості земельних ресурсів, а отже й зниження їхньої вартості;

- поліпшенням систем ефективного внутрішнього і зовнішнього моніторингу процесів землекористування та загалом використання виробничих активів;

- підвищенням рівня обізнаності селян, власників, працівників та керівників аграрних підприємств щодо методів й інструментів дотримання їхніх майнових і фінансових прав тощо.

Друга група економічних конфліктів, що виникає у процесі господарської взаємодії аграрних товаровиробників з близьким оточенням у бізнес-середовищі, передусім представлена конфліктами між товаровиробниками (фермерами, агропідприємствами тощо) та їх контрагентами (постачальниками, переробниками, дистриб'юторами, торговельними мережами). Їх причини та різновиди досить різноманітні. Серед основних доцільно виділити такі варіанти:

- ✓ конфлікти, що виникають із-за не оформлення договірних відносин між бізнес-партнерами або неналежного оформлення договорів, що досить поширене в аграрній сфері економіки України та часто призводить до спірних ситуацій, фінансових втрат, а іноді й кримінальних проваджень;

- ✓ цінові конфлікти – зокрема ті, що виникають внаслідок коливання ринкової кон'юнктури або виникнення різниці між прогнозованими цінами на момент укладання контракту та реальними цінами на момент його виконання, коли одна із сторін угоди може домагатися зниження ціни раніше укладеного контракту. Крім того, цінові конфлікти доволі часто виникають коли переробники або дистриб'ютори тиснуть на аграрних товаровиробників з метою зниження закупівельних цін;

- ✓ конфлікти через монополізацію ринків – частково можуть збігатися із ціновими конфліктами у тому разі коли тиск на аграрних товаровиробників здійснюється з боку монопольних або домінуючих учасників ринку. Однак

конфлікти через монополізацію можуть призводити не лише до тиску у питаннях ціни, а й щодо характеру поставок, строків, якісних та кількісних характеристик товарів та інших умов;

✓ конфлікти через якість продукції – що виникають із-за суперечок щодо відповідності встановленим стандартам якості, а також претензій, пов'язаних із зберіганням та транспортуванням продукції, якщо їх неналежні умови вплинули на стан та якість поставок;

✓ конфлікти через умови поставок – зокрема щодо створення нечітких, неоднозначних та непрозорих умов поставок, що дозволяють розбіжності їхнього тлумачення; односторонні зміни умов поставок щодо обсягу, часу, ціни та інших характеристик, а також запровадження санкцій за порушення умов договору, зокрема за порушення строків, якості тощо;

✓ конфлікти через терміни поставок – зокрема при порушенні термінів через погодні умови, технічні чи організаційні проблеми; через вимогу щодо забезпечення негайних або прискорених поставок; а також при порушенні термінів оплати поставок при невчасній або неповній оплаті;

✓ конфлікти через використання технологій – зокрема суперечки щодо технологічних рішень, якщо контрагенти вимагають використання певних сортів рослин чи порід тварин, конкретних методів вирощування (наприклад запровадження органічного землеробства або не використання ГМО);

✓ конфлікти через логістику – зокрема щодо проблем із транспортуванням продукції, термінів доставки, вартості логістичних послуг, а також внаслідок недостатнього розвитку або нестачі інфраструктури;

✓ конфлікти через обмеження або специфіку зовнішньоекономічної діяльності – у разі, якщо партнери здійснюють експортно-імпортні операції в умовах введення або зміни квот, торговельних обмежень, ліцензування та стандартизації тощо.

Економічних конфліктів між контрагентами виникає досить багато і часто. Однак, в українських реаліях найбільш складних форм набувають як

правило ті, що обумовлені порушенням умов договірних відносин. Так, у Вовчанському районі на Харківщині влітку 2019 р. приміщення, де один з тамтешніх фермерів зберігав 100 т власного врожаю зерна, було передане новому власнику. Внаслідок неналежного оформлення договору зберігання виник конфлікт між новим власником приміщення і фермером, який довелося вирішувати шляхом залучення обласного штабу мобільного реагування Харківської ОДА [409]. У 2018-2019 рр. в Одеській області розгорнувся конфлікт фермерів з елеватором, на зберігання до якого вони привозили своє зерно. Внаслідок того, що договірні відносини між фермерами та елеватором не були оформлені належно, товаровиробники втратили продукцію, не отримавши за неї будь-якого фінансового відшкодування. Конфлікт тривав три роки до початку повномасштабної війни 24 лютого 2024 р. і призвів до сукупних втрат фермерів на суму, що еквівалентна 70 мільйонів доларів США [410]. На Миколаївщині у 2021 р. виник конфлікт через урожай зерна між двома колишніми бізнес-партнерами, який вдалося вирішити лише через широкий інформаційний розголос конфліктної ситуації у засобах масової інформації [411]. На Львівщині у 2017 р. виник конфлікт між двома фермерськими господарствами з причин неналежного оформлення договору тимчасового утримання 850 елітних овець. У результаті такого конфлікту частина овець загинула, а власник поніс значні фінансові втрати [412].

В практиці постійно виникає безліч інших прикладів економічних конфліктів з бізнес-партнерами та іншими контрагентами, що виникають внаслідок цінових колізій, порушень строків і якості поставок, інфраструктури тощо. Сукупно усі вони суттєво впливають на фінансову безпеку суб'єктів господарювання через:

- фінансові втрати прибутку і доходу через коливання ціни, недоотримання фінансових зисків через невиконання, неповне або невчасне виконання договірних зобов'язань;
- втрати внаслідок порушення ритмічності поставок, а також через

недотримання стандартів якості як, з одного боку, сировини і матеріалів, так і готової продукції, з другого боку;

- погіршення ділової активності внаслідок неспроможності виконувати комерційні операції у повному обсязі та нарощувати їх;
- зниження платоспроможності та ліквідності;
- втрату фінансової стійкості тощо.

Для вирішення економічних конфліктів, що виникають у процесі взаємодії аграрних товаровиробників з найближчим оточенням (контрагентами, партнерами тощо) у процесі господарської діяльності необхідно удосконалювати найбільш широкий спектр різноманітних внутрішніх і зовнішніх інструментів, адже ці конфлікти мають значну варіативність та поширеність. Передусім потрібно:

- удосконалювати фінансові, економічні, технічні, правові підходи та правила договірних відносин між товаровиробниками та їхніми контрагентами;
- не допускати посилення монополізації аграрного ринку та на державному рівні сприяти розвитку здорової конкуренції, усунення ризиків економічної, фінансової, правової чи будь-якої іншої дискримінації суб'єктів господарювання;
- розвивати увесь спектр бізнес-інфраструктури в аграрній сфері, транспорт, логістику, інфраструктуру для зберігання та первинної обробки аграрних продуктів, а також розширювати мережу підприємств галузей переробної і харчосмакової промисловості;
- розвивати сучасні технології виробництва та маркетингу;
- оптимізувати бізнес-моделі функціонування аграрних товаровиробників та їхніх контрагентів, раціоналізувати бізнес-процеси;
- спрощувати доступ аграріям до фінансових й інвестиційних ресурсів для провадження господарської діяльності в реалізації проектів;
- розвивати систему бізнес-консалтингу для аграріїв, дорадництво

тощо.

Третя група економічних конфліктів, що виникають внаслідок відмінностей в оцінці результатів господарської діяльності товаровиробниками та іншими суб'єктами, в аграрній сфері України найбільш яскраво характеризується чисельними конфліктами у сфері екології та забруднення навколишнього природного середовища. Адже у сучасному світі бурхливо розвиваються технології, в аграрне виробництво повсякчасно впроваджуються різноманітні інновації. Однак, вони привносять не лише позитивні наслідки, підвищуючи ефективність господарювання, раціоналізуючи використання ресурсів, підвищуючи врожаї та продуктивність худоби і птиці. Одночасно новації обумовлюють виникнення чисельних ризиків та провокують поширення низки економічних конфліктів. Так, зокрема, одними із найяскравіших та впливовіших економічних конфліктів в аграрній сфері початку 2000-х рр., спричинених інноваціями, були конфлікти через генетично модифіковані організми (ГМО). Вони проявлялися у двох ключових формах:

- як протистояння між виробниками генетично модифікованих продуктів з використанням ГМО та аграрними виробниками з традиційними технологіями, які не застосовують ГМО. Сутність конфлікту зводилася до утворення значних конкурентних переваг внаслідок використання ГМО, виникнення вагомих різниць в ефективності виробництва, порівняно вищої врожайності культур та продуктивності худоби, поліпшення процесів догляду, зберігання, обробки продукції тощо;
- як конфлікт, спричинений регулюванням ГМО, оскільки окремі держави обмежують їхнє використання та імпорт, що ускладнює діяльність виробників, які покладають на практичне використання розробок генної інженерії.

Основою обох форм конфлікту було переконання значної частки суспільства у шкідливому впливі генних технологій на життєдіяльність

людини, здоров'я споживачів, а також флору і фауну регіонів, де в аграрній діяльності використовують ГМО. Нині актуальність цих конфліктів знизилася, оскільки з'являється все більше результатів доказових наукових досліджень, які демонструють безпеку ГМО та доводять значні переваги їх застосування порівняно із можливими ризиками. Тому зорієнтувати дане дослідження в напряму вивчення конфліктів, пов'язаних із використанням ГМО, було недоцільно.

Натомість дослідження було спрямоване на вивчення еколого-економічних конфліктів, у тому числі й тих, що стають наслідком інноватизації аграрної сфери економіки. Однак, потрібно підкреслити, що аграрне виробництво само по собі, навіть без використання засобів хімізації чи інших шкідливих чинників, призводить до екологічних проблем і забруднень. Навіть серед ключових чинників глобального потепління вчені називають викиди з крупних промислових тваринницьких ферм і комплексів.

В цілому серед основних еколого-економічних конфліктів в аграрній сфері доцільно виділити два ключові варіанти:

➤ Перший варіант пов'язаний із забрудненням навколишнього природного середовища відходами аграрного виробництва. Такими відходами є побічні продукти тваринного і рослинного походження, продукти життєдіяльності сільськогосподарської худоби та птиці, залишки від забою та падежу, рештки сільськогосподарських культур, що залишаються на полях та прилеглих територіях тощо. Наприклад, у довоєнний період в Україні щороку в результаті роботи лише тваринницьких галузей утворювалося понад 50 млн. т пташиного посліду та гною. Неправильна чи недостатня утилізація відходів аграрного виробництва або повна відсутність такої утилізації призводить до забруднення ґрунтів, водоймищ, поширює сморід у місцях локалізації і в кінцевому рахунку обумовлює зниження якості життя населення та погіршення умов господарювання в аграрному бізнесі;

➤ Другий варіант еколого-економічних конфліктів пов'язаний із

використанням хімічних засобів у виробничому процесі, зокрема мінеральних добрив, пестицидів та гербіцидів у рослинництві, а також антибіотиків, гормональних препаратів, різноманітних ветеринарних препаратів та харчових домішок у тваринництві, а також інших хімічних речовин у процесах виробництва та первинної переробки продукції. Сутність цієї варіації конфліктів зводиться до того, що з одного боку використання вказаних речовин і препаратів дозволяє аграрним товаровиробникам добитися суттєвого підвищення врожайності культур, продуктивності худоби і птиці, знизити втрати продуктів із-за шкідників, пришвидшити визрівання сільськогосподарських культур та ріст тварин, знизити різні захворюваності рослин і тварин, а також в цілому раціоналізувати витрати сировини і матеріалів у виробничому процесі. З іншого боку доволі часто використані хімічні речовини згодом потрапляють у харчові продукти, вироблені із сільськогосподарської сировини при вирощуванні якої використовувалася хімізація, й негативно позначаються на стані і здоров'ї споживачів. Крім того, шкідливі речовини забруднюють ґрунти, повітря, водоймища та підземні води, що негативно позначаються як на флорі і фауні, так і на життєдіяльності людей та господарській діяльності інших товаровиробників, у тому числі аграрних.

Прикладів еколого-економічних конфліктів в аграрній сфері України нажаль багато. Так, у 2021 р. на Харківщині приватним акціонерним товариством, що займається вирощуванням сільськогосподарських культур, були розміщені відходи на землях комунальної власності без відповідних дозволів та попередньої підготовки таких земель. У результаті було втрачено ділянку площею понад 0,5 га, а екологічна небезпека завдала збитків державі на суму понад 6,3 млн грн [413]. На Полтавщині неподалік с. Великий Тростянець влітку 2024 р. побічними продуктами тваринного походження місцевим фермером було забруднено земельну ділянку площею майже 1,5 га. Збитки наразі ще оцінюються [414]. На Київщині навесні 2024 р. було забруднено понад 1,3 га рештками померлих тварин. У даному випадку була

створена незаконна схема отримання прибутку від утилізації відходів тварин. Однак підприємству не вистачило потужності для повної переробки отриманих відходів, внаслідок чого вони були закопані на ділянці, не виділеній на такі цілі. Шкода довіллю оцінена в сумі понад 1 млн грн [415]. У с. Бубнів на Волині внаслідок роботи місцевої ферми виник конфлікт із місцевими мешканцями через забруднення річки та ґрунтів, встановлено перевищення шкідливих речовин: сульфатів і фосфору – у 1,2 рази, нітратів – у 2,2 рази, хлоридів – у 3,3 рази. Фінансовий збиток наразі оцінюється, однак по даному випадку відкрито дві кримінальні справи [416]. На Миколаївщині у 2021 р. фермерське господарство здійснювало викиди забруднюючих речовин у повітря без відповідного дозволу, за що було оштрафоване Державною екологічною інспекцією на суму понад 366 тис. грн [417]. На Хмельниччині у 2021 р. Державна екологічна інспекція виявила факти викидів забруднюючих речовин у повітря та скидів у місцеву річку фермерським господарством, що займається вирощуванням свиней, без відповідного дозволу та без дотримання правил поводження з відходами [418].

Один із найбільших екологічних конфліктів, спричинених хімічними забрудненнями виник у жовтні 2023 р., коли на Ладижинському водосховищі у Вінницькій області сталося масове вимирання 9 т червонокнижних азовських осетрів, у т.ч. білуги, російських та леньських осетрів, бестерів, вислоносів та молодняку риб. Ускладнення у розв’язанні цього конфлікту було спричинене тим, що агентами забруднення потенційно могли стати три різні суб’єкти господарювання, як аграрної сфери виробництва так і інших галузей економіки. З’ясування винуватої сторони вимагає проведення складної та дорогої експертизи, яка коштує близько 5 тис. євро. Більше того, таке дослідження проводиться виключно у європейських країнах (Німеччини, Австрії, Італії). До того ж необхідно отримати спеціальний сертифікат CITES для вивезення навіть мертвих осетрів [419].

Узагальнюючи дослідження еколого-економічних конфліктів в аграрній

сфері можна зауважити, що вони суттєво позначаються на фінансовій безпеці аграрних товаровиробників внаслідок:

а) виникнення прямих збитків від втрати частини врожаю, активів та вироблених продуктів;

б) недоотримання вигід через погіршення якості аграрних ресурсів та вироблених продуктів і, як наслідок, неможливість реалізувати їх з найбільшою віддачею;

в) непрямі втрати через псування ґрунтів, вод, втрати лісових, рибних та інших ресурсів і, як результат, неможливість їх повноцінного використання у виробничих процесах, або прямих втрат через необхідність додаткових вкладень на їхнє відновлення;

г) прямих і непрямих втрат через запровадження штрафних і фінансових санкцій, витрати на супровід судових проваджень тощо;

д) непрямих втрат через псування іміджу та ділової репутації тощо.

Вирішення еколого-економічних конфліктів вимагає:

- подальшого розвитку системи екологічного моніторингу і контролю;
- удосконалення методів й інструментів регулювання господарських взаємовідносин у випадку виникнення екологічних проблем;
- створення вітчизняних лабораторій, що спроможні проводити складні екологічні експертизи, або налагодження міцних функціональних зв'язків із зарубіжними експертними центрами;
- розвитку екологічної культури в суспільстві та бізнесі, поширення практики низької та нульової толерантності до здійснення господарської діяльності, внаслідок якої відбувається свідоме чи випадкове забруднення навколишнього природного середовища;
- поширення практики запровадження сучасних технологій переробки відходів аграрного виробництва, зокрема й через розвиток зеленої енергогенерації;
- розвиток технології чистого (в т.ч. еко-) аграрного виробництва тощо.

Узагальнення підходів щодо врегулювання трьох ключових груп економічних конфліктів, висвітлених вище, дозволило визначити та систематизувати основні інструменти, удосконалення яких сприятиме фінансовому забезпеченню через врегулювання економічних конфліктів в аграрній сфері (рис. 5.2).

Означені інструменти доцільно поділяти на внутрішні, що реалізуються аграрними суб'єктами господарювання – учасниками конфлікту, та зовнішні, які запроваджуються державними органами влади, галузевими органами управління, а також органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями чи суспільними рухами. Удосконалення внутрішніх інструментів вирішення економічних конфліктів задля фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в аграрній сфері має здійснюватися за наступними напрямками.

Розвиток соціальної відповідальності аграрних суб'єктів господарювання. В загальному розумінні соціальна відповідальність являє собою свідоме ставлення суб'єктів до вимог соціуму і бізнес-оточення щодо цінностей, норм, правил, прав та обов'язків, а також цілей і завдань ведення господарської діяльності. Соціальна відповідальність зорієнтована на усвідомлення значення та наслідків господарської діяльності не лише для суб'єкта, що її здійснює, а й для суспільства в цілому та окремих соціальних груп – споживачів, працівників, бізнес-партнерів, мешканців територіальних громад, де суб'єкт провадить свою діяльність тощо.

Рис. 5.2. Напрями удосконалення внутрішніх та зовнішніх інструментів посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями

Джерело: запропоновано автором

Оскільки аграрна діяльність здійснює доволі різнопланові впливи, то притримуючись її принципів суб'єкт господарювання, його менеджмент та власники мають враховувати те, як процес та результати господарювання позначаються на стані земельних, водних, лісових та інших аграрних ресурсів, довкіллі, життєдіяльності місцевої громади, умовах та комфортності праці працівників, задоволеності потреб споживачів, економіко-соціальних інтересах контрагентів, землевласників та інших суб'єктів, що перебувають під прямим чи опосередкованим впливом такої діяльності, на криміногенність в галузі та регіоні, діловому та інвестиційному кліматі тощо.

Осучаснення та удосконалення внутрішньої корпоративної культури аграрних товаровиробників. Розвиток соціальної відповідальності не можливий без одночасної модернізації внутрішньої корпоративної культури аграрних товаровиробників, яка має ґрунтуватися на гуманістичних цінностях сучасного суспільства та не допускати толерування порушень господарського, фінансового, податкового, трудового, митного та кримінального законодавства; унеможливлювати недбале ставлення до землі та природних ресурсів; всіляко сприяти несприйняттю корупції, зловживання владою, порушення прав і свобод учасників ринкових відносин; не допускати випадки дискримінації найманих працівників за будь-якими ознаками; запобігати утискам прав власності на виробничі ресурси та результати господарської діяльності; сприяти розвитку екологічної культури працівників і спеціалістів аграрних підприємств, поширення практики низької та нульової толерантності до свідомого чи випадкового забруднення навколишнього природного середовища; сприяти запровадженню принципів взаємоповаги в колективі тощо. Адже, як показали результати досліджень, в основі багатьох економічних конфліктів в аграрній сфері лежать проблеми ментальності пострадянського суспільства, терпимість та лояльне ставлення до порушень економічного, фінансового, соціального, правового характеру. Тому основою

переборення конфліктів має стати трансформація свідомості та розвиток внутрішньої культури.

Цифровізація діяльності аграрних підприємств. Структурні трансформації, котрі відбулися в національній економіці в останні десятиліття, підвищили вагомість аграрного сектора в системі суспільного відтворення. Аграрні підприємства у багатьох регіонах стали відігравати роль основних структуроутворюючих елементів і формують нові полюси економічного зростання. Водночас конкуренція на глобальному ринку продовольства вимагає усестороннього використання усіх можливих чинників зниження величини трансакційних витрат і підвищення конкурентоспроможності діяльності. В умовах формування всеосяжного цифрового простору цифровізація діяльності аграрних підприємств виступає ключовим чинником адаптації до нових умов господарювання.

Цифрова економіка ще більше трансформує традиційні види економічної діяльності та спосіб життя, відносини в цифровому світі, які базуються на безпеці та довірі між учасниками трансакцій, а також породжують принципово нові бізнес-моделі з впровадженням хмарних технологій, штучного інтелекту, нової віртуальної реальності, а також накопичують величезні обсяги даних (Big Data). Формування дорожньої карти цифровізації діяльності аграрних підприємств має відштовхуватися від розуміння того, що формуванню цифрової економіки як у світі, так і в Україні, передувало впровадження інформаційних технологій, що супроводжувалося розбудовою інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, забезпеченням доступу до навчання інформаційним технологіям та їх впровадження в усі сфери життя (економіка, торгівля, бізнес, управління тощо) [398].

Виходячи зі специфіки ведення сільськогосподарського виробництва, зокрема вагомого впливу природно-кліматичних та природно-ресурсних передумов на дану ланку національної економіки, цифровізація діяльності

аграрних підприємств оперує широким спектром методів, способів, прийомів та операцій. В цілому цифровізація діяльності аграрних підприємств охоплює технології, стратегії та фактори, які впливають на те, як підприємства даної галузі взаємодіють з цифровим середовищем, оптимізують операції, збирають дані та приймають управлінські рішення.

Враховуючи техніко-технологічні аспекти формування цифрового простору, базовим елементом цифровізації виробничої та комерційної діяльності аграрних підприємств виступають цифрові технології (рис. 5.3). Цифровізація охоплює комплекс елементів, які забезпечують впровадження цифрових технологій у сировинний сегмент аграрного сектора (сільськогосподарське виробництво, зокрема агрономічне та агротехнічне забезпечення галузі рослинництва, селекційно-племінна робота в галузі тваринництва), логістично-складську інфраструктуру, управління активами, маркетингову та збутову діяльність.

У нинішніх умовах, коли найбільш детермінуючий вплив на процеси сільськогосподарського виробництва здійснюють процеси глобального потепління, важливого значення набуває створення цифрової системи управління даними задля налагодження збору, зберігання та аналізу даних для прогнозування врожаю, а також упередження ризиків, пов'язаних з хворобами рослин, поширенням шкідників та непередбачуваними кліматичними змінами. Важливим елементом цифровізації діяльності аграрних підприємств є забезпечення комунікації та співпраці в цифровому середовищі через формування онлайн-платформ, створення мобільних додатків, розбудову мережі для обміну інформацією між контрагентами.

Необхідною умовою усесторонньої цифровізації діяльності суб'єктів аграрного бізнесу виступає формування відповідної цифрової поведінки через перехід до цифрових сервісів у всіх без винятку сегментах аграрного сектора, запровадження цифрових платформ для моніторингу процесів ведення сільськогосподарського виробництва та торгівлі різноманітними видами

сільськогосподарської сировини та готових продовольчих товарів. В умовах загострення конкуренції на глобальному ринку продовольства вирішального значення у конкурентній боротьбі набуває прискорення процесів запровадження методів електронної комерції та цифрового маркетингу, де чільне місце зайняли онлайн-продажі продукції, контент-маркетинг, таргетована реклама, участь в електронних торгових майданчиках.

В умовах широкої номенклатури продукції рослинництва та тваринництва, а також неоднорідності техніко-експлуатаційних та фізико-хімічних характеристик різноманітних видів сільськогосподарської сировини та готових харових продуктів важливою складовою цифровізації діяльності аграрних підприємств є формування систем цифрового управління ланцюгами постачань. Така система передбачає забезпечення цифрового відстеження руху товарів, впровадження електронного документообігу з постачальними та покупцями, оптимізацію діяльності логістично-складських господарств через впровадження цифрових платформ. В контексті фінансового убезпечення діяльності аграрних підприємств вирішальне значення має запровадження електронних фінансових трансакцій та електронної звітності через становлення системи цифрового банкінгу, усестороннє запровадження електронної звітності та долучення до програм електронних закупівель. Водночас усестороння цифровізація діяльності потребує перманентного навчання та перекваліфікації управлінського та інженерно-технічного персоналу через створення умов для онлайн-навчання персоналу, участі управлінських та інженерних кадрів у різноманітних вебінарах, обмін досвідом через входження представників аграрних підприємств у професійні онлайн-спільноти. В умовах впровадження цифрових технологій у виробничу, комерційну та інвестиційну діяльність аграрних підприємств паралельно має відбуватися формування сучасних систем кібербезпеки та захисту даних для забезпечення захисту конфіденційної інформації та персональних даних.

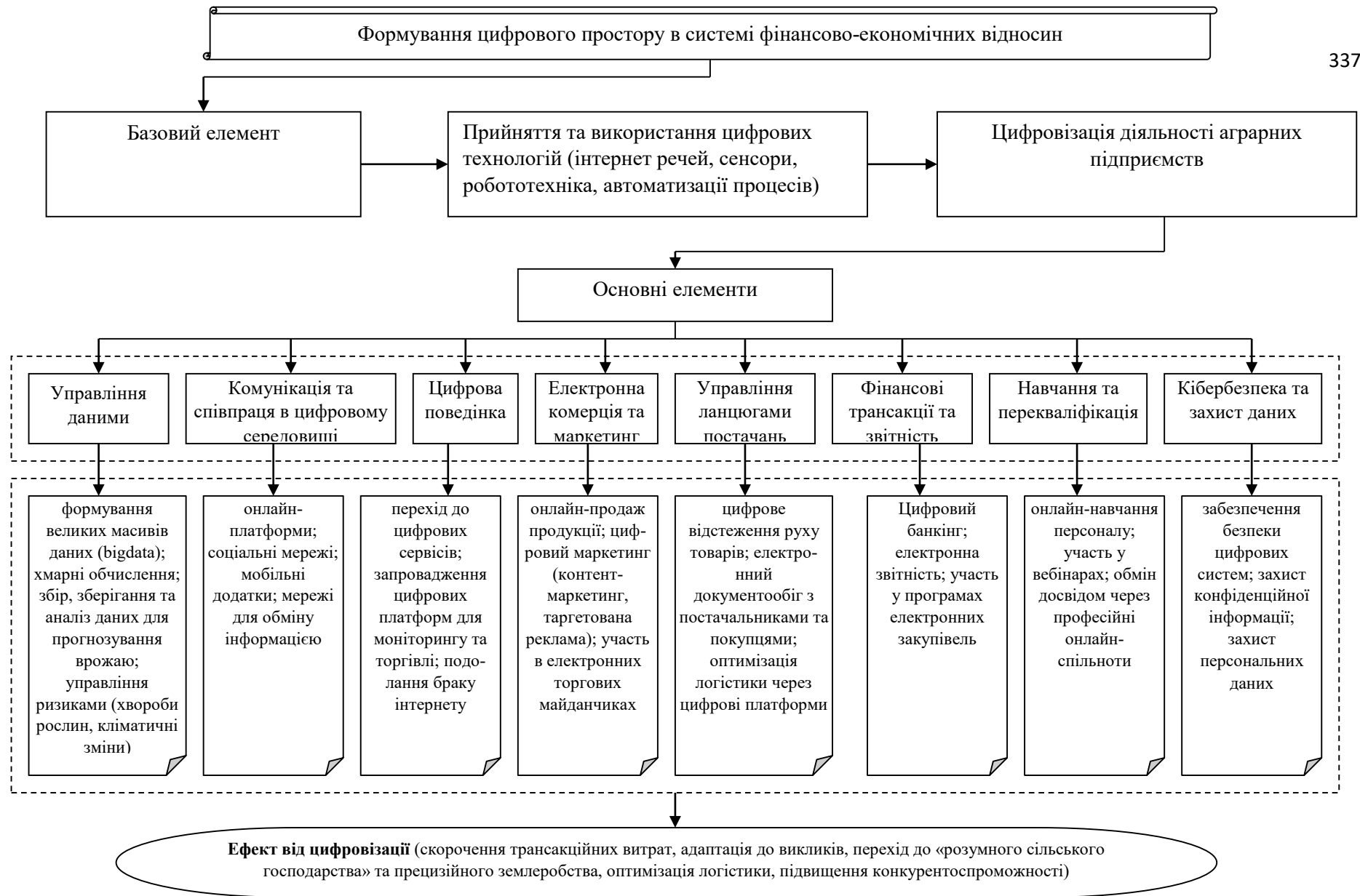

Рис. 5.3. Інтеграція аграрних підприємств у цифровий простір

Джерело: запропоновано автором

Відродження та подальший розвиток технологічної культури виробництва та культури землеробства. Органічною складовою внутрішньої корпоративної культури є культура землеробства та виробництва. Їх відродження та подальший розвиток сприятимуть раціональному використанню природних, земельних, трудових та усіх інших видів виробничих ресурсів, поширенню технології чистого (в т.ч. еко-) аграрного виробництва, збереженню та відновленню стану і якості ґрунтів, у т. ч. через оптимізацію сівозмін, практиці сучасних технологій переробки відходів аграрного виробництва тощо. За високого рівня технологічної культури та культури землеробства ключовим індикатором ефективності господарської діяльності в аграрній сфері має стати не отримання тимчасових фінансових вигід при нехтуванні загрозами виснаження ґрунтів, погіршення якості земельних та інших ресурсів, втрати вартості активів тощо, а навпаки – орієнтація на довгострокові стратегічні перспективи, стабілізацію господарювання та його випереджаючий розвиток.

Удосконалення базових управлінських функцій щодо внутрішнього моніторингу та контролю над процесами реалізації господарської діяльності та використання виробничих ресурсів. Попри необхідність розвитку сучасної корпоративної культури та соціальної відповідальності доцільність удосконалення моніторингу та контролю залишається вагомою. Ці управлінські функції необхідно перш за усе сфокусувати на ключових проблемах, які обумовлюють виникнення економічних конфліктів, як то здійснення бізнес-процесів у господарській діяльності товаровиробників, ефективність та раціональність використання ресурсів, у т.ч. земельних, вплив на навколишнє середовище, взаємодія з контрагентами, відповідність результатів діяльності вимогам ринку тощо.

Залежно від частоти та специфіки виникаючих конфліктів доцільно оптимізувати частоту перевірок, забезпечити високий рівень їх автоматизації та

інформатизації, а також визначити ключові KPI, про що йшлося у розділах 2 і 4 дисертаційної роботи, постійно підвищувати аналітичні та контролюючі компетентності персоналу, їх знання та уміння, посилювати прозорість та гнучкість моніторингу і контролю, забезпечувати постійний зв'язок із прийняттям управлінських рішень.

Оптимізація та модернізація бізнес-моделей функціонування аграрних товаровиробників, раціоналізація бізнес-процесів. До ключових напрямів модернізації бізнес-моделей функціонування аграрних товаровиробників нині можна віднести активне впровадження сучасної моделі «від ферми до столу», що особливо актуально для невеликих підприємств, фермерських та особистих селянських господарств, розвиток органічного землеробства, у т.ч. на основі скорочення вуглецевого сліду, оптимізацію ланцюгів постачання на підставі локалізації ринків або оптимізації логістики, що найбільш актуально для великого бізнесу, поширення практики заснування аграрних стартапів, розвиток брендингу агропродуктів, поширення практики господарювання на основі замкнених циклів виробництва з переробкою відходів, з широкою взаємною інтеграцією та взаємним проникненням тваринництва і рослинництва, а також відродження кооперативного руху та кластеризації в аграрному виробництві.

Удосконалення бізнес-процесів можливе на основі використання дронів у обслуговуванні полів, широкої автоматизації виробничих процесів у тваринництві (годівля, прибирання, обслуговування) та рослинництві (на всіх технологічних операціях у полі), цифровізації моніторингових, комунікаційних, технологічних, організаційних, управлінських процесів, оптимізації внутрішньої логістики, а також через стандартизацію бізнес-процесів на різних ланках господарської діяльності.

Розвиток системи внутрішньої комунікації. Своєчасна та повна внутрішня комунікація у багатьох випадках може стати найдієвішою перепорою у

виникненні конфліктів, якщо буде забезпечена її чіткість, регулярність та прозорість, налагоджена система зворотного зв'язку з усіма рівнями управління, запроваджено найсучасніші комунікаційні інструменти, у т. ч. різноманітні месенджери, створений єдиний комунікаційний простір. Це забезпечить швидку передачу інформації та управлінських рішень, скоротить загрози викривлення меседжів і даних та в кінцевому підсумку позитивно відіб'ється на усій системі управління.

Активне запровадження маркетингових технологій та маркетингової комунікаційної політики в аграрних суб'єктах господарювання. Для вирішення чисельних економічних конфліктів за участю сторонніх осіб і організацій ефективну внутрішню комунікацію доцільно посилити зовнішньою, маркетинговою політикою. Маркетинг до цих пір в бізнес-середовищі та навіть почасти й у вітчизняній науковій думці розглядається як комплексний функціонал або сукупність процесів створення та просування на ринок товарів, робіт, послуг. Проте, маркетинг – це перш за все зв'язок суб'єкта господарювання із зовнішнім світом, що забезпечує його здатність, з одного боку, доносити інформацію про себе та свої переваги, сподівання, проблеми тощо назовні, а з іншого боку – спроможність розумітися на проблемах, явищах та процесах, що спіткали інших учасників ринкових відносин. Розвиток маркетингових комунікацій вимагає запровадження нових сучасних каналів обміну інформацією, орієнтацію на гуманістичні цінності сучасного суспільства, удосконалення культури комунікацій тощо.

Розвиток інноваційної активності аграрних суб'єктів господарювання у техніко-технологічному та організаційно-управлінському розрізах. Удосконалення цього інструменту вимагає розширення практики впровадження сучасних технологій у виробничі процеси, у т.ч. біотехнологій, результатів селективної роботи та генної інженерії, поширення підходів ощадливого

використання ресурсів та енергоефективності, а також інноваційних моделей управління та організації, створення інноваційної інфраструктури.

Водночас, як було виявлено при аналізі проблем врегулювання різних типів економічних конфліктів, обмежитися лише внутрішніми інструментами не можливо, адже у цьому разі значну частку проблем, що спричиняють економічні конфлікти, вирішено не буде. Отже додатково потрібно активно залучати й зовнішні інструменти, напрями розвитку яких наведено нижче.

Удосконалення правового регулювання господарських відносин в аграрній сфері, у т.ч. майнових та земельних. Перш за усе для цього необхідно усувати прогалини в законодавстві, що дозволяють різночитання та неоднозначне трактування окремих його положень. Також необхідно удосконалювати правове забезпечення фінансових, економічних, технічних аспектів договірних відносин між аграрними товаровиробниками та їхніми контрагентами. У процесі законотворення слід враховувати найсучасніший світовий досвід та вимоги, що висуваються до України в процесі євроінтеграції та необхідністю гармонізації вітчизняного законодавства з європейською практикою (зокрема це стосується стандартизації і сертифікації, квотування, ліцензування тощо).

Посилення системи відповідальності за порушення економічного, фінансового, земельного, екологічного, трудового та іншого законодавства. Для цього необхідно забезпечити реалізацію принципів невідворотності покарань, пропорційності між нанесеною шкодою та обсягом відповідальності, а також забезпечити диференціацію відповідальності залежно від обставин порушення, систематичності, усвідомлення шкоди на момент скоєння, зловмисності тощо. Удосконаленню системи відповідальності сприятиме розвиток інформаційних цифрових систем та автоматизованого моніторингу, інструментарію нагляду і контролю за правопорушеннями. Як показує досвід, в аграрній сфері важливим є посилення громадського контролю, у т.ч. із залученням ЗМІ, екоактивістів та

громадських організацій. Поряд з тим, з метою профілактики правопорушень та скорочення їх обсягів необхідно підвищувати правову обізнаність учасників господарських відносин в аграрній сфері через просвітництво та консультаційну підтримку.

Подальший розвиток Державного земельного кадастру, усунення правових та технічних прогалин щодо його формування та функціонування, а також удосконалення системи зовнішнього моніторингу процесів землекористування. Наявні проблеми з функціонуванням Державного земельного кадастру частково уможлиблюють поширення рейдерства та зовнішніх атак на суб'єктів господарювання в аграрній сфері. Тому засади їх усунення більш детально будуть розглянуті в підрозділі 5.2 дисертаційної роботи.

Подальша розбудова моніторингу екологічних процесів та підходів до вирішення екологічних проблем. Необхідно впроваджувати новітні технології екологічного моніторингу, зокрема із задіянням супутників, безпілотних літальних апаратів, цифрових датчиків, забезпечувати глобальний обмін даними та створювати інтегровані моніторингові площадки, широко використовувати можливості штучного інтелекту. Також слід удосконалювати екологічне законодавство, розвивати міжнародну співпрацю в сфері захисту довкілля, посилювати громадський контроль. Як уже було зазначено вище, потрібно розвивати екологічну культуру та соціальну відповідальність в аграрному бізнесі, а також екологічну освіту та обізнаність учасників господарських відносин щодо проблем збереження навколишнього природного середовища.

Подальший розвиток ринкових відносин в Україні в аспекті функціонування ринку землі. Чотирирічний досвід функціонування ринку землі в Україні спростував чисельні застереги, що спричинювали запровадження тривалого мораторію на продаж землі, та показав свою ефективність. Для його подальшого розвитку необхідно врегулювати проблеми, пов'язані з оцінкою земель,

трансформації права на постійне користування ділянками, удосконалення механізму безоплатної приватизації земель та забезпечення прозорості земельного ринку.

Поширення зеленої енергетики та генерації з ВДЕ. Поряд з тим, що аграрна діяльність завжди була і залишається доволі енергоємною, а отже розвиток власної генерації дозволяє вирішити актуальний економічний конфлікт щодо створення та використання енергетичних ресурсів, необхідно враховувати ще один досить важливий аспект. Господарська діяльність в аграрній сфері може призводити до забруднення довкілля, псування та зниження якості ґрунтів, вод та повітря із-за використання недосконалих технологій або викидів чи скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів. Саме сільськогосподарські відходи і забруднення призвели до того, що сільське господарство і аграрний бізнес в цілому нині внесені до топу сфер людської діяльності, які призводять до кліматичних змін й обумовлюють глобальне потепління, погіршують якість життя соціуму і негативно позначаються на людському здоров'ї. Дієвим варіантом вирішення цих проблем є розвиток зеленої енергетики, що заснована на переробці відходів аграрного, передусім сільськогосподарського, виробництва на біогаз та генерацію ВДЕ. Проте, більш докладно підходи до розвитку цього інструменту врегулювання економічних конфліктів будуть викладені у підрозділі 5.3 дисертаційної роботи.

Посилення антимонопольної політики та розвиток здорової конкуренції. Не допущення монополізації аграрного ринку та його розвиток на конкурентних засадах сприяє усуненню ризиків економічної, фінансової, правової чи будь-якої іншої дискримінації суб'єктів господарювання й, таким чином, знижує вірогідність виникнення цілої низки економічних конфліктів. Задля цього необхідно удосконалювати антимонопольне законодавство, здійснювати постійний моніторинг конкуренції на ринку, фінансово підтримувати ділову та

інвестиційну активність в аграрній сфері з метою розвитку малого та середнього підприємництва тощо.

Розвиток бізнес-агроконсалтингу та дорадництва. Для цього необхідно забезпечити фінансову підтримку, у т. ч. державну, а також активне залучення інвестицій і грантової допомоги на створення і функціонування консалтингових і дорадницьких структур. Слід всіляко розвивати партнерські стосунки консультантів із університетами, науково-дослідними установами й центрами. Поряд з тим, потрібно розширювати практику співпраці агроконсультантів з товаровиробниками через утворення спеціалізованих мереж та просування консультативних послуг на ринок, розширення інформаційної підтримки. Доцільно створювати нові сучасні консультативні продукти з урахуванням потреб аграрного ринку і суб'єктів господарювання. Також необхідно забезпечувати високий кваліфікаційний рівень спеціалістів, що задіяні в консультуванні й дорадництві, володіння ними широким спектром загальних і спеціальних компетентностей, зокрема через систему формальної і неформальної освіти та сертифікацію.

Розбудова ринкової, логістичної, фінансової та інших видів інфраструктури аграрної сфери. Так, необхідно розвивати увесь спектр бізнес-інфраструктури в аграрній сфері, транспорт, логістику, інфраструктуру для зберігання та первинної обробки аграрних продуктів, а також розширювати мережу підприємств галузей переробної і харчосмакової промисловості. Необхідно створювати умови для діяльності спеціалізованих установ, наприклад, вітчизняних лабораторій для екомоніторингу і досліджень, що спроможні проводити складні екологічні експертизи, або налагоджувати міцні функціональні зв'язки із зарубіжними експертними центрами.

Поширення практики утворення штабів кризового регулювання та швидкого реагування в територіальних та місцевих органах управління. Така

практика сприятиме створенню більш гнучкої й адаптивної системи управління, яка спроможна швидко і ефективно реагувати на різноманітні ризики поширення економічних конфліктів в бізнес-середовищі. Штаби кризового регулювання та швидкого реагування забезпечать координацію діяльності різних органів і служб, задіяних у вирішенні економічних конфліктів, та сторін конфлікту, сприятимуть оперативності та комплексності вирішення проблеми, компетентності та високому рівню кваліфікованої допомоги. Поряд з тим, їх утворення підвищить рівень довіри до влади, а також слугуватиме профілактиці загострення або повторюваності конфлікту.

Сукупно реалізація наведених шляхів дозволить забезпечити врегулювання як економічних конфліктів, що виникають внаслідок диференціації прав власності на виробничі ресурси та можливостей їх використання у господарській діяльності, від взаємодії з близьким оточенням у бізнес-середовищі та внаслідок відмінностей в оцінці результатів господарської діяльності товаровиробниками та іншими суб'єктами, як сукупності інших економічних конфліктів. Наприклад, широкий спектр трудових конфліктів, тих, що виникають через зовнішньоекономічну діяльність та реалізацію імпорتنих і експортних операцій, економічних конфліктів, що виникають через альтернативне використання земель для провадження супутніх видів діяльності й багатьох інших. Однак, попри універсальність багатьох з наведених інструментів додатково необхідно особливу увагу приділити специфіці врегулювання двох поширених в українському аграрному бізнесі видів економічних конфліктів – пов'язаних зі здійсненням зовнішніх атак та обумовлених сучасними проблемами енергозабезпечення.

5.2. Шляхи усунення загроз фінансовій безпеці, що виникають внаслідок майнових конфліктів власності через здійснення рейдерських атак

Вагоме місце у загрозах фінансовій безпеці бізнесу посідають економічні конфлікти, що пов'язані із забезпеченням права власності. Доволі часто в аграрному секторі економіки ці загрози пов'язуються із феноменом рейдерства. Проблематика рейдерства виникла в Україні ще з моменту набуття нашою державою незалежності та переходу економіки до ринкових засад господарювання. Рейдерство не є суто українською проблемою чи проблемою пострадянських країн. Як явище воно властиве будь-якій країні зі слабкими правовими інститутами й інституціями та великим рівнем корупції. Тому й фіксуються факти його здійснення у достатньо великій кількості країн. Однак на європейському просторі саме в Україні його поширення набуло доволі широкого розмаху. Адже, незважаючи на вибудовування ринкових механізмів функціонування української економіки та підходів її державного регулювання з 1991 р., досвід створення міцних відкритих інституцій, покликаних побороти рейдерство, налічує по-суті лише дев'ять останніх років починаючи з 2014 р.

Показово, що у європейських державах, зокрема й державах Східної Європи, які до кінця 1980-х рр. належали до соцтабору, рейдерство не набуло такого широкого поширення, як у країнах Латинської Америки, Африки, найбільш бідних країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону, а також країнах, що входили до складу колишнього СРСР за виключенням країн Балтії, у тому числі й в Україні.

Команда Ради бізнес-омбудсмена України виділяє три етапи рейдерства в сучасній історії України [420]. Однак нашими дослідженнями встановлено, що більш доцільно з певною часткою умовності виділяти чотири таких етапи.

Перший етап припадає на 1991-1999 рр. – на часи масової приватизації з

системними порушеннями законодавства. Під час цього етапу по-суті рейдерство не можливо було вирізнити і виокремити від звичайної спроби приватизації і боротьби різних груп впливів через відсутність сталої інституційної ринкової бази, як законодавчої і правової, так і суто ринкової.

На другому етапі у 2000-2004 рр. приватизаційні процеси перестали носити несистемний характер і почали формуватися перші правила на ринках, що дозволило виокремити рейдерство з-поміж інших процесів перетоку капіталу і власності. Адже рейдери почали використовувати силові методи захоплення паралельно з підкупом суддів та підробленням документів.

З 2005-го по 2014-й рр., у третьому етапі, рейдерство перетворилося на системний злочинний бізнес, який подекуди мав прямі нелегальні кримінальні чи напівкримінальні зв'язки з правоохоронними чи владними органами.

Четвертий етап, що розпочався з 2014-го р. і триває по сьогодні, характеризується відходом від прямого заступництва владних структур над рейдерами на тлі спроб побудови правових інституцій і постійного реформування державної системи. По суті лише на цьому етапі рейдерство з «формально незаконної діяльності» перейшло у де-факто неправомірні злочини. І боротьбу з ними почали вести системно із залученням новостворених інституцій і західних партнерів.

Терміни «рейдерство» та «рейдер» походять з англійської мови, в якій слово «raid» означає захоплення, наліт, а «raider» – це учасник такого нальоту чи захоплення. В науковій літературі під «рейдерством» частіше за усе розуміють захоплення бізнесу або дії, метою яких є перерозподіл права власності на майно різними, як правило, сумнівними засобами [421].

В Кримінальному кодексі України [422] немає визначення терміну «рейдерство», адже «рейдерство» не є окремим кримінальним правопорушенням. Однак воно проявляється в окремих випадках протиправних дій, що

висвітлюються багатьма положеннями кримінального законодавства, такими як: Стаття 190 «Шахрайство», Стаття 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», Стаття 197-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво», Стаття 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», Стаття 206 «Протидія законній господарській діяльності», Стаття 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» містять елементи поняття «рейдерства» [422]. Саме ці статті можуть використовуватися при розслідуванні незаконного позбавлення права власності на майно та інших рейдерських дій, однак при вивченні рейдерства у аграрній сфері фахівці і незалежні аналітики здебільшого виділяють лише три статті: 205-1, 206 та 206-2.

Оскільки визначення терміну «рейдерство» на законодавчому рівні відсутнє це призводить до неоднозначного розуміння означеного поняття. Через це виникають значні складнощі при дослідженні чи формуванні статистичних даних по рейдерству, оскільки далеко не завжди спостерігається відповідність між кримінальними статтями та конкретними рейдерськими діями зловмисників. Також треба зазначити, що інформація в ЗМІ та навіть статистика у різних державних органах про рейдерство має багато відмінностей через можливість трактування «рейдерства» не в законодавчо визначеній термінології.

Тому у дисертаційному дослідженні під терміном «рейдерство» розуміється незаконне захоплення активів або корпоративних прав юридичної або фізичної особи з використанням незаконних методів та засобів.

Рейдерство – поняття доволі не однорідне і навіть до певної міри неоднозначне. Саме тому на сьогодні в науковій літературі виокремлюють такі різновиди рейдерства як: біле, сіре і чорне. При цьому означені терміни – «біле», «сіре» та «чорне» рейдерство, не є законодавчо визначеними і описують лише

різні ступені законності та етики у процесі поглинання компаній або майна [423–424].

«Біле» рейдерство відбувається на законних підставах та за допомогою законних методів, але проти волі власника. Це може відбуватися, наприклад, якщо компанія переходить до нового власника в результаті злиття або поглинання, коли власник цієї компанії не має бажання продавати її. У цьому випадку, новий власник може придбати компанію на законних підставах та за допомогою законних методів, однак проти волі попереднього власника.

Також у білому рейдерстві існує такий метод як «грінмейл» або «грінмейлінг». Він являє собою дію щодо придбання достатньої кількості акцій у компанії, щоб кинути виклик керівництву цієї компанії загрозою ворожого поглинання, щоб змусити цільову компанію викупити придбані акції з додатковою премією, щоб запобігти потенційному поглинанню від конкурента [425].

В західних країнах «біле» рейдерство взагалі не вважається протизаконними діями і обмежується лиш етичними нормами в корпоративній конкуренції. В Україні ж його відносять до рейдерства через недосконалі закони та правові норми, а також через недостатній розвиток корпоративної етики та корпоративної конкуренції, що дозволяє зловмисникам використовувати недосконале законодавство.

«Сіре» рейдерство також може здійснюватися на законних підставах та за допомогою законних методів, проте може мати ознаки кримінальних правопорушень. Наприклад, якщо новий власник отримує доступ до конфіденційної інформації про компанію або використовує підроблені внутрішні документи для придбання компанії. У цьому випадку новий власник може використовувати законні методи для отримання компанії, але використовує нечесні практики для досягнення своєї мети. Основна проблема цього виду

рейдерства у складності виокремлення внутрішніх бізнес-конфліктів від прямого рейдерства. Сірі рейдери часто використовують недосконалість внутрішньо-бізнесових процесів і юридичні прогалини в організаційних документах, при цьому залучаючи третю сторону до рейдерства, що не дозволяє легко притягнути їх до відповідальності.

В свою чергу «чорне» рейдерство по своїй суті являє собою класичне рейдерство, з використанням кримінальних дій, спрямованих на захоплення власності за допомогою корупційних зв'язків та силових методів. Таке рейдерство може включати хабарі, підроблення документів, погрози та насильство. У цьому випадку процес поглинання компанії або майна є незаконним та має ознаки кримінальних правопорушень.

Частіш за усе рейдери вдаються до комбінації методів і переходять від одного виду рейдерства до іншого. Рейдери можуть починати як «білі», просто скупивши акції компанії і застосовуючи грінмейлінг, або «сірі» рейдери і поступово нарощувати кількість протиправних дій, переходячи до схем і методів «чорного» рейдерства.

Як було зазначено вище, рейдерство – це явище, яке існує з часів набуття Україною незалежності та переходу на ринкові засади господарювання, а тому поширення рейдерства за цей час було доволі відмінним, залежно від історичного етапу свого поширення. На перших трьох етапах рейдерство мало системний характер, який часто обумовлював наявність бенефіціарів з владних структур чи правових інституцій. До 2014 р. не було забезпечено такого рівня розбудови правових інститутів в Україні, який би міг стати запорукою зменшення рейдерства. Саме тому протистояння рейдерству набуло більш-менш системних ознак лише після 2014 р. Саме тоді правові інституції зайнялися системним відслідковуванням, протистоянням і найголовніше більш-менш відкритим оприлюдненням інформації та статистичних даних.

Варто наголосити, що при дослідженні процесів поширення рейдерства досить суттєво проявляється «проблема достовірності інформації». Перш за все вона пов'язана з різними видами рейдерства – «білого та сірого», які були описані вище, особливості виникнення та реалізації яких не дозволяє зі стовідсотковою упевненістю визначити присутність чи відсутність рейдерських дій. Треба підкреслити, що при дослідженні рейдерства присутня природня асиметрія інформації стосовно рейдерських дій і висвітлення їх у ЗМІ чи статистичній інформації державних органів влади чи громадських установ.

Більш глибоке усвідомлення рівня поширення рейдерства в Україні забезпечує аналіз статистики кримінальних проваджень по рейдерству (див. рис. 5.4). Адже, на відміну від статистичних довідок громадських організацій та інформації ЗМІ про факти рейдерства, кримінальні провадження дають більш достовірну картину наявності тих чи інших рейдерських дій, що підкріплені фактажем, а тому саме на них можна орієнтуватися для оцінки рівня поширеності рейдерства в Україні.

Як видно з рис. 5.4, у 2015 р. фактично було відкрито порівняно не значну кількість кримінальних проваджень, при тому, що фактів рейдерства у цей період у ЗМІ та громадськими організаціями зафіксовано досить багато. У 2016-2020 рр. поширення рейдерства та кількість відкритих справ суттєво зросли, незважаючи на окремі коливання у динаміці. Зокрема у 2019-2020 рр. кримінальних справ по фактах рейдерства у середньому органи правопорядку відкривали більше двох на день.

Лише із 2021 р. можна стверджувати про їх поступове скорочення кількості кримінальних проваджень за фактами рейдерства, що стало наслідком започаткування реформи кадастрів і державних баз даних, а також інших реформ, сутність яких буде розкрита нижче.

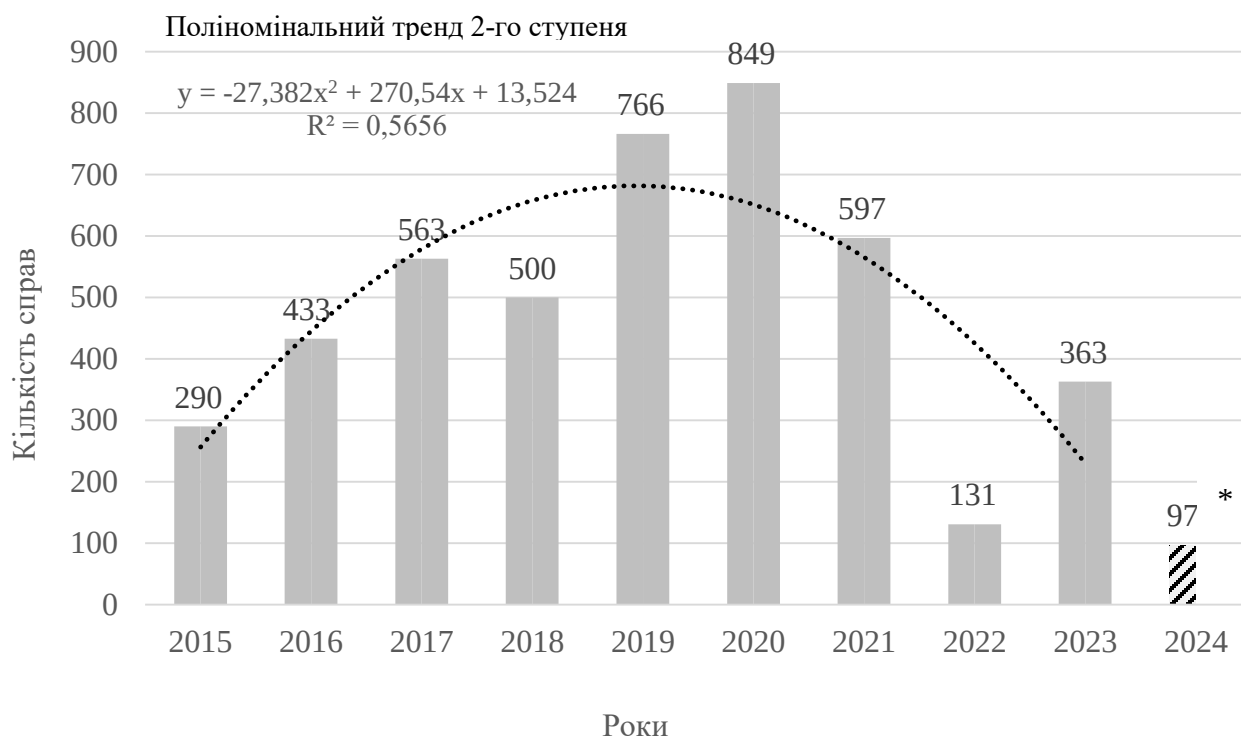

Рис. 5.4. Кількість кримінальних проваджень, пов'язаних із рейдерськими діями*

* дані 2024 р. за 1 квартал

Джерело: побудовано автором за даними Опендабот [426]

Показовим є те, що кількість рейдерських атак на бізнес, а також число порушених проваджень щодо рейдерства у 2022 р., у тому числі під час воєнного стану, суттєво скоротилася і за весь рік сягнула лише позначки у 131 випадок. Це пояснюється цілою низкою причин – мобілізацією суспільства на боротьбу з ворогом, призупинкою роботи частини бізнесу в державі, неможливістю повноцінного фіксування справ рейдерства на тимчасово-окупованих територіях та територіях, прилеглих до зон бойових дій і багатьма іншими чинниками. Уже у 2023 р. кількість справ знову зросла і сягнула 363. Однак, це на 39 % менше, ніж у 2021 р., що передувало повномасштабному вторгненню, та у середньому

майже на 36 % менше, ніж у середньому за період з 2015 по 2021 рр. І хоча за п'ять перших місяців 2024 р. сукупна кількість справ сягнула уже 188, тим не менш показники періоду розквіту рейдерства залишаються не досяжними, що дозволяє стверджувати про позитивний тренд поступового переборення рейдерства в Україні.

Цю позитивну динаміку підтверджують і результати трендового горизонтального аналізу, здійсненого за поліноміальним трендом 2-го ступеня, що показав найвищий рівень апроксимації ($R^2 = 0,5656$).

Найпоширенішим варіантом рейдерства стало підроблення документів для реєстрації, яке класифікується відповідно до статті 205-1 Кримінального кодексу України – «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців» (див. дані табл. 5.1). У середньому їхня частка у загальній сукупності справ сягає 59,5 % і коливається у динаміці від 48,3 % у 2015 р. до 74,8 у 2020 р. Справи за статтею 206 Кримінального кодексу «Протидія законній господарській діяльності» становлять у середньому лише 26,5 % у загальній сукупності справ, а за статтею 206-2 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації» - відповідно 14,0 %.

Однак, не всі справи доходять до судового провадження. Так, наприклад, у 2020 р. із 635 відкритого кримінального провадження до суду дійшло лише 381 справи, що складає лише близько 60 % порушених справ за Статтею 205 Кримінального кодексу України. Певна частина справ також класифікується за різними частинами Статті 206. А за іншими статтями справи майже не надходять в суд [426]. У середньому за період 2015-2023 рр. лише трохи більше 30 % справ доходили до суду, серед них 48,5 % справ за статтею 205-1, лише 2,3% справ за статтею 206 та 4,6 % справ за статтею 206-2 Кримінального кодексу України.

Таблиця 5.1

**Розподіл судових справ, пов'язаних з рейдерськими діями, за статтями
Кримінального Кодексу України**

Статті Кримінального кодексу України		Роки								
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Стаття 205-1. Під- роблення докумен- тів, які подаються для проведення дер- жавної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб- підприємців	обліко- вано	140	228	292	269	478	635	416	72	245
	напра- влено до суду	67	130	169	186	222	381	217	17	55
Стаття 206. Протидія законній господарсь- кій діяльності	обліко- вано	120	127	189	161	158	124	122	38	62
	напра- влено до суду	9	0	2	0	3	1	2	3	0
Стаття 206-2. Проти- правне заволодіння майном підприєм- ства, установи, організації	обліко- вано	30	78	82	70	130	90	59	21	56
	напра- влено до суду	1	2	4	3	5	0	4	1	6
Усього	обліко- вано	290	433	563	500	766	849	597	131	363
	напра- влено до суду	77	132	175	189	230	382	223	21	61

Джерело: сформовано автором за даними [427]

Показовим є те, що у період воєнного стану у 2022-2024 рр. кількість справ, що доходила до суду скоротилася у середньому майже у два рази порівняно з періодом, що передував повномасштабному воєнному вторгненню, що пояснюється складнощами та особливостями війни та її впливу на економіку і фінансову безпеку суб'єктів господарювання.

Загалом у 2020 р. Мінюст прозвітував про надходження 3863 скарг, а у 2021р. 3261 скарги про оскарження державної реєстрації нерухомості та бізнесу. Проте, при цьому не всі скарги стосуються рейдерських дій, як уже вказувалося

вище. Наприклад з 3863 скарг у 2020 р. по 635 скаргам було відкрито кримінальне провадження, що складає майже 16,4 % сукупного обсягу надходжень. У 2021 р. ситуація дещо поліпшилась – не лише зменшилась загальна кількість скарг на реєстрацію, а й скоротилася частка кримінальних проваджень стосовно рейдерства до 12,7 % [428]. Як вказувалося вище, у 2022 р. кількість скарг та кримінальних проваджень суттєво скоротилася, а у 2023 р. дещо зросла.

Можна констатувати, що майже кожна десята скарга про оскарження державної реєстрації нерухомості та бізнесу має під собою кримінальну справу по рейдерству. При цьому існує щонайменше п'ять статей Кримінального кодексу України, по яким може проводитися розслідування рейдерської діяльності.

Слід зазначити, що нині про рейдерську діяльність можна також судити за статистикою поширення на основі зафіксованих випадків рейдерства, що підпали під розслідування або були засвічені статистично. При цьому кількість «успішних» рейдерських атак, які не були зафіксовані органами статистики та інформація про які не поширилася публічно, не відома. У цьому й проявляється суттєва асиметрія інформації, про що йшлося вище. Отже, навіть при найбільш правдивій статистиці від державних органів неможливо стовідсотково оцінити обсяг рейдерських атак в економіці.

По при це, навіть враховуючи проблеми асиметрії та «втрати» інформації, можна упевнено констатувати, що рейдерство залишається доволі розповсюдженим явищем в Україні й сягає середньоденного показника у два і більше доведених фактів.

Як і будь-яке інше явище в сучасній економіці, рейдерство є наслідком впливу цілої сукупності чинників. Нині причинам виникнення і поширення цього феномену присвячено велику кількість наукових досліджень [423; 424; 429]. Загалом доцільно виділяти наступні чинники виникнення та поширення

рейдерства, такі як:

- нестабільна політична ситуація;
- наявність корупції, що супроводжує роботу державних органів;
- можливості здійснення протизаконних дій з реєстрами, що зберігаються у результаті недосконалості обліково-реєстраційних систем;
- недорозвиненість ринкових відносин і наявність тіньового сектору економіки;
- прогалини в законодавстві та нерозвиненість сталих інституцій.

При цьому нестабільна політична ситуація супроводжується відносним зрощенням бізнесу і влади, за якого зміни у владних структурах призводять до перерозподілу ринків і жорсткої конкуренції, що по-суті реалізується неринковими методами.

Корупція і факти вчинення протизаконних дій з реєстрами є суто кримінальними елементами, а можливість їх стає наслідком недосконалості державного управління.

Також доводиться констатувати недостатню розвиненість ринкових відносин в державі, яка проявляється:

- по-перше, відсутністю сталих інституцій та правил гри на ринках, за яких унеможлиблювалося б використання чорних методів рейдерства;
- по-друге, наявністю тіньового сектору економіки через недосконалі інституції чи закони, що породжує потребу бізнесу йти в тінь, де можливості рейдерських дій ще більші.

Наприклад, в Європі і в США більшість рейдерства використовує білі методи і не вважається за рейдерство як таке саме тому, що правильно функціонує ринкове середовище, відсутні слабкі інституції і явні прогалини в законодавстві. У розвинених країнах відсутнє масове явище чорного рейдерства, оскільки, з одного боку, бізнесу немає сенсу масово існувати в тіньовому або

«сірому» середовищі, а з іншого боку – ринок може дозволити собі покласти на законодавство і державні органи в сфері регулювання бізнес-відносин.

В Україні ж прогалини в законодавстві полягають у можливості подвійного трактування окремих законодавчих норм та обходу основних регулюючих законів. Так, показовим прикладом слугувала існуюча до недавно прогалина, що дозволяла рейдерство в сільському господарстві, пов'язане з оформленням і переоформленням договорів по земельних ділянках без нотаріального засвідчення.

Поряд з тим, нерозвиненість сталих інституцій не дозволяє їм виконувати в повному обсязі функції, які на них покладені, тим самим створюючи родючий ґрунт для систематичного рейдерства. Так, із наведеної вище статистики щодо відкриття у 2020 р. проваджень за Статтею 205 Кримінального кодексу України з 635 проваджень направлено до суду було лише 381 провадження, а винесених по них вироків, які набрали законної сили – всього 88 [429].

В цілому, аналізуючи причини рейдерства, доводиться констатувати неможливість виділення однієї конкретної першопричини. Скоріш в основі виникнення і поширення цього феномену лежить сукупність взаємопов'язаних факторів, що доповнюють один одного. Історичний процес трьох етапів упродовж 23 років (1991-2014 рр.) по-суті замість викорінення призвів навпаки до процвітання рейдерства. Міцні зв'язки бізнесу і політики усі ці роки уможливлювали масштабні перерозподіли власності і ринків не ринковими методами й інструментами, серед яких рейдерство було основним. Сукупно, це дозволило рейдерству проіснувати до четвертого сучасного етапу й зберегтися навіть в той час, колу активно триває інституційна реформація й інституційна боротьба з рейдерством.

Крім того, слабкі інституції призводять до недосконалого законодавства, недосконале законодавство – до викривлення ринкового середовища й існування

тіньового сектору, тіньовий сектор породжує можливість корупції і протизаконних дій з реєстрами, а корупція, в свою чергу, не дає сформуватися сильним інституціям.

Такий ланцюжок, а швидше навіть замкнуте коло причинно-наслідкових зв'язків доволі яскраво можна проілюструвати цілою низкою спеціальних індикаторів. До прикладу слабкі інституції можна показати такими індексами як: Індекс прав власності IPRI, Індекс сприйняття корупції CPI, Індекс легкості ведення бізнесу DBI, Індекс глобальної конкурентоспроможності GCI, Індекс економічної свободи IEF, Індекс верховенства права RLI. Зокрема Україна посідає такі місця в означених рейтингах (наводимо дані до періоду повномасштабного вторгнення, у тому числі 2022 р. – на початок року, оскільки події, пов'язані із війною в Україні, викривлюють положення України в рейтингах часто не пов'язане із економічними чи економіко-правовими засадами функціонування бізнесу):

- Індекс прав власності IPRI: 105 місце зі 129 країн – 2022 р. [430];
- Індекс сприйняття корупції CPI: 116 місце зі 180 країн – 2022 р. [431];
- Індекс легкості ведення бізнесу DBI: 64 місце зі 190 країн – 2020 р. [432];
- Індекс глобальної конкурентоспроможності GCI: 54 місце зі 64 країн – 2021 р. [433];
- Індекс економічної свободи IEF: 127 місце зі 184 країн – 2021 р. [434];
- Індекс верховенства права RLI: 127 місце зі 139 країн – 2021 р. [435].

В усіх наведених рейтингах, окрім DBI, Україна посідає місця у другій половині переліку. Це свідчить про незадовільні умови функціонування бізнесу, що і спонукає поширення рейдерства.

Потрібно зазначити, що рейдерство не виникає через ментальність чи навіть через історичний досвід. Адже, як уже зазначалося вище, існує багато східноєвропейських країн (Польща, Чехія тощо) зі схожою ментальністю

громадськості, в яких рейдерство цілком відсутнє як суспільно-економічне явище, або принаймні є виключним епізодичним явищем. У цих країнах мешкає багато українців, які тим не менш не утворюють рейдерських груп і не вчинюють протиправних дій у тих масштабах, які є в Україні. Історичний досвід також не є основою рейдерства. Адже відсутність приватної власності і ринкової економіки тривалий час упродовж XX століття не був суто українською історією у пострадянському і постсоціалістичному світі. Країн з подібним досвідом багато, однак в них відсутнє рейдерство.

Серед усіх галузей і сфер економіки України чи не найбільшого поширення феномен рейдерства здобув у сільському господарстві та загалом аграрній сфері. Більше того, у цьому сегменті рейдерство створило низку «розвинутих» форм та отримало «гарні» перспективи. Адже тут воно зазвичай набуває форму «чорного» рейдерства і проявляє себе в двох основних напрямках: в так званому реєстраційному рейдерстві і рейдерстві продукції чи активів.

Поділ рейдерства а аграрній сфері на реєстраційне і рейдерство активів і продукції є досить умовним, адже частіше за все рейдери використовують комбінацію методів, що не дозволяє провести чітку і достовірну класифікацію рейдерських атак. Однак, в сільському господарстві все ж такі рейдерські дії найбільш виражено мають відмінності через основний рейдерський мотив. Цей мотив може полягати у захопленні землі і майнових прав на неї (здебільшого реєстраційне рейдерство) або захоплення виробленої продукції чи майна товаровиробників (рейдерство активів і продукції). При цьому в рейдерстві продукції також можуть бути присутні реєстраційні незаконні дії, наприклад фіктивні договори, але в основі своєї здобувається продукція чи актив з метою швидкого збуту, а не довгостроковому володінні, як у випадку із землею чи майновими правами на земельні ділянки.

На основі інформації і повідомлень ЗМІ, витягів з наказів і рішень

Міністерства юстиції України та Дорожньої карти запобігання реєстраційному рейдерству від Офісу ефективного регулювання BRDO можна проілюструвати найбільш типові кейси рейдерства в сільському господарстві України [436].

Серед найбільш типових і поширених кейсів рейдерства продукції чи активів можна виділити наступні:

Кейс 1. «У липні 2022 р. на Харківщині рейдер, вступивши у змову з іншими особами, поставив свої підписи в графі «позикодавець» у договорах позики на суму 48 млн гривень, нібито укладених між ним та вказаним підприємством. Фактично кошти в кредит не передавались, а договори не укладались та нотаріально не посвідчувались. Використовуючи підроблені документи про позику, рейдер намагався здійснити рейдерське захоплення майна підприємства на загальну суму майже 200 млн гривень» [437].

Наведений приклад ілюструє чорне рейдерство продукції фермерського господарства при використанні фіктивних договорів. При цьому залучення реєстраційних баз не відбувалося.

Кейс 2. «У квітні 2022 р., рейдери разом із фермером-замовником, попередньо домовившись, приїхали до м. Бердичева, та, призначивши потерпілому зустріч, в альтернативній формі висловили йому вимоги передати право оренди землі. У разі невиконання погрожували фізичною розправою. У даному кейсі мова йшла про передачу права на оренду 42 га землі. В жовтні 2022 р. цих рейдерів засудили за частиною 4 Статті 189 Кримінального кодексу України» [438].

Потрібно зазначити, що кваліфікація злочину за цим кейсом відбувалася не за «типово рейдерськими статтями», про які було вказано вище, тому і не відображалася в загальній статистиці по рейдерству. Через використання бандитських методів рейдерів дії розцінені саме як «вимагання» та «тілесні ушкодження», хоча при цьому мотив був суто рейдерським.

Кейс 3. «У вересні 2022 р. на Вінниччині рейдер зібрав урожай соняшника, посів якого не здійснював. З місця події поліцейські вилучили комбайн, трактор і незаконно зібраний урожай, частину якого правопорушник намагався вивезти з поля. Наразі за цим фактом поліцією розпочато розслідування за Статтею 356 (самоправство) Кримінального кодексу України» [439].

Цей кейс наочно демонструє типове рейдерство врожаю. Рейдер займається простим чорним рейдерством і без підробок документів та іншого прикриття збирає і вивозить врожай. Цей та подібні кейси також зазвичай не включаються до статистики рейдерства, хоча при цьому дії зловмисника є класичним прикладом рейдерства врожаю.

Кейс 4. «Німецький фермер, який в Україні є керівником господарства сільськогосподарського ТОВ, повідомив про крадіжку зерна рейдерами. З його слів: рейдери діяли на основі підроблених документів, а поліція не перешкоджала їм. Фермер зазначає, що правоохоронці підтвердили, що зерно належить компанії фермера, однак рейдерському захопленню пшениці не перешкоджали. Також відомо, що на складах компанії знаходилося 2,6 тис. т зерна, з яких 500 т – просто неба. Наразі, збитки від рейдерства німецький фермер оцінив у 20 млн грн» [440].

Це типовий рейдерський кейс з залученням поліції та з підробкою документів. Потрібно зазначити, що зловмисні дії у даному випадку не були доведеними до кінця і кейс також не був включений до статистики рейдерства. Це ще раз добре ілюструє проблемність збору інформації про рейдерство, про що йшлося вище, і призводить до ситуації, коли інформація в ЗМІ і інформація від державних структур часто носить суперечливий характер, не дозволяє чітко диференціювати факт рейдерства від наявного бізнес-конфлікту.

На відміну від рейдерства активів чи продукції реєстраційне рейдерство в основному має більш прості з точки зору диференціації і фіксації кейси. Вони зазвичай здійснюються із залученням нотаріуса і внесенням неправдивої

інформації до державних реєстрів. При цьому учасники не обов'язково вдаються до бандитських методів рейдерства, хоча є випадки з викраденням чи з користуванням викраденими електронними ключами реєстраторів. Реєстраційне рейдерство можна поділити за такими основними категоріями: неавторизовані реєстрації, незаконні реєстрації на підставі ймовірно підроблених документів, очевидно незаконні дії реєстраторів. Прикладами, що наочно демонструють ці різновиди рейдерських атак, є наступні кейси.

Кейс 5 – «неавторизована реєстрація». «У вересні 2019 р. працівниками поліції була викрита злочинна схема, коли колишні співробітники державної виконавчої служби за плату видаляли з реєстрів інформацію про обтяження за допомогою викрадених ключів. Технічно викрадення ключів здійснювалося за допомогою фішингової розсилки листів з вірусом. При цьому доступ до реєстру здійснювався з лісосмуги через мобільний інтернет, сім-карти використовувалися одноразово. За декілька років існування схеми було проведено декілька тисяч операцій зі скасування обтяжень на майно» [441].

За наведеним прикладом дії класифікувалися за статтями 255 ч. 1, а також 361 й 209, що знову ж такі підтверджує проблему статистики рейдерства через відсутність цього поняття у законодавстві, хоча фактично зловмисниками було скоєне класичне реєстраційне рейдерство.

Незаконні реєстрації на підставі ймовірно підроблених документів найпоширеніше роблять з підробленням судових рішень, підроблення «історичних документів» та підробленням додаткових угод про розірвання договорів про оренду землі.

Кейс 6 – «історичні документи». «Міністерством юстиції України було скасоване зареєстроване право власності на базу відпочинку за відсутності будь-яких документів, окрім технічного паспорта. При цьому не вимагалася інформація щодо прав, зареєстрованих до 01.01.2013. На паперових носіях було

zareєстроване право іншої особи (скаржника)» [442].

Кейс 7 - в даному кейсі об'єднані 7 прикладів типового реєстраційного рейдерства з підбіркою документів. Кожне з цих рейдерств являє собою окрему кримінальну справу і справу, яка була розглянута судом. У кейсі скорочено суть цих реєстраційних рейдерств до виду документу чи форми неправдивих свідчень, на підставі яких вносилися зміни у реєстр. Це було зроблено для демонстрації широкого розмаїття випадків реєстраційного рейдерства:

1. Реєстрація за фермерським господарством права постійного користування земельною ділянкою, що суперечить закону [443];
2. Реєстрація припинення права оренди та суборенди за відсутності документів [434];
3. Реєстрація переходу права оренди землі сільськогосподарського призначення внаслідок спадкування, хоча умовами договору оренди було передбачене його припинення у разі смерті спадкодавця. Відсутні електронні копії документів [445];
4. Реєстрація припинення права оренди, хоча воно було чинне до 2027 р. згідно з договором [446];
5. Реєстрація права оренди землі за відсутності реєстрації прав власності за фізичними особами-орендодавцями [447];
6. Реєстрація права оренди землі за відсутності факту укладення договору оренди. Електронні копії документів відсутні [448].

Узагальнюючи результати аналізу основних видів рейдерства в аграрній сфері можна стверджувати наступне.

По-перше, основні види рейдерства в сільському господарстві направлені на реєстраційні права або на активи чи продукцію сільськогосподарського бізнесу.

По-друге, в ЗМІ і в державних прес-службах в основному висвітлюються

приклади саме другого типу рейдерства на активи чи продукцію. При цьому слабо висвітлюється проблематика реєстраційного рейдерства.

По-третє, реєстраційне рейдерство переважає і буде переважати за кількістю випадків через недосконалість системи державних реєстрів та природні переваги, відсутність тяжких кримінальних злочинів, не потребу залучати велику кількість людей до скоєння рейдерства. На прикладі кейсу 5 наочно продемонстровано, що витрати на «скоєння рейдерства» значно менші, ніж у кейсах 2 і 4.

По-четверте – проблема виявлення і статистичного збору інформації щодо рейдерства пов'язана з відсутністю визначення цього поняття у законодавчих і нормативних актах, незабезпеченості статистичної кваліфікації у судових рішеннях чи кримінальних справах здійснення рейдерської діяльності, як окремого мотиву незаконної діяльності.

Для переборення проблеми рейдерства в сільському господарстві та аграрній сфері України загалом необхідно реалізувати низку заходів по таких основних шляхах.

Шлях 1. Законодавче визначення рейдерства. Необхідно дати визначення й закріпити у законодавстві термін «рейдерство», забезпечити проведення державними структурами статистичного аналізу випадків скоєння рейдерства. Доцільно підкреслити, що для реалізації цього шляху не обов'язково посилювати відповідальність чи змінювати норми Кримінального кодексу України для покарання рейдерів, адже фактично наявних статей цілком вистачає. Однак потрібно на законодавчому рівні забезпечити визначення і класифікацію рейдерства, що уможливить пояснення основного чинника здійснюваних правопорушень, спростить їх аналіз та дозволить більш об'єктивно висвітлювати проблематику поширення рейдерства у ЗМІ і звітах державних органів, а в решті решт визначати та реалізовувати заходи з протидії рейдерству та його

остаточному подоланню як феномену нерозвинутої економіки та недосконалої системи державного економічного регулювання.

Шлях 2. Втілення практичних пропозицій, щодо подолання проблеми рейдерства у дорожніх картах сформованих Радою бізнес-омбудсмена БОС та Офісом ефективного регулювання BRDO. Системний звіт Ради бізнес-омбудсмена запропонував 22 рекомендації по подоланню рейдерства і на кінець 2021 р., з яких 10 було виконано і 12 нині перебувають у процесі виконання. При цьому Офіс ефективного регулювання запропонував дорожню карту запобігання рейдерства в сільському господарстві, яка складається з 9 ініціатив, 4 з яких втілені і 5 перебувають в процесі втілення [449; 450].

Необхідно посилити залучення громадських організацій, експертів і носіїв міжнародного досвіду до процесів удосконалення інститутів й інституцій у сфері запобігання рейдерству. Це дозволить налагодити роботу вже сформованих механізмів впливу на бізнес-середовище без системних перебудов, зекономить час, підвищить результативність регулюючого впливу на бізнес.

Шлях 3. Поширення антирейдерських ініціатив у законодавстві. Зокрема доцільно активно забезпечувати виконання прийнятого законопроекту № 3774 Щодо удосконалення механізму протидії рейдерству, а також прискорити прийняття законопроекту № 3783 Про посилення відповідальності за рейдерство [449; 450]. Водночас окремі норми вказаних вище законодавчих актів потрібно посилити. Зокрема, необхідно удосконалити підходи до реєстрації і перереєстрації документів, що мають ризик використання у рейдерських схемах, та запровадити механізм блокування можливостей подальшої перереєстрації документів після подання уже першої скарги до органів Міністерства юстиції України. Також слід запровадити один з двох механізмів захисту від підроблення договорів щодо землі чи іншого сільськогосподарського нерухомого майна:

- 1) через закріплення як обов'язкової норми нотаріально завірення

правовідносин, адже наразі таке завірення здійснюється лише за бажанням однієї із сторін договору;

2) шляхом створення спеціалізованого реєстру для обліку таких договорів та обов'язкового внесення до нього укладених договорів, що знизить нотаріальне навантаження для малих форм господарювання.

Шлях 4. Забезпечення взаємодії електронних ресурсів реєстрів між собою та автоматизації технічних процесів. У тому числі необхідно створити автоматичну систему розпізнавання ризикованих операцій на кшталт подібних систем у банківській чи будівельній сфері, де системи автоматичних перевірок ризикованих операцій блокують будь-які види операцій, що підходять під критерії ризикованих. В сфері сільського господарства та аграрному секторі економіки загалом, де поширенні проблеми реєстрового рейдерства, така система зможе перевіряти в автоматичному режимі всі операції зміни прав власності чи можливості укладення договору.

Шлях 5. Формування електронного кабінету власності для фізичних і юридичних осіб. Такий електронний кабінет може бути втілений як окремий цифровий продукт або розроблений на базі можливостей системи «Дія» за технологією блок-чейну. При цьому слід забезпечити впровадження багатоетапного верифікування з залученням електронного кабінету чи платформи «Дія», адже наразі існує лише двоетапна верифікація, що є недостатнім захистом. Такий підхід запобігатиме сприянню рейдерським діям з боку електронних реєстраторів і дозволить, як фізичним, так і юридичним особам контролювати в автоматичному режимі зміну будь-якої інформації, щодо свого майна.

Отже, у кінцевому підсумку доцільно зазначити, що рейдерство виникає не лише тоді, коли існують дієві рейдери чи механізми рейдерства, а перш за усе тоді, коли існує бездієве право і відсутнє дієве покарання за правопорушення.

Тому шляхи вирішення проблеми рейдерства лежать не в побудові «ефективної держави» чи створення «універсальних законів» або «здійснення золотої реформи». Ці шляхи полягають у поетапному системному реформуванні, як законодавства, інституцій так і ринкових відносин. Макроекономічною ціллю таких реформ має стати покращення бізнес-середовища держави, умов і правил регулювання економіки. Сталі правові інститути, дієві і постійно оновлюванні інституції та прогнозоване й відкрите ринкове середовище, що підтверджуватиметься високими позиціями держави у міжнародних рейтингах, і є запорукою боротьби з рейдерством у сільському господарстві.

5.3. Розвиток інструментів вирішення конфліктів в забезпеченні енергетичної безпеки як складової фінансової безпеки аграрного сектора

Війна в Україні, особливо її найбільш активна фаза після 24 лютого 2022 р., висвітлила доволі багато небезпек економічних конфліктів в аграрній сфері виробництва, які можуть потенційно або фактично виникнути та розвиватися в умовах криз різного характеру. Однак чи не найбільш впливовий із них пов'язаний із енергозабезпеченням. Нестача енергії, неможливість держави та приватних суб'єктів швидко й ефективно вирішити проблеми енергопостачання призводить до виникнення низки проблем технічного характеру на виробництвах, що відбиваються не лише на економічній ефективності, а й на можливостях повноцінного функціонування суб'єктів господарювання. В решті решт такі проблеми погіршують фінансові результати діяльності, знижують рівень фінансової безпеки як аграріїв, так і аграрної сфери загалом. Наприклад, відсутність електроенергії на тваринницьких фермах може порушити цикли годівлі тварин, обігріву молодняку, особливо молодняку птиці, процеси доїння корів тощо. В результаті цього виробники втрачають не лише

сільськогосподарські продукти (молоко, м'ясо, яйця тощо), а й основні засоби у вигляді основного стада, адже в деяких випадках доводиться забивати тварин, яким нанесено непоправну шкоду внаслідок порушення технологій утримання. Отже, в реаліях російсько-української війни чи інших кризових ситуацій в економіці фінансова безпека аграрної сфери напряду залежить від забезпечення енергетичної безпеки.

Енергетична безпека по своїй суті – це захищеність суб'єктів господарювання та аграрної сфери в цілому від будь-яких можливих загроз у сфері енергозабезпечення: неотримання або недоотримання електропостачання, руйнування електромереж, передавальних пристроїв або їх окремих елементів, втрати джерел електроенергії тощо. Досвід останніх років, що пов'язаний розв'язанням в Україні низки енергетичних проблем, викликаних війною, показав, що ставка на централізовану генерацію має ряд недоліків і в разі будь-яких проблем з великими генераціями призводить до дефіциту в енергосистемі усієї країни та, одночасно, відбивається на значній частці споживачів. Натомість нині стає зрозумілим, що можливий розвиток іншого, децентралізованого підходу до енергозабезпечення. Цей підхід ґрунтується на відмові від централізованого енергопостачання й утворені точкових енергетичних хабів із розбудовою розгалуженої мережі енергогенерації. Підтвердженням його ефективності та перспективності є побудова в Україні після повномасштабного військового вторгнення розгалуженої системи постачання палива та функціонування паливного ринку, де нині реалізується політика розосередження наявних паливних запасів, що унеможливила нанесення ворогом ракетних ударів із великими втратами. Адже при ураженні малих розосереджених запасів, ракетні атаки не так суттєво впливають на ринкову ситуацію чи забезпеченість паливом цілих регіонів або секторів економіки України.

При практичній реалізації децентралізованого підходу найоптимальніше

забезпечувати розвиток відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) та створювати розгалужену мережу генерації. Згідно законодавства України до ВДЕ (або альтернативних джерел енергії) належать «енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, зокрема доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів» [451]. Однак, для забезпечення аграрної сфери особливого значення набувають три види ВДЕ – вітрова та сонячна енергогенерація, а також виробництво біогазу, в т.ч. як для опалення, так і з подальшою переробкою на електроенергію.

При цьому енергобезпека в аграрній сфері має включати реалізацію передусім двох наступних типів енергетичних проектів:

- проекти з енергозбереження;
- проекти з енергогенерації.

По своїй суті проекти з енергозбереження – це ті інвестиційно-технічні проекти, які спрямовані на підвищення енергоефективності наявних виробничих і невиробничих потужностей, а також будівництво нових лише за умови їхньої відповідності сучасним стандартам енергозбереження. Зазвичай в проектах з енергозбереження основою має стати підвищення енергоефективності цільових споруд (наприклад, утеплення виробничих та невиробничих будівель і споруд аграрних товаровиробників, ферм з тваринами і птицею, теплиць, а також житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури у сільській місцевості тощо). Потрібно підкреслити, що поняття енергозбереження набагато ширше ніж виключно термoeфективність окремих будівель. Енергозбереження для аграрної сфери полягає також у використанні енергоефективних методів виробництва, цільових модернізацій окремих ланок у виробничих процесах для досягнення

енергоефективності підприємства загалом. Важливим є не лише технічне енергозбереження, а й стратегічне планування енергоефективних виробничих і невиробничих процесів, підвищення ефективності використання енергії та формування енергоефективності аграрних товаровиробників. Попри важливість цього типу проектів дисертаційне дослідження було сконцентроване на другому типі, як більш важливих та таких, на прикладі яких можна продемонструвати можливості кооперації та фінансування в сфері енергетичної безпеки.

Другий тип проектів – це проекти з енергогенерації, в основі яких лежить збільшення наявних енергетичних можливостей аграрної сфери, у т. ч. шляхом будівництва нових потужностей самими аграрними суб'єктами господарювання або за їхньої участі. Як було зазначено вище, оптимальним є створення потужностей з ВДЕ, однак, враховуючи особливості аграрної сфери, акцент доцільно робити на трьох ключових видах: вітрогенерації, сонячних електростанціях та біогазових установках. Такі проекти енергогенерації ВДЕ для аграріїв підходять не лише із-за їхньої відносної простоти для реалізації, а й внаслідок орієнтації на техніко-технологічні особливості виробничих процесів в аграрній сфері, коли уможлиблюється комбінація ВДЕ з вже наявними виробничими процесами, а також вбудовування в існуючі межі підприємств без необхідності їх розширення.

Важливо усвідомлювати, що зацікавленість у проектах з енергозбереження та енергогенерації може виникати у абсолютно різних учасників аграрної сфери, і це не лише аграрні підприємства, а й особисті селянські господарства, сільські територіальні громади, аграрні об'єднання, суб'єкти аграрної інфраструктури, допоміжні й обслуговуючі підприємства та навіть приватні домогосподарства невиробничого сектору, що розташовані у сільській місцевості. Усі ці суб'єкти мають різні інтереси в сфері енергобезпеки, а отже різну зацікавленість у реалізації тих чи інших проектів. У процесі дослідження встановлено, що

доцільно виділяти шість груп суб'єктів аграрної сфери, які можуть реалізовувати або долучатися до реалізації чужих енергетичних проектів для забезпечення власної енергобезпеки. У кожної з цих груп різні мотиви, обмеження і можливості щодо реалізації енергетичних проектів. Зокрема:

Група 1 – особисті селянські господарства – це домогосподарства, які розміщені у позаміській місцевості та мають підсобні виробництва, вирощують для особистого вжитку або на продаж продукти рослинництва і тваринництва, подеколи рибництва або ведуть інші види аграрної господарської діяльності. Суб'єкти цієї групи будуть націлені на реалізацію малих проектів енергогенерації та енергозбереження для забезпечення особистих побутових потреб і порівняно невеликих виробничих потреб власного господарства. Їх основна мотивація полягає в зменшенні особистих витрат на опалення та електроенергію. Враховуючи фінансові та матеріальні обмеження таких суб'єктів вони здебільшого не будуть спроможними реалізовувати проекти з складним та вартісним плануванням, розрахунками й інжинірингом. Тому для них доцільне використання типових проектів, представлених на сучасному ринку, або проектів з власними простими технічними рішеннями. З фінансової точки зору такі проекти мають бути зорієнтованими на не великі обсяги власних інвестиційних ресурсів або залучення не значних за обсягом кредитних коштів чи інших ресурсів.

Група 2 – домогосподарства позаміської місцевості, які не займаються аграрною виробничою діяльністю. На перший погляд може здатися нелогічними включення цих суб'єктів до кола інтересантів енергетичної безпеки в аграрній сфері. Однак варто враховувати, що в таких домогосподарствах часто мешкають працівники, керівники і спеціалісти підприємств аграрної сфери та аграрної інфраструктури, й від якості їхнього життя часто великою мірою залежить спроможність аграрних товаровиробників провадити власну господарську

діяльність. Крім того, з одного боку, домогосподарства можуть стати приватними інвесторами при реалізації енергетичних проектів з метою отримання додаткових джерел доходів, а з іншого боку – утворити для інших інтересантів ринок збуту умовно «зайвої», «надлишково виробленої» енергії, що не може бути використана виробником повною мірою. Проте, основною мотивацією цієї групи суб'єктів є забезпечення особистих енергетичних потреб та більш ефективного термоутеплення будинків. Досвід показує, що енергогенеруючих домогосподарств в Україні уже налічується значна кількість, досить часто вони навіть стають постачальниками «надлишкової» генерації та малими користувачами «зеленого тарифу». З точки зору фінансових та технічних обмежень й можливостей щодо реалізації енергетичних проектів ця група суб'єктів здебільшого ідентична особистим селянським господарствам.

Група 3 – фермерські господарства, малі та середні сільськогосподарські підприємства. Ця категорія інтересантів має орієнтуватися на середні за розміром проекти енергоефективності й енергогенерації та націлюватися на енергетичне забезпечення власних виробничих потреб. Основна мотивація суб'єктів цієї групи полягає в економії витрат виробництва і отримання додаткових генераційних потужностей. Внаслідок специфіки сільськогосподарської діяльності вони можуть реалізовувати найбільш широкий спектр проектів з енергогенерації (всі основні види – вітрова, сонячна, виробництво біогазу), адже, як правило, володіють для цього необхідними ресурсами для розміщення енергопотужностей, сировиною для переробки на біогаз, трудовими ресурсами для обслуговування потужностей тощо. Ці суб'єкти можуть обирати змішаний тип проектування з наявних типових проектів на ринку та пристосовувати їх до особливостей власного виробництва, залучати окремі інжинірингові консультації та послуги. Також суб'єкти цієї групи можуть найбільш активно брати участь у формуванні енергетичних кооперативів та у спільному інвестуванні при

реалізації порівняно крупних проектів через поєднання своїх зусиль з іншими учасниками. Ці суб'єкти володіють кращими фінансовими та матеріальними ресурсами для реалізації проектів, а також можуть залучати ресурси зі сторони, у т.ч. через кредитні програми.

Група 4 – малі та середні підприємства, що здійснюють допоміжні та обслуговуючі види діяльності, переробку сільськогосподарської сировини, а також інші аграрні підприємства та суб'єкти аграрної інфраструктури. До цієї групи віднесено господарства, що здійснюють первину обробку або переробку сільськогосподарських продуктів, наприклад, бойні, ковбасні та консервні цехи, сироварні, а також підприємства лісового, водного господарства, сільського і зеленого туризму тощо. На відміну від сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств їх потенціал у розвитку широкого розмаїття енергетичних проектів дещо обмежений. Наприклад, вони не можуть виробляти достатньо сировини для роботи великої біогазової установки, зазвичай не мають достатньо площ для розміщення значних за розмірами вітрових або сонячних генеруючих потужностей тощо. Проте, внаслідок значних витрат енергії для ведення господарської діяльності ці суб'єкти можуть бути вмотивовані на розвиток власної енергогенерації для економії витрат виробництва. Також серед мотивів може бути намагання диверсифікувати прибутки підприємства від продажу надлишкової генерації. Їхні проекти по енергозбереженню й енергогенерації можуть бути як типовими, так і індивідуальними чи змішаними, а для їх фінансування може залучатися широке коло джерел.

Група 5 – підприємства неаграрної інфраструктури сільської місцевості, передусім місцевого бізнесу, зокрема магазини роздрібної торгівлі, різноманітні підприємства сфери послуг тощо. Такі інфраструктурні підприємства можуть реалізувати проекти енергозбереження та генерації, як правило, спільно з іншими локальними суб'єктами господарювання чи фізичними особами. В залежності від

величини інфраструктурного підприємства воно може виступати як додатковий вкладник у великі проекти малих та середніх фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств, а також інших аграріїв. Також можуть виступати кредитором у змішаних проектах з фізичними особами. З фінансової точки зору, будучи додатковими кредиторами у спільних інвестиційних проектах або учасниками в енергетичних кооперативах, суб'єкти цієї групи можуть розділяти фінансові ризики і тим самим підвищувати кредитні рейтинги проектів.

Група 6 – великі аграрні підприємства, у тому числі крупні агрохолдинги. Такі підприємства самостійні і потужні, вони мають виступати окремим реалізатором проектів і можуть особисто реалізовувати великі проекти навіть регіонального рівня. Потенційно можуть залучати територіальні громади або дрібні й середні підприємства до спільної реалізації енергетичних проектів. Проте, як показує інвестиційна практика, такі підприємства не мають потреби в кооперуванні чи інтеграції, тому надають перевагу індивідуальним проектам. Мотивація цієї групи суб'єктів полягає не лише у власному енергозабезпеченні, а й започаткуванні принципово нових сегментів господарської діяльності. Вони можуть не лише відкривати крупні сонячні та вітряні генераційні потужності, а й будувати великі біогазові заводи, адже володіють різними видами ресурсів та сировини для цього. Зазвичай великі індивідуальні проекти потребують залучення інжинірингових послуг, формування великого інжинірингового пакету, іноді навіть із залученням іноземних фахівців. З фінансової точки зору такі підприємства можуть володіти значним обсягом власних інвестиційних ресурсів, а також спроможні залучати великі обсяги кредитних коштів, долучатися до урядових програм, грантів неурядових організацій тощо. Сукупно вони розширюють горизонт пошуку фінансових джерел для реалізації енергетичних проектів.

Потрібно ще раз підкреслити, що найбільш широкий спектр реалізації

енергетичних проектів з точки зору їх виду (сонячні, вітрові, біогаз) відкриваються для інтересантів третьої та шостої з виділених нами груп. Адже вони найліпше забезпечені для цього ресурсами.

Також, слід відзначити, що усі інтересанти проектів з енергогенерації можуть реалізовувати їх як індивідуально, так і шляхом поєднання зусиль з іншими учасниками. Можна виділити декілька варіантів створення енергетичних кооперативів, однак докладно вони будуть висвітлені нижче.

Окремим інтересантом проектів енергозабезпечення, який не було виділено в окрему групу, є територіальні громади. Адже територіальні громади у сільській місцевості зацікавлені у енергоефективності як для забезпечення власних потреб, так і для підтримки енергетичної безпеки в громаді серед суб'єктів господарювання та домогосподарств. Територіальні громади при цьому можуть ставати ефективними спонсорами щодо часткового фінансування енергетичних проектів, а також забезпечувати реалізацію проектів організаційними, управлінськими та іншими ресурсами.

Як уже зазначалося, основу енергогенераційних проектів ВДЕ для аграрної сфери має скласти вітрова генерація, сонячна генерація і біогазова генерація. Визнанням цього є також той факт, що уряд України 13 серпня 2024 р. затвердив Національний план дій з відновлюваної енергетики до 2030-го який передбачає наявність 6,1 ГВт наземної вітрової енергетики в національній енергетиці – це означає що цей ринок має потенціал росту в 4,2 ГВт [452].

Вітрова генерація одна з найперспективніших щодо розвитку. Нині її сумарна потужність в Україні сягає 1,9 ГВт, з яких 1,3 ГВт розташовані на тимчасово окупованій території. Оскільки Національний план передбачає збільшення вітрової генерації лише за наступні 5-6 років до 6,1 ГВт, то потенціал зростання щонайменше сягає 4,2 ГВт.

Вітряні турбіни доволі варіативні за розміром (див. Додаток Д.1) й за

загальноприйнятою класифікацією виділяють: 1) великі (понад 1 МВт), 2) середні (від 300 кВт до 1 МВт), 3) маленькі (100-250 кВт), 4) міні (10 до 100 кВт), 5) мікро (до 10 кВт) вітряні турбіни.

Великі вітрові турбіни внаслідок специфіки їх функціонування та переважного використання тільки в тих енергосистемах, де можливо забезпечувати внутрішнє балансування, не мають перспектив свого застосування у суб'єктів аграрної сфери. Інтерес представляють лише мікро, міні, малі вітряні турбіни. В рідкісних випадках крупні аграрні підприємства можуть використовувати також середні турбіни, однак, як показує практика країн ЄС, це не є типовим. Адже навіть ціна встановлення цих турбін може дорівнювати ціні самої турбіни – чим більший по потужності вітряк використовуватиме суб'єкт, тим більше додаткових інжинірингових досліджень він змушений оплачувати додатково.

Проте, вітрова турбіна, на відміну від сонячних панелей і біогазових установок, не потребує багато місця. Навіть найпотужніші турбіни можуть встановлюватися на невеликій площі. Це дозволяє навіть малим й середнім підприємствам, а також особистим селянським господарствам чи домогосподарствам використовувати їх. Особливо розповсюдженою є практика встановлення вітрових турбін на наявних посівних площах.

Сильними сторонами вітрової електрогенерації є:

- незалежність від добових та сезонних циклів;
- потреба незначних площ для розміщення;
- порівняна дешевизна (витрати на реалізацію проекту менші, ніж для біогазу, однак часто більші, ніж в сонячній генерації).

Слабкі сторони вітрової енергогенерації:

- зі збільшенням потужності станції збільшується залежність від інжинірингових послуг (які можуть сягати часто більш, ніж 50% від ціни

вітрогенератора);

- промислові потужності складні щодо монтажу та потребують середнього рівня інвестицій (менше за біогаз, більше за сонячну генерацію);
- залежність від географічного розташування і карти вітрів місцевості.

Сонячна генерація найрозвинутіша і найперспективніша з всіх трьох видів ВДЕ в Україні, займає близько 75 % всієї генерації з ВДЕ та стрімко розвивається. Наприклад, в реєстрі НКРЕКП на 24 квітня 2024 р. зареєстровано 1369 сонячних електростанцій, якими володіє 931 ліцензіат, а 97% з них користуються зеленим тарифом. Найпотужніша СЕС України 246 МВт. Однак, на 2024 р. на контрольованій Україною території розміщено лише близько 5900 МВт промислових сонячних електростанцій та понад 1200 МВт домашніх малих станцій, тоді як на тимчасово окупованих територіях знаходиться 62 промислових сонячних електростанцій із сумарною потужністю більш ніж 950 МВт, а також велика кількість домашніх станцій з сумарною потужністю до 30 кВт. Як показують данні, у 2022 р., уже під час повномасштабного військового вторгнення росії, введено 220 МВт потужності сонячних електростанцій, з них 206 МВт встановлено домогосподарствами. За неповними даними в наступному 2023 р. було побудовано ще 115 МВт. Також у 2022 р. налічувалося понад 45 тис. просьюмерів, а у 2023 р. їхня кількість зросла на 9 тис. і нині перевищує 54 тис. [453].

Згідно Національного плану з відновлюваної енергетики до 2030 р. в Україні має бути введено 12,2 ГВт сонячної енергетики при зростанні наявного ринку на третину [452]. Отже, потенційно майже 4,1 ГВт енергії може бути використано для додаткової диверсифікації енергетичної забезпеченості аграрної сфери. Варто підкреслити, що саме для забезпечення енергетичної безпеки сільської місцевості сонячні електростанції є найбільш перспективними.

Сонячні електростанції, як і вітрові, досить варіативні у своїх розмірах, а

їхня сукупна потужність визначається кількістю сонячних панелей. Не існує суворої класифікації цих станцій, однак для реалізації проектів в аграрній сфері можна запропонувати такий поділ: 1) домашні (5-30 кВт), 2) маленькі (30-300 кВт), 3) середні (300-1000 кВт), 4) великі (1МВт і більше).

Сонячні електростанції, на відміну від вітряних турбін, набагато більш залежні від природних факторів. Через це при малих потужностях електростанцій їх використовують у зв'язці з акумуляторами чи вітрогенераторами. Також сонячні електростанції залежні не тільки від зміни дня і ночі (добових циклів), а й від погодних умов і пори року (сезонних циклів). Приклад такої залежності наведено у Додатку Д.2. Як видно з даних додатку, найбільша інтенсивність припадає на літні місяці (по 260 кВт\год в місяць), а активний сезон використання триває лише 8 місяців (з березня по жовтень), при цьому виробляється до 1600 кВт\год, тоді як у зимові місяці генерація скорочується до 300 кВт\год. Зазвичай найбільша ефективність використання сонячних електростанцій спостерігається на півдні України.

Також, на відміну від ВЕС і біогазу, сонячні електростанції найбільш масштабні за розмірами, займають порівняно великі площі без можливостей їх альтернативного використання. У невеликих масштабах домашні та маленькі станції можна розміщувати на дахах житлового чи не житлового приміщення, якщо це дозволяє ландшафт. При цьому середні і великі станції можна розмістити лише на великих окремо виділених ділянках, з особливими умовами географії і ландшафту. До прикладу – станція на 10 кВт займає близько 50м², а 300 кВт – вже 1200 м².

Сильними сторонами сонячної енергогенерації є:

- доступність в Україні багатьох варіантів панелей і станцій, розвинутий потужний ринок;
- велике розмаїття можливостей щодо комбінації з іншими ВДЕ чи з

накопичувальними системами;

- фінансова доступність із-за порівняної дешевизни.

Слабкі сторони:

- залежність від добових та сезонних циклів сонячної активності;
- у разі масштабування потужностей суттєво зростає потреба в площах для розміщення;
- в умовах використання великих потужностей, порівняно з двома іншими групами ВДЕ, характеризується найгіршим співвідношенням «ціна – займана площа», що в умовах цінності ресурсу землі має негативний економічний ефект.

Як правило можна визначити таку залежність – чим дрібніший інтересант і менші його енергетичні потреби, тим більш вигідно йому користуватися сонячною генерацією. Натомість при збільшенні потреб інтересанта вигіднішим стає виробництво біогазу.

Згідно з Національним планом дій з відновлюваної енергетики до 2030-го р. в Україні буде вироблятися біогазу на 876 МВт [452] хоча нині функціонує лише один повноцінний біометановий завод «Галс Агро», близько 20 крупних біогазових установок, які можна модернізувати до біометанових заводів, та багато дрібних. Наприклад, лише у домогосподарствах України нині налічується близько 200 міні-біогазових установок.

Біогаз утворюється в процесі розщеплення органічних відходів мікроорганізмами. Для його виробництва в аграрній сфері варто використовувати широкий спектр сировини – відходи тваринництва, рослинництва, харчові відходи тощо. Виробляється він спеціальними біогазовими установками і стає досить універсальним джерелом енергії – електричної, теплової та навіть у вигляді палива – біометану. Завдяки великій варіативності конструювання біогазові установки можна використовувати в комбінації з багатьма видами

генеруючих потужностей, а вироблений біогаз можливо перетворити на електричну енергію за допомогою біогазових генераторів і подати в електромережу, використати в когенераційному обладнанні для отримання теплової енергії, збагатити до біометану, який, в свою чергу, можна або подати в газотранспортну систему, або зріднити для подальшого технологічного використання.

Окремо варто підкреслити, що при виробленні біогазу можна отримувати біодобрива, як побічний продукт, що для аграрних суб'єктів господарювання, особливо сільськогосподарських підприємств, фермерських та особистих селянських господарств дозволяє отримувати додаткові зиски і укріплювати їхню фінансову безпеку.

Однак, за універсальністю виробництва енергії з біогазу криється ряд основних стримуючих факторів для аграрних суб'єктів господарювання, а саме: біогазова станція здебільшого фінансова і інжинірингова складна в реалізації, а отже потребує ретельного підходу до планування. Біогазові установки прив'язані до постійного наповнення сировиною, адже потребують хоча б мінімального завантаження постійно. Водночас, на відміну від вітряних і сонячних електростанцій, навіть найменші біогазові установки не прив'язані до погодних умов і географічного розташування, що безумовно робить їх найбільш прогнозованими і сталими проектами енергогенерації ВДЕ.

Існує досить значне розмаїття біогазових станцій та установок, що відрізняються за типом подачі органічних відходів в реактор, умовами вивантаження біодобрив, розмірами та моделями устаткування, а також енергетичною потужністю. По своїй суті біогазова установка, на відмінну від ВЕС і СЕС, не має типових проектів і створюється під конкретні умови замовника. У найбільш загальному вигляді основними складовими біогазової установки є приймальний резервуар, біореактор (метантена), резервуар для

очистки, резервуар для зберігання, дегістатний резервуар, аварійний факел, когенераційний модуль та газогенераторний модуль. При цьому, навіть складаючись з однакових типових модулів і маючи однакову потужність, біогазові установки можуть відрізнятися в своєму кінцевому продукту. За звичай біогазові станції класифікують:

- за потужністю виробленої електроенергії, якщо в кінцевих виробничих процесах стоїть газогенератор;
- за тепловою енергією у Дж, якщо на кінцевому етапі стоїть когенераційна установка або інша тепла установка;
- залежно від об'єму біогазу в м^3 ;
- за об'ємом біометану в м^3 , якщо на кінцевому етапі стоїть збагачувальна установка;
- за величиною загрузки біореактора, здійснюється класифікація за розмірами;
- а також залежно від універсального показника потужності (кВт, Дж та м^3), якщо біогазова установка є багатофункціональним об'єктом.

За допомогою таких класифікаторів можна визначити типовий поділ на малі (в Україні до 300-500 кВт, в ЄС до 80 кВт), середні (від 500 кВт до 1 МВт) і великі (понад 1 МВт) біогазові станції.

Розвиток виробництва біогазу в Україні потребує запровадження особливої державної політики. Адже, фактична його ефективність в нашій державі забезпечується лише при значних обсягах енергогенерації, тоді як в різних країнах ЄС залежно від класу біогазової установки запроваджують різні типи стимулюючих тарифів. При чому перевага надається для дрібних виробників енергії, щоб стимулювати їхню діяльність. Вважаємо за доцільне використання в Україні саме європейської моделі стимулювання біогазового виробництва з диференціацією стимулів для потужності 50 кВт, 75 кВт та 150 кВт з метою

підвищення енергетичної та фінансової безпеки особистих селянських господарств, дрібних фермерів та малих і мікро- сільськогосподарських підприємств.

Сильні сторони біогазової генерації полягають у наступному:

- єдиний вид ВДЕ, який не тільки розширяє генерацію, а й дозволяє зменшити витрати на утилізацію біосировини та відходів, що значно збільшує фінансову стійкість підприємства;
- забезпечує генерацію не тільки електроенергії, а біогазу, метану, тепла і добрив, що дозволяє мати варіативність джерел енергії та доходу.

Слабкі сторони:

- висока ціна, адже це найбільш дорогий проект з усіх трьох представлених ВДЕ;
- за теперішніх ринкових умовах рентабельність біогазових установок зростає по мірі зростання потужності, а реальна окупність вимагає значних розмірів (навіть більше 1МВт), що ускладнює цей тип генерації для малих цільових груп (ОСГ, домогосподарств, дрібних фермерів, малих та мікро-сільськогосподарських підприємств). Також цей тип генерації не підходить підприємствам інфраструктури та іншим не сільськогосподарським товаровиробникам;
- залежність від сировини.

Важливо диференціювати для яких інтересантів розвиток яких видів ВДЕ є найоптимальнішим. Для цього у процесі дисертаційного дослідження було узагальнено інвестиційні потреби на започаткування різних видів проектів енергогенерації з ВДЕ (див. табл. 5.2).

Необхідно зазначити, що аналіз та оцінювання інвестиційних потреб здійснено на основі інформації низки виробників та постачальників вітрових турбін, сонячних електростанцій та біогазових установок, їх окремих елементів,

даних про обсяг та вартість пусконаладжувальних робіт, комплексу інжинірингових послуг, інших додаткових прямих і непрямих витрат [453–460], а також інформації, яка була акумульована по результатах власних монографічних досліджень автора щодо аналізу основних процесів і тенденцій на енергетичному ринку України та у сфері енергогенерації з ВДЕ. На підставі узагальнення інвестиційних потреб, а також досліджень щодо спроможностей різних суб'єктів аграрної сфери, які можуть ставати інтересантами реалізації проектів енергогенерації, було визначено та узагальнено оптимальні напрями (за видами генерації) та розміри генеруючих потужностей для всіх шести виділених нами груп суб'єктів.

Таблиця 5.2

Узагальнення інвестиційних потреб інтересантів аграрної сфери на придбання, монтаж та необхідні інжинірингові послуги для генерації ВДЕ

Види генерації	Сума інвестицій, тис. грн. (за станом на 2024 р.)
<i>Вітрова енергогенерація</i>	
Мікро вітряні турбіни	від 20 до 160
Міні вітряні турбіни	від 200 до 2520
Маленькі вітряні турбіни	від 2800 до 10400
Середні вітряні турбіни	від 10400 до 48000
<i>Сонячна енергогенерація</i>	
Домашні сонячні електростанції	від 110 до 660
Маленькі сонячні електростанції	від 660 до 6600
Середні сонячні електростанції	від 6600 до 22000
Великі сонячні електростанції	понад 22000
<i>Виробництво біогазу і супутніх продуктів</i>	
Малі біогазові установки	Від 19 до 845 (залежно від градації до 11500)
Середні біогазові установки	Від 11500 до 36000
Великі біогазові установки	Від 36000 до 90000 і більше

Джерело: складено автором на основі власних монографічних досліджень та інформації спеціалізованих джерел [453–460]

Встановлено, що вітрова генерація є найбільш універсальною для різних груп інтересантів, а її обмеження пов'язані лише з доступними фінансовими ресурсами, а також розгою вітрів в Україні. В свою чергу, сонячна енергогенерація може забезпечувати енергетичну та фінансову безпеку для таких цільових груп, як особисті селянські господарства, домогосподарства без підсобних виробництв, фермерські господарства, малі та іноді й середні сільськогосподарські підприємства, підприємства інфраструктури сільської місцевості та інші суб'єкти, які не потребують великих енергетичних потужностей. При чому для середніх сільськогосподарських підприємств дилема, що виникає при виділенні площі під сонячні електростанції для забезпечення повного обсягу необхідної енергії часто може бути достатньо складною і обумовлювати конкурентну перевагу для вітрової генерації. Водночас, для великих аграрних підприємств частіше сонячна генерація може використовуватися лише як додаткове балансує виробництво, що доповнює вітрову генерацією або виробництво біогазу.

Біогазові установки здебільшого можуть забезпечувати енергетичну та фінансову безпеку таких цільових груп як фермерські господарства, середні сільськогосподарські підприємства, окремі переробні підприємства сільської місцевості, а також великі аграрні підприємства. Однак, враховуючи мінімальні ринкові умови окупності біогазу нині для середніх за розмірами підприємств вигідніше реалізувати біогазові проекти через створення енергетичних кооперативів. Використання біогазових установок домогосподарствами, у т.ч. особистими селянськими господарствами доцільне лише за мінімальної потужності станцій (малі біогазові станції) або при створенні у населеному пункті чи в об'єднаній територіальній громаді енергетичного кооперативу із залученням всіх учасників як до фінансування проекту, так і до забезпечення установки сировиною.

Поряд з цим, досить перспективним видається розвиток енергогенерації великими аграрними підприємствами на основі реалізації проектів з розвитку великих біогазових станцій з виробництва біометану. Саме великі комбіновані біогазові-біометанові заводи мають хороші перспективи по окупності, забезпеченості ринком збуту, у т.ч. в інших країнах, а також щодо позитивного впливу на енергетичний потенціал та фінансову безпеку великих підприємств в аграрній сфері.

Узагальнено оптимальні напрями розвитку генерації з ВДЕ для різних груп інтересантів аграрної сфери наведено в табл. 5.3.

Типовими джерелами фінансування як індивідуальних, так і спільних енергогенеруючих проектів є:

- власні кошти учасників;
- кредитні ресурси, у т. ч. банківські кредити;
- кошти, отримані з держбюджету чи допомоги від міжнародних донорів за програмами Національного проекту, у т.ч. на умовах грантів;
- кошти місцевих громад, у т.ч. у вигляді прямої участі у фінансуванні, а також за рахунок субсидій чи дотацій з місцевого бюджету;
- інші джерела.

Таблиця 5.3

Визначення оптимальних напрямів розвитку генерації з ВДЕ для різних груп інтересантів аграрної сфери

Групи інтересантів	Вітрова генерація	Сонячна генерація	Виробництво біогазу та супутніх продуктів
1	2	3	4
Група 1 – особисті селянські господарства	а) мікро (до 10 кВт) – переважно за рахунок власних коштів б) міні (10 до 100 кВт) – лише за умови залучення пільгових кредитів в) маленькі (100-250 кВт) виключно на умовах кооперації	а) домашні (5-30 кВт) – за рахунок власних коштів або кредитних коштів спеціальних програм (за спец. програмами найліпші умови для груп 1 і 2) б) маленькі (30-300 кВт) – лише на умовах кооперації	а) малі (до 80 кВт) – тільки при наявності достатнього обсягу сировини
Група 2 – домогосподарства позаміської місцевості, які не займаються виробничою діяльністю	а) мікро (до 10 кВт) – переважно за рахунок власних коштів б) міні (10 до 100 кВт) – лише за умови залучення пільгових кредитів в) маленькі (100-250 кВт) виключно на умовах кооперації	а) домашні (5-30 кВт) – за рахунок власних коштів або кредитних коштів спеціальних програм (за спец. програмами найліпші умови для груп 1 і 2) б) маленькі (30-300 кВт) – лише на умовах кооперації і за наявності площ під розміщення сонячної електростанції	На застосовується із-за нестачі сировини
Група 3 – фермерські господарства, малі та середні с.-г. підприємства	а) маленькі (100-250 кВт) переважно за рахунок власних коштів б) середні (від 300 кВт до 1 МВт) виключно на умовах кооперації від 500 кВт	а) домашні (5-30 кВт) та б) маленькі (30-300 кВт) переважно за рахунок власних коштів в) середні (300-1000 кВт) – виключно на умовах кооперації від 500 кВт	а) малі (300-500 кВт) – за наявності достатнього обсягу сировини б) середні (від 500 кВт до 1 МВт) – виключно на умовах кооперації

Продовження табл. 5.3

1	2	3	4
Група 4 – малі та середні підприємства, що здійснюють допоміжні та обслуговуючі види діяльності, інші аграрні підприємства та суб'єкти аграрної інфраструктури	а) середні (від 300 кВт до 1 МВт) – на умовах залучення кредиту або гранту б) великі (понад 1 МВт) – на умовах кооперації (для середніх підприємств може виступати як повноцінний напрямок діяльності)	б) маленькі (30-300 кВт) – переважно за рахунок власних коштів в) середні (300-1000 кВт) – на умовах кооперації (для середніх підприємств може виступати як повноцінний напрямок діяльності)	а) малі (300-500 кВт) – переважно за рахунок власних коштів б) середні (500 кВт до 1 МВт) та в) великі (понад 1 МВт) – тільки у разі доступу до достатнього обсягу сировини (в т.ч. за рахунок інших через участь в енергетичному кооперативі або від основного виду діяльності для переробних підприємств
Група 5 – підприємства неаграрної інфраструктури сільської місцевості	а) міні (10 до 100 кВт) б) маленькі (100-250 кВт) в) середні (від 300 кВт до 1 МВт) г) великі (понад 1 МВт) – залежно від енергетичних потреб та фінансових можливостей, у тому числі на умовах кооперації	а) домашні (5-30 кВт) та б) маленькі (30-300 кВт) – переважно за рахунок власних коштів в) середні (300-1000 кВт), г) великі (1 МВт і більше), – лише за наявності достатніх площ для розміщення сонячних електростанцій	На застосовується із-за нестачі сировини
Група 6 – великі аграрні підприємства	а) середні (від 300 кВт до 1 МВт) – переважно за рахунок власних або залучених коштів б) великі (понад 1 МВт) – в окремих випадках через урядові програми або за можливості залучення великих обсягів кредитних ресурсів під великі проекти	а) середні (300-1000 кВт) – переважно за рахунок власних або залучених коштів б) великі (1 МВт і більше) – за умови реалізації інвестиційного проекту за зеленим тарифом	а) великі (понад 1 МВт) та біометанові заводи – реалізація таких проектів можлива виключно для 6 групи внаслідок доступу для ГТС та можливості залучати необхідний обсяг фінансових ресурсів

Джерело: розроблено автором

Проте, як уже вказувалося, із-за порівняної дороговизни реалізації енергогенеруючих проектів далеко не завжди інтересанти спроможні реалізовувати їх індивідуальне запровадження та інвестування за рахунок власних коштів. Крім того, досить часто окремі інтересанти неспроможні забезпечити функціонування енергогенераційної потужності сировиною (як у випадках виробництва біогазу), площами для розміщення станцій (як у випадках з сонячними станціями і батареями), комплексом інжинірингового супроводу (як у випадках з вітряною генерацією) тощо. Тому в багатьох випадках доцільно об'єднувати зусилля різних учасників на основі кооперації. За результатами дослідження запропоновано виділяти наступні варіанти кооперування суб'єктів різних груп інтересантів для реалізації енергогенеруючих проектів:

1 варіант – спільна діяльність – за умови якої свої фінансові, матеріальні, трудові та інші зусилля об'єднують двоє інтересантів. Це можуть бути як фізичні особи (власники домогосподарств та особистих селянських господарств та члени їх родин), так і юридичні. Оскільки учасників такої спільної діяльності лише двоє для них немає сенсу утворювати кооператив, а розподіл їхньої участі та інтересів може здійснюватися на основі двосторонньої угоди про спільну діяльність;

2 варіант – енергетичний кооператив на основі об'єднання зусиль домогосподарств, у т.ч. і особистих селянських господарств. У такий кооператив можуть об'єднуватися три і більше домогосподарств для спільної реалізації енергогенеруючого проекту;

3 варіант – енергетичний кооператив за участю юридичних осіб. До такого кооперативу може приєднуватися декілька учасників, у т.ч. юридичних осіб та різних типів домогосподарств, якщо принаймні один із них є юридичною особою;

4 варіант – енергетичний кооператив за участю територіальної громади. Такий варіант кооперування може виникати у тому разі, коли до кооперативів за 2-м чи 3-м варіантом приєднається місцевий орган самоврядування своїми

фінансовими, матеріальними, організаційними, управлінськими та іншими ресурсами.

За своєю суттю енергетичний кооператив являє собою добровільне об'єднання різних інтересантів проектів з енергогенерацій чи енергозбереження, а саме: домогосподарств та особистих селянських господарств, фермерів, сільськогосподарських підприємств різної величини, підприємств аграрної та неаграрної інфраструктури в сільській місцевості, а також територіальних громад, які об'єднують свої зусилля для реалізації спільного проекту енергозабезпечення або енергогенерації. Пай члена енергетичного кооперативу може бути сформований на основі фінансового внеску або на основі уже існуючих енергогенераційних потужностей.

Особливістю енергетичних кооперативів є те, що вони можуть використовувати «зелений тариф», зокрема за умови енергогенерації не більше 150 кВт з кількістю учасників кооперативу не менше 10 фізичних осіб, які за власний кошт сформували не менше 75 % пайового фонду кооперативу, якщо решту фонду (25 %) сформувало комунальне підприємство.

Також при створенні енергетичного кооперативу виникають можливості до отримання прибутку в тих ситуаціях, де індивідуальні можливості для окремих суб'єктів були б відсутні. Наприклад, у разі створення енергетичного кооперативу з метою встановлення сонячних електростанцій типу «домашні» селянськими домогосподарствами (групи 1 та 2), які беруть участь у спеціальній програмі державної підтримки [461], відокремлено як фізичні особи вони не можуть реалізувати механізм колективного застосування «зеленого тарифу» без створення юридичної особи. Водночас, юридична особа на зразок енергетичного кооперативу, створеного з пайових внесків сусідів за цією ж програмою [461] вже може скористатися правом на зелений тариф.

У процесі дисертаційного дослідження був обчислений приклад

ефективного створення енергетичного кооперативу для особистих селянських господарств (1 група) та домогосподарств без підсобного виробництва (2 група) за підтримки «Програмою підтримки уряду фізичних осіб, які встановлюють у власних домогосподарств генеруючі установки» (див. табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Приклад створення енергетичного кооперативу для 1 і 2 груп інтересантів

Показники	Значення
Кількість учасників енергетичного кооперативу (домогосподарств та особистих селянських господарств)	15
Потужність індивідуальної сонячної електростанції, кВт	10
Середньорічна генерація сонячної електростанції, потужністю 10 кВт, тис. кВт	12
Зелений тариф за цим видом генерації на 2024 р., коп/кВт·год	614,66
Сукупна річна вартість генерації, тис. грн.	73,76
Термін кредитування за урядовою програмою підтримки, років	5
Вартість генерації за п'ять років, тис. грн.	368,8
Усереднена вартість однієї сонячної електростанції, тис. грн.	480
Частка, яку може становити кредит, що залучається на одну сонячну станцію для його повернення упродовж 5 років, %	76,8
Мінімально необхідний обсяг власних фінансових ресурсів, тис. грн.	111,2
Повна окупність станції, років	6,5
Сукупна вартість сонячних електростанцій кооперативу, млн. грн.	7,2
Сукупна підтримка за державною програмою до 2030 р., млн. грн.	759
Оціночна кількість утворення енергетичних кооперативів такого типу за підтримки урядової програми до 2030 р.	105

Джерело: розраховано автором

Отже, за таким запропонованим принципом фінансування невеликого об'єднання, до прикладу, 15 особистих селянських господарств на основі енергетичного кооперативу можуть скористатися урядовою програмою підтримки, отримати кредит строком на п'ять років та на суму до 480 тис. грн. встановити сонячні електростанції потужністю 10 кВт кожен. Після цього створити пайовий енергетичний кооператив із сукупною потужністю 150 кВт і підключити «зелений тариф» для додаткової окупності. Враховуючи середньорічну генерацію 10кВт сонячних електростанцій у приблизно 12 тис.

кВт/год і ціну на «зелений тариф» для цього типу генерації у 2024 р. у 614,66 коп/кВт·год [462] за п'ять років кредитування буде отримано близько 369 тис. грн. повернення коштів, а повна окупність вкладень буде досягнута за 6,5 років. Для енергетичного кооперативу в цілому сукупна вартість станцій сягне 5,5 – 7,2 млн. грн. Якщо масштабувати такі енергетичні кооперативи на аграрну сферу в цілому, то лише за однією цією кредитною програмою уряду, на яку було виділено з червня 2024 р. 759 млн. грн. [463], можливо сформувати близько 105 таких енергетичних кооперативів.

Енергетичні кооперативи можуть надавати ще такі основні переваги своїм учасникам:

- ✓ дозволяють консолідувати ресурси аграріїв для вирішення енергетичних проблем чи реалізацію більшого за масштабом енергетичного проекту;
- ✓ значно пришвидшує термін реалізації проекту через залучення додаткових людських, матеріальних, фінансових ресурсів;
- ✓ збільшує ефективність використання залучених ресурсів через можливість в участі в субсидійних програмах уряду чи місцевих бюджетів, отримання більш вигідних кредитних умов, надання постачальниками оптових знижок тощо, які нині залишаються недоступними відокремленим інтересантам;
- ✓ сприяє збільшенню віддачі енергогенераційних проектів через зниження частоти простоїв потужностей та збільшення рівномірного часового завантаження під час експлуатації;
- ✓ підвищує рівень інвестиційної активності в регіоні, дозволяє розвинути підприємницьку ініціативу учасників та сприяє економічній стійкості учасників кооперативу;
- ✓ створює додаткові робочі місця місцевій громаді у сільській місцевості;

✓ стабілізує споживання енергії в загальній енергетичній системі, зменшує залежність від великих генеруючих потужностей центральної енергосистеми країни та дозволяє на місцевому рівні розвинути енергосистему, що особливо актуально під час війни.

Загалом створення енергетичних кооперативів та запровадження децентралізованого підходу до енергозабезпечення дозволить через поєднання окремих малих енергогенерацій ВДЕ різних інтересантів у локальну енергосистему, формувати додаткові потужності, у т.ч. когенераційні або акумулюючі потужності, в кінцевому підсумку позитивно вплине не лише на енергетичну, а в цілому на фінансову безпеку суб'єктів аграрної сфери та економіки України в цілому.

Висновки до розділу 5

1. Врегулювання усієї сукупності економічних конфліктів, що супроводжують господарську діяльність суб'єктів аграрної сфери економіки та впливають на їхню фінансову безпеку, потребує застосування чисельних й різнопланових інструментів. Хоча для кожного окремого конфлікту необхідно застосовувати виокремлений алгоритм дій та сформувати унікальний комплекс заходів впливу, можливо й доцільно виробити певні узагальнені підходи та запропонувати засади удосконалення внутрішніх і зовнішніх інструментів фінансового убезпечення. Таке узагальнення найліпше здійснювати на прикладі врегулювання економічних конфліктів, що виникають внаслідок диференціації прав власності на виробничі ресурси та можливостей їх використання у господарській діяльності, зокрема земельних конфліктів, конфліктів, що виникають у процесі господарської взаємодії з близьким оточенням у бізнес-середовищі, зокрема з різними контрагентами, а також конфліктів, що стають

наслідком відмінностей в оцінюванні результатів господарської діяльності різними сторонами, зокрема екологічними конфліктами.

2. У процесі поширення економічних конфліктів загрози фінансовій безпеці реалізуються як для аграрних товаровиробників, так і для інших суб'єктів господарської діяльності, сільських територіальних громад, сільських домогосподарств й інших учасників аграрних господарських відносин, які стають сторонами конфлікту. Це призводить до фінансових втрат через псування активів або втрату можливостей їх комерційного використання, погіршення якості виробничих ресурсів, втрату врожаю та виробленої аграрної продукції, порушення ритмічності виробництва, невиконання, неповне або невчасне виконання договірних зобов'язань між сторонами конфлікту, прямих і непрямих втрат через запровадження штрафних і фінансових санкцій, витрати на судові провадження, непрямі втрати через псування іміджу та ділової репутації тощо.

3. Для врегулювання економічних конфліктів необхідно удосконалити комплекс внутрішніх та зовнішніх інструментів, зокрема через розвиток соціальної відповідальності та корпоративної культури, удосконалення базових управлінських функцій, оптимізацію та модернізацію бізнес-моделей та бізнес-процесів, розвиток системи комунікації, інноваційну активність, а також на підставі удосконалення правового регулювання господарських відносин, посилення системи відповідальності за порушення, усунення прогалин у роботі Державного земельного кадастру, удосконалення системи зовнішнього моніторингу землекористування та екологізації, подальший розвиток ринкових відносин, генерації з ВДЕ, антимонопольної політики, бізнес-агроконсалтингу, дорадництва та інфраструктури, поширення практики утворення штабів кризового регулювання та швидкого реагування в територіальних та місцевих органах управління тощо. Однак, попри універсальність виділених інструментів врегулювання економічних конфліктів, спричинених зовнішніми атаками і

рейдерством, а також у сфері енергетичної безпеки вимагає запровадження специфічних заходів впливу.

4. Рейдерство як загроза фінансовій безпеці внаслідок майнових конфліктів власності здобуло поширення з часу набуття незалежності нашої держави і ринкової трансформації економіки та за цей час пройшло чотири етапи свого розвитку. Його ефективне подолання почалося лише на останньому четвертому етапі, що розпочався після 2014 р. Однак і нині не досягнуло повного усунення цього явища. Рейдерство являє собою незаконне захоплення активів або корпоративних прав юридичної або фізичної особи з використанням незаконних методів та засобів. Основними різновидами рейдерства є «біле», «сіре» і «чорне». Феномен рейдерства серед усіх галузей і сфер економіки здобув чи не найбільшого поширення у сільському господарстві та загалом аграрній сфері, де проявляється в двох основних напрямках: в так званому реєстраційному рейдерстві і рейдерстві продукції чи активів.

5. Основними причинами виникнення і розповсюдження рейдерства в Україні передусім є нестабільна політична ситуація; наявність корупції, що супроводжує роботу державних органів; можливості здійснення протизаконних дій з реєстрами, що зберігаються у результаті недосконалості обліково-реєстраційних систем; недорозвиненість ринкових відносин і наявність тіньового сектору економіки; прогалини в законодавстві та нерозвиненість сталих інституцій.

6. Ключовими шляхами переборення рейдерства є, передусім, формування взаємодії ресурсів електронних реєстрів між собою, автоматизація технічних процесів реєстрації прав власності на майно і землю, удосконалення підходів до нотаріального завірення або формування реєстру обліку правовідносин у господарських договорах, які мають ризик стати предметом рейдерських атак, формування електронного кабінету власності для фізичних і юридичних осіб з

багатоетапним верифікуванням тощо.

7. В умовах військової агресії та загрози соціально-економічних й політичних криз, ризиків кліматичних катаклізмів проблема посилення енергетичної незалежності аграрної сфери особливо загострилася. Адже енергозабезпеченість безпосередньо впливає на ефективність діяльності аграрних суб'єктів господарювання та якість життя сільських мешканців, а отже відбивається на фінансовій безпеці аграрної сфери в цілому. Для вирішення економічних конфліктів у цій царині необхідно забезпечити децентралізацію енергогенерації та енергопостачання на основі розвитку ВДЕ, передусім сонячної і вітрової енергії та виробництва біогазу, що в аграрній сфері є найбільш ефективним та має низку конкурентних переваг, зокрема з точки зору розміщення потужностей та забезпеченості сировиною. Серед інтересантів реалізації енергетичних проектів в аграрній сфері доцільно виділяти шість ключових груп, які вирізняють характером умотивованості, розмірами енергетичних потреб, наявними матеріальними, фінансовими, трудовими, земельними, сировинними ресурсами для реалізації енергетичних проектів, а також спроможністю акумулювати й залучати додаткові ресурсні джерела.

8. Джерелами фінансування енергетичних проектів в аграрній сфері можуть бути власні кошти учасників проекту, кредитні ресурси, у т. ч. банківські кредити, кошти, отримані з держбюджету чи допомоги від міжнародних донорів за програмами Національного проекту, у т.ч. на умовах грантів, кошти місцевих громад, у т.ч. у вигляді прямої участі у фінансуванні, а також за рахунок субсидій чи дотацій з місцевого бюджету, інші джерела. Інвестиційні потреби залежать від виду ВДЕ та класу енергетичного проекту й варіюються від 20 тис. до 90 млн. грн. Оскільки в українських реаліях крупні проекти мають порівняно вищу ефективність, то доцільно об'єднувати зусилля різних інтересантів на основі спільної діяльності та кооперації. Також потрібно запровадити європейську

модель державної підтримки дрібних енергетичних проектів.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [464 – 475].

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми щодо обґрунтування науково-методичних засад і розроблення практичних рекомендацій з фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору в умовах врегулювання економічних конфліктів, що дозволило зробити такі висновки:

1. Запропоновано розглядати фінансове забезпечення як процес, що охоплює визначення, аналіз та оцінювання фінансових небезпек, спричинених економічними конфліктами; ідентифікацію оптимальної стратегії фінансової безпеки з огляду на особливості функціонування та управління суб'єктом господарювання; розроблення, планування та реалізацію сукупності заходів з фінансового забезпечення; побудову системи ефективного моніторингу і контролю за реалізацією управлінських рішень у сфері фінансового забезпечення.

2. Доведено, що економічні конфлікти, які справляють найпотужніший вплив на фінансову безпеку суб'єктів господарювання в аграрному секторі доцільно систематизувати за десятьма ключовими групами із виділенням 23 підгруп, а також низки різних їх видів. Зокрема, до вказаних груп варто віднести конфлікти: що виникають через використання природних ресурсів; конкурентного типу; що виникають у процесі ведення господарської діяльності між аграрними товаровиробниками та їхніми партнерами й іншими контрагентами; що виникають у процесі міжнародної торгівлі; еколого-економічні; трудові; економічні; що виникають через використання ГМО; що виникають через альтернативне використання земель та інших аграрних ресурсів; енергетичні; майнові конфлікти власності.

3. Обґрунтовано, що механізми фінансового забезпечення аграрних суб'єктів господарювання можна розподілити за видами: одноосібний, що засновується на використанні власних фінансових ресурсів суб'єкта або

залученні зовнішнього фінансування за самостійним рішенням такого суб'єкта, коли він бере на себе всі фінансові ризики та самотужки вирішує економічні конфлікти, які супроводжують його господарську діяльність; інтеграційний – на основі кооперації та об'єднання зусиль, засобів, матеріальних і фінансових ресурсів двох або більше суб'єктів господарювання, що мають спільні інтереси і можуть ефективно доповнювати один одного для досягнення спільної мети; преференційний – із залученням допомоги та підтримки з боку держави або територіальних громад у вигляді субсидій, дотацій, різноманітних пільг та інших форм підтримки. Вказані механізми різняться за своєю суттю, цілями і задачами, використовуваними засобами й ресурсами, методами, інструментами та процесом реалізації.

4. Доведено, що методологія оцінювання рівня фінансової безпеки має відмінності залежно від обраної господарюючим суб'єктом фінансової стратегії та провідного критерію фінансового убезпечення, вирізняється за показниками та індикаторами, методами, принципами, порядком аналізу, інформаційним забезпеченням. Для поліпшення ідентифікації рівнів фінансової безпеки необхідно забезпечувати інтеграцію сучасних аналітичних інструментів, посилення гнучкості оціночних підходів, поєднання фінансових та нефінансових індикаторів оцінювання, запровадження інструментів раннього попередження і реагування, покращення комунікаційних каналів зацікавлених в аналізі сторін.

5. Удосконалено методологічні засади вивчення економічних конфліктів згідно з принципами індукції за дев'ятиетапним алгоритмом через визначення природи конфлікту, причин його виникнення чи загострення, аналіз інтересів і цілей сторін, їхньої мотивації, наявних ресурсів та владних повноважень, моделювання сценарію розвитку, оцінку ймовірних наслідків для всіх сторін, аналіз ризиків посилення та можливостей послаблення, прогноз перспектив перебігу та визначення способів вирішення. Запропоновано здійснювати аналіз та оцінювання економічних конфліктів за

допомогою низки спеціальних методів на основі case study з елементами інтерв'ювання, експертних оцінок, моніторингу й аналізу медіа і публічної інформації, сценарного методу, аналізу чутливості, стрес-тестування, що дозволить усвідомити усю їхню складність і різноманітність, оцінити причинно-наслідкові зв'язки виникнення та поширення, забезпечити глибину і контекстуальність аналізу, а також оцінювання наслідків при реалізації різних стратегій та управлінських рішень.

6. Доведено, що формувати та посилювати потенціал фінансового забезпечення суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки в умовах економічних конфліктів необхідно через запобігання негативному впливу зовнішніх ризиків і загроз, через послаблення чинників виникнення та посилення внутрішніх загроз, розвиток адаптивності, гнучкості і здатності суб'єкта господарювання до сприйняття змін та інновацій, удосконалення управлінських функцій щодо організації фінансової діяльності, фінансового планування, внутрішнього аудиту, аналізу та контролю, посилення фінансової прозорості і поліпшення взаємодії з партнерами, контрагентами, державою.

7. Визначено, що в аграрному секторі нині поширені економічні конфлікти конкурентного типу, обумовлені виникненням асиметричної конкуренції, коли на одних і тих же аграрних ринках конкурують суб'єкти, різні за розмірами, організаційно-правовими формами господарювання, принципами діяльності й ресурсним забезпеченням. Асиметрична конкуренція призводить до порушення платоспроможності та значних викривлень в ефективності господарювання, коли продуктивність праці, рентабельність діяльності та використання капіталу різняться в середньому у 2–5 разів, а також коли це робить функціонування окремих суб'єктів господарювання нераціональним, а в кінцевому підсумку може призвести до втрати їхньої фінансової безпеки та звуження наявного нині розмаїття аграрних суб'єктів господарювання.

8. Виявлено та досліджено природу впливу економічних конфліктів

між товаровиробниками і контрагентами на процеси залучення та розміщення капіталу. З'ясовано, що конфлікти змушують суб'єктів господарювання вдаватися до нераціональної фінансової політики, посилювати агресивність моделей фінансування та погоджуватися на зростання ризиків. Недосконала політика залучення джерел фінансування обмежує здатність аграріїв до маневрування щодо розміщення капіталу, формує недостатній рівень забезпеченості господарськими засобами та їхню нераціональну структуру, призводить до зниження мобільності і монетизації активів, впровадження не виправданої кредитної політики та нераціональних підходів до формування запасів. Для врегулювання конфліктів такого типу необхідно удосконалити моделі фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

9. Встановлено, що виявляти відмінності в процесі формування різних підходів фінансового убезпечення, проводити експрес-діагностику рівня фінансової безпеки, а також обґрунтовувати підходи до моделювання оптимального рівня убезпечення за реалізації різних фінансових стратегій доцільно на основі визначених тринадцяти найбільш інформативних індикаторів. Зокрема, це індикатори, які характеризують процеси імобілізації активів, стану основного капіталу, забезпеченості оборотним капіталом та рівень його мобільності, оборотність коштів і тривалість фінансового циклу, рентабельність діяльності та використання власного капіталу, фінансову автономію і рівень заборгованості, платоспроможність.

10. Розроблено науково-методологічні та практичні підходи щодо моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів за дотримання різних критеріїв фінансового убезпечення. Обчислено три моделі стохастичного зв'язку фінансової безпеки за різними критеріями. Показано, що модель за критерієм ефективності на 87 % пояснює змінюваність ендогенної ознаки за рахунок впливу факторів, модель за критерієм фінансової стійкості демонструє залежність на рівні 80 %, а модель за критерієм ліквідності –

відповідно на 88 %. Доведено, що окремі чинники можуть справляти різний, подеколи цілком протилежний вплив на відмінні критерії фінансового забезпечення. На основі цього запропоновано описові моделі раціоналізації фінансової поведінки аграрних суб'єктів господарювання у процесі реалізації ними операційної, інвестиційної та фінансової діяльності залежно від того, який із критеріїв фінансового забезпечення відповідає фінансовій стратегії суб'єкта для врегулювання економічних конфліктів та обирається як провідний. Доведено, що запропоновані науково-методологічні та практичні підходи щодо моделювання фінансової поведінки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів можна використовувати для досягнення будь-яких інших критеріїв фінансового забезпечення.

11. Обґрунтовано, що стратегічні пріоритети фінансової безпеки в аграрному секторі доцільно поділяти на перманентні та тимчасові з огляду на їхню залежність від змінюваності бізнес-середовища, поширення економічних конфліктів, впливу сучасних негативних чинників соціально-економічного, політичного та воєнного характеру тощо. Встановлено, що зараз такими пріоритетами є забезпечення енергетичної безпеки, запобігання фінансовим проблемам через негативний вплив на навколишнє природне середовище, оптимізація логістики упродовж усього ланцюга вартості, запобігання майновим конфліктам власності та рейдерським атакам, захист майнових активів і земель, оптимізація джерел фінансування та структури капіталу, структури виробництва і диференціації ринків, раціоналізація розміщення коштів, підвищення господарської ефективності, активності та фінансової стабільності, поліпшення співпраці з контрагентами, контроль за фінансовими потоками, управління ризиками, оптимізація витрат, розвиток фінансової грамотності. Доведено, що основними методами досягнення визначених пріоритетів є правові, адміністративні, соціальні, організаційні, управлінські, психологічні, фінансові та економічні.

12. Запропоновано систематизацію та визначено ключові інструменти

посилення фінансової безпеки через управління конфліктними ситуаціями, розроблено напрями їх удосконалення. Доведено, що зовнішній механізм фінансового убезпечення має ґрунтуватися на розвитку правового регулювання господарських відносин, посиленні системи відповідальності за порушення законодавства, усуненні прогалин у роботі Державного земельного кадастру та удосконаленні системи моніторингу процесів землекористування, розвитку ринку землі, розбудові екологічного моніторингу та регулювання, розвитку зеленої енергетики, антимонопольній політиці та здоровій конкуренції, розбудові інфраструктури, бізнес-агроконсалтингу та дорадництва, поширенні практики утворення штабів кризового реагування при місцевих органах самоврядування. Водночас в основі внутрішнього механізму мають лежати такі інструменти, як соціальна відповідальність, корпоративна культура та культура виробництва і землеробства, внутрішній моніторинг та контроль, модернізація бізнес-моделей і раціоналізація бізнес-процесів, системи внутрішньої та зовнішньої комунікації, інноваційна активність.

13. Обґрунтовано напрями розв'язання проблеми рейдерства в сільському господарстві та аграрному секторі України, а саме запропоновано: розширити антирейдерські ініціативи в законодавстві, зокрема удосконалити підходи до реєстрації і перереєстрації документів, що мають ризик використання в рейдерських схемах, та запровадити механізм блокування можливостей подальшої перереєстрації документів уже після подання першої скарги; забезпечити взаємодію електронних ресурсів різних реєстрів між собою та автоматизацію технічних процесів, серед іншого, через створення автоматичної системи розпізнавання ризикованих операцій; сформувати електронний кабінет власності для фізичних і юридичних осіб у вигляді окремого цифрового продукту або на базі можливостей системи «Дія»; надати законодавче визначення терміну «рейдерство» та забезпечити проведення державними структурами статистичного аналізу випадків його скоєння;

втілити практичні пропозиції щодо подолання проблеми рейдерства у дорожніх картах Ради бізнес-омбудсмена БОС та Офісу ефективного регулювання BRDO, посилити залучення громадськості і носіїв відповідного досвіду до процесів удосконалення інститутів та інституцій у сфері запобігання рейдерству.

14. Розроблено наукові засади впровадження децентралізованого підходу енергозабезпечення в аграрному секторі на основі розвитку генерації з відновлюваних джерел енергії. Виділено шість груп зацікавлених сторін з числа аграрних суб'єктів господарювання різних напрямів діяльності та розміру, суб'єктів аграрної та соціальної інфраструктури, особистих селянських господарств і сільських домогосподарств тощо. Для кожної з означених груп обґрунтовано найбільш оптимальні напрями реалізації різних за розмірами та іншими характеристиками енергетичних проєктів сонячної, вітрової та біогазової генерації. Визначено джерела фінансування та узагальнено інвестиційні потреби для реалізації різних типів енергетичних проєктів. Запропоновано засади створення енергетичних кооперативів для посилення енергетичної безпеки та підвищення ефективності реалізації енергетичних проєктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вдовенко Л. О., Черненко О. С. Фінансова безпека суб'єктів підприємництва в аграрній сфері : монографія. Вінниця : Нілан, 2017. 224 с.
2. Oliynyk-Dunn O., Wasilewski M., Kvasha S., Adamenko V. Financial system development and financing patterns of firms: evidence from Ukraine. *Journal of East-West Business*. 2019. 26 (1), P. 1-16.
3. Жаворонкова Г. В., Жмуденко В. О., Жаворонков В. О. Стратегічне управління економічною безпекою: держава, регіон, аграрна сфера : монографія. Умань : Сочінський М. М. [вид.], 2016. 355 с.
4. Єрмошенко М. М., Горячева К. С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2010. 232 с.
5. Шабінський О. В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: системи, механізми, інструменти : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2015. 304 с.
6. Швець Н., Гораль Л., Шкварилюк М. Перехід до циркулярної економіки як передумова для розвитку «зеленої» енергетики. *Журнал науковий огляд* № 6 (91), 2023. С. 20-33. DOI 10.26886/2311-4517.6(91)2023.3.
7. Лемішко О. Модельний інструментарій фінансування відтворення капіталу в аграрному секторі економіки. *Фінанси України*, №10. 2019. С. 23-37. doi: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.10.023>.
8. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
9. Пойда-Носик Н. Н. Фінансова безпека акціонерних товариств: теоретико-методологічний та практичний аспекти системного підходу : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2020. 303 с.
10. Яструбецька Л. С. Фінансова безпека суб'єктів підприємництва в Україні в умовах гібридних загроз : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка,

2022. 369 с.

11. Тітенко З. Theoretical foundations of financial security of the enterprise. Теоретичні основи фінансової безпеки підприємства. *Економіка та суспільство*. № 44. 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-76>.

12. Вдовенко Л.О., Вдовенко І.С. Фінансові аспекти розвитку підприємств аграрного сектора економіки: монографія. Вінниця: ТОВ «Друк», 2022. 200 с.

13. Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26-28 трав. 2016 р.) / редкол.: В. О. Онищенко та ін. Полтава : ПолтНТУ, 2016. 249 с.

14. Фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах децентралізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 жовт. 2015 р.) / відп. ред. Глущенко В.В. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 179 с.

15. Фінансово-економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах децентралізації в Україні : колект. монографія / В. В. Глущенко та ін. ; за ред. В. В. Глущенка. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. 234 с.

16. Фінансово-економічна безпека: стратегічна аналітика та аудиторський супровід [Financial and economic security: strategic analytics and audit support] : монографія / за заг. ред. Т. В. Момот. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 340 с.

17. Власюк О. С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. Київ : ДННУ "Акад. фін. упр.", 2011. 473 с.

18. Юринець З., Байда Б. Економічна безпека підприємництва України: теорія, практика, напрями зміцнення : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 184 с.

19. Економіка та економічна безпека держави. Теорія і практика : монографія. / С. Давиденко та ін. ; ред.-упоряд.: В. П. Приходько, О. О.

Сгорова. Ужгород : РІК-У, 2017. 383 с.

20. Балджи М. Д., Котова І. М., Тарасова К. І. Економічна безпека: забезпечення, управління, прогнозування : монографія. Київ : Гуляєва В. М., 2019. 274 с.

21. Ткачук В. І., Прокопчук О. А., Яремова М. І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир : Волинь, 2013. 274 с.

22. Васильців Т.Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В.І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В., [за ред. Т.Г. Васильціва]. Львів: Ліга-Прес, 2012, 386 с., UR: http://lv.niss.gov.ua/content/articles/files/mono_2012-d47ce.pdf.

23. Губський Б. В. Економічна безпека держави : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. Київ : ДП “Укрархбудінформ”, 2001. 121 с.

24. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1 / за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2005. 616 с.

25. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.

26. Пекін А. Фінансовий аналіз підприємства: теоретичні та прикладні аспекти: Монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 280 с.

27. Рудніченко Є. М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25 (1). С. 188-195. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25\(1\)__23/](http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25(1)__23/).

28. Ільїна А. В., Губа О. І. Загрози економічній безпеці держави в контексті митного оподаткування. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка*. 2012. № 2. С. 82-88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2012_2_13.

29. Васильців Т. Г.? Поповіченко Ю. А. Стратегічні засади політики забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 262-268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_33_33.

30. Плетникова І.Л. Підходи до визначення сутності й величини інтелектуального капіталу залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 29, 2010. С. 272-277.

31. Ячменьова В. М., Османова З. О. Сутність понять «адаптація» та «адаптивність». *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2010. № 684 : Проблеми економіки та управління. С. 346–353.

32. Лаптев М.С. Вплив факторів внутрішнього середовища на економічну безпеку приватного закладу вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Серія «Економіка». 2018. № 3 (51). С. 181–186. URL: <http://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/86>.

33. Пойда-Носик Н. Н., Бачо Р. Й., Потокі Г. Ф., Макарович В. К. Концептуальні засади забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні. *Бізнесінформ*. 2021. № 8. С.162-172.

34. Задоя О. А. Формування конкурентного середовища на залізничному транспорті України. *Економіка та управління національним господарством*. 2021. № 62. С.28-33.

35. Мудрак Р. П. Національна продовольча безпека в умовах відкритої економіки: суть проблеми та способи її вирішення : монографія. Умань : Сочінський, 2011. 307 с.

36. Основні пріоритети розвитку АПК України у контексті економічної, продовольчої та енергетичної безпеки країни : колект. монографія / під ред. Нестерчук Ю. О. Умань : Сочінський [вид.], 2014 . Ч. 1. 203 с., Ч. 2. 227 с.

37. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки : монографія / Шубравська О. В. та ін. ; за

ред. Шубравської О. В. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2014. 455 с.

38. Румик І. Продовольча безпека держави: питання теорії, методології, практики : монографія. Київ : КРОК, 2020. 419 с.

39. Продовольча безпека як пріоритет агропромислової політики України : монографія / І. І. Савенко та ін. ; за заг. ред. І. І. Савенка, І. О. Седікової. Харків : ПромАрт, 2019. 263 с.

40. Продовольча та екологічна безпека України в умовах воєного стану : колект. монографія / О. О. Бендасюк та ін. ; уклад.: О. І. Дребот та ін. ; за наук. ред. Дребот О. І. Київ : НУБіП України, 2022. 265 с.

41. Іванов С. В. Продовольча безпека України в умовах сучасних викликів : монографія. Одеса : ІРЕЕД НАНУ, 2023. 290 с.

42. Сосновська І. М. Поняття та значення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303>.

43. Коріньєв В.Л. Проблеми економічної безпеки галузей вітчизняної економіки на сучасному етапі їх розвитку. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2012. № 4. С. 44-48.

44. Дробязко С. І. Економічна безпека підприємств: методологічний та стратегічний аспекти : монографія. Дніпро : Дробязко С. І. [вид.], 2019. 236 с.

45. Грибінєнко О. М. Економічна безпека країн світу в контексті сталого розвитку : монографія. Дніпро : Середняк Т. К. [вид.], 2020. 433 с.

46. Економічна безпека підприємництва в Україні : монографія / Г. В. Ситник та ін. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 283 с.

47. Зубко Т. Л. Економічна безпека підприємства: виклики ХХІ сторіччя : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 419 с.

48. Власенко І. В. Еколого-економічна безпека розвитку агросфери України : монографія. Вінниця : [б. в.], 2011. 519 с.

49. Криленко В. І. Економічна безпека аграрного сектору: проблеми

регулювання та забезпечення : монографія. Миколаїв : В. П. Шамрай [вид.], 2014. 467 с.

50. Економічна безпека аграрної галузі України в умовах інституційних трансформацій : монографія / Козловський С. В. та ін. Вінниця : ТВОРИ, 2019. 270 с.

51. Дуюнова Т. В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: системи, механізми, інструментарій : монографія. Харків : Смугаста типографія, 2018. 322 с.

52. Урба С. Аграрний сектор у системі забезпечення економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 432 с.

53. Тітова С. П. Основи формування фінансової складової економічної безпеки аграрних підприємств. Економіка АПК. 2010. № 9. С.96–101.

54. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ : Київський національний торговельно-економічний ун-т. 2004. 760 с.

55. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. унт. 2001. 309 с.

56. Економічна енциклопедія / [ред. кол. : С. В. Мочерний та ін.]. Київ: Академія, 2002. 368 с.

57. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 5. С. 34–38.

58. Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

59. Тихонова О.В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи : монографія. Київ, 2015. 484 с.

60. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: Монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. Київ : НІСД, 1997. 144 с.
61. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 108 с.
62. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія. Київ : Київський ек-ний інститут менеджменту, 2003. 320 с.
63. Юрків Н.Я. Регіональні чинники фінансової безпеки реального сектору економіки. *Фінанси України*. 2011. №12. С. 99–110.
64. Арєф'єва О.В., Кузенко Т.Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 1. С. 98-103.
65. Бердар М.М. Фінансова стратегія стійкого розвитку підприємства і підходи до її обґрунтування. *Економіка та держава*. 2014. №9. С.52-55.
66. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Київ : Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.
67. Воробйов Ю.М., Воробйова О.І., Блажевич О.Г. Фінансова безпека будівельних підприємств: монографія. Сімферополь : ВД «АРІАЛ», 2013. 180 с.
68. Гудзь О.Є. Діагностика економічних можливостей агроформувань щодо забезпечення фінансової безпеки в кризових деформаціях. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. 2009. Вип.17, Т.2. С.623–628.
69. Давидюк Т.В. Розвиток бухгалтерського обліку людського капіталу: теорія і методологія: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2011. 508 с.
70. Забродский В., Капустин Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы. *Бизнес-информ*. 1999. № 15-16. С. 35-37.
71. Картузов Є.П. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 9. С. 115-124.

72. Кузенко Т.Б., Прохорова В.В., Саблина Н.В. Управление финансовой безопасностью на предприятии. *Бизнес Информ.* 2008. № 12(1). С. 27–29.

73. Кириченко О.А., Кудря І.В. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи. *Інвестиції: практика та досвід.* 2009. № 10. С. 22-26.

74. Марченко О.М. Концептуальні засади управління фінансовою безпекою підприємства. *Вісник Львівського університету. Сер.: Економічна.* 2003. Вип. 32. С. 104-110.

75. Михаліцька Н.Я. Теоретичні засади фінансової безпеки підприємства. *Науковий вісник Львівського ДУВС : зб. наук. праць. Сер.: Економічна.* 2013. Вип. 1. С. 268-275.

76. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ : Вид-во КВІЦ, 1999. 462 с.

77. Нікіфоров П.О., Кучерівська С.С. Сутність і значення фінансової безпеки страхової компанії. *Фінанси України.* 2006. № 5. С. 86-94.

78. Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. Київ : Правова єдність, 2009, 544 с.

79. Медведева І. Б., Погосова М. Ю. Діагностування безпеки промислового підприємства у трирівневій системі фінансових відносин: Монографія. Харків : ХНЕУ, 2011. 264 с.

80. Покропивний С. Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність. Київ: КНЕУ, 2005. 480 с.

81. Приказюк О.В. Прибуток у формуванні фінансової безпеки аграрного підприємства: автореферат дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. екон. наук. Київ : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 2009. 20 с.

82. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

83. Світлична О. С., Сташкевич Н. М. Управління фінансами страхових

організацій: навч. пос. Одеса: Атлант, 2015. 258 с.

84. Судакова О.І., Попова В.В., Ганжа А.В. Концепція управління економічною безпекою підприємства. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. № 4. URL : www.easterneurope-ebm.in.ua.

85. Барановський О. І. “Відмивання” грошей : сутність та шляхи запобігання. Харків : Вид-во “Форт”, 2003. 472 с.

86. Прокопишак В.Б. Формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія. Львів: Видавництво: Ліга-Прес, 2013. 259 с.

87. Васьківська К. І. Петрик, С. Ярмольський Фінансово-економічний механізм розвитку малого підприємництва. *Вісник ДАУ*. 2013. Вип. 20–23. С. 135–140.

88. Грушко В., Лаптев С., Кошембар Л. Фінансова безпека бізнесу : податковий аспект. Київ : Університет економіки і права “КРОК”, 2010. 256 с.

89. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. / 2-ге вид., переробл. Київ : НІСД, 2015. 348 с.

90. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ: Знання, 2007. 1072 с.

91. Колісник О. Альтернативні підходи в теорії безпеки та їх застосування у фінансовій науці. *Наукові записки : зб. наук. праць каф. екон. аналізу*. 2006. № 15. С. 121-123.

92. Білик М.Д. Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. №4 (83), С. 129-133.

93. Підхомний О. Класифікація чинників фінансової безпеки України: теоретичний і практичний аспекти. *Бізнес Інформ*. 2015. №1. С. 284-290.

94. Захаров О.І. Приватна детективна діяльність в системі економічної безпеки підприємства. *Вчені записки Університету "КРОК". Серія "Економіка"*. 2018. Вип.49. С.128-134. URL: <http://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/46>.

95. Васильчак С. В., Бричка Б.Б., Музика Т.П., Доманська Н. А. Фінансова безпека підприємств аграрного сектора. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. № 6. С 91–97.

96. Шабатура М, Тихолаз Д., Бумба І. Дослідження стану кібербезпеки сервісів відеозв'язку. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2021. № 1 (13). С. 113-122. DOI: 10.28925/2663-4023.2021.13.113122.

97. Козак Л.С., Багровецька І.В. Концептуальні та методичні засади формування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Економіка і управління*. 2008. №13. С.97-101.

98. Кракос Ю.Б., Разгон Р.О. Управління фінансовою безпекою підприємств. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2008. № 1 (1). С. 86-97.

99. Нартова І.В., Кіріченко Я.О. Сутність дефініції "фінансова безпека" та суміжних категорій і понять. URL: http://www.rusnauka.com/6_PNI_2012/Economics/3_102433.doc.htm.

100. Мулик Я. І. Сутність поняття "фінансова безпека підприємства": систематизація наукових поглядів. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2013. № 3. С. 195–206.

101. Кокнаєва М. О. Фінансове убезпечення торговельного підприємства в умовах виходу з фінансової кризи. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.15. С. 288-292.

102. Куцик В. І., Бартиш А. І. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління: проблеми забезпечення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.4. С. 250-255.

103. Сороківська О. А. Управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій: інноваційні підходи : монографія. Тернопіль : Паляниця В. А., 2016. 382 с.

104. Глазл Ф. Конфлікт менеджмент : довід. для керівників та консультантів. Пер. з нім. Н. Савченко ; за ред. Т. Білик. Вид. 10-те,

вдосконал. Bern ; Stuttgart ; Wien : Haupt ; Stuttgart : Freies Geistesleben ; Київ : АДЕФ-Україна, 2020. 527 с.

105. Калениченко Р. А., Коханець А. С. Конфліктологія і психологія управління : навч. посіб. Київ : Компрінт, 2021. 166 с.

106. Браун Д. Мистецтво бізнес-війни. Уроки минулих конфліктів для підприємців і лідерів. Київ : Лабораторія, 2021. 316 с.

107. Чернова Л. П., Сергієнко І. М. Конфліктологія : конспект лекцій та навч.-метод. матеріали. Черкаси : ЧДТУ, 2004. 84 с.

108. Мороз О. В., Сметанюк О. А., Лазарчук О. В. Теорія конфліктів в контексті побудови загальної моделі ефективності сучасного підприємства : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 256 с.

109. Маляренко Т. А. Соціальний конфлікт у системі загроз економічній безпеці держави : монографія. Донецьк : ДонДУУ, 2010. 407 с.

110. Рунессон Е. М., Гі М.-Л. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління. Вашингтон : Global corporate governance forum, International Finance Corporation (IFC) [s. n.], 2007. 68 с.

111. Ємельяненко Л. М., Сімоходська О. В. Управління конфліктами : підручник. Київ : КНЕУ, 2011. 339 с.

112. Управління конфліктами : підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / Н. Д. Лук'янченко та ін. Донецьк : ДонНУ, 2012. 299 с.

113. Когнітивні моделі формування стратегій оперативного управління інтегрованими ієрархічними структурами в умовах ризиків і конфліктів : монографія / Дурняк Б. В. та ін. Львів : Укр. акад. друкарства, 2013. 449 с.

114. Перхач О. Л., Подольчак Н. Ю. Корпоративні конфлікти та методи їх подолання : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. 191 с.

115. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою : лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті. Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. 110 с.

116. Coser L. The functions of social conflict. 1956. 188 p. URL : https://openlibrary.org/books/OL22094744M/The_functions_of_social_conflict?utm_source=chatgpt.com.

117. Жукова Л. М. Економічний зміст конфліктів корпоративного сектору та особливості їх розв'язання в умовах ринкової трансформації. *Ефективна економіка*. 2012. № 6. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_6_33.

118. Череп А. В., Белінська К. Д. Економічні і політичні конфлікти на сучасному етапі: втрати та майбутні наслідки. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 3. С. 150-163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_eco_2014_3_19.

119. Хома І. Б. Попередження бізнес-конфліктів у процесі розробки та запровадження в дію підсистем антикризового управління підприємством. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2015. № 819. - С. 104-112. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2015_819_17.

120. Сороківська О. А. Особливості управління конфліктними ситуаціями на підприємствах малого бізнесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 13(2). С. 77-80. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_13\(2\)__22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2015_13(2)__22).

121. Мельник А. Г., Мельник О. І., Іванців Р. Я. Ефективні засоби вирішення бізнес-конфліктів в умовах ринкової економіки. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2020_8_33.

122. Єрємін М. О., Колос С. Р. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання конфліктів у бізнесі. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 6. С. 37-40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/priae_2021_6_9.

123. Трохлюк Т. Еколого-економічний конфлікт: сільськогосподарське використання або вирощування біомаси другого покоління. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 7.

C. 85-92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_7_19.

124. Котов А. М., Мозгова Л. О. Корпоративні конфлікти в системі економічної безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 49. С. 127-131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2015_49_25.

125. Шабатура Т. Формування інвестиційного потенціалу підприємства в контексті вирішення економічних конфліктів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2016. № 1. С. 235-241. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpu_2016_1_31.

126. Давидюк О. О. Теоретичні засади реалізації економічної природи конфліктів аграрного виробництва. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 4. С. 178-182. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpu_2015_4_25.

127. Лагодієнко Н. В. Фінансовий захист переробних підприємств аграрного виробництва у процесі управління економічними конфліктами. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2015. № 4. С. 347-353. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpu_2015_4_49.

128. Зеленко О. О. Соціальний діалог як інструмент вирішення конфлікту в економічному середовищі. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 1. С. 165-169. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evzdia_2018_1_35.

129. Купінець Л. Є. Конфліктність в розвитку аграрних економічних відносин. *Економічні інновації*. 2010. Вип. 40. С. 177-193. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2010_40_14.

130. Король М. М., Шляхта К. В. Дослідження конфліктів економічних інтересів держав в сучасній системі міжнародних відносин. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 4. С. 14-20. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_4_4.

131. Сакун А. Ж., Марчук Л. Л. Бінарна природа економічних конфліктів

у контексті економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 3. С. 261-265. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2017_27\(3\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2017_27(3)__35).

132. Куковський А., Познаховський В., Кизима В. Причини розвитку та розв'язання міжособистісних конфліктів. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка»*. 2014. № 1. С. 222–231.

133. Сівчук І. Особливості та передумови виникнення конфліктів в регіоні. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2010. № 1 (3). С. 99–103.

134. Несімко О. Д. Правопорушення в сфері економіки – конфлікт економічних інтересів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 526-532. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_850_79.

135. Караваєва Т. Л., Тер-Григорьян М. Г. Метафоричне моделювання конфлікту як пастки в британському економічному дискурсі: перекладацький аспект. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 184-188. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2021_16_36.

136. Блакита Г., Богма О., Сілакова Г. Конфліктологія в концепції економічної безпеки підприємств в умовах війни. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 3. С. 50-58. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2022_3_5.

137. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Левицька О. О. Еволюція ринків праці за різних моделей економічного розвитку та в умовах конфліктів і нестабільності. *Підприємництво та інновації*. 2022. Вип. 24. С. 7-16. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pidinno_2022_24_3.

138. Жомарткизи М. Медіація у вирішенні міжнародних економічних конфліктів. Ефективні підходи та перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 194-205. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/anopr_2023_6_36.

139. Потапюк І. П., Сазонова Т. О., Лисенко М. І. Конфлікт як загроза менеджменту економічної безпеки підприємства. *Приазовський економічний*

вісник. 2021. Вип. 2. С. 116-120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/priaev_2021_2_24.

140. Гелрігел Д., Склокум Д., Вудмен Р., Бернінг С. Організаційна поведінка. Київ : Основи, 2001. 726 с.

141. Подольчак Н. Ю., Ковальчук Г. Р. Місце та види управлінських конфліктів у сучасній системі менеджменту підприємства. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2012. № 748. С. 88-95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2012_748_16.

142. Стрельцов Є. Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 133-137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_4_27.

143. Конфліктологія: навч. посіб. / за заг. ред. В.М. Петюха, Л.В. Торгової. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с.

144. Рибінцев В. О., Хацер М. В. Сутність та класифікація корпоративних конфліктів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2012. № 748. С. 95-99. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2012_748_17.

145. Шевченко Д. В. Поняття, класифікація та порядок вирішення трудових спорів, конфліктів в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 239-241. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2012_2_59.

146. Пастух І. Д. Класифікація конфліктів інтересів у публічно-правових відносинах. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 94-99. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2019_3_15.

147. Бонтлаб В. В. Класифікація трудових спорів (конфліктів). *Соціальне право*. 2018. № 3. С. 22-29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2018_3_5.

148. Мухін В. А., Белікова Н. В. Напрями та перспективи імплементації зарубіжного досвіду щодо відновлення соціально-економічного розвитку

після воєнних конфліктів. *Бізнес Інформ*. 2023. № 9. С. 19-26. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2023_9_4.

149. Полчанов А. Ю., Виговська Н. Г., Дячек С. М., Новак О. С. Вплив економічного зростання на інвестиційну безпеку держави в умовах воєнного конфлікту: приклад України. *Modern economics*. 2024. № 43. С. 89-95. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2024_43_14.

150. Грабчук І. Л., Грабчук О. В., Супрунова І. В. Забезпечення економічної безпеки держави через удосконалення політики протидії фінансуванню тероризму та збройних конфліктів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 2. С. 29-34. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2023_2_6.

151. Дугінець Г., Колодко Н. Економічне відновлення та розвиток країн після збройних конфліктів: досвід для України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 5. С. 46-65. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2023_5_6.

152. Федірко Н. В., Гамкрелідзе К. Ю. Фінансово-економічний механізм урегулювання російсько-українського конфлікту. *Бізнес Інформ*. 2023. № 2. С. 46-55. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2023_2_6.

153. Пиголенко І. В., Кукса К. М. Соціально-економічні наслідки російсько-українського військового конфлікту. *Габітус*. 2022. Вип. 44. С. 16-21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2022_44_4.

154. Клименко К. В., Савостьяненко М. В. Оцінка наслідків триваючого воєнного конфлікту в Україні та перспектив економічного відновлення. *Наукові праці НДФІ*. 2022. Вип. 2. С. 110-125. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2022_2_10.

155. Барановський І. Фінансовий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ: КНЕУ, 2008. 348 с.

156. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 309 с.

157. Гаєць В. М. Стратегія економічного розвитку України. Київ: Наукова думка, 2003. 512 с.
158. Данилишин Б. М. Економічна безпека України в умовах глобалізації. Київ: Основи, 2009. 320 с.
159. Сватюк О. Р. Основні елементи організаційного та економічного механізму корпоративного управління акціонерним товариством. *Економіка і організація управління*. 2014. № 3 (19) – 4 (20). С. 234-242.
160. Гапоненко А. Л. Економічна безпека України: стан, проблеми, перспективи. Київ : Наукова думка, 2007. 320 с.
161. Пономаренко О. Е. Теоретичні аспекти фінансової безпеки підприємств. *Економіка розвитку*. 2010. № 1 (53). С. 77–80.
162. Ястремська О. М. Управління розвитком підприємства: навч. посіб. Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 320 с.
163. Круглова М. І. Економічний аналіз: Підручник. Київ : КНЕУ, 2008. 284 с.
164. Ткач В. О., Камушков О. С., Шевченко О. В. Фінансова безпека підприємства: організаційно-економічний механізм керування податковими зобов'язаннями підприємств : монографія. Запоріжжя : Запорізь. нац. техн. ун-т., 2011. 167 с.
165. Дмитренко Д. М. Фінансова система України: реструктуризація під впливом глобалізації як складова її безпеки : монографія. Київ : Університет "Україна", 2011. 256 с.
166. Фінансова безпека соціально-економічного розвитку держави: сучасні проблеми та стратегічні орієнтири : монографія / А. О. Абдрахманова та ін. ; за заг. ред. О. В. Чернявської. Полтава : ПУЕТ, 2012. 459 с.
167. Підхомний О. М. Фінансова безпека України: інструменти і стратегії формування : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 319 с.
168. Піхоцький А. В. Фінансова безпека в Україні: Концептуальні засади і пріоритетні напрями зміцнення фінансової безпеки : монографія. Львів :

ЛРІДУ НАДУ, 2018. 213 с.

169. Полторак А. С. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації: теорія, методологія та практика : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2019. 462 с.

170. Фінансова стабільність національної економіки: сучасні виклики та шляхи її забезпечення : монографія / Андрейків Т. Я. та ін. Львів : Растр-7, 2017. 154 с.

171. Житар М. О. Фінансова архітектура економіки України в умовах глобальних трансформацій : монографія. Чернігів : ЧНТУ, 2020. 351 с.

172. Голобородько А. Ю., Легомінова С. В. Організаційно-економічний механізм регулювання діяльності підприємств в умовах дестабілізацій. *Ефективна економіка*. 2023. № 11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_11_7.

173. Хоменко І. О., Волинець Л. М., Горобінська І. В. Організаційно-економічний механізм функціонування і розвитку підприємств. *Київський економічний науковий журнал*. 2023. № 1. С. 86-92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/kecsdj_2023_1_13.

174. Зінченко О. А., Короленко С. М., Короленко Р. В. Економіко-фінансовий та організаційно – економічний механізм управління зовнішньо економічною діяльністю підприємства. *Підприємництво та інновації*. 2018. Вип. 5. С. 150-157. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pidinno_2018_5_22/.

175. Ковбаса О. М., Мазний О. Ю. Організаційно-економічний механізм розвитку кластерів на основі регіональної агропромислової інтеграції. *Підприємництво та інновації*. 2023. Вип. 27. С. 44-48. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pidinno_2023_27_9.

176. Дудченко Н. Мале підприємництво та фінансово-економічний механізм його розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 36(2.1). С. 130-135. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2014_36\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2014_36(2)).

177. Максимів Д. Я. Фінансовий механізм інвестиційного росту як основа стабільності економіки держави. *Сталий розвиток економіки*. 2015. №

2. С. 61-66. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2015_2_11.

178. Худолій Л., Шевченко Н. Механізм фінансового забезпечення аграрних підприємств України на середньострокову перспективу. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* № 222. 2015. С. 8-15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_2015_222_3.

179. Вдовенко Н., Федірець О., Семенов А. Механізм збалансованого розвитку та управління фінансово-економічною безпекою підприємств агропродовольчої сфери в умовах поведінкової економіки. *Актуальні питання у сучасній науці.* № 5 (23). 2024. С. 211-221. DOI:10.52058/2786-6300-2024-5(23)-211-221.

180. Підхомний О. М. Фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія. Львів : Сполом, 2012. 356 с.

181. Бакеренко Н. П. Сутнісно-структурна характеристика дефініції "фінансово-економічний механізм управління діяльністю підприємств". *Інвестиції: практика та досвід.* 2012. № 7. С. 77-81. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_7_22.

182. Аранчій В. І. Економічні механізми розвитку підприємств: теорія і практика. Київ : Видавництво Київського національного економічного університету, 2015. 320 с.

183. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Б. Макроекономіка. Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. Київ : Атіка, 2009. 368 с.

184. Василик О. Д. Теорія фінансів. Київ: Центр учбової літератури, 2004. 480 с.

185. Волкова О. М. Фінансовий менеджмент: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 528 с.

186. Воробйова О. І. Фінансова безпека на мік-ро- та макрорівнях. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції.* 2012. № 2. С. 6 -10.

187. Грідчина М. В. Менеджмент організацій: теорія та практика. Київ :

Видавництво Київського національного економічного університету, 2012. 420 с.

188. Заєць Н. Є. Правове регулювання фінансової діяльності в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 320 с.

189. Кириленко О. П. Фінансова політика та економічний розвиток України. Київ : Наукова думка, 2005. 400 с.

190. Ковалюк О. М. Методологічні основи фінансового механізму. *Фінанси України*. 2003. № 4. С. 51-59.

191. Ковальчук С. В., Форкун І. В. Фінанси: навч. посіб. Львів : «Новий Світ-2000», 2006. 568 с.

192. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: сутність, складові та перспективи удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 13-18. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_24_4.

193. Нікольський П. С. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Київ : Видавництво КНЕУ, 2011. 320 с.

194. Опарін В. М. Фінанси: Загальна теорія: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2001. 240 с.

195. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: Підруч. Київ : КНЕУ, 2006. 552 с.

196. Романенко О. Р. Фінанси: Підруч. Київ : ЦУЛ, 2006. 312 с.

197. Юрій С. І. Фінансова система України: Монографія. Київ: НІОС, 2003. 412 с.

198. Носирєв О. О., Осипова С. К., Токар І. І. Фінансово-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності як інструмент стратегічного управління підприємством. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2020. № 2. С. 108-118. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2020_2_13.

199. Васьківська К., Петрик І., Ярмольський С. Фінансово-економічний механізм розвитку малого підприємництва. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК*. 2013. № 20(1). С. 131-137.

URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2013_20(1)_23).

200. Губко В. І. Організаційно-економічний механізм управління фінансово-економічною результативністю аграрного підприємства. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 2. С. 62-66. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apie_2020_2_13.

201. Ємельянов О. Ю., Бреньо А. В. Організаційно-економічний механізм управління фінансовою стійкістю підприємств. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2022. № 10. С. 21-28. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2022_10_5.

202. Ареф'єва О. В., Дерігін О. Д. Фінансовий механізм регулювання сфери середнього бізнесу в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2021. Т. 32 (71), № 4. С. 25-29. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2021_32\(71\)_4_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2021_32(71)_4_7).

203. Кадебська Е. В., Фаловська І. Д., Півнюк М. М. Фінансовий механізм управління підприємством та напрями його удосконалення. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. Вип. 1. С. 23-27. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupe_2023_1_6.

204. Горобець Т. А. Фінансовий механізм управління ефективністю діяльності підприємств малого та середнього бізнесу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2021. Вип. 50. С. 66-74. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2021_50_9.

205. Поленчук В. М., Наумов О. Б. Фінансовий механізм підприємства в умовах ринкових трансформацій. *Економічні інновації*. 2012. Вип. 47. С. 229-238. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2012_47_23.

206. Шелест В. В. Управління фінансовою безпекою довірчого товариства. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 3 (93). С. 181-184.

207. Микитюк П. П, Крисько Ж. Л., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Сkochиляс С. М. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посіб. Тернопіль : ПП «Принтер Інформ», 2015. 224 с.

208. Кириченко О. А. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи: монографія / за ред. О. А. Кириченко, М. П. Денисенка, В. С. Сідака. Київ : КРОК, 2010. 412 с.

209. Медведєва І. Б., Погосова М. Ю. Компонентний та структурний підхід до формування складу механізму управління фінансовою безпекою підприємства. *Економіка розвитку*. 2007. № 4 (44). С. 91-93.

210. Антонова О. В. Формування механізму управління фінансовою безпекою торгівельною мережею. *Вісник Львівської комерційної академії: Зб. наук. праць. Серія «Економічна»*. 2016. Вип. 53. С. 12- 16.

211. Антонова О. В. Методичні засади механізму управління фінансовою безпекою підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 15 (5). С. 43–46.

212. Блажевич О. Г. Напями підвищення фінансової безпеки будівельних підприємств. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 215. С. 18 – 22.

213. Швайко М. Л., Шевченко Є. С., Тимошенко О. Ю. Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах глобальної економічної кризи. *Економіка та держава*. 2021. № 6. С. 118-123. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2021_6_21.

214. Косач І. А., Жаворонок А. В., Дегтярьов А. В. Фінансовий механізм інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва: сучасні аспекти. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : економіка та управління*. 2021. № 1. С. 16-22. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/prctreu_2021_1_5.

215. Чуницька І. І., Позднякова О. О. Фінансовий механізм управління діяльністю підприємства та його роль в організації фінансової політики. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Економіка*. 2022. № 27. С. 81-87. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2022_27_15.

216. Перков В. В., Добровольський П. А., Мельник О. І. Фінансовий механізм діяльності аграрних підприємств. *Modern economics*. 2018. № 7. С.

131-138. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/modecon_2018_7_17.

217. Янчукович Т. В. Фінансовий механізм розвитку підприємства торгівлі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки.* 2017. Вип. 25(2). С. 41-44. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_25\(2\)__10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_25(2)__10).

218. Трусова Н. В., Пристемський О. С., Сакун А. Ж. Фінансовий механізм та інструменти забезпечення стійкого розвитку аграрних підприємств. *Облік і фінанси.* 2019. № 4. С. 96-105. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2019_4_14.

219. Картузов Є.П. Аналіз механізму управління фінансовою безпекою підприємства. *Економіка та управління підприємствами.* 2012. № 7 (133). С. 118–124.

220. Слободянюк Н. О., Шокер Р. І. Моделювання механізму фінансової безпеки підприємства. *Бізнес Інформ.* 2019. №10. С. 206–212. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-206-212>.

221. Пілецька С., Мягких І. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємств в умовах економічних знань. *Економіка та суспільство*, 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-29>.

222. Сєвка В. Г., Попова І. В. Організаційний і фінансовий механізм реалізації інноваційної стратегії відтворення економічного потенціалу. *Економіка: теорія та практика.* 2015. № 1. С. 40-46. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econom_2015_1_8.

223. Фінансова рівновага як механізм забезпечення економічної безпеки підприємства : монографія / Князь С. В. та ін. Львів : Левада, 2022. 372 с.

224. Коваль О. А. Теоретичне трактування економічних категорій "фінансове забезпечення" та "фінансовий механізм". *Інвестиції: практика та досвід.* 2014. № 22. С. 114-118. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_22_26.

225. Кужелєв М., Нечипоренко А. Механізм реалізації регіональних інвестиційних програм як фінансовий інструмент стимулювання

регіонального розвитку. *Схід*. 2017. № 6. С. 22-27. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_6_5.

226. Войтюк В. Д., Войтюк А. В. Організаційно-економічний механізм інноваційного розвитку технічного потенціалу аграрного виробництва: фінансовий аспект. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Техніка та енергетика АПК*. 2015. Вип. 226. С. 203-210. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvpau_tech_2015_226_24.

227. Кононенко Г. І., Нефедова Т. М. Механізм фінансової діагностики: фінансовий аналіз та його місце в системі фінансово–економічної безпеки підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2021. № 10. С. 52-59. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2021_10_10.

228. Стефанюк І. Б. Державний фінансовий контроль як складова бюджетного механізму економічного зростання. *Наукові праці НДФІ*. 2006. Вип. 2. С. 45-48. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2006_2_9.

229. Демченко І. В. Забезпечення фінансової безпеки в контексті передумови інноваційного розвитку промислового підприємства. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2016. № 3. С. 232-239. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2016_3_32.

230. Амосова О. Ю. Фінансовий менеджмент: теорія та практика. Київ Центр учбової літератури, 2015. 456 с.

231. Даценко Г. В. Фінансова безпека підприємств: методи підвищення та механізми фінансового контролю : монографія. Хмельницький : Хмельниц. нац. ун-т, 2019. 326 с.

232. Філіппова С. В., Волощук Л. О., Черкасова С. О. Економічна безпека підприємств реального сектору економіки в умовах вартісно-орієнтованого управління : монографія / Одеса : Апрель : Бондаренко М. О., 2015. 195 с.

233. Картузов Є. П. Методи оцінювання рівня фінансової безпеки

підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 10. С. 115-123.

234. Лавров Ю.В. Механізм забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 127-130.

235. Барбакова Л. В. Фінансові інструменти і проблеми залучення фінансових засобів в малий і середній бізнес. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2008. № 4. С. 102–110. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/eupmg_2008_4_11.

236. Гривківська С. М. Фінансовий механізм: теорія, методологія, практика. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2016. № 1. С. 94-100. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/esmebi_2016_1_17.

237. Костирко Л. А., Чернодубова Е. В. Адаптивний фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємства. *Часопис економічних реформ*. 2014. № 4. С. 56-61. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Cher_2014_4_13.

238. Горалько О. В., Горайська О. В. Бюджетна складова системи забезпечення фінансової безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.1. С. 230-237. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23.

239. Постоленко Ю. П. Бюджетна безпека як ключова складова фінансової та економічної безпеки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. Вип. 3. С. 121-126. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2011_3_20.

240. Доценко І. О. Грошово-кредитна безпека як складова фінансової безпеки держави. *Вісник Черкаського університету. Серія : Економічні науки*. 2015. Вип. 12. С. 9-12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuE_2015_12_4.

241. Мачугіна М. В. Аналіз валютної безпеки як складової фінансової безпеки України. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4854>.

242. Макаренко М.І., Дмитрієв Є.Є. Фінансова безпека банківської системи як складова національної фінансової безпеки. *Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки: матеріали VI Міжнар.*

наук.-практ. конф. аспірантів, молодих учених та науковців (12 - 14 квітня 2011 р.). Кременчук: КІ ДУЕП ім.Альфреда Нобеля, 2011. Т. 1. С. 233-235.

243. Тітенко З. Investment security of financial security of agricultural enterprises. Інвестиційне забезпечення фінансової безпеки аграрних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-67>.

244. Прокопенко Н. С., Коваль Л. П. Інвестиційна складова фінансової безпеки підприємств аграрної сфери. *Економіка і управління*. 2015. № 4. С. 71-77. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econupr_2015_4_14.

245. Барановський О. І., Мороз М. О. Інвестиційна складова фінансової безпеки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 1. С. 46-59. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2017_1_9.

246. Ладюк О. Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5280>.

247. Сусіденко О. В., Нагайчук В. В. Складові елементи системи забезпечення фінансової безпеки підприємства та ефективність їх використання. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. Т. 21, Вип. 2. С. 96-100. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_2_22.

248. Ковальчук М. В. Інституціональні складові фінансової безпеки держави. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 88-93. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2016_7_19.

249. Біляк Ю.В. Економічна безпека корпорації – як запорука розвитку корпоративного конфлікту. *Агросвіт*. 2014. № 6. С. 29-35.

250. Біляк Ю.В. Корпоративна культура як інструмент ефективного управління персоналом. *Агросвіт*. 2014. № 10. С. 39-44.

251. Біляк Ю.В. Корпоративний секретар – запорука успішної діяльності корпорації. *Ефективна економіка*. 2014. №10. URL:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3419>.

252. Біляк Ю.В. Історичні аспекти виникнення конфлікту та еволюція поглядів. *Агросвіт*. 2017. № 10. С.29-38.

253. Біляк Ю.В. Систематизація наукових поглядів на сутність фінансової безпеки. *Економіка та держава*. 2020. № 8. С. 78-82.

254. Біляк Ю.В. Складові, завдання та принципи фінансової безпеки суб'єктів господарювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15—16. С. 69-74.

255. Біляк Ю.В. Сучасні концепції дослідження конфліктів інтересів. *Економіка та держава*. 2020. №9. С.80-85.

256. Abuselidze, G., Gorovij, V., Mishchenko, D., Bilyak, Y., Nehoda, Y. (2023). Economic and Ecological Aspects of the Application of Digitalization of Agriculture. In: Beskopylny, A., Shamtsyan, M., Artiukh, V. (eds) *XV International Scientific Conference "INTERAGROMASH 2022". INTERAGROMASH 2022. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 574. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-21432-5_148.

257. Біляк Ю.В. Конфлікт - як послідовність протиріччя інтересів між принципалом і агентом. *Сучасні шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країни: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф.*(Львів, 26-27 травня 2017 року). ГО «Львівська економічна фундація». У 2-х частинах. Львів: ЛЕФ. 2017. Ч. 2. 112 с.

258. Біляк Ю.В. Конфлікт інтересів: кого і що цікаве. *Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку: тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Миколаїв, 27 квітня 2017 р.). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського. 2017. 132 с.

259. Кваша С. М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 12 – 21.

260. Лемішко О. Індикатори державної фінансової підтримки відтворення капіталу в аграрному секторі економіки: Європейський Союз та

Україна. *Облік і фінанси*. Том 84. 2019. С. 81-88. DOI:10.33146/2307-9878-2019-2(84)-81-88.

261. Худолій Л. Методи та інструменти фінансового забезпечення аграрного бізнесу України. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. № 200. 2014. С. 9-14. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2014_200\(3\)__3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2014_200(3)__3).

262. Негода Ю. Оцінка та підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки України. *Агросвіт*. № 15. 2019. С. 14 -19. DOI: 10.32702/23066792.2019.15.14.

263. Швець Н., Акритов А.. Роль і місце фінансового моніторингу в системі державного фінансового контролю. *Вісник університету банківської справи* 2020 № 3 (39). С. 3-9. DOI: 10.18371/2221-755X3(39)2020225072.

264. Вдовенко Н., Коробова Н. Стратегічні пріоритети формування економічної безпеки і диджиталізації управлінської звітності для розвитку малих форм господарювання на сільських територіях. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 3. С. 113–117. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2024-3-20>.

265. Жук Н. Аналітична оцінка рівня фінансової безпеки підприємств. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 3. С. 165-176. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2022_3_14.

266. Ляхович О. О., Середюк О. С. Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки підприємства. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2023. Вип. 2. С. 127-137. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnuvgrp_ekon_2023_2_13.

267. Магас Н. В. Рейтингова оцінка фінансової безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_5_58.

268. Зуєва О. І. Оцінка фінансової безпеки підприємства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Вип. 1. С. 194-199. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_1_26.

269. Андреева В. Г., Матусова О. М. Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки підприємств за сучасних умов розвитку економіки України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 6 (3). С. 4-9. URL : <https://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/27397>.

270. Даценко Г. В. Оцінка ризику як основа підвищення фінансової безпеки підприємства. *Молодий вчений*. 2019. № 9 (1). С. 195-199. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_9\(1\)__45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_9(1)__45).

271. Лучик В. Є., Лучик М. В. Оцінка фінансової компоненти економічної безпеки суб'єктів господарювання аграрної галузі. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1. С. 5-9. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_1_2.

272. Ганущак Т. В. Оцінка рівня забезпечення фінансової безпеки підприємств птахівництва. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка*. 2012. Вип. 11. С. 210-219. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_ekon_2012_11_26.

273. Аніловська Г. Я., Баворовська О. Б. Оцінка розвитку підприємств молочної галузі промисловості з позиції забезпечення фінансової безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна*. 2011. Вип. 2. С. 97-109. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2011_2_13.

274. Пойда-Носик Н. Н., Петришинець Л. В. Оцінка ефективності й оптимізація структури капіталу в системі фінансової безпеки підприємства. *Фінанси України*. 2010. № 10. С. 100-112. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2010_10_13.

275. Жовна О. М., Молодецька О. М. Оцінка фінансової безпеки підприємств на основі відокремленої діагностики кризового стану за поточний

та минулі періоди. *Ефективна економіка*. 2011. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_16.

276. Дікань Л. В., Владімірова Н. П. Оцінка рівня фінансової безпеки суб'єкта господарювання. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 159-164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2016_3_21.

277. Пристемський О. С. Оцінка джерел фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств як основа забезпечення їх фінансової безпеки. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 669-674. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_11_158.

278. Стащук О. В. Оцінка впливу структури фінансових ресурсів акціонерних товариств на рівень їх фінансової безпеки. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2018. № 1. С. 123-128. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2018_1_18.

279. Полтініна О. П., Нескуба А. В. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємств: методичний аспект. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 161-163. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2010_29_40.

280. Храпкіна В. В. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 191-194. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2010_29_48.

281. Тума Ю. О. Удосконалення організації фінансової безпеки підприємства з використанням регресійного аналізу інтегральної оцінки її рівня. *Управління розвитком*. 2013. № 18. С. 126-129. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2013_18_44.

282. Салига С. Я., Меліхова Т. О. Вплив фінансового аналізу на стан фінансової безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2011. № 7. URL : доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_7_14.

283. Антоненко О. О., Сагайдачний Д. О. Оцінювання та прогнозування фінансової безпеки підприємства на основі методів багатовимірного

статистичного аналізу. *Економіка і регіон*. 2014. № 6. С. 106-111. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2014_6_19.

284. Яструбецький В. Аналіз рівня фінансової безпеки суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 10(4). С. 430-433. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10\(4\)__100](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2012_10(4)__100).

285. Павлова Г. Є., Приходько І. П., Колісник Є. В. Методичні підходи й особливості аналізу фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 31. С. 86-90. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_31_18.

286. Чмир Т. С. Використання методів ситуаційного аналізу для діагностики рівня фінансової безпеки підприємства. *Бізнес Інформ*. 2018. № 9. С. 232-237. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_9_35.

287. Рзаєва Т. Г., Драпчук А. І. Аналіз фінансової безпеки підприємства за ознаками його фінансового стану. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019. № 3. С. 145-147. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2019_3_32.

288. Сиволап Л. А. Аналіз методичних підходів до оцінки фінансової безпеки підприємства. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 18, № 2. С. 234-238. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_18\(2\)__33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_18(2)__33).

289. Пристемський О. С. Аналіз індикаторів фінансової безпеки розвитку сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 14(2). С. 80-83. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_14\(2\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_14(2)__18).

290. Мельниченко О. В. Роль економічного аналізу в оцінці фінансової безпеки підприємства. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2019. № 2. С. 26-31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2019_2_5.

291. Жук Н. Аналіз фінансового стану як домінантний індикатор фінансової безпеки підприємств. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 4. С. 97-112.

URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2022_4_9.

292. Peng Y. Construction and Evaluation of Credit Risk Early Warning Indicator System of Internet Financial Enterprises Based On AI and Knowledge Graph Theory. *Procedia Computer Science*. 2024, Vol. 243, P 918-927. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2024.09.110>.

293. Gaurav A., Gupta B., Bansal S., Psannis K. Bankruptcy Forecasting in Enterprises and its Security Using Hybrid Deep Learning Models. *Cyber Security and Applications*. 2024. URL : <https://doi.org/10.1016/j.csa.2024.100070>.

294. Wu Y. Enterprise financial sharing and risk identification model combining recurrent neural networks with transformer model supported by blockchain. *Heliyon*. 2024. Vol. 10. Is. 12. URL : <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e32639>.

295. Zhu W., Zhang T., Wu Y., Li S., Li Z. Research on optimization of an enterprise financial risk early warning method based on the DS-RF model. *International Review of Financial Analysis*. 2022. Vol. 81. URL : <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102140>.

296. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Вектор, 2010. 277 с.

297. Петрушенко М. М. Оцінка еколого-економічних конфліктів із урахуванням чинника безпеки. *Регіональна економіка*. 2012, №4. С. 115-122. https://re.gov.ua/re201204/re201204_115_PetrushenkoMM.pdf.

298. Хома І. Б. Прийняття рішень щодо нейтралізації бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності. *Економічний простір*. 2014. № 85. С. 197-206. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/есpros_2014_85_22.

299. Хома І. Б. Облік ознак виявлення бізнес-конфліктів у системі контролю економічної захищеності підприємства. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2014. № 794. С. 103-108. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2014_794_16.

300. Ju J., Ma H., Wang Z., Zhu X. Trade wars and industrial policy competitions: Understanding the US-China economic conflicts. *Journal of Monetary Economics*. 2024. Vol. 141, P. 42-58.

301. Щедрина О. І., Череди І. В. Системний аналіз пошуку оптимальних рішень в економічних конфліктах. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. 2019. № 98. С. 241-250. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mise_2019_98_24.

302. Хома І. Б., Мороз Л. І. Системна діагностика економічної захищеності підприємства в умовах бізнес-конфліктів. *Прометей*. 2014. № 3. С. 84-87. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prom_2014_3_17.

303. Хома І. Б. Управління бізнес-конфліктами з використанням теорії нечітких множин. *Економіка та держава*. 2014. № 7. С. 50-53. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_7_12.

304. Діхтярь Л. І., Глюзіцька В. М. Способи поведінки в конфліктних ситуаціях. *Наукове мислення*. URL; <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/44-chotirnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/206-sposobi-povedinki-v-konfliktnij-situatsiji>.

305. Удовенко В. О., Удовенко О. О., Жук В. В., Скринник О. О. Стратегії управління конфліктом в економічній системі. *Вісник Криворізького національного університету*. 2012. Вип. 32. С. 281-285. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vktu_2012_32_73.

306. Лаврук О. Розпізнавання конфліктів як дієвий метод забезпечення ефективного управління ними. *Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства. Секція V. Менеджмент та маркетинг бізнес-структур в неоіндустріальній економіці*. 2020. С. 659–661. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19207/1/659-661.pdf>.

307. Нагаєв, В.М. Управлінські основи запобігання організаційним конфліктам в умовах сільськогосподарського виробництва. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія „Економічні науки”*. 2016. № 2. С. 126–134. URL

: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/166854>.

308. Аналіз, діагностика, прогнозування конфліктів. *Запорізький національний університет: матеріали з платформи Moodle*. URL : <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=597781> .

309. Сабадаш В., Давиденко І., Бабій Т. Конкуренція за ресурси й економічні конфлікти у глобальному бізнес-середовищі: рушійні сили, безпека, інституційно-ресурсний концепт врегулювання. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2017. № 4 (78), 128-147. URL : <http://mer-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/350>.

310. Гарматюк О. Механізми попередження і розв'язання конфліктів в антикризовому управлінні. *Соціально-економічні проблеми держави*. 2010. № Вип. 1 (3). С. 50–55.

311. Конфлікт і шляхи його вирішення. «Агро-Кебети» - агроосвіта майбутнього. URL : <https://blog.agrokebety.com/konflikt-i-shlyakhy-yoho-vyrishennya>.

312. Башук Т. О. Управління різними типами конфліктів у креативному колективі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С.111–119.

313. Ішмуратов А.Т. Конфлікт та згода. Київ : «Наукова думка», 1996. 190 с.

314. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів. навч.посіб. Київ: Кондор, 2004. 172 с.

315. Чумиков А. Н. Керування конфліктами: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 97 с.

316. Голобородько Г.П. Формування навичок діяльності з попередження та вирішення конфліктів у процесі професійної освіти майбутніх менеджерів. URL : http://www.confcontact.com/Okt/32_Golob.htm.

317. Криворучко, О. Аналіз конфлікту в колективі. *Персонал*. 2003. №4-5. С. 101-103.

318. Криса О.Й. Природа конфліктів в організації. *Маркетинг та*

логістика в системі менеджменту: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 2004). Львів: 2004. 396 с.

319. Мостенська Т.Л. Основні причини виникнення конфліктів в організаціях та шляхи їх подолання. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2010. № 21. С. 188–189.

320. Hu M. Three-way conflict analysis with preference-based conflict situations. *Information Sciences*. 2025. 693. URL : <https://doi.org/10.1016/j.ins.2024.121676>.

321. Garcia G., Mann C., Cremer T. An integrated conflict analysis approach for the sustainable supply of Forest Ecosystem Services in Germany - the case of forest-based biofuel production. *Forest Policy and Economics*. 2025. Vol. 170. URL : <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2024.103361/>.

322. Tang J., Chen C., Rao F. A distance-based three-way conflict analysis for fuzzy multiset. *Applied Soft Computing*. December 2024. URL : <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2024.112562>.

323. Zhao Y., Huang F.-W., Chang C.-H., Lin J.-J. Domestic and foreign cap-and-trade regulations, carbon tariffs, and product tariffs during international trade conflicts: A multiproduct cost-efficiency analysis. *Energy Economics*. 2024. Vol. 140 . <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2024.108034>.

324. Cherry K. What Is a Case Study? Weighing the pros and cons of this method of research. *Student Resources. APA Style and Writing*. January 18, 2024. URL : <https://www.verywellmind.com/how-to-write-a-psychology-case-study-2795722>.

325. Пристемський О. С. Потенціал фінансової безпеки розвитку сільського господарства. *Таврійський науковий вісник*. 2015. Вип. 91. С. 313-317. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tavnv_2015_91_59.

326. Прокопишак В. Б. Ярмольський С. І. Деякі аспекти формування фінансового потенціалу сільськогосподарських підприємств як засобу зміцнення їх фінансової безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.3. С. 249-254. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltnu_2014_24.

327. Прокопишак В. Б. Методика формування фінансового потенціалу аграрних підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. С. 162-167. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2016_26.

328. Родіонова О. Ю., Онікієнко О. В., Мирошніченко П. І., Манько І. М. Аналіз методичних підходів до оцінки фінансової стійкості безпеки потенціалу підприємств. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2012. Вип. 31 (1). С. 259-263. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2012_31\(1\)__56](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2012_31(1)__56).

329. Прохорова В. В., Фоменко А. В. Визначення резервів розвитку організаційно-управлінського потенціалу фінансової безпеки підприємств залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. Вип. 40. С. 188-192. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_40_46.

330. Хоменко О. А. Методика оцінки потенціалу фінансової безпеки підприємств агропромислового комплексу. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Економічні науки*. 2018. № 3. С. 57-63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2018_3_11.

331. Кохан В.В. Система фінансово-економічної безпеки підприємства. *Управління розвитком*. 2014. № 14. С. 124–126.

332. Слободянюк Н. О., Шокер Р. І. Методика оцінювання рівня ефективності використання ресурсного потенціалу в процесі забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Торгівля і ринок України*. 2020. № 1. С. 47-56. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiru_2020_1_7.

333. Слободянюк Н. О., Шокер Р. І. Управління ресурсним потенціалом у контексті механізму фінансової безпеки підприємства. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 39. С. 245-250. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2020_39_42.

334. Трусова Н. В., Гривківська О. В. Формування потенціалу фінансової безпеки суб'єктів аграрної бізнесу. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2020. № 1. С. 54-63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecmebi_2020_1_10.

335. Сословський В. Г., Коломієць Р. О. Зв'язок між комплексним

фінансовим аналізом і превентивною діагностикою фінансової безпеки підприємства. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Економіка.* 2014. Вип. 27. С. 101-107. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2014_27_20.

336. Меліхова Т. О. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства як основний складник економічної безпеки: узагальнення наявних методичних підходів та критичний аналіз. *Проблеми системного підходу в економіці.* 2018. Вип. 1. С. 87-91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_print_2018_1_15.

337. Журавльова І.В. Методологія оцінювання фінансового потенціалу підприємств в умовах інтелектуалізації економіки. *Економіка та суспільство.* 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-77>.

338. Мойсеєнко І.П., Демчишин М.Я. Економетричний аналіз стану економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Серія «Економічна». 2010. Вип. 3. С. 251–263.

339. Антонова О. Систематизация методических подходов до оцінки фінансової безпеки підприємства. *Економіка.* 2010. № 6(106). С. 3–7.

340. Худик О. Б. Розвиток методики стратегічного аналізу фінансової безпеки підприємства. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка.* 2017. Вип. 790. С. 31-37. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_es_2017_790_7.

341. Хринюк О.С. Гримашевич Т.І. Теоретико-методичні аспекти оцінки виробничого потенціалу підприємства. *Економіка і суспільство.* 2017. Вип. 13. С. 772 – 776. URL : https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/132.pdf.

342. Ковальчук, Н. Оцінка фінансового потенціалу підприємства. *Економіка та суспільство.* 2021. № 34. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-33>.

343. Федонін О., Рєпіна І., Олексюк О. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2004. 316 с.

344. Міщенко В. А., Другова О. С. Економічна сутність поняття "оцінка потенціалу". *Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ" : зб. наук. пр. Темат. вип. : Актуальні проблеми управління та фінансово-господарської діяльності підприємства*. Харків : НТУ "ХПІ". 2014. № 66 (1108). С. 92-98.

345. Негода Ю. Інтеграційні процеси як складова підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки. *Агросвіт*. № 3. 2020. С. 38 - 42. DOI: 10.32702/2306\$6792.2020.3.38.

346. Бондар, А. І., Марченко В. М. Методичний підхід до оцінювання фінансового потенціалу підприємства. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва : збірник наукових праць*. 2017. Вип. 20. С. 142–149.

347. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади. *Світ фінансів*. 2007. № 4 (13). С. 43–51.

348. Василішин С. І. Обліково-аналітичне забезпечення в системі ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств України : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 419 с.

349. Танклевська Н. С., Мірошніченко В. О. Фінансова стійкість підприємств в умовах цифрової економіки. *Бізнес Інформ*. 2024. №3. С. 249–255. URL : <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-3-249-255>.

350. Зеленська М.О. Підходи до формування та структуризації потенціалу підприємства. *Економічний вісник*. 2011. № 8. С. 219–224.

351. Белінська О.В. Сутність фінансового потенціалу підприємства. *Вісник ХНУ. Економічні науки*. 2014. № 4. С. 267–274

352. Маслак О.І. Особливості оцінювання фінансового потенціалу промислового підприємства. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2014. Вип. 6 (77). С. 124–129

353. Components of the economic entities potential by types of economic activities in the system of socio-economic development of regions / V. Babayev et al. Organizational economic mechanism of management innovative development of economic entities : collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol.

Higher School of Social and Economyc. Przeworsk : WSSG, 2019. Vol. 2. 400 p.

354. Рудаченко О.О., Єсіна В.О. Методи оцінки потенціалу економічних суб'єктів у системі соціально-економічного розвитку країни. *Приазовський економічний вісник*. 2020. Вип. 3(20). С. 118–122. URL : http://rev.kpu.zp.ua/journals/2020/3_20_ukr/23.pdf.

355. Мартиновський В. С., Кравець В. Г. Методичні підходи до оцінки економічного потенціалу підприємств. *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 3. С. 49–54.

356. Васюренко В.А. Оцінка економічного потенціалу підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 17. Ч. 1. С. 51–54.

357. Довбня С.Б., Письменна О.О. Управління на основі моделювання бізнес-процесів: сутність, етапи та переваги. *Вісник Житомирського Державного технологічного університету. Економічні науки*. 2005. Вип. 1 (31). С. 40–48.

358. Куліков П.М. Оцінка організаційного потенціалу. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/d2678181-f1cb-47f5-9a74-6dd95c0299f0/content>.

359. Біляк Ю.В. Зростання основних загроз для фінансово-економічної безпеки сучасного підприємства. *Економічний аналіз*. 2013. №12. Ч.1. С. 28–31.

360. Біляк Ю.В. Корпоративні конфлікти в сучасному акціонерному товаристві: методика розпізнання. *Агросвіт*. 2013. № 16. С. 35–43.

361. Біляк Ю.В. Конфлікт інтересів та шляхи його розв'язання в господарському товаристві корпоративного типу. *Економіка та держава*. 2015. №12. С. 49–53

362. Біляк Ю.В. Методика контролю утилізації ГМО. *Агросвіт*. 2016. №7. С.3–11.

363. Біляк Ю.В. Конфлікти в економіці як базові чинники фінансової

безпеки. *Агросвіт*. 2017. № 7. С. 42-47.

364. Біляк Ю.В. Основні загрози фінансовій безпеці корпоративних підприємств. *Агросвіт*. 2017. № 12. С.20-30.

365. Біляк Ю.В. Старюк В.В. Діагностика фінансового стану підприємства в системі контролінгу. *Ефективна економіка*. 2022. №7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.19>.

366. Біляк Ю.В. Вплив валютного курсу на фінансову безпеку держави. *Агросвіт*. 2024. №14. DOI: 10.32702/2306-6792.2024.14.62.

367. Abuselidze, G., Bilyak, Y., Mračkovskaya, N.K. Methodological and practical issues of the organization of the personnel of the enterprise and the implementation of changes to its structure. *Estudios de Economia Aplicada* *this link is disabled*. *Сталий економічний розвиток: закономірності та перспективи*. 2021. Т. 39. № 8. URL: <https://doi.org/10.25115/eea.v39i8.4449>.

368. Біляк Ю.В. Організація механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах конфліктів інтересів: *Ukraine, Bulgaria, EU: Economic and Social Development Trends: materials V International Scientific and Practical Conference*. Burgas: Avangard Prima, 2021. 188 р.

369. Статистична інформація. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

370. Економічна статистика / Економічна діяльність / Діяльність підприємств. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/size_20.htm.

371. Статистичний щорічник України – 2022. *Статистичний збірник*. Київ : Держстат України, 2023. 232 с.

372. Сільське господарств України – 2022. *Статистичний збірник*. Київ : Держстат України, 2023. 232 с.

373. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва – 2019. *Статистичний щорічник*. Київ : Держстат

України, 2020. 364 с.

374. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва – 2020. *Статистичний щорічник*. Київ : Держстат України, 2021. 364 с.

375. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва – 2021. *Статистичний щорічник*. Київ : Держстат України, 2022. 119 с.

376. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва – 2022. *Статистичний щорічник*. Київ : Держстат України, 2023. 117 с.

377. Біляк Ю.В. Вплив кризових явищ на інтенсивність прояву опортуністичної поведінки в українських корпораціях. *Ефективна економіка*. 2013. №2. 9 с. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1777>.

378. Біляк Ю.В. Тенденція зростання основних загроз використання ГМО на сільськогосподарських підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. №23. С. 58-63.

379. Біляк Ю.В. Аграрний сектор – одна з найбільш перспективних галузей, що забезпечують зростання української економіки. *Агросвіт*. 2015. №23. С.33-38.

380. Біляк Ю.В. ГМО на експорт – головна тенденція збільшення валюти в Україні. *Агросвіт*. 2016. №6. С. 19 – 22.

381. Біляк Ю.В. Дослідження конфлікту інтересів: аналіз приватного інтересу, приклади і можливі наслідки. *Економічні студії*. 2017. №2. С. 11-14.

382. Біляк Ю.В. Особливості фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства в загальній системі АПК. *Агросвіт*. 2019. № 3. С.24-29.

383. Біляк Ю.В. Максимкин В.А. Важливість ролі України для фінансового стану аграрного сектору світу. *Ефективна економіка*. 2022. № 11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.11>.

384. Davydenko, Nadiia; Bilyak, Yuliia; Nehoda, Yuliia; Shevchenko, Nataliia. Financial security for the agrarian sector of Ukraine. Proceedings of the 2020 *International Conference "ECONOMIC SCIENCE FOR RURAL DEVELOPMENT"* No 53 Jelgava, LLU ESAF, 12-15 May 2020, pp. 64-72 DOI: 10.22616/ESRD.2020.53.007. URL: <https://doi.org/10.22616/ESRD.2020.53.007>.

385. Біляк Ю.В. Причини виникнення та наслідки корпоративних конфліктів на агропідприємствах. *Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації*: тези доповідей Міжнар. наук.–практ. конф. (Київ, 20-22 листопада 2013 р.). Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. С. 214-215.

386. Біляк Ю.В. Внутрішні та зовнішні загрози фінансовій безпеці корпорації. *Реформування фінансово-економічної системи в контексті міжнародного співробітництва*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 23-24 червня 2017 р.). Київ: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2017. 144 с.

387. Біляк Ю.В. Структурна динаміка розвитку аграрної економіки України та диспропорції розвитку базових галузей. *Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, березень 2020). Київ: НУБіП України, 2020. 105 с. С.21-24.

388. Розкриття можливостей кластерного аналізу. *Mind the GRAPH*. URL: <https://mindthegraph.com/blog/uk/%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7/>.

389. Пістунов І.М., Антонюк О.П., Турчанінова І.Ю. Кластерний аналіз в економіці: навч. посіб. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2008. 84 с.

390. Основи фінансової психології. Elib.INTU. Луцький національний технічний університет. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/

%D0%A4%D0%86%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%95%D0%9D%D0%9F/page11.html.

391. Біляк Ю.В. Конфлікт за регулювання ГМО в Україні між державними органами. *Агросвіт*. 2016. №8. С.20-25.

392. Біляк Ю.В. Особливості та принципи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі. *Агросвіт*. 2020. № 17-18. С.45-52.

393. Біляк Ю.В. Суммар Д.В. Foreign Experience of Financial Support for Agricultural Sector Enterprises. *Агросвіт*. 2022. № 21-22. С.60-65.

394. Біляк Ю.В. Суммар Д.В. Фінансово-економічні наслідки російсько - військового вторгнення для України та світу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 21. С.90-94.

395. Біляк Ю.В. Тіньова економіка як фактор загрози фінансовій безпеці держави. *Економіка та суспільство*. 2024. №62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-25>.

396. Біляк Ю.В. Виклики та стратегії управління конфліктом економічних інтересів: аналіз та рекомендації. *Агросвіт*. 2024. №10. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.10.26>.

397. Біляк Ю.В. Роль формування капіталу у фінансовому забезпеченні функціонування сільськогосподарських підприємств в Україні. *Агросвіт*. 2024. № 13. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.13.84>.

398. Karachyna, N.P., Samofalova, M.O., Bilyak, Y.V., Drahnieva, N.I. An analysis of variability and mutual coordination of models of economic behavior of enterprises in digital space. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 2020. 29 (6 Special Issue), pp. 1057-1065. Т. 29. № 6 Р. 131 – 136. URL: <http://serisc.org/journals/index.php/IJAST/article/download/9174/50612020>.

399. Біляк Ю.В. Актуальність використання ЗМІ для вирішення корпоративних конфліктів. *Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти*

соціально-економічного розвитку: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24-25 жовтня 2014 р.). Львів: ЛЕФ, 2014. С.82-86.

400. Біляк Ю.В. Стратегічні і тактичні оборонні заходи для вирішення корпоративних конфліктів. *Інноваційні економічні технології для розвитку підприємств, регіонів, країн: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 24-25 жовтня 2014 р.). Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. С.22-25.*

401. На Харківщині стався земельний конфлікт між фермером та учасниками АТО. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 19 лютого 2020 р. ULR : <https://kurkul.com/news/19774-na-harkivschini-stavsvya-zemelniy-konflikt-mij-fermerom-ta-uchasnikami-ato>.

402. У розпорядження територіальної громади буде повернуто земельні ділянки загальною площею 73 га. *Офіційний сайт прокуратури миколаївської обласної*. 18 листопад 2021 р. ULR : https://myk.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=308132.

403. На Вінниччині орендарка розорала 57 га пасовищ. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 28 серпня 2021 р. ULR : <https://kurkul.com/news/27429-na-vinnichchini-orendarka-rozorala-57-ga-pasovisch>.

404. Прокуратура вимагає повернути земельні ділянки вартістю майже 3,5 млн грн територіальній громаді. *Офіційний сайт прокуратури Харківської області*. 18 лютого 2022 р. ULR : https://khar.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=310458&fp=10.

405. Один посіяв – інший зібрав: як на Івано-Франківщині фермери борються за землю. *Суспільно-політичне інформаційне інтернет-видання «Суспільне Мовлення»*. 29 жовтня 2021 р. ULR : <https://suspilne.media/ivano-frankivsk/175894-odin-posiav-insij-zibrav-ak-na-ivano-frankivsini-fermeri-borutsa-za-zemlu/>.

406. Вимагав гроші за оренду пасовищ і погрожував отруїти худобу —

фермер на Волині звинувачує голову ОТГ. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 30 серпня 2023 р. ULR : <https://kurkul.com/news/33943-vimagav-groshi-za-orendu-pasovisch-i-pogrojuvav-otruyiti-hudobu--fermer-na-volini-zvinuvachuye-golovu-otg>.

407. Польський фермер втратив 200 га в Україні – хто винен у заплутаній історії. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 1 вересня 2023 р. ULR : <https://kurkul.com/spetsproekty/1488-polskiy-fermer-vtrativ-200-ga-v-ukrayini--hto-vinen-u-zaplutaniy-istoriyi>.

408. Земельний кут – конфлікт за спірний урожай ДФУ Агро та Городок Агро. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 5 липня 2019 р. ULR : <https://kurkul.com/spetsproekty/579--zemelnyy-kut---konflikt-za-spirniy-urojay-dfu-agro-ta-gorodok-agro>.

409. Фермер з Харківщини заявив про рейдерське захоплення врожаю. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 9 серпня 2019 р. ULR : <https://kurkul.com/news/16887-fermer-z-harkivschini-zayaviv-pro-reyderske-zahoplennya-vrojayu>.

410. Фермери Одещини можуть лишитись без грошей за врожай. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 5 лютого 2019 р. ULR : <https://kurkul.com/news/14400-fermeri-odeschini-mojut-lishitis-bez-groshey-za-vrojay>.

411. На Миколаївщині через урожай конфліктують два фермери. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 29 грудня 2021 р. ULR : <https://kurkul.com/news/29141-na-mikolayivschini-cherez-urojay-konfliktuyut-dva-fermeri>.

412. На Львівщині сотні овець гинуть з голоду. *Куркуль: онлайн-асистент фермера*. 7 травня 2020 р. ULR : <https://kurkul.com/news/20787-na-lvivschini-sotni-ovets-ginut-z-golodu>.

413. Понад 6,3 млн грн збитків внаслідок забруднення земель відходами — на Харківщині підозрюють агронома товариства. *Офіційний сайт Офіс*

Генерального прокурора. 25 лютого 2022 р. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/ponad-63-mln-grn-zbitkiv-vnaslidok-zabrudnennya-zemel-vidxodami-na-xarkivshhini-pidozryuyut-agronoma-tovaristva>.

414. Забруднення земельної ділянки поблизу Великого Тростянця – триває досудове розслідування. *Офіційний сайт прокуратури Полтавської області.* 08 липня 2024 р. URL : https://pol.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=364881.

415. Забруднили тушами померлих тварин понад 1,3 гектари земель – викрито керівника філії держпідприємства на Київщині. *Офіційний сайт Офіс Генерального прокурора.* 2 квітня 2024 р. URL : https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=851325977030237&id=100064585280174&mibextid=WC7FNe&rdid=gH5jWUJHCdjBG113.

416. На Волині селяни скаржаться на роботу ферми. *Куркуль: онлайн-асистент фермера.* 6 грудня 2021 р. URL : <https://kurkul.com/news/28836-na-volini-selyani-skarjatsya-na-robotu-fermi>.

417. На Миколаївщині екоінспекція оштрафувала фермерське господарство на 366 тисяч грн. *Куркуль: онлайн-асистент фермера.* 11 листопада 2021 р. URL : <https://kurkul.com/news/28495-na-mikolayivschini-ekoinspektsiya-oshtrafuvala-fermerske-gospodarstvo-na-366-tisyach-grn>.

418. На Хмельниччині стоки свиноферми потрапили в річку Случ. *Куркуль: онлайн-асистент фермера.* 8 жовтня 2021 р. URL : <https://kurkul.com/news/28066-na-hmelnichchini-stoki-svinofermi-potrapili-v-richku-sluch>.

419. Через екологічну катастрофу на Вінниччині загинули племінні азовські осетри. *Куркуль: онлайн-асистент фермера.* 3 жовтня 2023 р. URL : <https://kurkul.com/news/34204-cherez-ekologichnu-katastrofu-na-vinnichchini-zaginuli-pleminni-azovski-osetri>.

420. Боротьба з рейдерством : сучасний стан та рекомендації / *Системний звіт.* Київ, Business Ombudsman Concil, 2017. 55 с. URL :

https://boi.org.ua/media/uploads/ii_2017_sytem_ua_digital.pdf.

421. Орлеан А. Незаконне заволодіння активами юридичних осіб в Україні (Деякі результати опитування прокурорів). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 41-46. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2008_4_8.

422. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

423. Кошик М. Й. Відсутність у КК поняття рейдерства значно ускладнює покарання рейдерів, що є одним із факторів процвітання рейдерства в Україні. // Всеукраїнська громадська організація "Асоціація адвокатів України". URL : <https://www.uaa.org.ua/novyny/novyny-partneriv-aa/vidsutnist-u-kk-ponyattya-reyderstva-znachno-uskladnyuye-pokarannya-reyderiv-shcho-ye-odnym-iz-fakto/>.

424. Бабич Т. Рейдерство в Україні – загроза національній безпеці. *Електронний журнал «Віче»*. URL : <https://veche.kiev.ua/journal/2105/>.

425. Naked N. “Greenmail” Makes a Comeback”. *Harvard Law School Forum on Corporate Governance and Financial Regulation*. URL : <https://corpgov.law.harvard.edu/2014/01/22/greenmail-makes-a-comeback/>.

426. Рейдерство в Україні. *Електронний статистичний довідник Опендатабот*. URL : <https://opendatabot.ua/open/raiders>.

427. Кількість рейдерських атак зменшилася майже на 20%. *Електронний статистичний довідник Опендатабот*. URL : <https://opendatabot.ua/analytics/raiders-2021-3>.

428. Офіс протидії рейдерству підсумовує 2021-й: система захисту права власності ефективно працює. *Електронний сайт Міністерства Юстиції України*. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ofis-protidii-reyderstvu-pidsumovue-2021-y-sistema-zahistu-prava-vlasnosti-efektivno-pratsyue>.

429. Коломійчук В. О. Аналіз проблеми поширення рейдерства в

Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 186-192. DOI : <https://doi.org/10.32782/392263>.

430. International Property Rights 2022. *Property Rights Alliance*. URL : <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/>.

431. Corruption Perceptions Index 2022. *Transparency International*. Berlin. 2022. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/>.

432. Doing Business 2020. The World Bank. *Washington, DC*. 2020. 149 p. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/75ea67f9-4bcb-5766-ada6-6963a992d64c/content>.

433. World Competitiveness Rankings 2022. *Institute for Management Development IMD*. Lausanne. 2022. 127 p. URL : <https://mim.kyiv.ua/news/article/rejting-konkurentnospromojnost-mm-predstavlya-ukranu-v-dosljdjenn-imd>.

434. Index of Economic Freedom 2021. *The Heritage Foundation*. Washington, DC. 2021. 436p. URL : <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.

435. Rule of Law Index 2021. The World Justice Project. Washington, DC 2021. 228 p. URL : <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-2021.pdf>.

436. Біла книга: Дорожня карта запобігання реєстраційному рейдерству та забезпечення дотримання обмежень на концентрацію земель в Україні. *Офіс ефективного регулювання BRDO*. 2021. URL: https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/Anti-raiding_electron_UA_FINAL-web.pdf.

437. Сирота М. Рейдерство на Харківщині – у господарства забирали врожай на 200 млн. *Інформаційний ресурс Kurkul.com*. 2022. URL : <https://kurkul.com/news/32271-reyderstvo-na-harkivschini--u-gospodarstva-zabirali-vrojaj-na-200-mln>.

438. Немцева Ю. На Житомирщині судитимуть земельних рейдерів. *Інформаційний ресурс Kurkul.com*. 2022. URL : <https://kurkul.com/news/31575-na-jitomirschini-suditimut-zemelnih-reyderiv>.

439. Немцева Ю. На Вінниччині поліція запобігла рейдерському захопленню врожаю. *Інформаційний ресурс Kurkul.com*. 2022. URL : <https://kurkul.com/news/31469-na-vinnichchini-politsiya-zapobigla-reyderskomu-zahoplennyu-vroжайu>.

440. В Україні рейдери захопили врожай німецького фермера. *Інформаційний ресурс Kurkul.com*. 2021. URL : <https://kurkul.com/news/28680-v-ukrayini-reyderi-zahopili-vroжай-nimetskogo-fermera>.

441. Правоохоронці затримали організаторів масштабної схеми перереєстрації арештованого майна. *Офіційний веб-портал Національної поліції України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/pravookhorontsi-zatrimali-organizatoriv-masshtabnoi-skhem-perereestratsii-areshtovanogo-mayna>.

442. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 18.01.2021 р. № 215/5. URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119105959-60.pdf>.

443. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 05.01.2021 р. № 35/5. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/05/20210105190335-30.pdf>.

444. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 12.01.2021 р. № 92/5. URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/12/20210112160000-89.pdf>.

445. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 18.01.2021 р. № 209/5. URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119103741-51.pdf>.

446. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 19.01.2021 р. № 234/5 URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119182406-85.pdf>.

447. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 21.01.2021 р. № 262/5. URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/21/20210121131345-20.pdf>.

448. Про задоволення скарги: Наказ Міністерства юстиції України від 18.01.2021 р. № 210/5. URL : <https://minjust.gov.ua/files/general/2021/01/19/20210119103815-31.pdf>.

449. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству : Проект Закону № 3774 від 02.07.2020. *Верховна Рада України : Офіційний веб-портал*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69335.

450. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за окремі кримінальні та адміністративні правопорушення у сфері господарської діяльності, службової діяльності, діяльності осіб, що надають публічні послуги та кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади : Проект Закону № 3783 від 02.07.2020. *Верховна Рада України : Офіційний веб-портал*. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69344.

451. Про альтернативні джерела енергії / Закон України № 555-IV від 20 лютого 2003 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України «Ліга-Закон»*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>.

452. Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. *Офіційний сайт Кабінет Міністрів України*. 13 серпня 2024 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu13082024>.

453. Сонячна генерація: змінюються масштаб та географія об'єктів. *Інтернет-ЗМІ "Українська енергетика ua-energy.org"*. 14 травня 2024 р. URL : <https://ua-energy.org/uk/posts/tryfonivska-ses-foto-dtek>.

454. Прайс лист «Вітряки». *Онлайн маркет Українські Енергетичні Системи*. 10 жовтня 2024 р. URL : <https://enersun.com.ua/ua/vetrogenerator/vitryaky/>.

455. Вітрогенератори. *Сайт імпортера ENERGOSTAR UKRAINE*. 10 жовтня 2024 р. URL : <https://energostar.kiev.ua/ua/g2237552-vetrogenerator>.

456. Горизонтальні вітрові генератори електроенергії. *Сайт BTS*

Engineering. 10 жовтня 2024 р. ULR : <https://bts.net.ua/ua/alternative-energy-sources-and-generators/wind-power-generators/horizontal-wind-power-generators/>.

457. Скільки виробляють електроенергії сонячні батареї? *Онлайн платформа Solarpro Holding*. 24 лютого 2023 р. ULR : <https://drukarnia.com.ua/articles/skilki-viroblyayut-elektroenergiyi-sonyachni-batareyi-fw31p>.

458. Біогазові станції та біогазові установки *Офіційний сайт компанії ArgoBiogas*. ULR: <https://agrobiogas.com.ua/mini-biogas-plants-for-private-households/>.

459. Проектуємо, будуємо, обслуговуємо біогазові станції та генератори. *Офіційний сайт інжинірингової компанії «Zorg Biogas»*. ULR : <https://zorg-biogas.com/uk>.

460. Вітрові турбіни або Вітряки. *Онлайн платформа USAinUA*. 05 серпень 2024 р. ULR : <https://usain.ua/blog/wind-rotors/>.

461. Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки фізичним особам, які встановлюють у власних домогосподарствах генеруючі установки, що виробляють електричну енергію з альтернативних джерел енергії. *Офіційний сайт Кабінет Міністрів України*. 07 червня 2024 р. ULR : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-poriadku-nadannia-finansovoi-derzhavnoi-pidtrymky-fizychnym-osobam-iaki-t70624>.

462. З 1 квітня оновлено "зелений" тариф на електричну енергію. *Інформаційне агентство "ЛІГА:ЗАКОН"*. 2 квітня 2024 р. ULR : https://biz.ligazakon.net/news/226712_z-1-kvtnya-onovleno-zeleniy-tarif-na-elektrichnu-energyu.

463. 759 млн грн на пільгові кредити на ВДЕ для бізнесу та громадян виділив Кабмін. *Медіаплатформа ЕкоПолітика*. 21 червня 2024 р. ULR : <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/759-mln-grn-na-pilgovi-krediti-na-vde-dlya-biznesu-ta-gromadyan-vidiliv-kabmin/>.

464. Біляк Ю.В. Сучасні тенденції мотивації топ-менеджменту у вигляді впровадження стимулюючих контрактів на українських підприємствах.

Ефективна економіка. 2013. №3. 9 с. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1873>.

465. Біляк Ю.В. Специфіка корпоративного рейдерства як процес отримання юридичного та фізичного контролю над майном, бізнесом проти волі власника підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. №5. 8 с. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2039>.

466. Біляк Ю.В. Причини зростання масштабів рейдерських захоплень в Україні: причини виникнення, типи і види рейдерських схем. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. №12. С. 44 – 48.

467. Біляк Ю.В. Стратегія превентивного захисту корпорації проти рейдерської атаки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 13. С. 43-48.

468. Біляк Ю.В. Розвиток контрактного процесу як умова мотиваційного менеджменту. *Агросвіт*. 2013. № 17. С.31-37.

469. Біляк Ю.В. Рейдерство в агросекторі: причини і наслідки. *Агросвіт*. 2019. № 5. С.3-10.

470. Біляк Ю.В. Рейдерство в агробізнесі – як захиститися? *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №23. С.83-86.

471. Abuselidze, G., Nehoda, Y., Bilyak, Y. Strategic Directions of Ensuring the Financial Stability of the Transport Enterprise. In: Gervasi, O., et al. *Computational Science and Its Applications*. ICCSA. 2023. Lecture Notes in Computer Science, vol 13957. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-36808-0_11.

472. Abuselidze G., Bilyak Y., Oliinyk L., Nehoda Y. The Impact of Public Debt on Fiscal Sustainability During and After a Pandemic. *Artificial Intelligence, Digitalization and Regulation. Contributions to Management Science*. Springer, Cham. 2024. P. 293–305. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-67531-7_25.

473. Біляк Ю.В. Українське рейдерство – як неприродний перерозподіл власності. *Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва: тези*

доп. III Міжнар. наук.–практ. конф. молодих вчених (м. Тернопіль, 18-19 вересня 2013 р.). Тернопіль: Крок, 2013. С.142-146.

474. Біляк Ю.В. Специфіка корпоративного рейдерства як процес отримання юридичного та фізичного контролю над майном, бізнесом проти волі власника підприємства. *Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 31 жовтня 2014 р.). Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2014. С. 146-149.

475. Біляк Ю.В. Рейдерство – як загроза інвестиційної привабливості України: *Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи*: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 15 жовтня 2019 р.). Полтава: ПолтНТУ, 2019. 279 с. С.122-125.

476. Abuselidze G., Bilyak Y., Bagatska K. Empirical Analysis of Revenue Formation in Local Budgets: Assessing the Reality, Challenges, and Prospects of Decentralization in Georgia. *Economic Growth, Prosperity and Sustainability in the Economies of the Balkans and Eastern European Countries*: proceedings of the 15th International Conference on the Economies of the Balkan and Eastern European Countries (EBEEC) in Chios, Greece, 2023. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2024. P. 85–102. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-58437-4_5.

477. Бюджет України 2013: *Статистичний збірник*. Міністерство фінансів України. Київ. 2014. 244 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5515-17#Text>.

478. Бюджет України 2018: *Статистичний збірник*. Міністерство фінансів України. Київ. 2018. 310 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.

479. Бюджет України 2021: *Статистичний збірник*. Міністерство фінансів України. Київ. 2022. 279 с. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf?utm_source=chat

gpt.com.

480. Бюджет України 2023: *Статистичний збірник*. Міністерство фінансів України. Київ. 2024. 302 с. URL: https://mof.gov.ua/en/budget_2023-582.

Додаток А

**Підходи до визначення поняття «фінансова безпека» в науковій
літературі**

Автори	Визначення поняття «фінансова безпека» на рівні держави, галузі і підприємства
1	2
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ»	
Барановський О. І. [54]	Фінансова безпека держави – це важлива складова економічної безпеки держави, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України. Вона відображається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів; - стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю запобігти зовнішній фінансовій експансії, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; - стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання та саморегулювання
Губський Б.В. [23]	Фінансова безпека – стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової системи, який характеризується спроможністю держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи, її структурну збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів
Єрмошенко М. М. [55]	Фінансова безпека – стан фінансово кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю та якістю системної сукупності фінансових інструментів
Мочерний С.В. [56, с. 505]	Фінансова безпека держави – стан розвитку та функціонування фінансової системи, для якого властива стійка національна валюта, стабільна й динамічне економічне зростання (за низьких темпів інфляції або її відсутність), а внутрішній і насамперед зовнішній борг не загрожують фінансовій системі крахом, внаслідок чого фінансові ресурси країни ефективно використовуються в інтересах окремої людини, трудового колективу, різних соціальних верств і груп та всього суспільства
Кульпінський С. [57]	Фінансова безпека держави – це здійснення цілеспрямованого комплексу заходів щодо фіскальної і монетарної політик з метою досягнення стабільності фінансової системи і створення сприятливого інвестиційного клімату
Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. [58]	Фінансова безпека – це стан фінансово кредитної сфери країни, що характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатністю забезпечувати стійкий економічний розвиток держави

1	2
Тихонова О.В. [59]	Фінансова безпека – це відсутність ризику ймовірного заподіяння неприпустимої шкоди фінансовій системі держави
Шлемко В. Т. [60]	Фінансова безпека держави – це такий стан фінансової, грошово кредитної, валютної, банківської, бюджетної і податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та її зростання
Сухоруков А.І., Ладюк О.Д. [61]	Фінансова безпека – це захищеність державних інтересів у фінансовій сфері, або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використання фінансових ресурсів країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ГАЛУЗЕЙ ЧИ РЕГІОНІВ»	
Пастернак-Таранушенко Г.А. [62]	Фінансова безпека – це різновид безпеки, яка має вплив на всі галузі економіки держави
Юрків Н.Я. [63, с.110]	Фінансова безпека реального сектору економіки – стійкий стан захищеності регіонів, за якого відсутній, попереджений або нейтралізований вплив дестабілізуючих фінансових чинників на забезпечення стабільності, ефективності та збалансованості розвитку реальних секторів їхніх економік
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»	
Арефєва О.В. [64, с.101]	Фінансова безпека – стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, виражених у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління та використання основних і оборотних коштів, структури його капіталу, норми виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського становища і перспектив її технологічного та фінансового розвитку
Барановський О. І. [54]	Фінансова безпека підприємства - ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин ¹
Бердар М. [65, с.75]	Фінансова безпека суб'єктів підприємництва є важливою складовою і представляє собою здатність суб'єкта підприємництва здійснювати свою господарську, в тому числі й фінансову діяльність, ефективно і стабільно протягом невизначеного періоду часу, шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних, інструментальних та контрольних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень та нівелювати вплив ризиків внутрішнього і зовнішнього середовища

1	2
Бланк І.О. [66]	Фінансова безпека підприємства як кількісно та якісно детермінованого рівня фінансового стану, що забезпечує стабільний захист його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки стійкого розвитку в поточному та перспективному періоді
Васильців Т.Г., Волошин В.І. та ін. [22]	Фінансова безпека підприємства - динамічна ознака фінансового стану підприємства, яка відображає його стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до сталого і збалансованого розвитку та захисту своїх фінансових інтересів
Воробйов Ю.М., Воробйова О.І., Блажевич О.Г. [67, с. 20]	Фінансова безпека підприємства - загальна характеристика фінансової системи підприємства, яка свідчить про можливості ефективно функціонувати в умовах постійних змін внутрішнього і зовнішнього середовища, коливань рівня фінансового та господарського ризику, виконувати узяті на себе фінансові зобов'язання перед власниками, персоналом, державою, кредиторами
Горячева К. С. [25]	Фінансова безпека підприємства – такий його фінансовий стан, котрий характеризується збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи
Гудзь О. Є. [68]	Фінансова безпека підприємства - забезпечення стійкого розвитку, яке сприяє подальшому удосконаленню соціально-економічної системи і має дієвий, ефективний механізм виявлення і протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам
Давидюк Т.В. [69]	Фінансова безпека підприємства - такий стан, за якого підприємство: знаходиться у фінансовій рівновазі, забезпечується стійкість, платоспроможність і його ліквідність в довгостроковому періоді; задовольняє потреби у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення; забезпечує достатню фінансову незалежність та захищеність фінансових інтересів власників підприємства; здатне протистояти наявним небезпекам і загрозам та таким, що виникають, які призводять до фінансового збитку
Спіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. [58]	Фінансова безпека – це стан підприємства, що: 1) дозволяє забезпечити стабільність, платоспроможність і ліквідність у довгостроковому періоді; 2) забезпечує достатню фінансову незалежність; задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення; 3) здатен протистояти існуючим і виникаючим небезпекам, що прагнуть завдати фінансової шкоди підприємству або змінити всупереч бажанню структуру власного капіталу, або примусово ліквідувати підприємство; 4) забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень, захищає фінансові інтереси власників підприємства

1	2
Єрмошенко М. М. [55]	Фінансова безпека підприємства - фінансовий стан, що характеризується, по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, які використовуються підприємством, по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток цієї фінансової системи
Забродский В., Капустин Н. [70]	Сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів
Картузов Є.П. [71, с.174]	Фінансова безпека – фінансовий стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством; по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз; по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий стан розвитку цієї фінансової системи
Кузенко Т.Б., Прохорова В.В., Сабліна Н.В. [72]	Фінансова безпека - це стан найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності та платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться в межах своїх граничних значень
Кириченко О.А., Кудря І.В. [73]	Фінансова безпека – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат по цінних паперах підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку
Марченко О.М. [74]	Фінансову безпеку підприємства слід розглядати як захищеність його фінансових інтересів та наявність фінансових ресурсів для задоволення своїх потреб та виконання існуючих зобов'язань. Тобто фінансова безпека відображає такий стан фінансових ресурсів і такий ступінь їх використання, при якому підприємство, вільно маневруючи оборотними засобами, здатне забезпечити безперебійний процес виробництва та реалізації продукції, розширене відтворення та оновлення
Михаліцька Н.Я. [75]	Фінансова безпека – це здатність економічної системи (господарюючого суб'єкта) розвиватися відповідно до обраної стратегії, зберігаючи свою фінансово-економічну стійкість, ліквідність і здатність до розширеного відтворення

1	2
Мунтіян В.І. [76, с. 121]	Фінансова безпека підприємства - стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений в кращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат по цінних паперах підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку
Нікіфоров П. О. Куперівська С. С. [77]	Фінансово-безпечна компанія та, яка виражено і оптимально підходить до використання і управління своїми фінансовими ресурсами, здійснює чіткий їх контроль, оперативно реагує на будь-які загрози, внутрішні чи зовнішні, з метою їх мінімізації або уникнення без шкоди для загальної діяльності
Ортинський В., Керницький І., Живко З. [78]	Фінансова безпека - стан, який характеризується: по-перше, збалансованістю та якістю сукупності фінансових інструментів, технологій, послуг, котрі використовуються підприємством; по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз; по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; по-четверте, забезпечувати розвиток цієї фінансової системи
Погосова М.Ю. , Медведєва І. Б. [79, с. 7]	Фінансова безпека підприємства - комплексна характеристика функціонування суб'єкта господарювання, що відбиває його потребу у захисті фінансових інтересів, яка існує об'єктивно за умови постійного впливу реальних і потенційних загроз макро, мезо- і внутрішнього середовища, та викликає необхідність формування його спроможності реалізовувати свої інтереси у процесі взаємодії з контрагентами системи фінансових відносин
Покропивний С. Ф. [80]	Фінансова безпека - складова економічної безпеки, яка полягає у найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів
Приказюк О. [81, с.83]	Фінансова безпека сільськогосподарського підприємства – це такий фінансовий стан, який характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів та сталий розвиток всієї фінансової системи. При цьому внутрішні і зовнішні загрози проявляються у впливі на діяльність підприємства різних ризиків
Реверчук Н.Й. [82]	Фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових втрат і попередження банкрутства підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів
Світлична В.Ю., Сташкевич Н. М. [83]	Фінансова безпека представляє собою механізм, який складається з важелів управління фінансовими ресурсами підприємства та фінансових інструментів, що забезпечують стабільний ефективний розвиток цього підприємства

Продовження Додатку А

1	2
Судакова О. І. [84]	Фінансова безпека підприємства - важлива складова частина економічної безпеки підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відображається через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових резервів, фінансову стабільність, ступінь захищеності фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин
<i>Авторське визначення категорії</i>	<i>Фінансова безпека суб'єктів підприємництва — це стан захищеності їхніх фінансових інтересів від загроз, зумовлених економічними конфліктами, що досягається шляхом реалізації процесу фінансового убезпечення</i>

Додаток Б

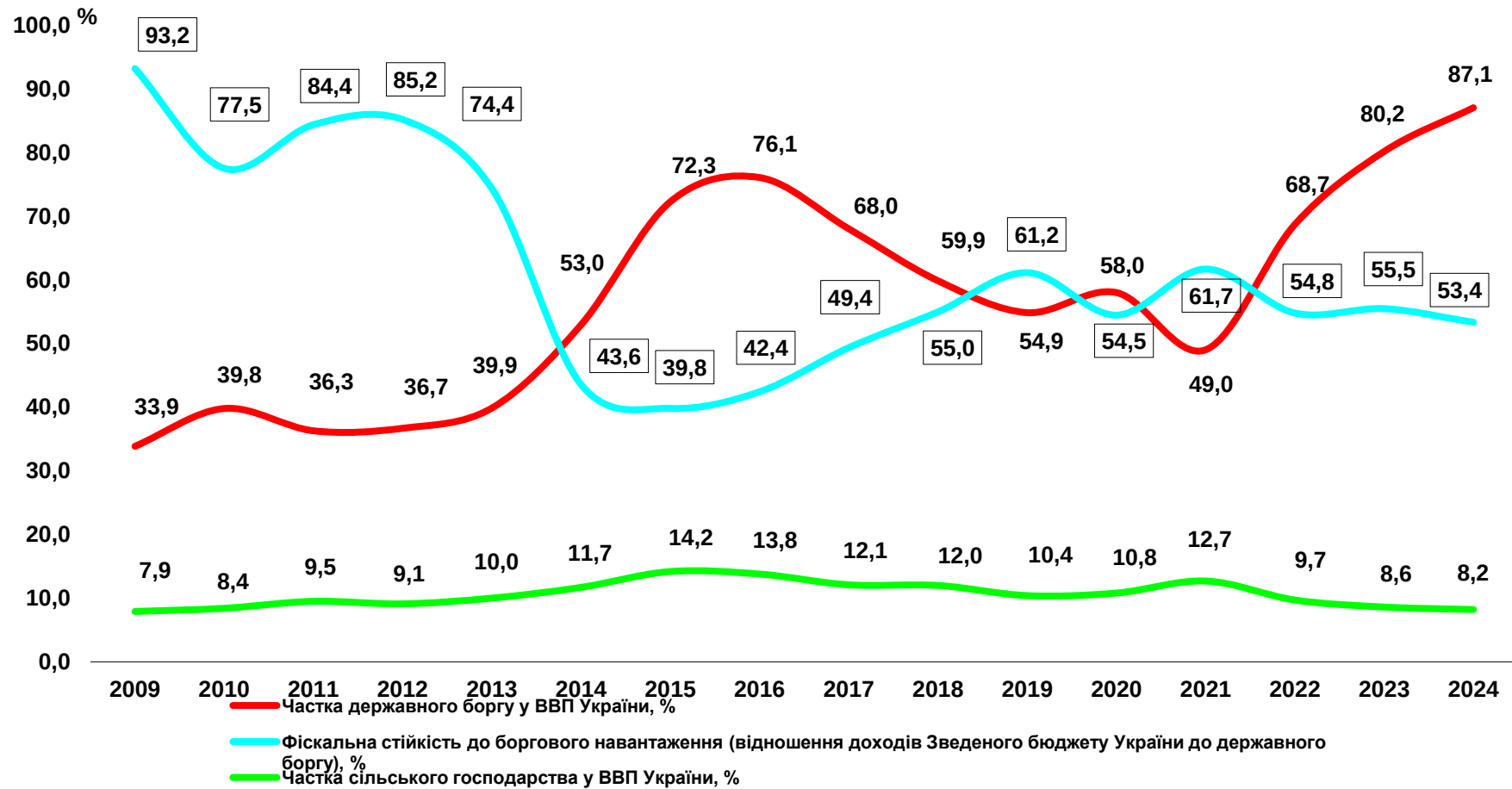

Рис. Б.1. Характеристика фіскальної стійкості до боргового навантаження та розвитку сільського господарства в Україні у 2009-2024 роках

Джерело: Розраховано автором за даними Мінфіну, НБУ та Держстату України

Додаток В

Структура джерел фінансування різних за розмірами аграрних підприємств

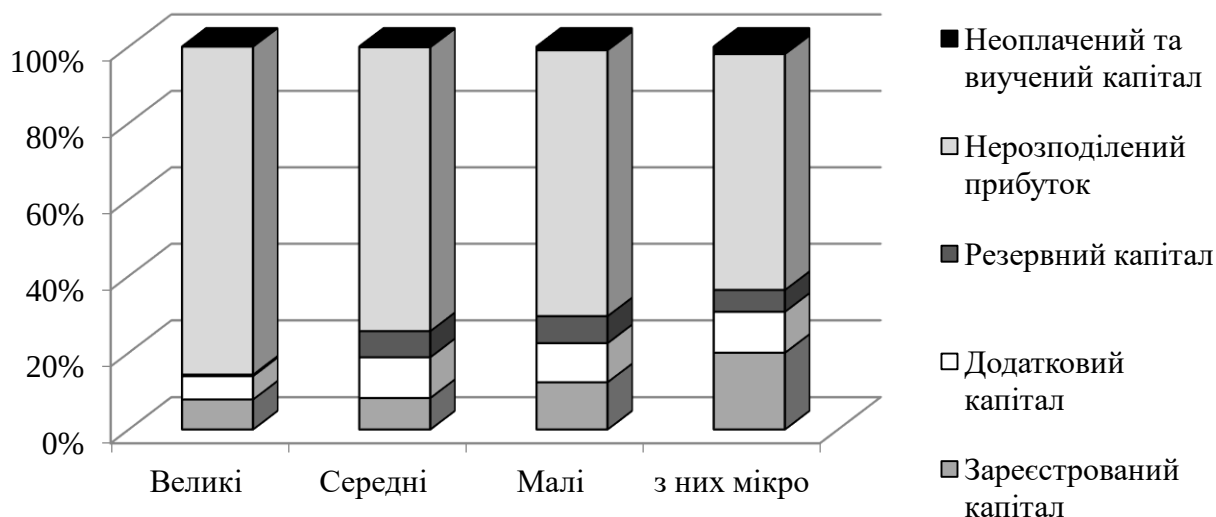

Рис. В.1. Структура власного капіталу різних за розмірами аграрних підприємств у 2022 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [380]

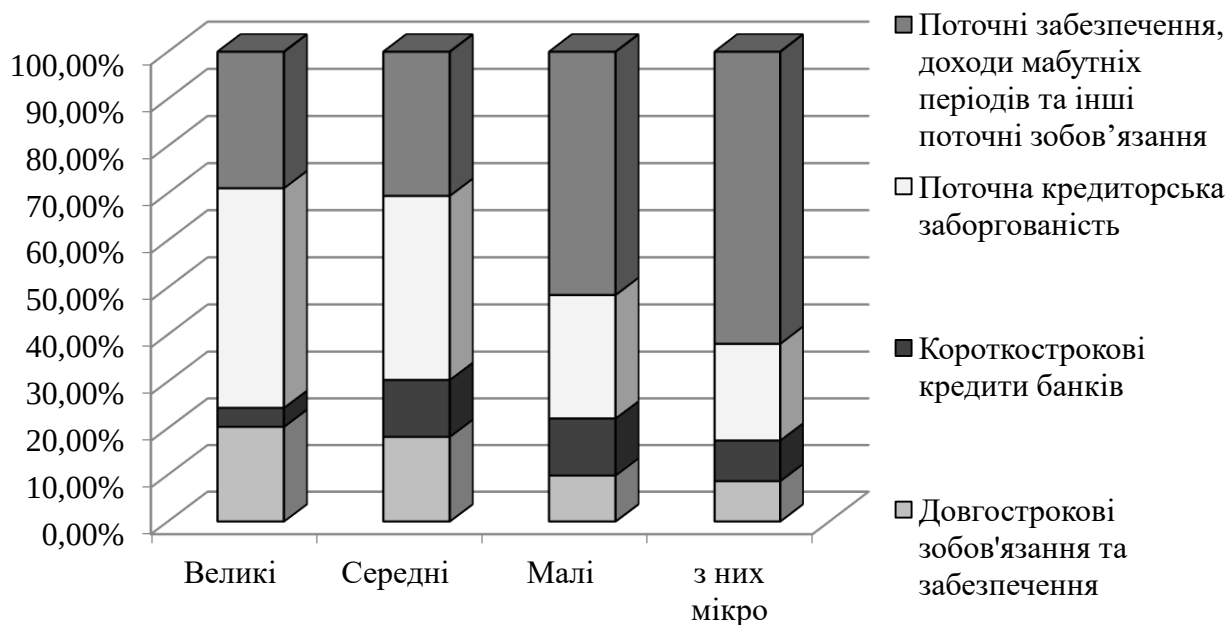

Рис. В.2. Структура довго- і короткострокових зобов'язань у різних за розмірами аграрних підприємствах у 2022 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [380]

Додаток Г

Структура активів різних за розмірами аграрних підприємств

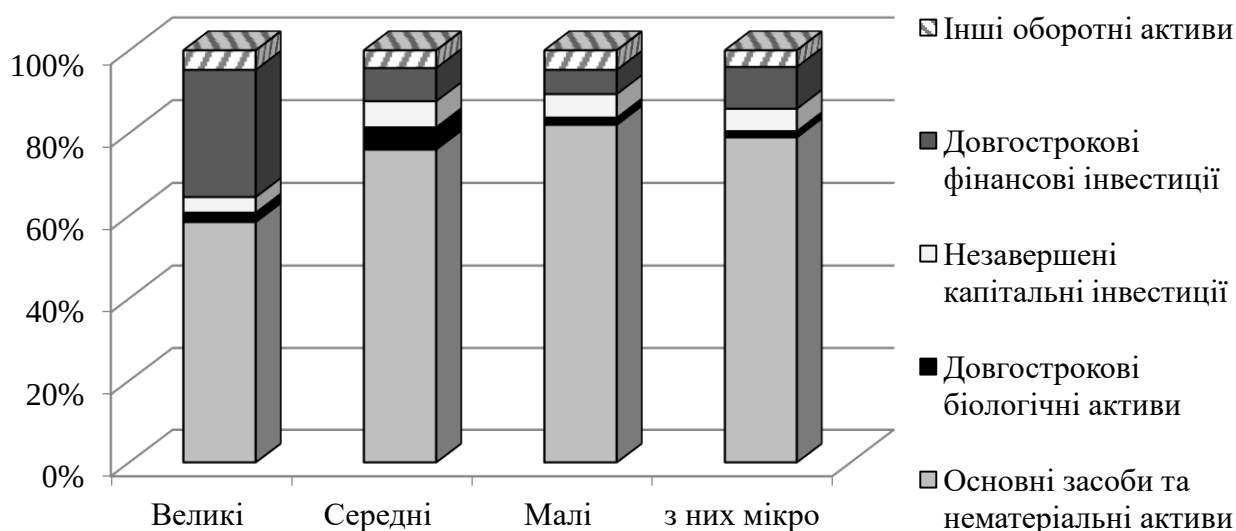

Рис. Г.1. Структура необоротних активів різних за розмірами аграрних підприємств у 2022 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [380]

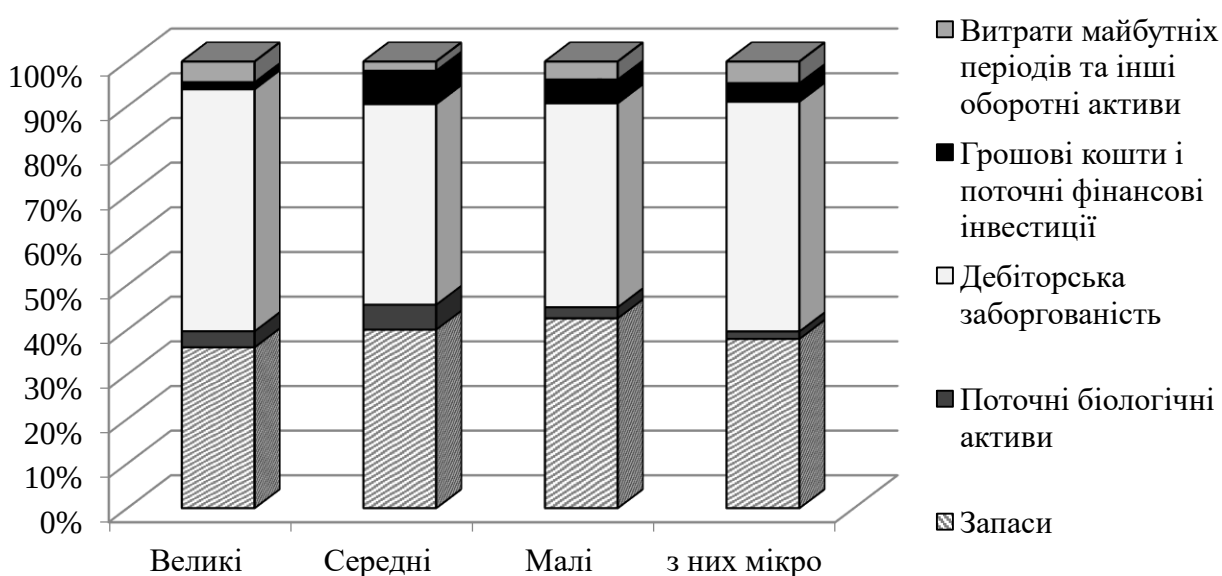

Рис. Г.2. Структура оборотних активів різних за розмірами аграрних підприємств у 2022 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [380]

Додаток Д.1

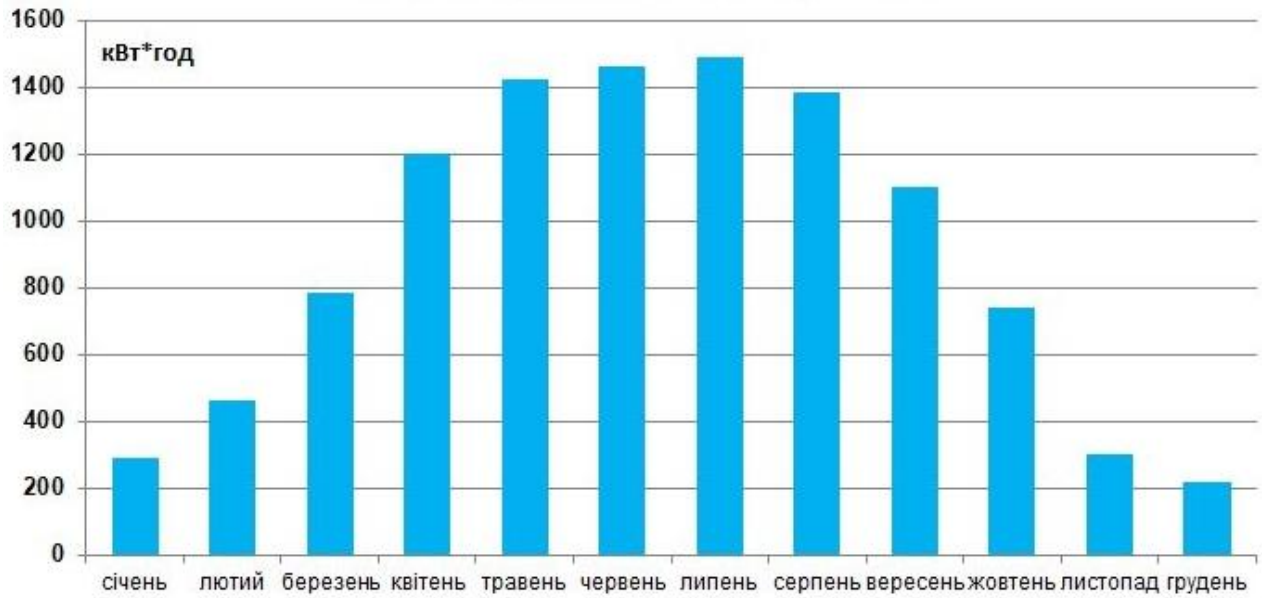
Характеристики вітряних турбін

Види вітряних турбін за розмірами	Характеристики
Великі вітряні турбіни	Мають потужність понад 1 МВт, найбільша в світі турбіна має потужність 20 МВт. Ці промислові турбіни формують основний парк вітрових електростанцій світу, згенерована електроенергія подається в мережу та доставляється до центрів споживання високовольтних ліній. Встановлюються такі турбіни тільки за межами населених пунктів. Турбіни, які встановлюють на суші здебільшого потужністю 2-6 МВт, турбіни які встановлюють в морі мають потужність від 10-18 МВт
Середні вітряні турбіни	Сягають потужністю від 300 кВт до 1 МВт. Такі турбіни зазвичай встановлюються для децентралізованого енергопостачання енергоємних компаній та комерційних підприємств. В Україні такі вітряки встановлюють в регіонах, де є потреба в балансуючих потужностях. При цьому у Європі такі турбіни не так сильно поширені через те що вони перебувають у «сірій зоні» закону
Маленькі вітряні турбіни	Потужність становить від 100-250 кВт. При цьому вони все одно потребують встановлення щогли до 50 м. Такі турбіни вже можна встановлювати поряд із споживачем для децентралізованого енергопостачання
Міні вітряні турбіни	Від 10 до 100 кВт потужності і не потребують великих щогл. Їх можна встановлювати близько до житлових приміщень. Такі міні турбіни часто експлуатуються разом із сонячними системами для формування балансуєчої системи
Мікро вітряні турбіни	Це надмалі вітряки до 10 кВт потужності

* складено на основі інформації [450]

Додаток Д.2

**Унаочнення сезонності генерації сонячної батареї (на прикладі валової
потужності генерації модулів 9,7 кВт [кВт*год])**

* за даними Solarpro [447]

Додаток Є

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях,
включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України
та/або у закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. Abuselidze G., **Bilyak Y.**, Bagatska K. Empirical Analysis of Revenue Formation in Local Budgets: Assessing the Reality, Challenges, and Prospects of Decentralization in Georgia. Economic Growth, Prosperity and Sustainability in the Economies of the Balkans and Eastern European Countries: 15th International Conference on the Economies of the Balkan and Eastern European Countries (EBEEC) in Chios, Greece, 2023. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. 2024. P. 85–102. *(Здобувачкою проаналізовано досвід Грузії щодо зміцнення доходної бази бюджетів муніципалітетів на предмет його імплементації у вітчизняну практику наповнення бюджетів місцевого самоврядування).*

2. Abuselidze G., **Bilyak Y.**, Oliinyk L., Nehoda Y. The Impact of Public Debt on Fiscal Sustainability During and After a Pandemic. Artificial Intelligence, Digitalization and Regulation. Contributions to Management Science. Springer, Cham. 2024. P. 293–305. *(Здобувачкою розкрито прикметні риси впливу державного боргу на фінансову стійкість Грузії на предмет імплементації досвіду цієї країни в українську практику забезпечення фінансової безпеки держави в умовах зростання зовнішніх запозичень).*

3. Davydenko N., **Bilyak Y.**, Nehoda Y., Shevchenko N. Financial security for the agrarian sector of Ukraine. Economic Science for Rural Development: 2020 International Conference. Jelgava, LLU ESAF, 12–15 May 2020. No. 53. P. 64–72.

(Здобувачкою обґрунтовано необхідність управління фінансовою безпекою агропромислових підприємств на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України).

4. Karachyna N., Samofalova M., **Bilyak Y.**, Drahnieva N. An analysis of variability and mutual coordination of models of economic behavior of enterprises in digital space. International Journal of Advanced Science and Technology. 2020. Vol. 29. No. 6. P. 1057–1065. *(Здобувачкою запропоновано рекомендації щодо розвитку вітчизняних цифрових платформ та регулювання їх діяльності на основі запровадження механізму державного регулювання цифрової економіки).*

Статті у наукових виданнях,

включених до Переліку наукових фахових видань України

5. Біляк Ю. В. Зростання основних загроз для фінансово-економічної безпеки сучасного підприємства. Економічний аналіз. 2013. № 12. Ч. 1. С. 28–31.

6. Біляк Ю. В. Причини зростання масштабів рейдерських захоплень в Україні: причини виникнення, типи і види рейдерських схем. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 12. С. 44–48.

7. Біляк Ю. В. Стратегія превентивного захисту корпорації проти рейдерської атаки. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 13. С. 43–48.

8. Біляк Ю. В. Корпоративні конфлікти в сучасному акціонерному товаристві: методика розпізнання. Агросвіт. 2013. № 16. С. 35–43.

9. Біляк Ю. В. Економічна безпека корпорації – як запорука розвитку корпоративного конфлікту. Агросвіт. 2014. № 6. С. 29–35.

10. Біляк Ю. В. Конфлікт інтересів та шляхи його розв’язання в господарському товаристві корпоративного типу. Економіка та держава. 2015. № 12. С. 49–53.

11. Біляк Ю. В. Конфлікти в економіці як базові чинники фінансової

безпеки. Агросвіт. 2017. № 7. С. 42–47.

12. Біляк Ю. В. Дослідження конфлікту інтересів: аналіз приватного інтересу, приклади і можливі наслідки. Економічні студії. 2017. № 2. С. 11–14.

13. Біляк Ю. В. Основні загрози фінансовій безпеці корпоративних підприємств. Агросвіт. 2017. № 12. С. 20–30.

14. Біляк Ю. В. Історичні аспекти виникнення конфлікту та еволюція поглядів. Агросвіт. 2017. № 10. С. 29–38.

15. Біляк Ю. В. Особливості фінансової безпеки сільськогосподарського підприємства в загальній системі АПК. Агросвіт. 2019. № 3. С. 24–29.

16. Біляк Ю. В. Рейдерство в агросекторі: причини і наслідки. Агросвіт. 2019. № 5. С. 3–10.

17. Біляк Ю. В. Рейдерство в агробізнесі – як захиститися? Економіка і держава. 2019. № 10. С. 83–86.

18. Біляк Ю. В. Систематизація наукових поглядів на сутність фінансової безпеки. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 78–82.

19. Біляк Ю. В. Складові, завдання та принципи фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 15–16. С. 69–74.

20. Біляк Ю. В. Особливості та принципи забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі. Агросвіт. 2020. № 17–18. С. 45–52.

21. Біляк Ю. В. Сучасні концепції дослідження конфліктів інтересів. Економіка та держава. 2020. № 9. С. 80–85.

22. **Біляк Ю. В.,** Старюк В. В. Діагностика фінансового стану підприємства в системі контролінгу. Ефективна економіка. 2022. № 7. *(Здобувачкою охарактеризовано основні теоретичні засади діагностики фінансового стану підприємства в системі контролінгу,*

як управлінської системи прийняття стратегічних рішень).

23. Біляк Ю. В., Суммар Д. В. Foreign Experience of Financial Support for Agricultural Sector Enterprises. Агросвіт. 2022. № 21–22. С. 60–65. *(Здобувачкою використано системний метод дослідження наукових підходів до фінансового забезпечення сільськогосподарського виробництва на основі комплексного аналізу його структурних елементів; за допомогою методу системного аналізу оцінено теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності фінансового забезпечення аграрного сектора).*

24. Біляк Ю. В., Суммар Д. В. Фінансово-економічні наслідки російсько – військового вторгнення для України та світу. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 21. С. 90–94. *(Здобувачкою проаналізовано дані падіння обсягів промислового виробництва та причини скорочення реального та фінансового секторів економіки, зниження ВВП та погіршення інших макропоказників у наслідок війни в Україні).*

25. Біляк Ю. В., Максимкин В. А. Важливість ролі України для фінансового стану аграрного сектору світу. Ефективна економіка. 2022. № 11. *(Здобувачкою запропоновано шляхи переробки сільськогосподарських продукції як сировини для біопалива).*

26. Біляк Ю. В. Тіньова економіка як фактор загрози фінансовій безпеці держави. Економіка та суспільство. 2024. № 62.

27. Біляк Ю. В. Виклики та стратегії управління конфліктом економічних інтересів: аналіз та рекомендації. Агросвіт. 2024. № 10. С. 26–32.

28. Біляк Ю. В. Роль формування капіталу у фінансовому забезпеченні функціонування сільськогосподарських підприємств в Україні. Агросвіт. 2024. № 13. С. 84–90.

29. Біляк Ю. В. Вплив валютного курсу на фінансову безпеку держави. Агросвіт. 2024. № 14. С. 62–68.

30. Біляк Ю. В. Ключові умови й тенденції функціонування агропромислового комплексу в умовах сучасної економіки. Агросвіт. 2025. № 9. С. 85–94.

31. Біляк Ю. В. Фінансова поведінка аграрних підприємств: типологія стратегій і вплив на фінансову безпеку. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 15. С. 139–144.

32. Біляк Ю. В. Роль державного аграрного реєстру у цифровізації, підвищенні прозорості та забезпеченні фінансової безпеки підприємств аграрного сектору. Агросвіт. 2025. № 15. С. 140–146.

33. Біляк Ю. В. Інформаційна синергія державних реєстрів як основа фінансової безпеки в аграрному секторі. Агросвіт. 2025. № 16. С. 99–105.

34. Біляк Ю. В. Фінансова безпека агросектору: вразливість до рейдерських атак, орендних маніпуляцій та реєстрового зловживання. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 16. С. 148–155.

Тези наукових доповідей

35. Біляк Ю. В. Українське рейдерство – як неприродний перерозподіл власності. Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва: Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених, м. Тернопіль, 18–19 вересня 2013 року: тези доповіді. Тернопіль, 2013. С. 142–146.

36. Біляк Ю. В. Причини виникнення та наслідки корпоративних конфліктів на агропідприємствах. Трансформація національних моделей економічного розвитку в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 20–22 листопада 2013 року: тези доповіді. Київ, 2013. С. 214–215.

37. Біляк Ю. В. Актуальність використання ЗМІ для вирішення

корпоративних конфліктів. Нормативні, управлінські та міжнародні аспекти соціально-економічного розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 24–25 жовтня 2014 року: тези доповіді. Львів, 2014. Ч. 2. С. 82–86.

38. Біляк Ю. В. Стратегічні і тактичні оборонні заходи для вирішення корпоративних конфліктів. Інноваційні економічні технології для розвитку підприємств, регіонів, країн: Міжнародна науково-практична конференція, м. Дніпропетровськ, 24–25 жовтня 2014 року: тези доповіді. Дніпропетровськ, 2014. Ч. 2. С. 22–25.

39. Біляк Ю. В. Специфіка корпоративного рейдерства як процес отримання юридичного та фізичного контролю над майном, бізнесом проти волі власника підприємства. Структурні трансформації національних економік в умовах глобалізації: Міжнародна науково-практична конференція, м. Миколаїв, 31 жовтня 2014 року: тези доповіді. Миколаїв, 2014. С. 146–149.

40. Біляк Ю. В. Конфлікт інтересів: кого і що цікаве. Глобальний економічний простір: детермінанти розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Миколаїв, 27 квітня 2017 року: тези доповіді. Миколаїв, 2017. С. 80–83.

41. Біляк Ю. В. Конфлікт – як послідовність протиріччя інтересів між принципалом і агентом. Сучасні шляхи стабілізації фінансово-економічного стану країни: Міжнародна науково-практична конференція, м. Львів, 26–27 травня 2017 року: тези доповіді. Львів, 2017. Ч. 2. С. 44–47.

42. Біляк Ю. В. Внутрішні та зовнішні загрози фінансовій безпеці корпорації. Реформування фінансово-економічної системи в контексті міжнародного співробітництва: Міжнародна науково-практична конференція для студентів, аспірантів та молодих учених, м. Київ, 23–24 червня 2017 року: тези доповіді. Київ, 2017. С. 104–107.

43. Біляк Ю. В. Рейдерство – як загроза інвестиційної привабливості

України. Розвиток фінансового ринку в Україні: загрози, проблеми та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція, м. Полтава, 15 жовтня 2019 року: тези доповіді. Полтава, 2019. С. 122–125.

44. Біляк Ю. В. Структурна динаміка розвитку аграрної економіки України та диспропорції розвитку базових галузей. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки України в умовах глобальних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 квітня 2020 року: тези доповіді. Київ, 2020. С. 21–24.

45. Біляк Ю. В. Диспропорції розвитку базових галузей: рослинництво і тваринництво. Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку: IV Міжнародна науково-практична конференція, м. Бургас, Болгарія, 27 червня – 3 липня 2020 року: тези доповіді. Бургас, 2020. С. 66–68.

46. Біляк Ю. В. Організація механізму забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах конфліктів інтересів: Україна, Болгарія, ЄС: економічні, технічні та соціальні тенденції розвитку: V Міжнародна науково-практична конференція, м. Бургас, Болгарія, 26 червня – 4 липня 2021 року: тези доповіді. Бургас, 2021. С. 95–97.

47. Біляк Ю. В. Розвиток та виклики для аграрного сектора України. Аграрна політика України в умовах глобальних викликів: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–24 вересня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 112–115.

48. Біляк Ю. В. Фінансові конфлікти в військовий час: випробування війною. Стратегія інноваційного розвитку аграрних формувань України: аналітико-прогнозний аспект: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 5–6 жовтня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 162–165.

Додаток Ж

ДЖУЛИНСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА

вул. Соборна, 1, с. Джулинка Гайсинської район Вінницька область 24450
e-mail: sr.dzhulynka@gmail.com
Код ЄДРПОУ 04329547

«29» 01 2024 року № 57 /03/01.24 На _____ від _____ 2024 року

Довідка
про використання результатів дисертаційного дослідження
Біляк Юлії Вікторівни
на тему:
«Фінансова безпека суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах
економічних конфліктів».

Джулинська територіальна громада Вінницької області підтверджує, що наукові розробки та практичні пропозиції, викладені у дисертаційному дослідженні Біляк Юлії Вікторівни з проблем фінансового забезпечення господарюючих суб'єктів в аграрному секторі економіки в умовах економічних конфліктів упродовж 2021-2024 рр. використанні в роботі громади.

Результати монографічних та аналітичних досліджень Біляк Ю. В. щодо оцінювання ключових характеристик фінансового стану та рівня фінансової безпеки аграрних підприємств Вінницької області, аналізу їх фінансової стійкості, платоспроможності, ефективності та інтенсивності ведення господарської діяльності, використані при розробці Програм економічного і соціального розвитку Джулинської територіальної громади, аналітичних записок, звітів і планів Джулинської ТГ. Зокрема напрацювання та результати наукових досліджень використані для поглибленого оцінювання соціального та економічного розвитку ТГ, визначення цілей та пріоритетів подальших перспективних зрушень, обґрунтування шляхів щодо розв'язання головних проблем при досягненні поставлених цілей, вимірювання рівня ризиків та виявлення можливих перешкод, планування джерел фінансування програмних заходів.

Напрацювання Біляк Ю. В. щодо практичного використання методів й інструментів врегулювання конфліктів, зокрема конфлікту інтересів та низки економічних конфліктів, що стають наслідком впливу кризових ситуацій та надзвичайних подій, використані для розвитку соціального діалогу в територіальних громадах Вінницької області, укладення колективних договорів між адміністраціями та трудовими колективами низки організацій у 2021-2024 рр.

Довідка видана для подання за місцем вимоги.

Сільський голова

Петро ШВЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

ПОГОДЖЕНО

Проректор з наукової роботи та
інноваційної діяльності
Національного університету
біоресурсів і природокористування
України, кандидат
сільськогосподарських наук, доцент

В. М. Кондратюк

Проректор з науково-педагогічної
роботи та розвитку Національного
університету біоресурсів і
природокористування України,
доктор економічних наук, професор,
академік НААН

С. М. Кваша

« 29 »

червня

2021 р.

« 29 »

червня

2021 р.

А К Т

впровадженні результатів дисертаційного дослідження
у навчальний процес

Національного університету біоресурсів і природокористування України
по темі № держреєстрації 0113U000042

«Бухгалтерський облік, контроль і аналіз в умовах міжнародної
економічної інтеграції»

Керівник теми к.е.н., доцент Слессар Т.М.

Ми, що нижче підписалися: директор НДІ економіки і менеджменту, д.е.н., професор Талавири Микола Петрович, завідувач кафедри обліку та оподаткування, д.е.н., професор Калюга Сигенія Василівна та керівник ініціативної науково-дослідної теми, к.е.н., доцент Слессар Тетяна Миколаївна даним актом засвідчуємо використання результатів дисертаційної роботи на тему: «Облік і контроль собівартості поточних біологічних активів», що представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 071 «Облік і оподаткування», виконаної Умеровою Ганною Валеріївною, в рамках участі в ініціативній науково-дослідній темі кафедри обліку та оподаткування Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Зокрема, прийнято до впровадження організаційно-методичні засади формування структури та інформаційного наповнення змісту Звіту про управління у частині розширення економічних, соціальних та екологічних показників для сільськогосподарських підприємств, які займаються рослинництвом.

Директор НДІ економіки і
менеджменту, д.е.н., професор

Талавири М.П.

Завідувач кафедри обліку та
оподаткування, д.е.н., професор
Керівник теми, к.е.н., доцент

Калюга С.В.
Слессар Т.М.

ДОВІДКА

Видана Біляк Юлії Вікторівні про участь у науковій темі: «Прикладні рішення регулювання розвитку сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0122U001643) Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Матеріали досліджень Біляк Юлії Вікторівні використані при підготовці звіту та практичних рекомендації щодо формування системи антикризових заходів фінансового убезпечення для сільського та рибного господарства в умовах надзвичайних викликів, як то війна, епідемії та пандемії, природні катастрофи, екологічні кризи, зміна клімату, економічні труднощі та інші небезпеки. Розроблено механізми фінансового забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва, постачання на ринок продуктів харчування, сільськогосподарської сировини та продуктів рибництва, формування запасів продовольства та інших необхідних ресурсів для забезпечення населення у випадку екстремальних обставин. Запропоновано підходи до врегулювання економічних конфліктів, що виникають в сільському та рибному господарстві під час кризових ситуацій.

Довідка видана для подання за місцем вимоги.

Начальник науково-дослідної частини,
доктор сільськогосподарських наук,
професор

Володимир ОТЧЕНАШКО

ДОВІДКА

Видана Біляк Юлії Вікторівні про участь у науковій темі: «Прикладна розробка новітнього організаційно-економічного механізму регулювання сталого рибальства і аквакультури через розвиток сільських територій» (номер державної реєстрації 0120U102110) Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Матеріали досліджень Біляк Юлії Вікторівні використані при підготовці звіту з наукової тематики. Дослідником запропоновані підходи, методи та інструменти формування ефективного механізму регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки на основі посилення економічних, фінансових, інфраструктурних та соціальних основ розвитку сільських територій. Особливу увагу приділено врегулюванню конфліктів різних типів та утворення дієвого підґрунтя розвитку партнерських відносин між різними господарюючими суб'єктами на селі, сприянню кооперативному та інтеграційному об'єднанню рибальських, аквакультурних та інших типів аграрних підприємств для спільного вирішення економічних та організаційних питань.

Довідка видана для подання за місцем вимоги.

Начальник науково-дослідної частини,
доктор сільськогосподарських наук
професор

Володимир ОТЧЕНАШКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

ПОГОДЖЕНО

Проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності, Національного університету біоресурсів і природокористування України, професор

Проректор з науково-педагогічної роботи та цифрової трансформації Національного університету біоресурсів і природокористування України, професор

 О.Л. Тонха

 О.Т. Лазунова

« 10 » 10 2024 р.

« 10 » 10 2024 р.

АКТ

про впровадження у навчальний процес результатів наукових досліджень докторської дисертації Біляк Юлії Вікторівни

Видана Біляк Юлії Вікторівні в тому, що теоретико-методичні та практичні розробки її наукових досліджень використовуються у навчальному процесі Національного університету біоресурсів і природокористування України, економічного факультету.

Для впровадження у навчальний процес підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок» до дисциплін «Корпоративні фінанси», «Місцеві фінанси», «Управління фінансовою санацією підприємства», «Фінансовий контролінг», прийняті такі розробки:

- концептуальні основи фінансової безпеки аграрних товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання;
- моделі врегулювання конфліктів інтересів учасників ринкових відносин;
- сприятливі умови для посилення фінансової безпеки аграрних товаровиробників у кризових ситуаціях, у тому числі у період військового стану;
- методи й інструменти державної підтримки процесів фінансового забезпечення в аграрному секторі.

Довідка видана в Спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Декан економічного факультету
д.е.н., професор

Діброва А. Д.

Завідувач кафедри фінансів
д.е.н., професор

Швець Н.Р.

ДОВІДКА

Видана Біляк Юлії Вікторівні про участь у науковій темі: «Прикладні рішення регулювання конкурентоспроможності сільського і рибного господарства в системі циркулярної біоекономіки та викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0123U101944) Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Матеріали досліджень Біляк Юлії Вікторівні використані при підготовці звітів, де обґрунтовано формування фінансових механізмів підтримки циркулярної біоекономіки та підвищення рівня фінансової безпеки аграрних суб'єктів господарювання в умовах реалізації базових принципів економіки замкненого циклу. Запропоновано методологічні підходи до розробки спеціальних програм фінансової підтримки для сільського і рибного господарства, спрямованих на впровадження циркулярних моделей виробництва продукції, використання ресурсів та переробки відходів. Науково обґрунтовано засади поширення «зелених» фінансових інструментів шляхом створення системи «зелених» кредитів та «зелених» облігацій для підтримки проектів, спрямованих на збереження ресурсів та розвиток сталого аграрного господарства.

Довідка видана для подання за місцем вимоги.

Начальник науково-дослідної частини,
доктор сільськогосподарських наук,
професор

Володимир ОТЧЕНАШКО

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

04070, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2, тел.: (044) 425-60-59, факс.: (044) 463-67-83, www.ukma.edu.ua

15.09.2022м

на № _____

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

1. **Назва пропозиції для впровадження:** Методологічні підходи до розробки і реалізації комплексу заходів із посилення фінансової безпеки суб'єктів господарювання у системі антикризового управління.
2. **П.І.Б. автора:** Біляк Юлія Вікторівна, здобувач кафедри фінансів, Національного університету біоресурсів і природокористування, керівник Кваша Сергій Миколайович, проректор з науково-педагогічної роботи (аспірантура і виховна діяльність), доктор економічних наук, професор, академік Національної академії аграрних наук, заслужений діяч науки і техніки України, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15.
3. **Джерело інформації:** Матеріали дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за темою "Фінансова безпека суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах конфліктів інтересів"
4. **Установа, в якій здійснено впровадження:** Національний університет «Києво-Могилянська академія».
5. **Термін впровадження:** 01.09.2021 р. – 01.09.2022 р.
6. **Форма впровадження:** Лекційні і семінарські заняття у навчально-педагогічному процесі кафедри маркетингу і управління бізнесом з дисципліни «Антикризове управління» для магістрів спеціальності 073 Менеджмент, спеціалізації «Розвиток бізнесу: управління і консалтинг».
7. **Ефективність впровадження:** Методологічні підходи дозволяють опанувати принципи, правила і алгоритми розробки, прийняття та реалізації ефективного комплексу заходів із посилення фінансової безпеки суб'єктів господарювання у системі антикризового управління. Підходи включають діагностичний інструментарій оцінювання фінансової безпеки у розрізі ділової та інвестиційної активності, платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, прибутковості й рентабельності, алгоритми обґрунтування системи стабілізаційних фінансових засобів та рекомендації з організації їх впровадження в діяльності господарюючих суб'єктів. У процесі лекційних та семінарських занять вивчення методологічних підходів дозволяє набути теоретичні знання та розвинути практичні компетентності у сфері управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.
8. **Зауваження, пропозиції:** немає.

000595

Відповідальний за впровадження
завідувач кафедри маркетингу і
управління бізнесом,
кандидат економічних наук, доцент

К. В. Пічник

МІНІСТЕРСТВО
АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
(Мінагрополітики)

вул. Хрещатик, 24, м. Київ, 01001, тел. (044)263-08-27, (044)363-08-47,
сайт: <https://minagro.gov.ua>, e-mail: minister@minagro.gov.ua
код згідно з ЄДРПОУ 37471967

від _____ 20__ р. № _____ На № _____ від _____ 20__ р.

Національний університет
біоресурсів та
природокористування України
Економічний факультет

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної
роботи кандидата економічних наук, доцента Біляк Ю. В.
на тему: «Фінансова безпека суб'єктів господарювання
в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів»

Видана кандидату економічних наук, доценту Біляк Юлії Вікторівні про те, що основні положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження по темі «Фінансова безпека суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів» будуть використані Міністерством аграрної політики та продовольства України при забезпеченні здійснення державного управління в аграрному секторі, організації моніторингу функціонування агропромислового виробництва, впровадженні заходів з реалізації державної політики щодо розвитку підприємництва, розробленні поточних планів економічного і соціального розвитку аграрного сектору економіки України і соціальної сфери села.

У роботі Мінагрополітики використані методичні рекомендації з оцінювання індикаторів фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі, що дозволило вивчити стан, динаміку та порівняльну характеристику явищ і процесів у сфері фінансової безпеки, ідентифікувати їх різновиди, визначити підґрунтя для розробки і впровадження ефективних управлінських та регулюючих заходів. Практичне застосування отримали пропозиції щодо обґрунтування концептуальних засад і удосконалення організаційних основ управління фінансовою безпекою господарюючих суб'єктів в аграрному секторі в умовах виникнення і перебігу різних типів економічних конфліктів.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту дисертаційної роботи Біляк Юлії Вікторівні на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Перший заступник Міністра

Тарас ВИСОЦЬКИЙ

UD Серії Експертів 363 08 59
Міністерство аграрної політики та продовольства України
№21-1620-09/9625 від 05.04.2026
ЄДІІ: Виконавчий Т. № 05.04.2024 13 18
20162648ADD3052E100000000090132002464AA00

Паперова копія
електронного документа

УКРАЇНА

**ГОЛОСІЇВСЬКА РАЙОННА В МІСТІ КИЄВІ
ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ**

просп. Голосіївський, 42, м. Київ, 03039, тел. (044) 281 66 62, факс 281 66 61
E-mail: rda.golosiyvska@kyivcity.gov.ua Код ЄДРПОУ 37308812

Спеціалізованій вченій раді
Д 26.004.01

Про впровадження результатів
дисертаційної роботи Біляк
Юлії Вікторівни

Довідка

Видана Біляк Юлії Вікторівні в тім, що основні положення результатів її дисертаційного дослідження передані Голосіївській районній в місті Києві державній адміністрації для використання при удосконаленні аналітичної роботи, підготовці інформаційних бюлетенів, обґрунтуванні управлінських рішень її структурними підрозділами.

Здобувач Біляк Юлія Вікторівна провела науково-дослідну роботу щодо наукового обґрунтування ключових шляхів переборення рейдерства, передусім через формування взаємодії електронних ресурсів реєстрів між собою, автоматизацію технічних процесів реєстрації прав власності на майно і землю, удосконалення підходів до нотаріального завірення або формування реєстру обліку правовідносин у господарських договорах, які мають ризик стати предметом рейдерських атак, формування електронного кабінету власності для фізичних і юридичних осіб з багатоетапним верифікуванням тощо.

Довідка видана для пред'явлення по місцю захисту дисертаційної роботи Біляк Ю.В. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.

Голова

Ніна Сахарова

Сергій САДОВОЙ

УКРАЇНА
ГАЙСИНЬСЬКА МІСЬКА РАДА
 Гайсинського району Вінницької області
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

вул. 1 Травня, 7, м. Гайсин, 23700, тел. 2-25-74, 2-12-50, факс 2-21-60
<https://haisyn-municipality.ua> E-mail: gaysinrada@gmail.com Код ЄДРПОУ 03084523

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження

Біляк Юлії Вікторівни

**„ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В
 АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ”**

В роботі відділу економіки, інвестицій, регуляторної діяльності та агропромислового розвитку Гайсинської міської ради використовуються наукові розробки, викладені та обґрунтовані в дисертаційній роботі Біляк Юлії Вікторівни, які полягають в методологічних підходах до оцінки логістичних ризиків в умовах правового режиму воєнного стану, відповідних пропозиціях зі збільшення експортного потенціалу регіону.

Пропозиції враховані при розробці Програми соціально-економічного розвитку Гайсинської міської територіальної громади Вінницької області на 2024 рік.

Міський голова

Анатолій ГУК

УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

21036, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 7, тел. (0432) 66-14-38, факс (0432) 53-09-59
<http://www.vin.gov.ua> E-mail: ums@vin.gov.ua

03.01.2024 № 11/0-1

ДОВІДКА

про використання результатів дисертаційного дослідження

Біляк Юлії Вікторівни

„ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В
АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ”

В роботі Департаменту міжнародного співробітництва та регіонального розвитку Вінницької обласної державної адміністрації використовуються наукові розробки, викладені та обґрунтовані в дисертаційній роботі Біляк Юлії Вікторівни, які полягають в методологічних підходах до оцінки логістичних ризиків в умовах правового режиму воєнного стану, відповідних пропозиціях зі збільшення експортного потенціалу регіону. Пропозиції враховані при розробці Програми економічного і соціального розвитку Вінницької області на 2024 рік

Директор Департаменту

Ігор ЦЕХАНОВСЬКИЙ

**УКРАЇНА
ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ**

21036, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 7, тел.(0432) 66-14-06

<http://www.vin.gov.ua> E-mail: dep_apr@vin.gov.ua

26.06.2024 № 06.1-24/94

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
«Фінансова безпека суб'єктів господарювання в аграрному секторі в
умовах економічних конфліктів»
Біляк Юлії Вікторівни

Результати наукових досліджень Біляк Ю. В. стосовно фінансової безпеки суб'єктів господарювання в аграрному секторі в умовах економічних конфліктів використовуються Департаментом агропромислового розвитку для розробки заходів та напрямів щодо оптимізації та удосконалення фінансової стійкості аграрних підприємств Вінницької області.

Основні висновки і пропозиції, викладені у дисертаційному дослідженні враховані при підготовці змін до Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року, Плану заходів на виконання Стратегії, цільових програм розвитку галузей аграрного виробництва, а також наданні консультативної допомоги аграрним товаровиробникам з питань фінансової безпеки.

Напрацювання Біляк Ю.В. мали значну практичну цінність з огляду на те, що методологічні підходи до обґрунтування моделей фінансової оптимізації для сільськогосподарських підприємств були розроблені на основі вивчення і узагальнення практичних матеріалів щодо фінансового стану та результатів діяльності товаровиробників Вінницької області.

Директор Департаменту

Олег СІДОРОВ